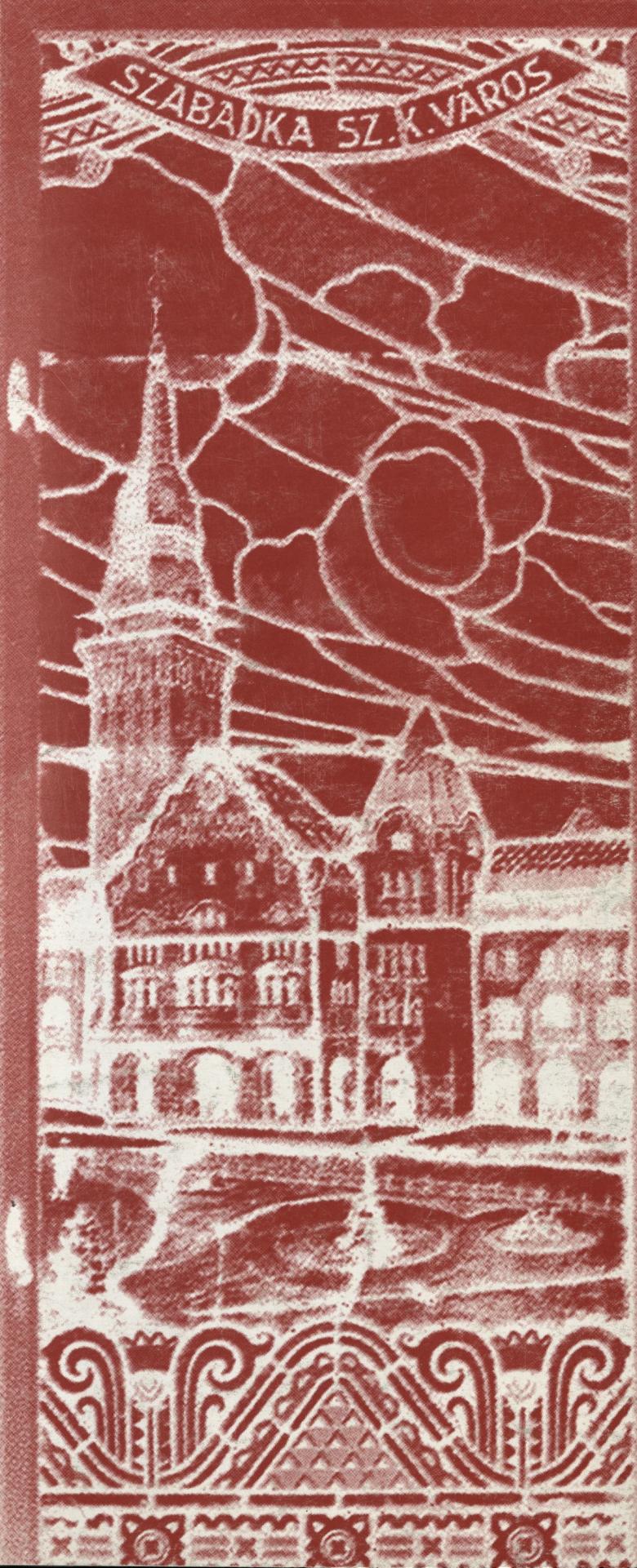
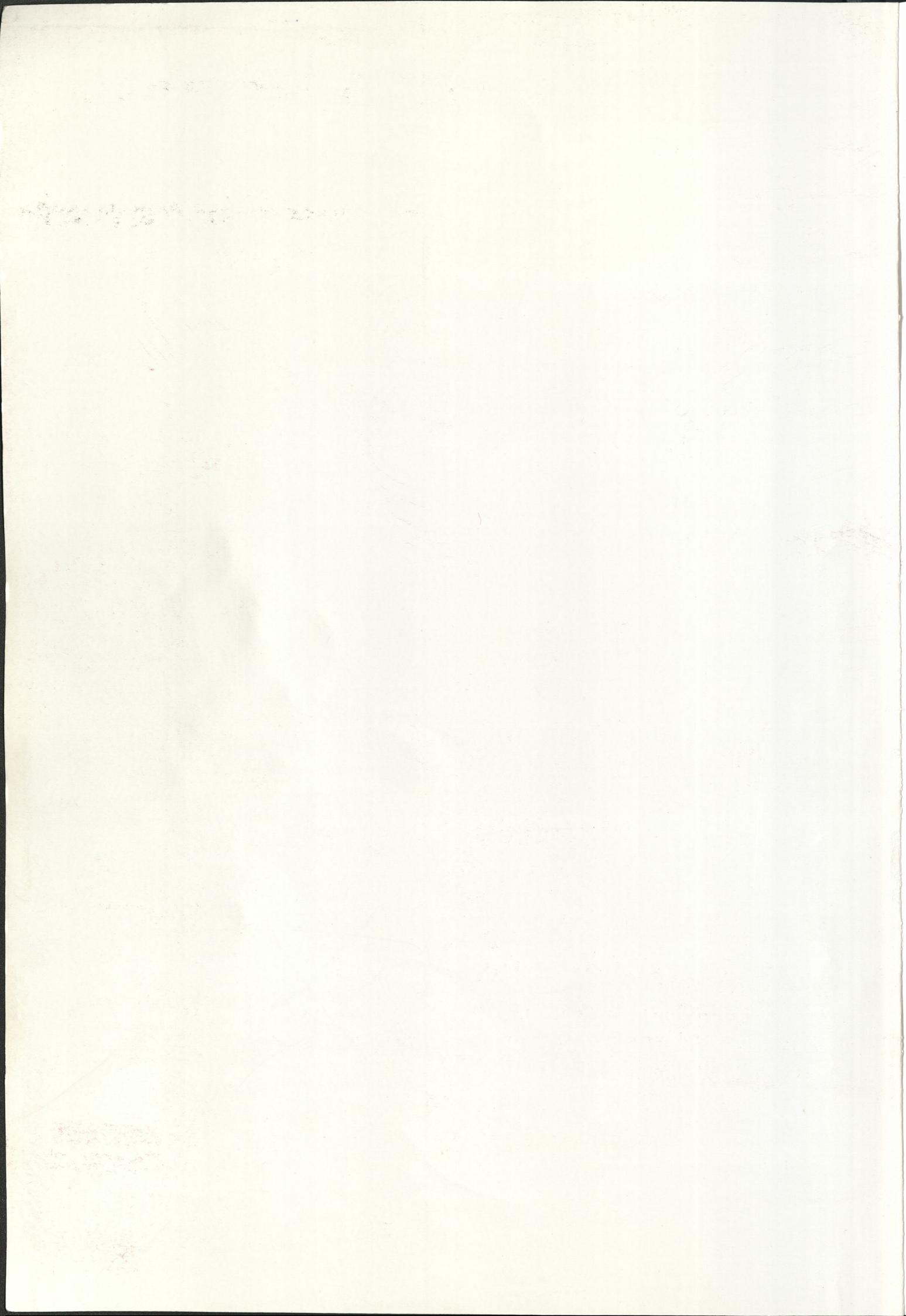

EX

PANNONIA

- SRBI U PROPAGANDI RANOG TITOIZMA
- SEKIĆ, LOGOR ZA NEMCE
(1944-1946)
- SALAŠKE ŠKOLE
- SUBOTIČKI DOBOŠARI
- ÖTVEN ÉVE A NEMZETI CASINO ÉPÜLETBEN
- BIODEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE
JEVREJA U MALOM IĐOŠU
- POKUŠAJI OSNIVANJA BOLNIČKE SLUŽBE U
SUBOTICI
- A SZABADKAI FERENCES TEMPLOM NÉHAI
FŐOLTÁRA
- VITRAŽISTA MIKŠA ROT
- KATALOG VENECIJANSKOG BIJENALA IZ
1928.
- REGESTA PROTOKOLA MAGISTRATA ZA 1745.
GODINU
- ПРАВИЛА СРПСКЕ ЧИТАОНИЦЕ У САБАТКИ
- BIBLIOGRAFSKA GRAĐA ZA POVIJEST HRVATA
U VOJVODINI

Dream time

8

EX PANNONIA

subotica 2004

EX PANNONIA

Broj 8

Subotica 2004.

ISSN 0354-9151

Izdavač: Istorijski arhiv Subotica

Za izdavača: Stevan Mačković, direktor IAS

Redakcija: Stevan Mačković, Tanja Segedinčev, Gabor Lalija

Lektor: Smilja Prodanović

Korektura: Redakcija

Prevodi sažetaka na namački jezik: Zolna Matijević

Prevodi sažetaka na mađarski jezik: Marta Mačković Pap

Tehnički urednik: Boris Cupać

Priprema za štampu: Thomas Šujić

Tiraž: 500 primeraka

Štampa: MM Print, Subotica

Adresa redakcije: Trg Slobode 1/III, Subotica

Telefon: 024/524-033

E-mail: suarhiv@suonline.net

Web adresa: www.suarhiv.co.yu

Sadržaj

ISTRAŽIVANJA, STUDIJE, ČLANCI:

Zoltan Mesaroš

Srbi u propagandi ranog titoizma

5-85

Stevan Mačković

Logor za Nemce u Sekiću (1944 - 1946)

5

Tatjana Segedinčev

Salaške škole

16

Smilja Prodanović

Subotički dobošari

27

Kunkin Zsuzsanna

Ötven éve a Nemzeti Casino épületében

41

Dr Geza Cekuš

Biodemografske karakteristike Jevreja u Malom Iđošu

44

Dr Emil Libman

Pokušaji osnivanja bolničke službe u Subotici i njen razvoj tokom XIX veka

55

Korhecz Papp Zsuzsanna

A szabadkai Ferences templom néhai főoltára (Hajek Gothard pater emlékének)

62

Olga Kovačev

Vitražista Mikša Rot u Subotici

70

Mile Tasić

Katalog venecijanskog Bijenala iz 1928. godine

74

BIBLIOGRAFIJA:

Tomislav Žigmanov

Bibliografska građa za povijest Hrvata u Vojvodini od 1990. do 2002.

77-86

(knjige, zbornici, časopisi, listovi, članci, novinski napis i interne publikacije)

77

GRAĐA:

Zorica Mandić

Protokol Magistrata povlašćene Kraljevske privilegovane varoši Sent Marije - pre zvana Sabatka 1743-1756. Regesta za 1745. godinu

86-105

86

Zoran Veljanović

Pravila Srpske čitaonice u Sabatki

91

PRIKAZI:

Tatjana Segedinčev

MUSEION 3, Godišnjak gradskog muzeja Subotica 2003.

106-108

106

Rita Fleis

Prvi deo treće sveske Subotičke bibliografije

107

Rita Fleis

Emil Libman: Istaknuti lekari Subotice (1792.-1992.)

108

Srbi u propagandi ranog titoizma

(od kraja 1944 god. do donošenja prvog Ustava FNRJ, na osnovu Borbe,
lista centralnog organa Komunističke partije Jugoslavije)

1. Uvod

Jugoslavija je bila zemlja oko čijeg osnivanja su postojale razine nade, iluzije, pa i zablude. Zato je ona bila ambivalentna tvorevina sa puno inherentnih tenzija. Naime, sa jedne strane, bilo je logično da se narodi i etniteti sličnih jezika uključe u zajedničku državu, kako što se to desilo više puta i na više mesta u Evropi (sličan proces odvijao se stvaranjem Nemačke i Italije u 19. veku, pa i Francuske, a i Španije još ranije). Čak je to još Ilijan Garašanin predložio u svom delu Načertanje 1844. god. Sa druge strane bile su gotovo nepremostive razlike koje su postojale zbog različitih kulturnih obrazaca, istorije, političke misli itd. Takođe je bilo logično da se novonastala zemlja shvati kao proširenje Srbije. Međutim, i to je bilo tačno da je to proširenje bilo moguće uz učešće (tj. manifestacijom želje) Slovena iz Habzburške monarhije. A da situacija bude još zamućenija, ne može da se izostavi iz viđanih da su velike sile, pa i moćni pojedinci iz Zapadne Europe imali interesa u stvaranju južnoslovenske države.

U Kraljevini SHS je bilo puno pokušaja – ideoloških i upravnih, da se formira moderna država. Postanak nove države je ostvaren kompromisom koji je bio prihvatljen kraljevskoj porodici i srpskoj političkoj eliti na čelu s Pašićem tek posle presiye zapadnih patrona (H. Wickham Stead, Seaton Watson alias Scutus Viator, Roels). Tako su se interesi emigracije iz Austro-Ugarske delimično ostvarili. Ovi interesi su zatim bili zapostavljeni u novoj državi. Posle osam do deset godina krize oko uređenja države, videlo se da su procesi u njoj izmakli kontroli i kralj Aleksandar se odlučio da sproveđe brze i radikalne promene. Kriza je imala očito i etničke dimenzije. Celo je postojanje Kraljevine Jugoslavije sa svim unutrašnjim promenama bio niz pokušaja da se stvari jedinstvena država. Na taj način se najviše vodilo račun o etničkom aspektu krize. Primenom ovog obrasca, što je bilo pojednostavljivanje problema, kriza nije bila rešiva. Savremenici događaji koji su se dešavali u tzv. prvoj Jugoslaviji, s pravom su zaključili da je jedan od glavnih činilaca problema bilo nacionalno pitanje, ali nisu posvetili dovoljno pažnje njegovim ostalim aspektima. Događaji i procesi u Kraljevini Jugoslaviji su bili podloga i temeljac kritici koju je sproveo titoizam. Drugi temeljac su bili događaji u ratu, a treći boljševička ideologija »uvezena« iz Sovjetskog Saveza. Titoizam je u svojoj ranijoj fazi pratio staljinistički obrazac, a to je »pravilno rešavanje nacionalnog pitanja« što je bilo u prvom planu, uz rešavanje socijalnih pitanja i izgradnje zemlje. Borba protiv okupatora je stvorila atmosferu koja je bila prisutna dugo i posle pobede. Iz ovoga proistiće radikalizam titoizma. U ovoj borbi su se sukobljavali i sa nekim nacionalnim pokretima koji su bili više manje vezani za okupatorski režim. Pobeda nad okupatorima, koja je ujedno bila i ideološka pobeda komunista i uspeh po pitanju rešavanja nekih socijalnih i infrastrukturnih pitanja, je pomogla da i »rešavanje« nacionalnog pitanja dobije »prolaznu ocenu«. Međutim, suština pitanja nije bila rešena već samo potpisuta repre-

sijom državnog aparata i političke elite. Zato je ona posle nekoliko decenija latencije postala ponovo aktuelna i to u eksplozivnom obliku. Zbog toga je danas važno da se opet bavimo ovim problemom sa puno kriticizma.

Važan deo čitavog problema čini politika ranog titoizma. Njeno »rešavanje« problema je čak i produbilo problem i to sa svih strana. Svaki je narod pretrpio – da o nacionalnim manjinama i ne govorimo, deo tog »rešavanja«. Svaki narod, pa i srpski, snosi posledice toga, iako se one danas ne vide na prvi pogled, jer su za vreme titoizma bile potiskivane snažnim državnim aparatima prisile (policija, vojska, partija, pionirski i omladinski pokret, sistem dousnika itd.). U ovom radu će biti reči o tome kakav je bio u to vreme tretman Srba, sa kratkom usporedbom tretmana drugih naroda.

2. Titoizam i »pravilno rešavanje nacionalnog pitanja«

Kao što rekosmo titoizam je imao određen stav prema nacionalnom pitanju koji je bio pojednostavljen. Međutim, titoizam je imao oružanu moć. Za vreme narodnooslobodilačkog rata, Tito i komunisti su postigli da njihova vojna moć dobije podršku koja je bila presudna za period posle rata. Titovi partizani su, naime, bili sposobni da zagorčaju položaj neprijatelju, ali je sudbina rata u celosti, pa i u Jugoslaviji bila odlučena na velikim ratištima. Kada je odluka pala, nemačka ratna mašinerija je bila konačno uništena, u Jugoslaviji se našao Tito kao voda najjače oružane formacije. A tu silu koja je bila njemu na raspolaganju je odmah počeo da primenjuje radi postizanja svojih političkih ciljeva, među kojima je nacionalno pitanje imalo važno место.

Tito je po obrascu staljinizma smatrao da sva pitanja, pa i nacionalno, treba rešiti na socijalnoj osnovi i da narodi treba da žive u bratstvu. Široke narodne mase proletera – po ovom obrascu – su braća, koja ostvaruju proletersku diktaturu oduzimajući vlast i imetak buržoaziji. Obrazac kome se Tito prilagođavao je nedvosmisleno osudio nacionalizam, i ad absurdum, i to kada se branio neki nacionalni interes. Istupiti kao pobornik neke nacije bilo je opasno, sem ako to nije bio visoki funkcioner u partiji komunista. Zna se da npr. Milan Grol nije bio oštri nacionalista, ali kao srpski političar van Narodnog fronta nije mogao da prezivi (u političkom smislu). Sve ovo je značilo da je nacionalno pitanje i diskurs o njemu postao isključivo pravo komunista.

Srpski narod je imao specifičan položaj u Jugoslaviji. Iako je bio najveći narod, nije bio u absolutnoj većini i bio je manje zastupljen u najrazvijenijim krajevima zemlje. Ipak, ona je bila baza centralističkoj politici. Takođe u tzv. staroj Jugoslaviji (kako su je partizani zvali) je korupcija dostigla velike razmere, a ona se pojavljivala najviše u glavnom gradu, gde su bile prisutne i »čaršija« i vlada. U Beogradu su donošene odluke koje nisu potpomagali emancipaci-

ju širokih masa. Titoizam je ovo povezao sa velikosrpskom buržoazijom i to ne bez ikakvih osnova. Vlada, sam Pašić, pa čak i neke partije, su bile žestoko napadane, naširoko i naveliko je svako pričao o korupeciji, a te »priče« su isto imale neke osnove. Tito i njegove kolege su u svemu ovome našli dobre osnove za kritiku Kraljevine. Međutim titoizam je sve ove, pa i još neke nedostatke i probleme strpao u pojam velikosrpske buržoazije i kao alternativu ponudio bratstvo i jedinstvo (po svome tumačenju). Ovo je i nedorečeno značilo da su srpsko, srpski nacionalni ciljevi i ideje biti potisnute. Sve je više podataka o tome da ponuda komunista zapravo nije bila ponuda već iznuda, sprovedena jakom i na mnogo mesta neljudskom presijom i pretnjom. Naravno, komunisti su isto pojednostavili problem i stavlili ga u službu zadobijanja vlasti. Komunisti su posle rata za manje od godinu dana uspeli da imaju absolutnu, ni od koga neosporenu vlast i kontrolu nad državom. Odnos komunista je bio anacionalan, pa čak i nekad antinacionalan. Svi narodi i manjine (nacionalnosti) su doživeli presiju i ucenu. Od uloge odigrane u ratu i tzv. prvoj Jugoslaviji je zavisio tretman u Titovoj Jugoslaviji. U propagandi titoizma možemo da pronalazimo i pozitivne i negativne elemente u vezi srpskog, a i drugih naroda. Sve to je služilo manipulaciji, koja je bila karakteristična za čitav period (Nemci sa Gebelsom su najveći manipulanti, ali ni zapadne sile ne zaostaju, a pogotovo ne staljinizam). Prirodno je – iako se to ne može smatrati opravdanim i prihvatljivim – da su se i partizani služili manipulacijom, koja je bila potrebna između ostalog i za to da se pridobije srpski narod.

Kao prvo, Borba je objavljivana najviše na cirilici (ali nekad i na latinici); možda je ovo i zbog toga što se prvi put pojavila u Užičkoj Republici. Korištenje cirilice je bez sumnje bilo korisno i zbog toga jer je poznata bila privrženost Srba cirilici. Što se tiče jezika, Borba je veoma šarolika i otvorena. Iz nje su dosta dobro prepoznatljivi razni dijalekti u zemlji. Nisu prevodili, već su ostavljali u originalu reči Osvobodilačke Fronte na slovenačkom jeziku, ali su ovako činili i sa Otačestvenim Frontom Bugara. Ovo nije samo puko jezičko pitanje, nego se i kroz ovo mogla pokazati želja komunista o zajedništvu zemlje. Vidi se to i iz toga, što se pri spomenu imena zemlje skoro nikad ne izostavlja pridev »federalistiv«.

Komunisti nisu imali obzira ni prema katoličkoj ni prema pravoslavnoj crkvi. Katolički kler je napisao takozvano pastirske pismo u septembru 1945. god., zbog čega je žestoko napadan. Pravoslavna crkva nije tako reagovala, ali je i ona pokušala nekako da se spasi gubitka imovine (prvenstveno zemljišta). Komunisti su počeli da napadaju i pravoslavnu crkvu kasnije za vreme predizborne kampanje. Tito je govorio da oni nisu imali probleme sa popovima već samo sa višim klerom. To je po svojoj prilici laž, jer je poznato da su ih ubijali (i to ne samo katoličke sveštenike). Suština njihovog

odnosa prema crkvi je bila ta da su njen imetak iskoristili za povećanje svoje popularnosti i radi ostvarivanja ideoloških ciljeva. Pri ovome nisu vodili računa o srpsku.

3. Završna faza rata

U ovom periodu je veoma teško reći koja je srpska strana. Činjenica je da su Srbi bili najbrojniji među partizanima, ali je isto činjenica da je njihov dobar deo bio privržen Nedićevoj Srbiji, kao i Mihailovićevoj Vojski u otadžbini. U drugoj polovini 1944. godine je već bilo sigurno da će Nemačka izgubiti rat, ali se nije znalo koliko će vremena proći do njene kapitulacije. Tito i partizani su po ovom pitanju imali sporednu ali značajnu ulogu. Naime, od 1943. god. zapadni saveznici su odlučili da otvore više novih sporednih ratišta, počevši od podrške norveškim partizanima, preko pokreta otpora u Francuskoj, napada sa juga na Italiju, pa i sa pokretima otpora na Balkanu. Treba napomenuti da su pokreti otpora u Jugoslaviji bili jači od svih pomennutih otpora, ali su međusobno bili netrpeljni. Prema tome na zapadu su odlučili da podrže jedan pokret. Odluka je pala, uvezvi u obzir interes SSSR-a, da se podrže Tito i partizani. Nov povoljan trenutak je bio kada je krajem proleća Crvena armija stigla na Balkan i do kraja leta stavila pod svoju kontrolu istočni Balkan. Do kraja jeseni je istočni deo Jugoslavije takođe bio zahvaćen operacijama Crvenoarmejaca, a postignut je uspeh koji je i te kako odgovarao partizanskom pokretu. Krajem 1944. god. je postignut velik uspeh u borbi protiv neprijatelja u celini, oslobođena je celi Srbi u Beograd, a Tito se za to zahvaljuje Srbima¹. Iz svega ovoga se vidi da Tito sam nije bio antisrpski raspoložen u tom trenutku, ali samo do te tačke dok mu nije zasmetala Srpska pravoslavna crkva, srpski intelektualci, kralj, obični ljudi koji su bili privrženi nečemu od gore spomenutih institucija. Za njega je bilo prihvatljivo srpsko koje je bilo lišeno nekih važnih atributa.

Propaganda koja se koristi krajem 1944. i u prvoj polovini 1945. god. je klasična ratna propaganda, u kojoj je neprijatelj jasno definisan i oštrot napadan, a sa druge strane Sovjeti i partizani su intenzivno veličani. O budućnosti još ima malo govora, ali se može naslutiti da Tito i komunisti, tj. partizani, takođe razmišljaju o tome. Sigurno je već tada (iako postoji ugovor između Tita i Šubašića) da ne želi restaurisati Kraljevinu. Takođe se može zapaziti da srpski nacionalni interesi neće biti prioritetni i da će srpski nacionalisti biti eliminisani; pa čak se ni oni neće poslušati koji su obojeni nacionalno.

Iako je period od oslobođenja Beograda do konačne pobede nad okupatorima relativno kratak, veoma je značajan. Propagandu određuju dva veća Titova govora. Na skupu žena antifaškinja u Sr-

Ratna propaganda, Borba 26.11.1944.

¹ "Pozdrav druga Tita...." Borba, 17. nov. 1944. str. 1.

biji² je održao govor 28. januara. Treba primetiti da je i pri ovome vodio računa o nacionalnom pitanju, pa čak je i laskao Srbima, ali davši time do znanja kakvu Srbiju zamišlja. Drugi značajan govor je održan u Sremu, na dan pobede, gde poziva na novu borbu, ali sada ne u konkretnom smislu nego u smislu obnove. U ovom periodu partizani su mogli da plasiraju svoju propagandu na sve veći prostor, u sve većoj žestini. Nosioci te propagande su sve više novine a sve manje leci.

U ovom periodu česta su raskrinkavanja četnika. Važan faktor u ratnoj propagandi je tretman četnika, njihovo spajanje i odvajanje od srpskog. Pitanje četničkog pokreta, srpske buržoazije i (srpskog) kralja je postao jedan od ključnih elemenata odnosa partizana prema Srbima uopšte. Ovo pitanje dobija na snazi kako se oružana borba polako primiče kraju. Četnički pokret je od 1943. godine ulazio u sve veću krizu, a 1944. i 1945. godina je donela njihov konačan poraz i kolaps, koji je počeo time što je četnički pokret izgubio podršku Britanaca, a totalni poraz bio je neizbežan posle pojave Crvene armije na jugoslovenskom prostoru. Ni NDH se nije mogla nadati da će izbjeći propast. Osnovna želja propagande komunista je posle uništenja na bojnom polju, uništenje na ideo-loškom polju, te uništenju mogućnosti sećanja na taj pokret. U Borbi se mogu videti faksimili i mnoštvo članaka o izdaji i zlodelima četnika. Poraz četnika je bio prvenstveno u vojnem smislu, ali to je značilo za partizanski pokret da se može početi baviti propagandom i raskrinkavanjem ovog pokreta. Zlodela četnika su češće iznošena, nekada i sa surovim detaljima. Ovo je verovatno zbog toga što dokazi o zločinima u NDH nisu još bila sakupljena krajem 1944. i početkom 1945. god. U to doba, četnička zlodela dobijaju veći publicitet. Verovatno su zločini četnika po svojoj prilici bili nalik onima koji su načinjeni i od drugih sličnih organizacija, ali se o njima ipak više pisalo. Štaviše, i u onim člancima se spominju četnici koji nisu u vezi sa njihovim zločinima. Četnici se čak i tada spominju kada se radi o ustačkim zlodelima. Nema ni govora o saradnji četnika i partizana koja je postojala pre stvaranja Užičke Republike. Takođe nema ni spomena o bilo čemu što bi bilo barem neutralno o njima. »Lekcija« o ratnim zločincima je često bila navijana, pa i naučena do konačne velike parnice u kojoj će Draža Mihailović biti osuđen.

Kao što mi znamo danas, komunisti su mogli znati tada, da četnički pokret nije bio jedinstven. Nažalost, u stručnoj literaturi se do danas nije pojavio rad koji bi raščistio pitanje raznih grupacija koje su sebe nazivale četnicima, niti postoje o tome dobre studije koliko je Draža Mihailović imao kontrolu nad njemu podređenim oficirima (nažalost još i danas imamo literaturu natopljenu raznim ideologijama u kojima prikazuju sve crno ili belo, iako je gotovo sigurno da ni jedna slika nije istinita). Dosadašnja istraživanja su najviše pažnje posvetila neljudskim delima četnika, o njima je izneto puno podataka. Titoizam je odmah počeo sa sakupljanjem podataka koje je maltene kao felton objavljivao u Borbi, uporedno sa drugim nedelima. U ovim publikacijama se četnički i ustaški pokreti i njihova zlodela izjednačavaju. Sigurno je, i to нико ne osporeva, da su zločini bez sumnje korstili radi postizanja propagandnih ciljeva. Oni su hteli da izazovu snažne emocije, u čemu su i uspeli. Karakteristično je da su čak i parnice tako organizovane, da u njima budu osuđeni i ustaški i četnički zločinci (jedan od najvećih procesa je bio u Sarajevu, a takođe je bilo takvih koji su vezani za Dalmaciju gde su mogli zajedno da sude čenicima i ustaša-

ma). U svetskoj literaturi je odavno prihvaćeno da je NDH – uzevši u obzir njenu veličinu i broj stanovništva – bila među najbilackijim režimima. Zato mora da postoji neka ideološka podloga kod partizana zašto se o četnicima govori u štampi više. Verovatno se radi o tome da bi se napravio balans među dva najveća naroda, kako bi ideja bratstva i jedinstva mogla da bude simetrična.³

U diskurs propagande se naravno uvlači i pitanje kralja Petra. Sve je jasnije da će Jugoslavija biti federalna i demokratska država u kojoj će svi narodi biti ravnopravni. Međutim, to ne znači automatski negaciju Kraljevine, ali komunisti sve ove izraze koriste radi negacije Kraljevine. U ovim izrazima se krije i latentna osuda Kraljevine. Partizani su koristili dosta mutnih izraza, što je išlo na ruku one opcije koja je imala snagu⁴. Partizanski pokret je bio u sve povoljnijoj situaciji. Demokratska Federativna Jugoslavija, kako su je zvali do 29. nov. 1945. godine je od početka imala na umu državu sa federalnim jedinicama. Tokom proleća se organizuju vlade pojedinih federalnih jedinica, među kojima je srpska samo jedna. Time je značaj Srbije umanjen u odnosu na prethodni period. Vlade su imale svog ministra već tada kada još nisu ni sasvim precizno odredene federalne jedinice (npr. pitanje granica federalnih jedinica je bilo dugo nerešeno). Uz ovo je snažna propaganda po kojoj je bio jedino moguć život kada se Srbi i Hrvati oslanjaju jedni na druge. Antifašistkinje, omladinci i pioniri veoma često se posećuju, ovo je bilo veoma intenzivno između Srba i Hrvata. Jedan od važnih elemenata u poimanju bratstvu i jedinstva je bilo i pitanje Makedonaca. Srpska građanska i nacionalistička strana je imala jasnu viziju i u njoj nije bilo mesta za Makedonce. Pitanje Makedonije nije zbog toga postalo važno jer su bili takvi dogadjaji, nego zbog namera komunista. Makedoncima se ne prebacuje to što su se za vremena rata, 1941. god. bili u nedoumici što se tiče Bugarske i Jugoslavije. Milovan Đilas oštroski napada Milana Grola koji u Politici piše o jedinstvu koju čine doline Vardara i Morave. Đilas drži lekciju onima koji o tom jedinstvu ne razmišljaju kao o pukom geografskom pojmu. Po njemu Makedoniju i Srbiju ujedinjuje samo Jugoslavija. Naglašava da se radi o dvema federalnim jedinicama⁵. I Kardelj govori odlučno o statusu Makedonije⁶. On je u zalaganju za makedonsku naciju pronalazio potporu i kod Staljinu⁷ na nivou principa. Đilas takođe objavljuje ogroman članak o Crnoj Gori⁸. On iznosi kako su Srbi i Crnogorci jednorodni, ali da je ipak bolje da imaju različite federalne jedinice. Sve ove teme znače poraz srpskih nacionalnih ideja iz međuratnog perioda. U Borbi se govori puno uz srpsko i hrvatsko bratstvo i o bratstvu sa Bugarima i Albancima. Među »braćom« je naravno najznačajniji sovjetski narod o kome ima puno reči.

4. Od pobeđe u borbi, do pobeđe na izborima

Ovaj period je značajan za titoizam, jer se radi o tome da li će on uspeti da svoju oružanu moć pretvori u vlast koja je valjana i iz pravnog aspekta. Takođe je još bilo zadatka oko pridobijanja masa. Pobeda i datum pobeđe su relativni, iako se u stručnoj literaturi spominje 15. maj. Partizani se već od aprila ponašaju kao pobednici, a prvomajski praznici su baš u stilu pobeđe. Gotovo i nema spomena ratnih operacija. Posle prvomajskih proslava se ratna

² "Narodno oslobodilački pokret je..." Borba, 29. jan. 1945, str. 1. Čak i u štampanom obliku Titova govora mogu se čitati i klicanja.

³ Moša Pijade: Srpsko-hrvatsko bratstvo osnova nove Jugoslavije, Borba 14. mart. 1945. str. 1.

⁴ Jožef Juhas u svom delu: Volt egyszer egy Jugoszlávia (Bila jednom jedna Jugoslavija), Aula, 1999. 84-85 str. Navodi plan Moljevića.

⁵ Milovan Đilas: Povodom deklaracije vlade Federativne Jugoslavije, Borba 13. mart. 1945, str. 1.

⁶ Edvard Kardelj: Slobodna i ravnopravna Makedonija - faktor mira i jedinstva na Balkanu, Borba 3. jan. 1945. 1. str.

⁷ Staljin: O skretanjima u oblasti nacionalnog pitanja, Borba, 9. jan. 1945. str. 2.

⁸ Milovan Đilas: O crnogorskom nacionalnom pitanju, Borba, 1. maj. 1945. str. 3.

propaganda više i ne vraća, već počinje pobednička propaganda. U ovom periodu Tito polako postaje simbol i izgleda da političarima oko njega ovo i odgovara, jer ga oni isto veličaju. Među njima je prvi Moša Pijade koji o njemu piše hvalospeve povodom njegovog rođendana.

Osnovni ton čitavom periodu dalo je nekoliko Titovih govorova. On je bio dobar govornik, tačno je znao kako treba da se obraća Slovencima, Hrvatima pa i Srbima. Interesantno je da je posle vojne pobjede Tito posećivao severozapadne delove Jugoslavije. U Zagrebu je održao veliki govor⁹ 22. Maja. Govor nije koncizan ali je interesantan, jako efektan i deluje na emocije. Za sve govore Tita je karakteristično da on sa prvim rečenicama zadobija masu koja ga sluša. Tako je on hvalio hrvatsko seljaštvo i radnike. Takođe se poziva i na Matiju Gupca. I kao i uvek poziva se i na borbu i žrtve. Posle toga započinje šibanje ustašta, rekavši da je Pavelić najgori čovek koga je hrvatska majka rodila i da ne može biti ni reči o »nekakvoj nezavisnoj« Hrvatskoj. Sve ovo je interesantno da shvatimo da Tito nije bio samo protiv velikosrpskog, nego je bio protiv svih nacionalizama. Ovaj način posmatranja problema je (iako ima istine u tome) površan. Zna se da ni boljševici nisu znali da pronađu meru do koje se mogu prihvati nacionalna osećanja, nacionalizam polarisati, a kada se treba braniti od njega. Tito je svaku formu srpskog, sem one koja je prisutna među komunistima strpao u pojmu velikosrpskog. Oni su kao i Tito samo povezali sve njene forme i napadali ih. Umesto nacionalizma Tito nudi da se započne se radi na obnovi zemlje, rekavši da je to nova borba, bez obzira o kojoj federalnoj jedinici radi. Uz ovo iznosi i pretnju koja se odnosila na svakog u zemlji i na svaku pojedinu naciju, rekavši da su oni spremni da odbrane rezultate koje su postigli. U ovom govoru još kritikuje vojsku Kraljevine, koja je »pobegla ispred borbe«, a druga vojska je pobedila krenuvši ni iz čega. Završava svoj govor veličanjem bratstva, jedinstva i federalizma. Treba primetiti da je u govoru održanom u Zagrebu Srbe kao kolektivitet koristio dvojako. Kao prvo otvoreno je Hrvatima dao do znanja da moraju prihvati zajedničku državu sa Srbima, a sa druge strane velikosrpsko je snažno kritikovao. Podvlači da nova država nije nastala pored zelenog stola, nego kroz borbu i prolivenu krv. Poziva se još i na sovjetski primer. Na kraju on obećava zemlju i radna mesta. Valja primetiti, da je generalan odnos Tita prema nacionima negativan, ali je nudio sreću pojedincima. Tri dana kasnije sličan je govor održao i u Ljubljani, sa time da je tamo Slovencima laskao, pa onda čitao lekcije. Važan elemenat ovog govora je kako priča o tome da Slovenci treba da imaju dvostruki identitet, tj. u istom momentu budu Jugosloveni i Slovenci, te da Jugosloveni žele da budu samostalni i da budu nezavisni od bilo koga. Iz ovog govora se da naslutiti da je njegova želja ipak ta da postoji neka vrsta nacionalizma, koju on ne naziva ovako, ali je suštinski to. Taj nacionalizam je jugoslovenski nacionalizam u koji je htio da stopi različite narode. Iz kasnije istorije Jugoslavije se zna da je počeo sa stvaranjem jugoslovenske nacije.

Diskurs o uredenju države postaje veoma aktuelan. Boris Ziherl¹⁰ je napisao o tome dugačak članak, u kome objašnjava zapravo – iako ne govori o tome otvoreno – kako može jednopartijski sistem biti demokratski. Takođe on piše o tome kako treba oštro razdvojiti Kraljevinu Jugoslaviju i novu državu¹¹. Kod nabranja pozitivnih karakteristika, podrazumeva se i kritika Kraljevine. Kaže da će se u novoj Jugoslaviji poštovati pravo na slobodu, nacionalnu ravnopravnost i socijalnu pravednost. Iz konteksta se vidi da je ovo osuda Kraljevine, a preko nje velikosrpske buržoazije. Ovo je zapravo izlaganje avnojevske Jugoslavije. U ovo je uključen i Vidovdanski ustav kojeg kritikuju na više načina. Takođe je Ziherl u Borbi od 6. januara 1945. god. u analitičkom članku došao do zaključka da je razlog raspadanja Kraljevine na prvom mestu delatnost velikosrpske buržoazije. Takođe napominje da su u Kraljevini izvršene kolonizacije na području gde žive Makedonci i Arnauti. Iz teksta Ziherla se vidi da su komunisti shvatili Jugoslaviju kao

tivnih karakteristika, podrazumeva se i kritika Kraljevine. Kaže da će se u novoj Jugoslaviji poštovati pravo na slobodu, nacionalnu ravnopravnost i socijalnu pravednost. Iz konteksta se vidi da je ovo osuda Kraljevine, a preko nje velikosrpske buržoazije. Ovo je zapravo izlaganje avnojevske Jugoslavije. U ovo je uključen i Vidovdanski ustav kojeg kritikuju na više načina. Takođe je Ziherl u Borbi od 6. januara 1945. god. u analitičkom članku došao do zaključka da je razlog raspadanja Kraljevine na prvom mestu delatnost velikosrpske buržoazije. Takođe napominje da su u Kraljevini izvršene kolonizacije na području gde žive Makedonci i Arnauti. Iz teksta Ziherla se vidi da su komunisti shvatili Jugoslaviju kao

Predizborni miting, Borba 5.11.1945.

višenacionalnu ali jedinstvenu državu. Ziherl čak citira i Tita, koji je rekao da je rasprostiranje fašizma bilo moguće zbog nacionalne opresije (gde isto cilja na velikosrpsko) i verovatno zbog kritike meduratne države ne kritikuju toliko žestoko ustaški režim.

O bratstvu i jedinstvu se već govorilo i pre pobjede. Ali ta ideja postaje važnija posle pobjede. Bratstvo i jedinstvo je postavljeno kao alternativa Kraljevini Jugoslaviji. Karakteristično je kako izdvajaju i kao uzor spominju Vojvodinu i Kosovo. Vojvodina¹² i Kosovo¹³ su aklamacijom donele odluku o ujedinjenju sa Srbijom (Iako se o ovome nije govorilo u titoizmu, danas je sve više podataka o tome da su postojali teški oblici represije, pa čak i masovna ubistva u Vojvodini i na Kosovu koja su izvršili partizani nad lokalnim stanovništvom). Pozivati se na Vojvodinu je groteskno ako se uzme u obzir stradanje nemačkog i mađarskog stanovništva. Činjenica je da je i nemačka i mađarska politika bila optužena za zlodela, i to ne bez osnove. I to je činjenica da je deo Nemaca i Mađara učestvovao u tim zlodelima, ali su partizani bez osude, pa čak i bez postojanja sumnje ubijali civilne, i/ili ih smeštali u logore nalik koncentracionim logorima. Sa ovakvom podlogom je Vojvodina bila obrazac na kome su iskazali bratstvo i jedinstvo. Vojvodina je služila i za to da komunisti pridobiju Srbe, tako što će se srpskom narodu ugoditi podelom zemljišnog fonda. Tako je pod nadzorom komunista sprovedena kolonizacija. Sa Kosova i Metohije dolaze informacije o tome kako se tamošnje stanovništvo zalaže za fede-

⁹ Govor Maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita u Zagrebu, Borba, 23. maj. 1945. str. 1-2.

¹⁰ Boris Ziherl: O nekim osobinama demokratskog razvitka nove Jugoslavije, Borba 17. mart. 1945, str. 2.

¹¹ Boris Ziherl: Dve spoljne politike Jugoslavije, Borba, 17. apr. 1945, str. 2. i nastavak 18. str. 2.

¹² Narod Vojvodine i Kosova i Metohije preko svojih delegata su izrazili želju da se prisajedine federalnoj demokratskoj Srbiji, Borba, 8. apr. 1945, str. 1. i Bratstvo naroda Vojvodine veliki doprinos jačanju Titove Jugoslavije, Borba, 1. avg. 1945. str. 1. i izbori u Vojvodini, manifestacija bratstva i jedinstva, Borba, 11. jul 1945. A.K. i I.T. str. 3. i izaslanici naroda Vojvodine aklamacijom su odobrili da se AVNOJ-put podnese predlog o prisajedinjenju autonomne Vojvodine federalnoj Srbiji, Borba, 2. aug. 1945, str. 5. Tanjug.

¹³ Rezolucija oblasne narodne skupštine Kosova i Metohije, Borba, 22. jul 1945, str. 4. Tanjug.: Doprinos naroda Kosova i Metohije jačanju Federativne demokratske Jugoslavije, Borba, 30. jun. 1945, str. 2. N.N.

rativnu Jugoslaviju. Bratstvo i jedinstvo je bez sumnje imao emancipatorsko dejstvo što se tiče Makedonaca¹⁴ i Bosanaca¹⁵, ali se u njega dobro uklapalo pomaganje zaostalih predela, što je bilo pozitivno za Srbe koji su tamo živeli. Bratstvo i jedinstvo je nosilo ujedno i poruku da se Srbi uklope u to, a za to je pored presje nudišlo i nešto pozitivno.

Još pre konačne pobeđe, o federativnoj državi se već odavno govorila, ali su izbori šansa za ostvarivanje te ideje. Federativna – po želji partizana – nije samo pridev, nego ukazuje i na novi kvalitet. Ovaj pridev pokriva i jednu ambivalentost. A ta ambivalentija je nacionalna samostalnost i celovitost države. Takođe postoji ambivalentija o kontinuitetu i diskontinuitetu države. Partizani su, nai-mje, hteli da počnu nešto sasvim novo, a hteli su i kontinuitet. Što se tiče diplomatije nedvosmisleno je da je kontinuitet važan (vidi se ovo i u prepiscima Čerčil-Tito¹⁶). Iz lista Borba se naprotiv na-sluće da se radi o novom početku.

Možda je najupečatljiviji elemenat u propagandi korištenje jezika. On dolazi do izražaja najviše za vreme kampanje, ali je karakterističan za Borbu i pre i posle predizborne kampanje. U Borbi se koristi jezik koji manifestuje snagu. U konstruisanju rečenica je veoma važno, da »snažne« rečenice uvek imaju neku vezu sa ratom i sa žrtvama. Tako sa njima postižu efekat neprotivrečnosti koje su poput dogmi. U ovome takođe prednjači Tito. U njegovim govorima ima puno složenih rečenica u kojima se u jednom delu izlažu dešavanja, da bi se u drugom delu izreklo šta sledi iz toga. Ove rečenice u sebi nose aspekt prisiljavanja. Npr. u ratu je »tako i tako bilo«, znači u miru treba, mora da bude »ovako i ovako«. Takođe postoji retorika za prezentaciju nezaustavljenosti. Npr. »Pravda povlači da ratne zločince treba kazniti«¹⁷. Postoji i tehnička pozivanja na masu. Tako se mase koriste kao u ranom modernom dobu Vox populi, vox dei. Vole da kažu »narod se digao« npr. protiv ratnih profitera¹⁸. U sklapanju rečenica vidimo da se koriste pridevi u velikom broju s ciljem da uveličaju značaj pojedinih događaja, npr. govor o konačnom oslobođenju umesto jednostavnog oslobođenja¹⁹ bez prideva. Ovakvo formulisanje nosi u sebi žestinu i neospornost. Vešto koriste razne vrste prošlog vremena u kraćem obliku npr. »Hercegovina oslobođena« koriste kada žele da pokažu elan i nezaustavljenost, a formu »naše jedinice su oslobođile Hercegovinu« koriste kada žele pokazati stabilnost svoje vlasti. Ovaj drugi način omogućava varijacije sa rečima, pridevima itd. Veoma su karakteristične rečenice u kojima se kritika upućuje na više strana i ovako kritikuju sa jedne strane ustaše, sa druge strane četnike. Tako se sa jedne strane kritikuje Nemačka, a sa druge velikosrpska buržoazija. Iz ove propagande proizilazi da nema mesta nikakvoj suptilnosti, niko i ništa ne može zaustaviti partizane i stvaranje nove Jugoslavije. Na ovaj tački je već jasno da srpska nacionalna misao, sem slučajnih sličnosti, nema nikakvih potpora u titoizmu. U srpskom jeziku je veoma karakteristično sklapanje malih dosetki, koje se mogu pевати i koje su ritmičke. One su veoma probojne: »Dole koljači, dole četnici«, ili »Kralj se ženio, Tito se borio«, »Ne-ma slobode za neprijatelje slobode«. Najpoznatiji je slogan »Smrt fašizmu - sloboda narodu!«. Ovi slogani su često upućeni na račun velikosrpskog.

Interesantno je bilo da su u datom momentu, pri nekom govoru,

svi mogli da budu pobednici (Srbi, Hrvati, Makedonci, Slovenci, pa i radnici, seljaci). Ipak u sledećem momentu se moglo šibati po velikosrpstvu, četništvu, ustaštvu, belogardejstvu. Ovo je bila velika ambivalentija, kojom je taj koji je imao vlast u rukama mogao maksimalno da manipuliše. Ovo je značilo da taj koji nije poginuo u ratu, mogao je da se nađe u jednom momentu među pobednicima, a u drugom da bude kritikovan npr. kao pobornik velikosrpskog.

Posle putovanja po Sloveniji i Hrvatskoj Tito je stigao i u Srbiju. Interesantan je govor koji je održao u Šumadiji šestog jula. Naravno, govor počinje laskanjem, ali posle toga govori o tome da četnici još nisu skroz poraženi. Takođe kritikuje stari režim, rekavši da su načinjene velike greške i da »staro se još trga«. Ipak se u jednom trenutku prebacuje na pohvalu Srba, ali u individualnom smislu, jer odaje poštovanje onima koji su otišli u partizane, ali se nisu vratili i kojih je bilo puno. Za bivši režim tvrdi da se i ostaci trebaju uništiti. Izdvaja da oni neće trgovati krvlju ratnika kao prošli režim. Posle veličanja sovjetskog režima poziva na obnovu. Posle ovoga govori o agrarnoj reformi koja je i te kako bila povoljna za većinu Srba. Na kraju traži poverenje Srba. Interesantno je da je spomenuo i to da neki prete Srbima, rekavši da Srbi nisu naklonjeni Jugoslaviji. Tito je istog dana održao čak dva govorova, a onaj u Beogradu je interesantniji. On je sličan govoru u Šumadiji, ali pri pohvali Srba snažno ističe da je ustanak počeo u Srbiji, što je po svojoj prilici netačno, jer je ustanak najverovatnije počeo u Hrvatskoj na područjima naseljenim Srbima. Zatim, koristivši osnovni motiv srpske političke mitologije – *izdaju*, priča o četnicima. Slušaoce ohrabruje time (ili im daje do znanja da nema šanse za ništa drugo) da stvaranje Ujedinjenih nacija i savez sa Sovjetskim Savezom stvara sigurnost za budućnost zemlje. Kaže da bratstvo i jedinstvo garantuju snagu. Ovo daje ključ u shvatanju toga, šta je bila njegova namera: jedinstvena, složna država, koja je zbog ovoga i jaka. U jednom drugom govoru u Beloj Crkvi gde iznosi slične teze, Žikicu Jovanoviću Špancu naziva najvećim srpskim sinom. Interesantno je da govorovi pomirljivo o onima koje su četnici »silom poveljili u njihove redove. Treba naznačiti, da u Borbi ima dosta govora o tome kako je nova Jugoslavija dosta pomogla Srbima van Srbije. U Lici, Baniji, Kordunu²⁰ su obnavljali sela.. Kolonistima iz južne Srbije su davali dobru zemlju.

Od avgusta 1945. god. počela je kampanja. To je u početku bila spora ali temeljita uvertira za nemilosrdnu izbornu borbu. Od kraja proleća postaju sve redovitiji izveštaji o parnicama gde su optuženici činili zlodela za vreme rata. One postaju jako značajne za vreme izborne borbe. U Borbi se veoma otvoreno iznose ta zlodela²¹. Svakog dana ima ponešto o ovim parnicama, a u izveštajima se osuđuju ne samo počinoci nego i ideje ustaštva i četništva. Pri razmišljanju o ovom pitanju treba da budemo oprezni. Naime, osuda zlodela je zaista jedan kamen temeljac u izgradnji boljeg sistema, pa i morala. Međutim, u titoizmu nema dobro definisane granice između načonalnih pobuda i osećanja i zlodela. Ovo je slično tome, kao kada ne bi razlikovali pokrete za socijalnu sigurnost od masovnih ubistava iz socijalnih pobuda, npr. uništavanje klasnog neprijatelja. Osuda zlodela je korištena u propagandne svrhe i protiv nacionalnih pobuda. Kada se sudi npr. Keseroviću onda se su-

¹⁴ Anton Kolendić: U čitavoj Makedoniji svečano je proslavljen narodni praznik Ilinden, Borba, 4. avg. 1945, str. 5.

¹⁵ Todor Vučasinović: Narodni praznici Bosne i Hercegovine, Borba, 26. jul 1945, str. 4.

¹⁶ Branko Petranović, Momčilo Zečević: Jugoslavija 1918/1988 (tematska zbirka dokumenata). Izdavačka organizacija "Rad", 1988, str. 78. i dalje.

¹⁷ "Pravda povlači da ratne zločince treba kazniti", Borba, 7. mart 1945, str. 3.

¹⁸ Moša Pijade: Narod se pokrenuo u borbu protiv ratnih bogataša i špekulanata, Borba, 22. april 1945, str. 1.

¹⁹ Hercegovina slavi svoje konačno oslobođenje; Borba, 12. mart 1945, str. 1.

²⁰ Dušan Popović: Izgradnja popaljenih kuća..., Borba, 18. nov. 1945, str. 4. i Završeni su ovogodišnji radovi na izgradnji porušenog sela Vojnić na Kordunu, Borba, 23. dec. 1945, str. 4.

²¹ Sudjenje pred višim Vojnim sudom Jugoslovenske armije, Članovi takozvanog Centralnog nacionalnog komiteta Draže... Borba, 29. jul. 1945. str. 3.

sa metalcima naglašavajući da je i on metalac, a i sa ruderima. Ti-to sam nije spominjao inteligenciju, ali ih zato Kardelj nije izostavljaо. On je radije uzeo stil plebejstva (mada nikad nije to bilo glu-po ili primitivno), dok je Kardelj rado prihvatao ulogu intelektualca. Po ovom pitanju kao da je postojala podela uloga među njima. Položaj Tita je svakog dana bio sve jači; propagandni ga je aparat snažno podržavao i njegovo mesto polako postaje kao Kropotkinovog pauka koji sedi u centru mreže i kada je potrebno povlači neku nit tj. jednu specijalnu vezu. Tito nije birao sredstva ali je šte-dro koristio silu, samo onoliko koliko je po njemu bilo potrebno. Radije se pokazao kao mirotvorac, koji govori lepe stvari nego da bude oštar, ali nikad nije oklevao ako je trebao da bude oštar. Titovo ime se svakog dana vrtelo po medijima u nekim vestima čiji je sadržaj bio nebitan; jedino je bilo bitno da se spominje Tito. Dobi-ja gomile čestitki, nekoliko gradova ga postavlja za vođu lokalne liste, delegacije mu dolaze i odlaze, njegova putovanja takođe dobijaju publicitet (u ovom periodu je više u južnom delu zemlje).

Na kraju kampanje Sreten Žujović sa zadovoljstvom izjavljuje ka-ko je u Srbiji pokrenuto milion i trista hiljada ljudi⁴⁰. Iz propagande se naslućuje da je svako postao pristalica komunista i Tita. Na fotografijama se zaista vide mase. Učinili su sve radi masovnosti iz-bora. Na listu birača je uzeto četverostruko više ljudi nego u Kra-ljevini⁴¹ (10. novembra objavljaju da ima 8,235,968 glasača). I za-konodavstvo je bilo u funkciji kampanje. Komunisti su bili sve si-gurniji u pobedu. Pojedinci iz Srbije kao i iz drugih delova zemlje daju Narodnom frontu prilog za kampanju.

Kod izbora govornika igra ulogu i to da u Srbiji govore Srbi, u Hrvatskoj Hrvati. Čelnici Narodnog fronta su se često oglašavali. Najviše govora je u Srbiji održao Sreten Žujović. On je mogao po-stati i veoma popularan, ali nije bio vešt govornik. U govorima je ustao protiv tih propagande (npr u Mladenovcu⁴²). Koristi se for-mulom »kažu neki« i tako odgovara antipartizanskim glasovima koji se čuju. Oglasivši se ovako on – kako kaže – raskrinkava nepri-jatelja, a ujedno i veliča narodnooslobodilačku borbu. Sve ovo koristi radi poziva na izbore. Obećava poboljšanje ekonomije a time i životnog standarda. Aleksandar Ranković takođe drži više govora. Ti govori su dobri ali nisu ništa posebno, ne dostižu jačinu govora Moše Pijade, duhovitost Đilasa i probojnost govora Tita. Karakte-ristično je da je 7-og oktobra, kada je održan miting, Đilasov govor koji nije bio planiran i koji je nastao na brzinu, izazvao veće ushićenje nego svi ostali govor, uključujući i govor Rankovića koji je bio temeljiti i svestran. Interesantno je da Puniša Perivić, predsednik Srbije skoro i ne drži govore. Karakteristično je da u ovom periodu Kardelj nije držao govore osim jednog većeg⁴³, jer je on bio dosadan govornik. Što se tiče pisanih članaka, najviše je pisao Moša Pijade, njegovi članci odišu komunističkom radikalnošću. Veoma je oštar i u govoru i u pisanju. Komunisti su radili i na to-me da pridobiju oficire kraljevske vojske. U Borbi i lista kandidata iz Srbije dobija velik prostor kao i ostale liste različitih federalnih jedinica. Interesantno je da je iz južnijih delova zemlje više vesti, a iz Slovenije gotovo da i nema vesti, iako ima nešto iz Hrvatske. Te vesti su često kao protuteže srpskim vestima npr. ako se neki kon-gres održava u Srbiji, sličan se održava i u Hrvatskoj itd.

Koliko se to može pratiti komunisti imaju razrađen način obраćanja različitim nacijama, na primer, Đilas se poziva na čast ka-da govori Crnogorcima.⁴⁴. Zna se, naime, da je čast najcenjenijii po-

jam u političkoj mitologiji Crnogoraca. Da se videti i u Titovom go-voru Makedoncima da tačno zna da je u makedonskom javnom mnjenju najvažnija stvar pojma ujedinjenja – zna se da im je cilj ujedinjenje već više od stotine godina. U Hrvatskoj su čak obnovili i Hrvatsku seljačku stranku radi svog uspeha⁴⁵, organizujući i njen kongres. Njihov proglašenje je u potpunosti harmonijsko sa ciljevima Narodnog fronta. Svoj cilj su pokušali da ostvare rekavši nekad čak i apsurdne stvari. Najekstremniji primer tome je Đilasov spomenutti govor u Beogradu. Tamo je rekao da u opoziciji mnogi nazivaju sebe nacionalistima ali su zapravo komunisti bili više nacionalisti nego Draža Mihailović, jer su se oni borili sa okupatorom, dok je Mihailović saradivao sa njima. Sve ovo je bilo zbog toga da propa-ganda bude što efektivnija. Propaganda protiv Kraljevine je bila to-liko jaka da je ona iz propagandističkog aspekta bila razbijena iako je teoretski još bio važeći ugovor Tito-Šubačić. U ovom periodu se već mogu da se pozivaju i na to da narod želi republiku. Na predizbornim skupovima je atmosfera frenetična i time komunisti pridobijaju narod.

Još na početku kampanje je skoro svaki socijalni sloj, pa i svaki narod demonstrirao svoju privrženost pa se to desilo i u ime Srba. Najveći zborovi su bili u Beogradu. Tako se je i sa člancima u ime Srba oglasio Nacionalni front Srbije⁴⁶. Makedonci su najeksplo-rišniji u ovaj kampanji privrženosti. U gradovima se organizuju anti-fašistički skupovi. Naravno niko nije mogao da ostane po strani zbog svog recimo antikomunizma, jer je tako riskiralo da bude pro-glasen za fašistu. Korištenje žena antifašistkinja je manipulativno u svakom njenom detalju. One se koriste kao masa koja pokazuje ushićenje komunizma. Sve ovo je trajalo dok je trajala kampanja. U govorima militarizam je isto bio prisutan.

Valja još pogledati kako je propaganda koristila neke reči, kao što su Nemci, fašisti, nacisti itd. Za nas je sada najinteresantnije kako se koristili reči Srbi, Nemac i fašista, Hrvat, ustaša i Srbin i četnik. Ove su reči logički gledano u sličnom odnosu. Ali se ipak radi o pojmovima koji nisu i ne bi trebali da budu sinonimi. Ipak propaganda tretira ove pojme različito. Pojam Hrvat je dosta jasno odvojen od pojma ustaša. Kada se radi o zlodelima susrećemo se sa pojmom ustaše. Reč Hrvat je više branjen i spominje se kao ne-utralan i kao pozitivan izraz, a ne postoji reč »velikohrvatski« naci-onalizam, mada se mogla stvoriti takva kovanica. Kod korištenja reči Srbi, Srbija je donekle drugaća stvar. U tekstovima se da vi-deći da pokušavaju razdvojiti srpski narod i velikosrpski nacionali-zam i četništvo, ali ovo razdvajanje nije toliko efektivno. Velikosrpska buržoazija se šiba u većini teksova. Sve u svemu o Srbima ne vode toliko računa. Sa druge strane naveliko se izjednačuje ustaški i četnički pokret, čak se i stvorila kovanica ustaško-četnički zločini. Naravno, ova pokreta su činila zlodela, ali ih nisu činili zajed-no, niti je mogućnost činjenja zlodela bila ista kod jednog pokreta u poluilegalni i druge koji je bio u naužoj vezi sa vlašću. Lako je zaključiti da je komunizma podjednako važno bilo da stvore istovetno negativnu sliku o oba pokreta. Kod kritikovanja franjevac-a se isto ne spominje da su oni vezani za hrvatstvo. Vidi se i to da par-tizani nisu hteli da stvaraju atmosferu protiv Hrvata. Komunistima je bio potrebna podrška hrvatskog naroda. Nasuprot ovome bili su jako zainteresovani da međuratnu Jugoslaviju opisuju u najcrnjim bojama. Frazeologija komunista je slična frazeologiji sovjetskog li-sta Pravda, gde je jedan od cenjenih pisaca bio Ilja Erenburg.

³⁹ Juče je primio orden narodnog heroja general lajtant Aleksandar Ranković-Marko, Borba, 7. okt. 1945.

⁴⁰ Izjava Sretna Žujovića generalnog sekretara Narodnog fronta, predstavnicičima štampe, Borba, 20. okt. 1945.

⁴¹ Preko osam miliona građana nove Jugoslavije dobilo je biračko pravo, Borba, 13. okt. 1945, str. 4.

⁴² Na zboru u Mladenovcu..., Borba, 4. nov. 1945, str. 2.⁴³ Naša demokratija je vlast naroda vlast radnika, seljaka i inteligencije, Borba, 10. okt. 1945, 1-2. str.

⁴⁴ Milovan Đilas: U ime časti i budućnosti crnogorskog naroda, Borba 30. okt. 1945, str. 1.

⁴⁵ Izborni proglašenje Hrvatske republikanske seljačke stranke, Borba, 21. okt. 1945, str. 4.

⁴⁶ Proglašenje Narodnog fronta Srbije, Borba, 8. nov. 1945, str. 2.

5. Novo ime zemlje

Partizani nisu koristili ime Kraljevina Jugoslavija. Nova država je imala jedno »radno ime« - Demokratska Federativna Jugoslavija, DFJ. Posle pobjede na izborima 11. novembra 1945 godine, postalo je aktuelno da se da novo ime državi. Vlast je imala snažnu legitimaciju⁴⁷. Zasedanje oba veća Skupštine je zakazano za 29. novembar. U međuvremenu se naveliko govorilo o pobedi. Tito je počeo da govorio o tome da je svako pobednik. Pobednici su bili radnici, seljaci, Srbi, Hrvati itd. Ovo je već period kada se nisu mogla javno iznositi suprotna mišljenja iako se govorilo o potrebi kritike.

O zasedanju i promeni imena zemlje Borba veoma detaljno obaveštava u broju od 30. novembra. Gde se moglo, prenošena je sednica sa ozvučenjem. U ovo doba Tito je već simbol nove države. Na početku rada ceo Parlament prisustvuje svečanosti i donosi deklaraciju u kojoj veličava narodnooslobodilačku borbu. Posle se razdvajaju na Veće građana i Veće republika. U Veću građana Josip Vidmar i Vladimir Simić (jedan slovenački i jedan srpski političar) iznose zajednički predlog, i kritiku Kraljevine. Na ovim zasedanjima se iznosi kako je monarhija bila najveća prepreka razvoju zemlje. Monarhiju spominju kao izdajnički režim, kao da kralj nije otisao u Veliku Britaniju gde su bili i ostali monarsi koji su se suprotstavljali nacistima. Tu se vidi kako su komunisti koristili kao evidenciju ono što su sami tvrdili. Glavna poenta tih govora tada je da je inicijativa potekla iz Srbije. Predstavnik svake republike je govorio u ime republike. U ime Makedonaca je govorio Bane Andrejev; on je isticao da pre nije mogao da govoriti svojim jezikom a tada može. Na drugom zasedanju je reč na početku uzeo Blagoje Nešković koji je u svoje ime i u ime narodnih poslanika i u ime Srbija predložio da se izglosa republičko uredjenje.

Posle razdvojenog zasedanja dva doma su počela zajedničko zasedanje. Posle kratkog govoru su izglasali da nova država nosi ime Federativna Narodna Republika Jugoslavija. Sa ovim su ukinuli kontinuitet srpske Kraljevine, ali o tome izgleda - barem se tako vidi iz propagande - nije se brinuo niko.

Posle proglašenja republike danima je trajala svečana atmosfera. U Borbi očigledno sa ponosom ispisuju ovih dana čitavo ime Jugoslavije. U uvodnom članku 1. decembra⁴⁸ s ponosom pišu da se ostvario san jugoslovenskih naroda. Zemlja novog imena znači po tom članku i novi početak. Kaže se da nema ni jednog poštenog čoveka koji ne želi republiku. Evo kako retorika može da nosi elemente prisile! Čak povezuju samostalnost sa krajem kraljevstva. U uvodnom članku 1. decembra ističu kako je predlog o ukidanju Kraljevine stigao iz Srbije. Autor koji nije potpisao svoje ime završava članak time što navodi kako stižu iz sveta podrške novoj republici, te da je kraj huškanju naroda u Jugoslaviji i da dolazi novi period rada i stvaranja u slozi među jugoslovenskim, balkanskim i evropskim narodima.

Proslave traju dugo posle proglašenja Republike. Pozdravi Titu, dr Ivanu Ribaru stižu dugo čak do sredine decembra, iz zemlje iz inostranstva, od vlada (u ovo vreme je najsrdačniji odnos sa Bugarskom), pa čak i iz nekih sela ili fabrika.

6. Od pobjede na izborima do novog Ustava

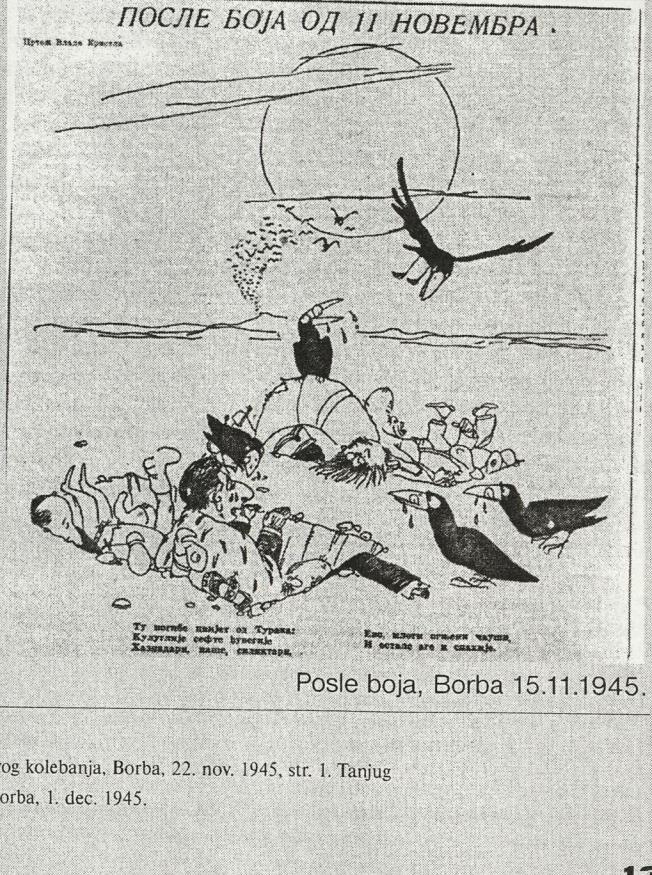
Sa izborima je zapravo sve odlučeno u Jugoslaviji. Novo ime je deo sprovođenja odluka. Propaganda o uspesima veoma je jaka, a uz nju se i dalje sprovodi jaka antikraljevska propaganda. Kralja na jednom mestu na jednoj karikaturi⁴⁹ pokazuju kao gubitnika na Ko-

suvu, sa izobiljenim stihovima epa o Kosovu. Sve ovo čini kralja smešnim, bednim i žalosnim. Vodeće ličnosti predstavljaju kao age i begove. Dani do početka rada na Ustavu teku u ovakovom miljeu.

Ako razmatramo situaciju posle izbora, logički gledavši može da nam se učini da je donošenje Ustava bila najvažnija stvar. Ipak ovo nije bilo tako. Zaista možemo naći obilne informacije o priprema, međutim, te obavesti su prazne. Njihov sadržaj je takav da se zna da je zemlja u procesu da doneše Ustav, ali se ne mogu saznačiti skoro nikakvi detalji, a pogotovo ne različita mišljenja ili rasprave. Komunisti su organizovali po zemlji mnoštvo diskusija o Ustavu, ali se i po ovome vidi kako je čitav proces donošenja Ustava već bio odlučen, jer seljaci i radnici nisu mogli da daju relevantne komentare niti predloge. Na ovakvim skupovima se zapravo ponavlja ono što aktualna vlast hoće da čuje. Ovaj način donošenja Ustava verovatno ima korene u anarho-sindikalizmu, a diskusije su više služile za »obradu« naroda. U Skupštini je svako bio sa liste Narodnog fronta, imena učesnika objavljena su u Borbi, dosta njih su bila vojna lica.

Izbor predsedništva se odvijalo bez napetosti. Moša Pijade je bio jedan od glavnih likova oko stvaranja novog Ustava. U članku⁵⁰ koji je poslužio kao uvertira za rad, vraća se do zasedanja u Jajce, naglašavajući da je već tamo bilo odlučeno da će država biti republika a ne kraljevina. Poziva se i na rezultate izbora. Tako su već komunisti imali uz simboliku i pravnu osnovu za svoju delatnost, a čak je iz tog stajala i oružana sila. U ovom periodu srpsko pitanje postaje manje značajno, jer je ono već rešeno u nekom smislu. Već postoji matrica po kojoj se može govoriti o nekim pitanjima. Nacrt Ustava se pojavit 3. decembra 1945⁵¹. Naglašava se u više članova da je pravo i dužnost⁵² svih građana da raspravljaju o Ustavu⁵³, što je očito isto manipulacija masama.

Ustavotvorna skupština je iz pravnog aspekta veoma obazrivo postupala, dok su pozadinu tome činili masovni mitinzi. Čitav proces liči na dobro izvežbanu predstavu. Drugog decembra su prihvatiли nacrt Ustava, a u međuvremenu je u Borbi hvaljen Ustav SSSR-a. Kardelj je u jednom svom govoru u stilu nastavnika rekao da će taj Ustav biti zaista narodni Ustav. Propagandisti Borbe svakog da-

⁴⁷ Izbori su pokazali da narod ide jednim određenim putem i da kod nas nema nikakvog kolebanja, Borba, 22. nov. 1945, str. 1. Tanjug

⁴⁸ Federativna Narodna Republika Jugoslavija - Ostvarenje težnji svih naših naroda, Borba, 1. dec. 1945.

⁴⁹ Posle boja od 11. novembra, Borba, 15. nov. 1945, str. 2.

na navode neki toponim iz čitave zemlje i time postižu efekat kao da čitava zemlja živo raspravlja o Ustavu. Više članaka govori o tome kako će nova zemlja biti mnogo bolja. Pri debati Ustava imenovane federalne jedinice neko drži govor. Do početka januara su završeni radovi u komisijama, zatim je Skupština zajednički razmatrala detalje. U Skupštini su aklamacijom⁵⁴ izglasali Ustav na kraju procesa, koji je bio izuzetno komplikovan – donošenja Ustava. Njegov tekst je objavljen 2. februara 1946. god.

Tada se već započinje sa praksom da kada neko ne želi da daje objašnjenje svoga stava, može da se poziva na narodnooslobodički rat. To je bio slučaj i sa donošenjem Ustava. Nisu se obazirali niti na primedbe Grola, niti na primedbama Srpske pravoslavne crkve. O ovome jedva ima obavesti.

Posle pobeda i borbi, donošenjem Ustava država je dospela u stanje kada se trebalo početi sa radom i kada su politička zbivanja stvorila jedan dosta dobro sklopljen sistem. Naravno, taj sistem nije bio dobar u tom smislu da je davao slobodu ljudima, nego u onom smislu da su mehanizmi jednog sistema počeli da funkcionišu. Nacionalno pitanje čini se da je »zanavek rešeno«. Srpske nacionalne a i nacionalističke ideje su isto dospele u stanje koje je bilo jasno za svakog Srbina, bilo da je nacionalista ili da nije. Radne svakodnevnice su proticale u atmosferi takmičenja. Radnici npr. obećavaju najveću radnu disciplinu. Sledеći cilj je prvomajsко takmičenje 1946. god. Pri ovome se da primetiti da se režim služi prebijom radi postizavanja zatvranih planova. Novi režim je još radio na sakupljanju optuženih, državu je čekalo još nekoliko velikih parnica, Nedić i Rupnika su i predali u januaru 1946. god.⁵⁵ U martu 1946. god. će započeti parnica Mihailoviću, uz još neke druge. Kasnije će započeti nova kriza režima.

Zaključak

Titoizam je bio negacija međuratne Jugoslavije sa njenom nacionalnom politikom i nacionalnim odnosima. U prvoj Jugoslaviji su nacionalne elite bile oštro suprotstavljene, a sa druge strane dominacija srpske elite je bila jaka. Titoizam je ovo htelo da svede na minimum. Takođe su postojale etničke grupe, pa i narodi npr. Makedonci koji nisu bili priznati. U titoizmu se one, doduše ne sve, priznaju. Bratstvo i jedinstvo je negacija stalnih političkih borbi. Uz ovo je još i obećanje blagostanja i snage, ali i sredstvo za manipulaciju. Tito je često govorio da različite nacije mogu samo zajedno biti jake i kad su odvojene one potaju žrtvama velikih sila, što ujedno znači i njihovo izrabljivanje.

Posle donošenja Ustava Jugoslavija je bila konstruisana u potpunosti. Srbi su u njoj samo jedna od nacija. Komunisti nisu hteli skoro ništa da preuzmu iz nacionalnih ideja koje su bile aktuelne u međuratnom periodu. Srbi su kao kolektivitet cenjeni veoma malo. Ipak titoizam je obratio pažnju na zadobijanje pojedinaca. Po ovom pitanju nije bilo izuzetaka, čak izgleda da su Srbi van Srbije, koji su najviše stradali i Srbi u južnoj Srbiji bili beneficirani tako što su dobijali zemlju u Vojvodini. Jedino su u Vojvodini komunisti naizgled ostvarivali srpske nacionalne ciljeve koji su postojali još iz međuratnog perioda. Naime, na mesto Nemaca su kolonizovali Slovence, Srbe u prvom redu. Uz ovo su uspeli i da pomognu tzv. pasivnim krajevima. Ipak agrarna reforma nije donela rezultate u proizvodnji⁵⁶, štaviše proizvodnja je opala. To nije slučajno jer su nestali sa područja oni koji su poznavali područje i podneblje.

⁵⁰ Moša Pijade: Za Narodnu republiku, Borba, 26. nov. 1945. str. 1.

⁵¹ Nacrt Ustava Federativne Narodne Jugoslavije, Borba, 3. dec. 1945, str. 4-5.

⁵² Poziv na općenarodnu diskusiju o nacrtu Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Borba, 8. dec. 1945, str. 1.

⁵³ Svaki građanin Federativne Narodne Republike Jugoslavije ima pravo i dužnost da kaže svoje mišljenje o nacrtu Ustava, Borba, 3. dec. 1945, str. 1.

⁵⁴ Oba doma Skupštine aklamacijom izglasali nacrt Ustava u načelu, Borba, 26. jan. 1946, str. 2.

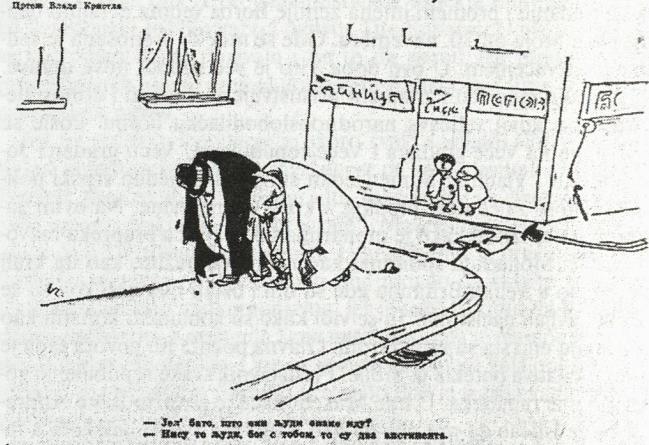
⁵⁵ Savezničke vlasti predale su našim vlastima ratne zločince Nedića, Dinića, Rupnika i Dokića, Borba, 9. jan. 1946, str. 1.

⁵⁶ Enike A. Šajti je u svojim studijama dokazala da je kolonizacija iz ekonomskog aspekta bila izričito neuspela. Enike A. Šajti: Promena vlasti i njen uticaj na društvenu strukturu Mađara u Vojvodini, Limes 2002/2, 41-50. str. (A. Šajti Enikő: Az impériumváltás hatása a délidéki magyarok társadalomszerzetére, Limes, 2002/2 41-50. o) i Enike A. Šajti: Promena vlasti, osveta nad Mađarima, iseljavanje i formiranje uslova konsolidacije u Vojvodini, Századok, 2002/5, 1061-1113 (A. Šajti Enikő: Impériumváltás, magyarellenes megtorlások, kitelepítések és a konszolidáció feltételeinek kialakulása a Délidéken. Századok, 2002/5, 1061-1113)

Da se videti da je politička elita radi svojih ciljeva ušla u kolonizaciju, jer su u Srbima videli vernije pristalice Jugoslavije nego u Nemcima.

Nepriznavanje srpskog kolektiviteta, ali istovremeno pružanje sanse pojedincima je suština dvojakog tretmana Srba u titoizmu. Zbog ovoga se razvila u jednom delu Srba simpatija, pa čak i ljubav za titoističku Jugoslaviju, ali se i (čak i u istoj osobi) razvila nostalgija prema međuratnoj Jugoslaviji gde su Srbi bili vodeća nacija. Zbog tretmana srpskog naroda u titoizmu je još i danas prisutna dvojaka ocena o tom razdoblju. Zapravo i ne može biti drugačije, jer je titoizam bio složeni fenomen i imao je više aspekata.

ЗАВРШЕНА КАРИЈЕРА

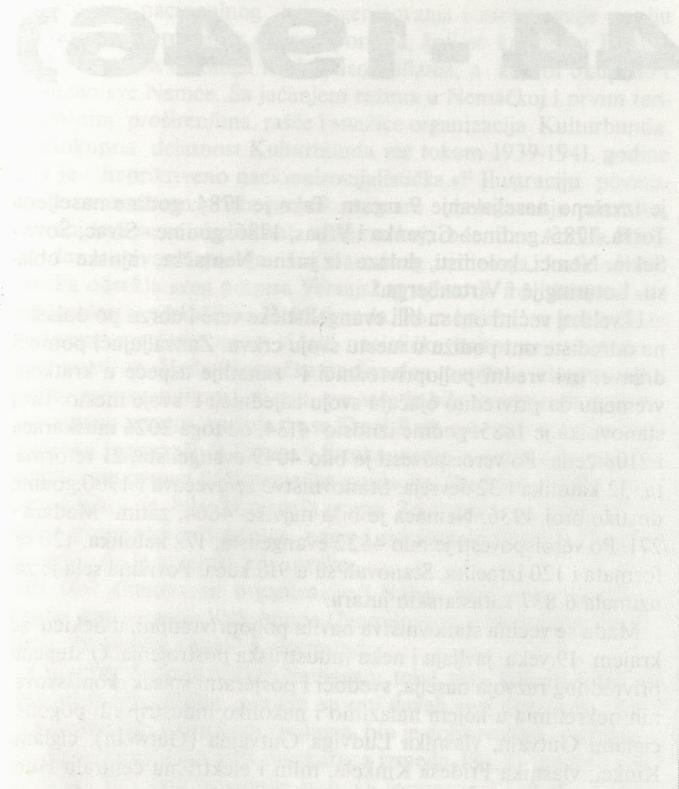
— Још било, када смо људи вако идући
— Насу то људу, бог с тобом, то су дне вистине.

Borba 17.11.1945.

Korištena literatura:

- Balkanski ratovi i velesile (od Rigomeze do Kosova), Sveske političke istorije XII. Napvilag, Budimpešta, 1999. (A Balkán-háború és a nagyhatalmak (Rigómezőtől Koszovóig): Politikatörténeti Füzetek XII. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.)
- Božić Ivan i grupa autora: Istorija Jugoslavije, Prosveta, Beograd, 1972.
- Veljanović Zoran: Jugoslavija - Potreba ili zabluda (Stvaranje kraljevine SHS 1918.), RIPC »Nikola Tesla« Subotica, 2001.
- Dimitrijević, Nenad: Slučaj Jugoslavija (Socijalizam, nacionalizam, posledice), Beograd, B92 Samizdat, 2001.
- Ilić-čirković: Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Titata, Export Press, Beograd, 1978.
- Juhas Józef: Bila jednom jedna Jugoslavija (Istorija južnoslovenske države), Aula 1999. (Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia (A délszláv állam története), Aula, 1999)
- Kigen Džon: Drugi svetski rat, Europa, Budimpešta, 2003. (Keegan, John - A második világháború, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003)
- Krempton Dž. Ričard: Balkan posle drugog svetskog rata, Klio, 2003
- Mandić B. Petar, prof. dr: Jugoslavija - iluzija ili vizija (Koreni tragedije srpskog naroda u XX Veku)

- Mazover Mark: Balkan, izdavačka kuća Evropa, Budimpešta, 2004 (Mazower, Mark: A Balkán, Európa könyvkiadó, Budapest 2004)
- Petranović Branko: Istorija Jugoslavije 1918-1988, Treća knjiga, Nolit, Beograd 1988. god.
- Petranović Branko-Zečević Momčilo: Jugoslavija 1918/1988 (tematska zbirka dokumenata), Izdavačka organizacija »Rad«, 1988.
- Polonji Peter-A. Šajti Enike: Mao-Tito, izdavačka kuća Panonika, 2000. (Polonyi Péter-A. Sajti Enikő: Mao Tito, Pannonica Kiadó, h. n. 2000)
- Todorova, Marija: Imaginarni Balkan, Biblioteka XX vek, 1999.

ZUSAMENFASSUNG**Serben in der Propaganda der frühen Tito-Periode**

(seit dem Ende 1944 bis zu der neuen Verfassung der FNRJ, auf Grund der »Borba«-Zeitschrift des Zentralorgans der Kommunistischen Partei Jugoslawiens)

Die Nationalitätsfrage war die wichtigste Frage Jugoslawiens aller Zeiten. Nach der Niederlage des königlichen Staates gelang es den Kommunisten mit Tito an der Spitze ein neues Experiment einzugehen. Die entscheidende Rolle dabei spielte die sinnmässig grösste Nation des Landes, die serbische. Die »richtige« Behandlung der Nationalitätsfrage funktionierte nach stalinistischen Thesen. Das bedeutete Diktatur. Es kann festgestellt werden, dass die Serben in der Propaganda als Gemeinschaft mit eigenen Zielen und Charakteristiken nur sofern toleriert wurden als das in die Konzeption des Kommunismus einpasste. Es war also keine Rede von der Respectierung der Gemeinschaft, es gab Druck durch Bedrohung. Möglichkeiten für personelles Wohlergehen bestanden trotzdem in der Tito-Zeit, womit die serbische Population erfolgreich gelebt hat. Diese Zwiespältigkeit verursachte das Phänomen, dass der Grossteil der serbischen Nation den Titoismus gern hatte, der andere allerdings hasste es sogar.

ÖSSZEFOLGLALÁS**Szerbek a korai titoizmus propagandájában**

(1944. év végétől Jugoszlávia első alkotmányának meghozataláig, a Borba-a Komunista párt központi szervének lapja alapján)

A mindenkorú Jugoszlávia egyik legfontosabb kérdése a nemzeti kérdés volt. A királyi Jugoszlávia kudarca után lehetőségük nyílt a kommunistaknak Titóval az élükön, hogy egy új saját kísérletbe kezdjenek. Ebben értelemszerűen az ország legnépesebb nemzetének, a szerbeknek kulcsfontosságú volt a szerepe. A sztalinizmus tézise alapján kezdték a nemzeti kérdés »helyes« kezeléséhez. Ez diktatúmot, diktaturát jelentett. Megállapíthatjuk, hogy a propaganda a szerbeket mint Közösséget, sajátos céljával, és arculatával csakannyiban tolerálja amennyire az beleillik a kommunizmus koncepciójába. Tehát a közösség valódi értékeléséről és megbecsüléséről szó sem volt. Nyomásgyakorlásból, fenyegetésből viszont igen. Mégis a titoizmusban mód volt az egyéni boldogulásra, ezzel a szerb lakosság sikeresen élt. Ez a kettősség teremtette meg azt a furcsa, felemás képet a szerbségen a titoizmusról, amiért sokan szeretik, de sokan gyűlölik is.

Stevan Mačković

Logor za Nemce u Sekiću (1944 - 1946)

Tragovi ljudskih naselja na području današnjeg Lovćenca sežu duboko u prošlost. Avarska nekropola je pronađena 1901. godine.¹ U srednjem veku, naselje se javlja 1476. godine kao posed porodice Maroti. U urbariju Kaločke biskupije, 1543. godine prvi put se pominje pod slovenskim imenom »Szekity« (Sekić). U 1580. godini ima 31, a 1590. godine - 37 oporezovanih kuća. U posedu vlastelina Ferenca Veselenji (Wesselényi Ferencza) 1652. godine javlja se kao Szeketics (Sekić), a 1731. i 1751. godine kao pusta Sekitsch (Sekić).² Ime naselja 1853. godine je bilo Szeghegy (Seghed), što će ostati zvaničan naziv sve do promene izvršene po ulasku u južnoslovensku državu, kada se 1922. godine ono menja u - Sekić.³

Planovima Josipa II vrši se kolonizacija Bačke i Banata. U Bačkoj

Grb Sekića (iz 1944. g.)

je izvršeno naseljavanje 9 mesta. Tako je 1784. godine naseljena Torža, 1785. godine - Crvenka i Vrbas, 1786. godine - Sivac, Šove i Sekić. Nemci, kolonisti, dolaze iz južne Nemačke, rajske oblasti, Lotaringije i Virtenberga.⁴

U velikoj većini oni su bili evangelističke vere i ubrzo po dolasku na odredište oni podižu u mestu svoju crkvu. Zahvaljujući pomoći države, ovi vredni poljoprivrednici i zanatlije uspeće u kratkom vremenu da privredno ojačaju svoju zajednicu i svoje mesto. Broj stanovnika je 1885. godine iznosio 4134, od toga 2026 muškaraca i 2108 žena. Po veroispovesti je bilo 4049 evangelista, 21 reformata, 32 katolika i 32 Jevreja. Stanovništvo se uvećava i 1900. godine dostiže broj 4936. Nemaca je bilo najviše - 4664, zatim Mađara - 271. Po veroispovesti je bilo 4622 evangelista, 172 katolika, 120 reformata i 120 izraelita. Stanovali su u 918 kuća. Površina sela je uzimala 6 837 katastarskih jutara.

Mada se većina stanovništva bavila poljoprivredom, u Sekiću se krajem 19. veka javljaju i neka industrijska postrojenja. O stepenu privrednog razvoja naselja, svedoči i posleratni spisak konfiskovanih nekretnina u kojem nalazimo i nekoliko industrijskih pogona, ciglanu Gutvajn, vlasnika Ludviga Gutvajna (Gutwein), ciglanu Kinkel, vlasnika Frideša Kinkela, mlin i električnu centralu Hunsinger, mlin na valjke Merc (Merz), kudeljsku zadrugu (koja je imala 124 akcionara - Nemaca).

U Jugoslaviji je 1921. godine bilo 505 710 Nemaca, a od toga u Bačkoj 173 796.⁵ Time su činili najbrojniju nacionalnu manjinu u zemlji. U nemačkim publikacijama se prezentovao znatno veći ukupan broj Nemaca - 710 000.⁶ Tako je ta oblast, zahvaljujući brojnosti nemačkih naseobina i ukupnom broju Nemaca koji je činio 22% ukupnog stanovništva, bila s pravom smatrana za centar Nemaca u čitavoj Jugoslaviji. U srežu Bačka Topola bilo ih je tada 7 397.⁷

Izveštaj o broju stanovništva u Bačkotopolskom srežu iz septembra 1945. godine daje podatke o ukupno 70 807 stanovnika. U Sekiću ih je bilo 9 314, od čega 6 692 logoraša i 2622 slobodnih građana, pretežno kolonista. U decembru iste godine zabeleženo je samo 59 Nemaca - slobodnjaka. Na nivou čitave Vojvodine jula 1946. godine Nemaca - slobodnjaka je ukupno bilo - samo 9559.⁸ Tada je evidentiran i broj domaćinstava u Bačkotopolskom okrugu.

¹ Bács-Bodrog vármegye, (urednik dr Borovszky Samu), Budapest 1909, 150-151.

² isto

³ Milica Marković, Geografsko - istorijski imenik naselja Vojvodine, Novi Sad 1966, 211.

⁴ Švabe, (Schwaben) kao izraz za teritorijalnu pripadnost, poprimio je u ovim krajevima kod pripadnika drugih naroda, osobine sinonima za Nemce ali i pogrdne označke za njih, slično kao i izraz - folksdjočeri.

⁵ Josip Mirnić, Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu, Novi Sad 1974, 25.

⁶ isto

⁷ Podaci iz popisa stanovništva 1921. godine. U Kuli ih je bilo 28 264, u Somboru 31 490, u Apatinu 21 111... Broj Nemaca u Subotici se u novoj državi, od prvog gradskog popisa iz 1919. godine stalno smanjivao. Tako ih je 1919. bilo popisano 4 251 (Istorijski arhiv Subotica, dalje IAS, F:47.I 22/1919), 1921. - 2 475 (IAS, F:47.IV 5099/1939), 1931 - 2 865, 1934. - 1 961 (IAS, F:275.50), da bi 1941. godine, po madarskom popisu bilo zabeleženo samo 1 787 Nemaca. Ipak, izvor iz 1945. godine, popis stanovništva, daje broj od 1965 Nemaca.(Srba - 8759, Hrvata - 44 712, Madara 38 355, Jevreja 3739,...IAS,F:70.69.9090.)

Najmanji broj - 472, je bio upravo u Sekiću.⁸ Već krajem novembra iste godine, nakon priliva novih kolonista iz Crne Gore, broj domaćinstava se popeo na 4447. Broj kuća u Sekiću 20.11.1945. godine je iznosio 1183.⁹

U Bačkoj Topoli je, po istom izvoru bilo 4434 kuća i 6452 domaćinstava. Novo ime - Lovćenac, naselje dobija 1947. godine.¹⁰

Delovanje Kulturbunda, Šapsko-nemačkog kulturnog saveza, (Schwabisch Deutscher Kulturbund) obeležiće predratni period društvenog života kod Nemaca u Vojvodini. Organizacija nastala 1920. godine, kao nepolitički savez, odigraće veoma važnu ulogu u procesu nacionalnog homogenizovanja i mobilizacije u cilju ostvarivanja programa novog poretka, koji se kreirao u Berlinu pod vodstvom ideologa nacionalsocijalizma, a koji bi okupljao i povezao sve Nemce. Sa jačanjem režima u Nemačkoj i prvim teritorijalnim proširenjima, rašće i snažiće organizacija Kulturbunda. »Celokupna delatnost Kulturbunda već tokom 1939-1941. godine bila je neprikrijevo nacionalsocijalistička.«¹¹ Ilustraciju povezanosti sa maticom pruža njegov program obeležavanja praznika. Svi oni koji su se obeležavali u Nemačkoj, rodandan Adolfa Hitlera, dan osnivanja partije, dan narodnog uzdizanja, kada se Nemačka odrekla svog potpisa Versajskog ugovora, itd, slavljeni su i u Jugoslaviji, u okvirima Kulturbunda. Po mestima sa nemačkom većinom, sve češće su se vidale nacističke uniforme, amblemi, i čuo pozdrav »Heil«. Nemačka nacionalna manjina, izlagana ideo-loško propagandnom uticaju, sve više je bila uverena da predstavlja »rasno jezgro« na koje će se Treći Rajh oslanjati u svom prodoru ka jugoistočnoj Evropi.¹² Široka mreža mesnih organizacija, obuhvatiće gotovo 95% nemačke poulacije. Pred rat, 1940. godine u Bačkoj je bilo 79 mesnih grupa. Za članove su smatrani ne samo potpisnici pristupnice, nego i svi članovi familije. Tako se smatralo da je u zemlji bilo preko

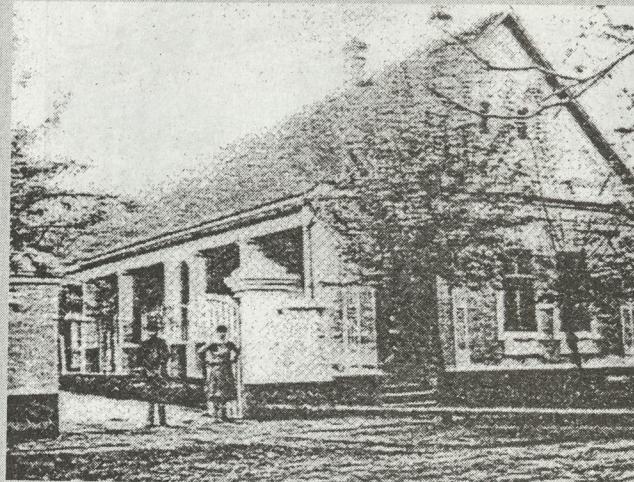
300 000 članova te organizacije.¹³ Nakon mađarske okupacije Bačke, organizacija Volksbunda (Narodni savez Nemaca u Mađarskoj) obuhvatiće i bački Kulturbund.

Centralni zadatak bačkih Nemaca u toku rata, koji im je bio namenjen iz vrha Rajha, a kojim su oni davali svoj doprinos ukupnim nemačkim ratnim operacijama, bio je dobrovoljno pristupanje SS jedinicama. Oko 90% muškaraca između 18 i 35 godine života, ili 20 500 ljudi pristupilo je u SS formacije.¹⁴ Još oko 17 000 drugih, mobilisano je nakon nemačke okupacije Mađarske.¹⁵ Na drugom mestu, st. 331. autor iznosi podatak od »oko 40 000 pod oružjem«.

Vladajući klimi nadirućeg nacionalsocijalizma suprotstavljali su se pojedinci. I u Sekiću je bilo i protivnika fašističke ideologije i njenih predstavnika. Jedan od njih je bio i dr Taus Filip (rođen 1876. godine), koji se nakon rata deklarisao kao asimilirani Madar. On je pisao još 11.11.1923. godine u »Zastavi« članak pod naslovom »Protiv državnog rad nemačkog Kulturbunda« i predao prijavu županu protiv vođa Kulturbunda. Dalje on navodi da je i njego-

vom zaslugom u proleće 1924. godine, ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribićević i doneo odluku o zabrani rada te organizacije.¹⁶

U Sekiću je, kao i širom Bačke, vođena velika propaganda akcija za dobrovoljno prijavljivanje u SS jedinice. »Za vreme okupacije kada su vode Volkssbunda sekiciku nemačku omladinu zaveli sa lažnim bezsvesnim pretnjama i primorali ih da se dobrovoljno prijave u SS-e vojne jedinice... «¹⁷

Tipična nemačka kuća

Vojni slom fašističkih sila doveće do aktiviranja planova za evakuaciju i bačkih Nemaca. »Istorija je činjenica da su bački Nemci disciplinovano (dobrovoljno) prihvatali naredenje da se evakuju. Saobrazno stepenu svoje angažovanosti na strani Rajha, Nemci u Bačkoj su se proporcionalno u najvećoj meri odazvali pozivu za evakuaciju među svim nemačkim oblastima u tadašnjoj Mađarskoj. U momentu oslobođenja Bačke, oko 100 000 bačkih Nemaca, ili više od polovine ukupnog nemačkog stanovništva, među njima gotovo svi muškarci, nalazili su se ili u nemačkim oružanim snagama ili pod njihovom zaštitom.«¹⁸ Van tog velikog izbegličkog talasa ostali su mahom starci, žene i deca.²⁰

U Banatu je ostalo oko 120 000 a u Bačkoj oko 80 000 Nemaca. Sva nemačka mesta evakuisana su organizovano po posebnim planovima. Sekić je odluku o evakuaciji primio tek 18.10. kada se već našao u potpunom okruženju. Time su se žene, deca i starci koji su u tom trenutku i činili gotovo sve stanovnike Sekića, našli na milosti i nemilosti vojnih snaga svojih ratnih protivnika, koji su trijumfalno nastupali kao pobednici i oslobođeni. Po delimično sačuvanim spiskovima 2199 Sekićana - Nemaca tada se našlo u selu koje će biti pretvoreno u logor. Naredni period u Vojvodini biće obeležen postojanjem i delovanjem Vojne uprave.

⁸ Aleksandar Kasaš, Madari u Vojvodini 1941-1946, Novi Sad 1996, 198.

⁹ IAS, F:70.86.17180. U Malom Idošu je bilo 7512 stanovnika i 2250 domaćinstava, u Feketicu 5050 stanovnika i 1620 domaćinstava, ...

¹⁰ IAS, F:70.101.27 279.

¹¹ Zakon o administrativno - teritorijalnoj podjeli AP Vojvodine, Službeni list APV, br 40, 9.10.1946, 1.

¹² Ljubodrag Dimić, Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918 - 1941, III, Beograd 1997, 50.

¹³ isto, 55.

¹⁴ Mirnić, navedeno delo, 335.

¹⁵ isto, 338.

¹⁶ isto, 338.

¹⁷ IAS, F:70.23613. Predmet je njegova žalba na odluku Sreske komisije za konfiskaciju br.1066/1945 kojom mu je oduzeta sva nepokretna imovina, koja nije uvažena. Mada je naveo da nisu istiniti podaci iz nje, da je u bekstvu, što je i dokazao - dokazati da nije nemačke narodnosti nije mogao, a to je bila dovoljna osnova da dode pod udar mera konfiskacije.

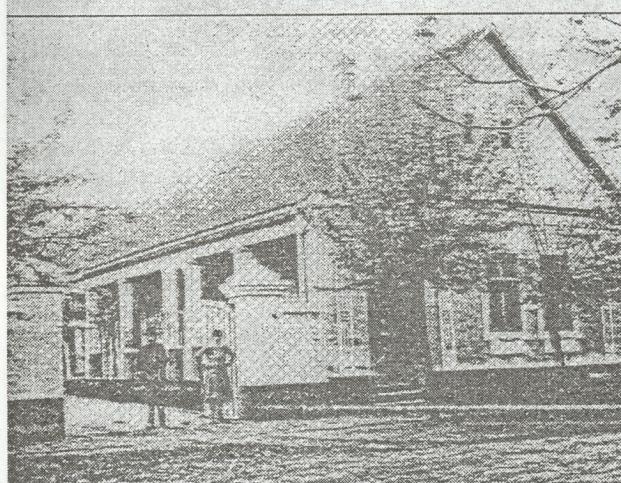
¹⁸ isto. Jedan od glavnih aduta propagande je bio predstaviti da se vodi odlučna bitka za priključenje podunavskih Nemaca matičnoj zemlji - Nemačkoj, odnosno Trećem Rajhu.

¹⁹ Mirnić, nav. delo, 340.

²⁰ Iz svedočenja Suzane Reb, učenice iz Velike Kikinde, saznajemo kako su njeni roditelji, koji su krenuli u evakuaciju ipak dospeli u sekici logor. »2.10.1944. godine smo iz Velike Kikinde, roditelji i ja ispred Crvene armije u izbeglištvu u Nemačku. Stigli smo u Austriju u mesto Leoben pored Graca gde su nas Nemci smestili u logor u kojem smo doživeli oslobođenje od strane Crvene armije. Tamo smo živeli 7 meseci a posle su nas Rusi vratili u Jugoslaviju.« U povratku se ona razdvojila od roditelja, ali je saznao je da su oni u Sekiću i želela je da im se pridruži. IAS, F:70.45.1826

Crt. 3.

Crt. 4.

Nemačke kuće

²¹ Mirnić, nav. delo, 329.²² Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 24, Beograd 1984, 96-97.²³ Kasaš, nav. delo, 160.²⁴ »Radio vijesti«, Subotica 4.1.1945, br. 3. Delegaciju subotičkih omladinaca na kongresu činila su 3 člana.²⁵ Okružnica nosi datum 13.11.1944. godine. Navodi je Mesaroš u nav. delu, strana 32.²⁶ Mészáros Sándor, Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944-45, I Bácska, Budapest 1995, 27.

Već na sastanku vojnog vrha NOP-a u Vršcu 17.10.1944. godine doneta je naredba o uspostavljanju Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju i postavljanju Ivana Rukavine, general-majora, za njenog komadanta. Proglas generala Rukavine o uspostavljanju Vojne uprave objavljen je 22.10.1944. godine u listu Slobodna Vojvodina. U njenoj nadležnosti našla se sva izvršna i sudska vlast na pomenutom području. Civilne vlasti nisu prestale sa radom ali su bile pod kontrolom vojnih organa. Motivi za njeno stvaranje bili su privredno-ekonomski ali ne u manjoj meri i politički. Rešavanje pitanja »ovde naseljenih tuđinskih elemenata« bilo je stavljen u prvi plan.²¹

U tom prvom periodu uspostavljanja novih organa vlasti, dok ratni sukobi još nisu okončani, kolektiviteti vojvodanskih Nemaca i Mađara označeni su za pomagače okupatora, nosioce kolaboracionizma i zločina izvršenih nad srpskim narodom u Vojvodini, neprijatelje novog poretku koji se ubrzano izgrađuje. Za njih mesta u tom sistemu nije bilo. Za zločine koje su u ratu počinili pojedinci - na stubu osude naći će se svи pripadnici tih narodnosti. Mađarsko stanovništvo je u početku imalo isti tretman sa nemачkim. I oni su masovno odvođeni u logore. Smatralo se oportunim i njihovo potpuno proterivanje iz Jugoslavije.²² Status Mađara će se promeniti, odnosno poboljšavati, već od kraja novembra 1944. godine.²³

Sudbinu namačke nacionalne manjine jasno je nagovestio već prvi čovek Jugoslavije. »Nijemci nisu zasluzili da žive u našoj zemlji i njih čemo sve iseliti« reči su iz govora Josipa Broza sa I Kongresa antifašističke omladine Jugoslavije januara 1945. godine.²⁴ Javna upotreba nemačkog i mađarskog jezika je zabranjena. Ilustraciju namera novih vlasti daje i okružnica iz novembra 1944. godine, u kojoj se kaže da je Vojna uprava uvedena da bi se obračunali sa svim Švabama i Mađarima.²⁵

Treba istaći da je o nemogućnosti daljeg opstanka nemačke narodnosne grupe u Jugoslaviji, kao delu celine koji se uklapao u globalne planove, bilo odlučivano još na sastanku saveznika u Teheranu, novembra 1943. godine, gde je postignuta saglasnost o potrebi iseljavanja Nemaca iz Srednje i Istočne Evrope.²⁶ Nove vlasti u Jugoslaviji rešile su da to i učine. Kolektivno su stavljeni van zakona pored nastavljanja prakse, koju su usavršili njihovi ratni neprijatelji, stavljanja pripadnika jednog naroda u logore, koji su i ovde eufemistički zvani - radni logori. Struktura logora u Sekiću jasno pokazuje da je preko 60% logoraša bilo nesposobno za rad. Oduzeta su im građanska prava, brisani su iz biračkih spiskova, imovina im je konfiskovana, a diskriminacija se ogledala u svim segmentima života. Takav odnos prema njima je i zakonski regulisan. Oduzimanje građanskih prava, konfiskacija imovine i stavljanje u logore omogućeno je Odlukom AVNOJ-a 21.11.1944. čl. 1. tumačenja tačke 2. Odluka AVNOJ-a »Pod udar Odluke AVNOJ-a od 21.11.1944. /čl.1 tač.2/ dolaze oni državljeni Jugoslavije nemacke narodnosti, koji su se pod okupacijom deklarisali ili važili kao Nemci bez obzira da li su pre rata kao takvi istupali ili su važili kao asimilovani Hrvati, Slovenci ili Srbi.«

Upravo za kratko vreme trajanja Vojne uprave za samo 103 dana, desila su se drastična kažnjavanja bez sudske rešenja, odmazde, streljanja i mučenja, u prvom redu bačkih Nemaca i Mađara. To će postati deo strašne svakodnevnicе koju su pripadnici ovih nacionalnih grupa svakodnevno prolazili.²⁷

Logori za civile bili su samo deo plana koji se ostvarivao. U 41 logoru širom Vojvodine bilo je zatočeno oko 140 000 uglavnom starijih osoba, žena, dece i bolesnih.²⁸ Ublažavanje postupaka pre-

ma Mađarima, već od kraja novembra 1944. godine, nije značilo isti tretman i prema Nemcima. O tome je, jedan od glavnih kreatora politike međunalacionalnih odnosa, Milovan Đilas, pisao u svojim memoarima.²⁹ »I najzad mada niko ne bi znao objasniti zbog čega to nije primenjivano i na Nemce - narod, žene i deca, ne mogu biti krivi za zločine svojih vlastodržaca.«

U okviru sistema organizacije vlasti Vojne uprave, za Bačku je bila nadležna posebna Vojna oblast, Subotica je imala svoju Komandu područja, a u Sekiću je radila Vojna stanica. U tim okvirima, kako pri vojnim komandama tako i pri civilnim vlastima, NOO (Narodnooslobodilački odbori), postojali su posebni Otisci za radnu službu i logore.³⁰

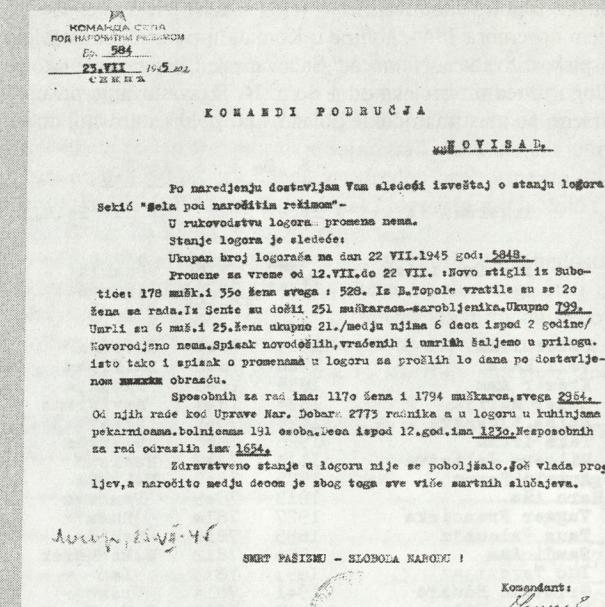
»Već svojom prvom naredbom od 25.10.1944. godine Vojna uprava je militarizovala odnos prema nacionalnim manjinama u Vojvodini.«³¹ Zahtevalo se formiranje vojnih stanica u selima sa nemačkim i drugim neslovenskim stanovništvom. Tamo se nije išlo na formiranje NOO. Već 18. 10.1944. godine doneta je odluka da se otpočne sa zatvaranjem u logore svih Nemaca. Od začetnih Nemaca, trebalo je izdvojiti za rad sposobne.³²

Brzina realizacije tih smernica na teritoriji Bačke, zavisila je od niza organizacionih i tehničkih preduslova. Ona nije bila zadovoljavajuća za više instance vojnih vlasti. To se vidi iz naređenja od 11.1.1945. godine koje Vojna oblast za Bačku i Baranju dostavlja Komandi mesta Bačka Topola.³³ »Opaženo je da se naredi-nja koja se odnose na mobilizaciju i prikupljanje svih lica nemačkog potekla na teritoriji Bačke i Baranje gotovo nikako ne izvršavaju, a u koliko se po njima nešto i uradi, potpuno je površno i sporo.« Da bi se to izmenilo: »Sve naše vojne vlasti najenergičnije će postupiti prikupljanju navedenih lica, sprovesti ih do sabirališta i čuvati ...« Samo izuzetno, za stručna lica, Nemce, bila je predviđena mogućnost njihovog ostanka u preduzećima ili fabrikama gde su već bili zaposleni.

Niz drugih naredbi Vojne uprave odnosi se na postupke zatvaranja u logore Nemaca. Tako je 29.11.1944. godine Vojna uprava izdala naređenje da se najhitnije prikupe svi nemački stanovnici od 16 do 60 godina i upute u za tu svrhu posebno organizovane logore.³⁴

Pored stavljanja u logore, za ratne zločince je bilo predvideno izvedenje pred narodne sudove i primerno kažnjavanje. Odluka o tome je usvojena još na Drugom zasedanju AVNOJ-a novembra 1943. godine. Nakon toga je formirana Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, koja je radila i pri nižim organima vlasti.³⁵ Presude suda su se donosile i na osno-

vu izjava svedoka. Smatralo se da su svi članovi fašističkih i nacionalističkih organizacija, kao i svi koji su radili na političkoj, propagandnoj, privrednoj i drugoj saradnji sa okupatorom odgovorni za ratne zločine.³⁶ Такode se insistiralo da se registruju i sva lica

SMET PAŠIĆU - SLOVODA KARĐEVIĆ

Komandant:

Izveštaj o stanju u logoru 23.VIII 1945.

koja su na bilo koji način pomagala fašističke organizacije. Komanda područja Subotica radila je tokom novembra 1944. godine na prikupljanju spiskova Nemaca i Madara.³⁷ U Bačkoj je utvrđeno postojanje 929 ratnih zločinaca - Nemaca. Od toga broja čak 542 je uspelo da pobegne.³⁸

U Subotici je obrazovan logor za sekelske Madare, u zgradbi bivšeg »uboškog doma« pored Gradske bolnice.³⁹ U dopisu Komandi mesta, 2.10.1944. godine Sreski NOO moli da se obezbede stražari za logor koji će biti uspostavljen na toj lokaciji. Pored toga je na Kelebjiji obrazovan logor za prevaspitavanje prostitutki.⁴⁰

Organj Odeljenja zaštite naroda (OZN) su kontrolisali Sekić do novembra 17.11.1944. godine kada Komanda sela preuzima vlast. (»Komanda sela pod naročitim režimom« je bio pun naziv). Čitavo selo pretvoreno je u logor. Gotovo sve kuće namenjene su za

²⁷ Za razliku od Mesaroša koji u nav. delu barata sa brojem od preko 20 000 žrtava, Kasaš u nav. delu, smatra cifru od 5000 žrtava među madarskim stanovništvom u tom periodu, istorijski realnom. Za Nemce nije izneta procena. Slučajevi likvidacije pratile su i mnoge greške. Kada je sama pripadnost jednom narodu vodila pred strešaćki stroj, bez utvrđivanja krivice, dešavalo se i da strada saradnik NOP-a, a ne »narodni neprijatelj«. To je bio slučaj Karla Halasa, bajmočkog stanovnika. »On je u jesen 1944. godine odveden od pripadnika NOV kao narodni neprijatelj i kao takav likvidiran. Međutim prema prikupljenim podacima nije bio narodni neprijatelj, niti je saradivao sa okupatorom, nego je čak šta više puta govorio da će doći »Bačuška« t.j. Crvena armija. Prema tome imenovani je likvidiran usled neke zablude ili zlonamerne klevete« pisao je Đura Kosanović, šef Otseka za unutrašnje poslove, pri Izvršnom odboru GNO Subotica. IAS, F:68.XII 2570/1948

²⁸ Kasaš, nav. delo, 159. i Popov Jelena, Narodni front u Vojvodini 1944- 1953, Novi Sad 1986., 267.

²⁹ Kasaš, nav. delo, 182.

³⁰ IAS, F:166.26. Naredba komandanta Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju, 25.10.1944.

³¹ Kasaš, nav. delo, 158.

³² IAS, F:176.4.41.

³³ IAS, F:81. St.pov.4/1945

³⁴ Ruža Cvejić, Uloga KPJ u organizovanju i radu Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju, Istraživanja I, Novi Sad 1971, 252

³⁵ U Vojvodini je zvanično osnovana 17.9.1944. godine ali na terenu se javljala samovolja organa OZN-e ali i primeri lične osvete.

³⁶ Komisija za utvrđivanje zločina okupatora u Vojvodini tražila je mesnih povereništava da rade na ustrojavanju posebnih kartoteka sa svim ličnim podacima, a po mogućnosti i sa mestom boravka u vreme registracije za sva lica osumnjičena za ratne zločince

³⁷ To saznajemo iz delovodnika Komande područja koji je sačuvan. Predmeti signatura: 74, 86, 89/1944, koji se odnose na tu temu, nisu sačuvani. IAS,F:168.1.

³⁸ Mirković, nav. delo, 331.

³⁹ IAS, F:166.26.

⁴⁰ Nalazio se na bivšem Piukovićevom imanju. Milicija je u subotičkom okrugu i hvatala i ovde upućivala »devojke slabog moralu«. Zbog preterane revnosti u jednoj akciji hvatanja prostitutki u Bačkoj Topoli »na jedan užasan način koji je prevazišao čak i fašističke metode« Vladimir Petkov, načelnik Odeljenja unutrašnjih prostitutki. One su upućivane na rad; time se zelelo izvršiti njihovo prevaspitanje, no rezultati nisu bili sjajni. Imanje pod upravom Narodnih dobara imalo je samo štete od njih, logorašice su brale i uništavale voće, a stražari i vojnici koristili su njihove usluge, »vršili blud«, kako se vidi iz izveštaja tokom septembra 1945. godine. IAS, F:70.86.17058 i 17166, 87.17556, 90.19971, vidi: Stevan Maćkić, Odnos vlasti prema prostituciji pre i nakon Drugog sv. rata, Rukovet 5-6-7, Subotica 1999, 79-81

smeštaj Nemaca. Kuća je bilo približno 1100. U njima će naći smeštaj i do preko 6500 lica, koliko je iznosio najveći broj logoraša. Pored domaćih, sekičkih Švaba, koje su se našle zatočene u svom selu još od 19. oktobra, u njega će pristizati i drugi, iz okoline, Baćke Topole, Subotice...

Krajem novembra 1944. godine u Komandu područja dostavljani su spiskovi Švaba - Nemaca.⁴¹ Sačuvana je i knjiga sa spiskom lica u logoru, rednih brojeva od 1 do 5124. Razvrstavanje pri upisu je vršeno po mestima odakle dolaze, i po polu i starosnoj dobi.

S P I S A K U				
legorci stigli u legor Sekić na dan 14.VII.				
R. br.	Prezime i ime	God. rođ.	Broj knjige	Odakle je došao
1.	Oster Irma	1919	7801	Crvenka
2.	Volf Kata	1926	7802	St.Vrbas
3.	Kremer Ana	1996	7803	Indija
4.	Haler Marija	1894	7804	Novi Vrbas
5.	Kales Fleknera	1924	7805	Nakovo
6.	Tekš Irena	1928	7806	N.Vrbas
7.	Hilgers Jelisava	1914	7807	Novi Sad
8.	Arnold Terez	1925	7808	N.Vrbas
9.	Herc Ana	1918	7809	Pancevo
10.	Vagner Francisika	1927	7810	Ruma
11.	Taus Salemeja	1895	7811	Sekić
12.	Sandi Ana	1920	7812	V.Becerek
13.	Iuc Terenzija	1893	7813	Kac
14.	Grimvald Eduard	1901	7814	Vrsac
15.	Barceler Vilim	1917	7815	V.Becerek
16.	Mates Peter	1910	7816	Gajdobra
17.	Neher Djordje	1914	7818	Karakukovo
18.	Keh Jevan	1889	7819	Novi Vrbas
19.	Sandi Kata	1942	7820	Becker
20.	Denik Djura	1888	7821	Pepevac
21.	Braunstajn Antal	1911	7822	Karakukovo
22.	Cvik Reze	1887	7823	Ada
23.	Kreter Jevan	1902	7824	Beška
24.	Matai Toma	1903	7825	

Deo spiska logoraša pristiglih 14. VII 1945.

Tako su pod rednim brojevima od 1 do 2199 Nemci iz Sekića, od 2200 do 2562 Nemci iz Bajmoka, Pačira, Crvenke (362 ukupno), zatim bukovinski Madari (Čangoši) od 2563 do 3871 (1308 ukupno), bosanski Madari od 3872 do 3999 (27 ukupno), Rusi od 4000 do 4026 (26) i dalje Nemci iz Feketića, Karkatura, Kanjiže, Sente, Veprovca i drugih vojvodanskih mesta (1202 ukupno).⁴² Po starosnoj strukturi Sekićana vidi se da je bilo: 293 dečaka i 325 devojčica ispod 16 godina starosti, 3 mladića i 46 devojaka između 16 i 17 godina, 5 muškaraca (svih 5 radno nesposobni) i 47 žena dobi između 18 i 30 godina, 56 muškaraca. (Kod njih u rubrici o radnoj sposobnosti nalazimo upisano: nesposoban, bogalj, slabouman, slep, nervno bolesan, itd.) i 623 žene od 30 do 60 godina, te 282 muškarca i 462 žene iznad 60 godina starosti. Upisano je i 27 smrtnih slučjeva logoraša. Ova evidencijska knjiga Komande područja Subotica potiče verovatno iz februara 1945. godine.⁴³ Naredbom Vrhovnog komadanta 27.1.1945. godine predviđeno je ukidanje Vojne uprave i prenošenje vlasti u civilnim stvarima na Glavni NOO Vojvodine.

Na posebnom spisku navedene su pojmenice Nemice iz Baj-

moka, Stanišića, Subotice, Sente, itd, njih 1604, koje su tokom maja i juna 1945. godine dovedene u sekički logor.⁴⁴

Na osnovu naredbe Komande područja Subotica br. 110 od 18.11.1944. godine vršeno je masovno zatvaranje u logorre Nemača u Sekić.⁴⁵ Ono se nastavilo i u narednom periodu, tako je za samo 5 dana u avgustu 1945. godine (od 14. do 18.08.) pristiglo u Sekić 778 logoraša. U poimeničnom spisku, pored godine rođenja, za svakog je naveden i broj glavne knjige, koji ide kontinualno, za ovu grupu zaključno sa 8588.⁴⁶

OZN-a je imala najznačajniju ulogu pri sakupljanju i dostavljanju informacija o svim »narodnim neprijateljima«, pa tako i Nemcima. Hapšenja i stavljanja u logor, lica nemačke narodnosti, trajala su, doduše u manjem obimu, i krajem 1945. i početkom 1946. godine.⁴⁷ Odluku o stavljanju u logor, od ukidanja Vojne uprave, donosio je »Otsek za logore« pri Odeljenju za unutrašnje poslove AP Vojvodine, a predlog je mogao učiniti svaki organ narodne vlasti, obrazložen i sa materijalnim dokazima. Sporne narodnosti podlegale su pravosnažnom ispitivanju.⁴⁸

OZNA subotičkog okruga dostavila je 19.10.1945. godine predlog za odvodenje u logor Tivadara Sanitera, zanatlje iz Subotice i supruge Paule Eberhardt, koje je i izvršeno.⁴⁹ Imovina im je konfiskovana. U odluci o konfiskaciji je navedeno da su istupali kao folksdočeri i da su bili saradnici okupatora. Iz logora, oni su pokusali molbom da se domognu slobode.⁵⁰ Naveli su da nisu bili članovi Kulturbunda i da su se čak kao članovi evangelističke crkve borili protiv njihovog uticaja. Pored toga Saniter je naveo da je bio mason a »...ta okolnost sama po sebi isključuje saradnju sa nemackim okupatorom.« Priložio je i uverenje Evangelističkog župnog ureda da je Mađar, a dr Edmund Nad i dr Deneš Strelički, potpredsednici Nepkera (»Nepkör«) izjavili su u ime te kulturne organizacije da je Saniter - Mađar. Molba je odbijena 5.11.1945. godine.

Brojno stanje logoraša u Sekiću, 18.7.1945. godine je iznosilo 5848.⁵¹ Ono se menjalo iz dana u dan. Velike grupe su stalno još pristizale. Od 14. do 22. 7. pristiglo je ukupno 778 Nemaca, novih logoraša. U logoru su vladale trbušne infekcije koje su odnosele najviše žrtava među decom. Pored Nemaca 22.7. 1945. godine u logoru Sekić bilo je još i 50 Madara i 27 lica drugih narodnosti.

Iz Tabora u Čehoslovačkoj stigao je vozom 15. avgusta 1945. godine jedan veliki transport izbeglica - vojvodanskih Nemaca. Pristiglo ih je 964. Oni su puna 3 meseca proveli u vagonima vraćajući se u Jugoslaviju. Na tom napornom putu pratile su ih bolesti, a posebno trbušni tifus koji je uzimao svoj danak. Nakon dolaska u Suboticu nisu bili primljeni, pa su poslati opet nazad u Mađarsku. Tek nakon 8 dana po dolasku u Suboticu, stigli su na odredište u Sekić. Tu je izvršen njihov pregled i dezinfekcija i 63 obolela lica su izdvojena u bolnicu. Sa njihovim dolaskom počeće se ionako loša zdravstvena situacija u logoru. OZN-a podnosi izveštaj OK NOO 25.8. u kome navodi da u logoru ima oko 400 obolelih od zaraze i da »do danas na njenom sprečavanju nije ništa učinjeno«. Nakon tog izveštaja prišlo se izolaciji obolelih i vancinisanju svih preostalih logoraša. Trebovano je ukupno 7000 doza vakcina.⁵²

⁴¹ IAS. F:168. 1. Delovodnik Komande područja iz koga se vidi da je ona tražila spiske Nemaca po mestima, Bajmoku, Subotici, Baćkoj Topoli, Sekiću...

⁴² IAS.F:168.3.

⁴³ isto. Knjiga se verovatno vodila i dalje, redni brojevi su se nizali i dostigli, kako saznajemo iz drugih izvora broj od 8 588.

⁴⁴ IAS.F:168.4.

⁴⁵ IAS.F:70.158.362

⁴⁶ IAS.F:168 Komanda područja Subotica. Predmet nije sačuvan. U knjizi evidencije logoraša, za većinu je navedena upravo ta naredba kao osnov za privođenje u logor.

⁴⁷ IAS. F:70.101.27 376. Fecer Lajoš i supruga, oboje iz Sekića, uhapšeni su decembra 1945. godine i sprovodeni u logor u Sekiću a imovina im je konfiskovana.

⁴⁸ IAS. F:70.97.24 631

⁴⁹ IAS.F:70.88.18334

⁵⁰ Molba je upućena 14.9.1945. godine.IAS,F:70.96.23566.z

⁵¹ IAS.F:70.79.686

Organ civilne vlasti, Mesni NOO Sekić se formira tek 15.8. 1945. godine, znatno kasnije nego u drugim okolnim mestima. U odluci o ukidanju Vojne uprave, naglašeno je da će vojne stанице sela i narodne straže, kao organi vlasti ostati i dalje u mestima sa pretežnim življem nemačke narodnosti, pa je takva solucija primenjena i u Sekiću. Ali nakon formiranja Mesnog NOO, čak je i nekoliko Nemaca, stručnih u svojim oblastima, bivših opštinskih službenika uzeto za rad u poreskom odeljenju.⁵³

Komadanti logora su bili: Stevan Gal, od kraja 1944. do avgusta 1945. godine, kada ga zamenjuje Đura Cujzek; Mirko Grulović, kratko vreme tokom avgusta 1945, pa opet Stevan Gal koji je ostao na tom mestu do 10.1.1946. godine kada je smenjen. Broj stražara je 23.8. 1945. godine iznosio - 116. U selu je bio stacioniran i Drugi streljački bataljon. O stanju uprave logora ilustraciju daje dopis u kome Mesni NO Sekić, 15.9.1945. godine, piše sledeće: »Od kako je ovaj Odbor preuzeo u svoj delokrug vođenje nadzora nad civilnim nemačkim logorom Sekić, smenio je komandno osoblje i postavio svesnije i sposobnije drugove.«⁵⁴ Među oso-

bjem je bio (7.9.1945), kao intendant i Kajić Nikola, za kojim je⁵⁵ u januaru 1946. godine raspisana poternica, pošto je napustio jedinicu i otišao u nepoznatom pravcu.⁵⁶ Čak je i subotički javni tužilac Ivan Vuković, intervenisao zbog nepravilnosti u logoru. Cvetala je crna berza u kojoj su učestvovali i čuvari, krađe su bile česte.⁵⁷

Stražari, a zatim milicioneri, su imali zadatku da spreče svako udaljavanje iz kruga logora i sprovide logoraše na rad. Tako su 6.8.1945. ustrelili logoraša br. 559, Henrika Volfa. Logorski lekar dr Nikola Hartman⁵⁸ mogao je samo da konstatiše da je logorašu kuršum razneo mozak.⁵⁹ Ipak je određen broj uspevao da pobegne. Tako je 9.9.1945. godine od 6242 logoraša u selu, bilo i njih 40 u bekstvu. Za njima su izdate poternice.⁶⁰

»Zdravstveno stanje u logoru je sve gore, zbog nedostatka soli polovina logoraša pati od proljeva i usled toga su i smrtni slučajevi uvek češći. Naročito ta bolest vlada među decom« izveštavala je uprava logora.⁶¹ Do tada su mesečno umirala do dva logoraša, a sada za 16 dana ima 15 smrtnih slučajeva među de-

BROJ LOGORAŠA

datum	broj logoraša
9.4. 1945.	5915
10.7.1945	5072
18.8.1945.	6531
23.8.1945.	5990
5.9.1945.	5915
22. 9.1945.	6330
27.11.1945.	1545
3.12.1945.	1560
22.12.1945.	1545

BROJ UMRLIH LOGORAŠA u 1945. godini*

datum	broj umrlih	signatura
29.1. - 29. 2.		27
24.6. - 12. 7.	49	IAS,F:70.11724
12.7. - 22. 7.	21**	IAS,F:70.13686
1.7. - 30.7.	59	IAS,F:70.13748
1.8. - 14. 8.	15	IAS,F:70.13748
21.8.	3	IAS,F:70.14560
28.8. - 12. 9.	29	IAS,F:70.16806
1.9. - 10. 9.	3	IAS,F:70.16511
21.9.	1	IAS,F:70.1802
24.9.	2	IAS,F:70.18265
10.10.- 20.10.	3	IAS,F:70.21375
23.11.	1	IAS,F:70.26133
6. 12.	1	IAS,F:70.28154
22.12.	1	IAS,F:70.29838
156*** za period od 112 dana u 1945. godini		

* Tabela je izradena na osnovu sačuvanih izveštaja. Nije pronađena grada u kojоj bi sumarno bili iskazani smrtni slučajevi tokom te godine.

** To je izveštaj samo za taj period, a naredni daje mesečni iskaz o smrtnim slučajevima.

*** Na osnovu učestalosti smrtnih slučajeva u tom periodu, statistička procena za čitavu godinu bi dostigla broj od 450 do 500. Na ukupan broj logoraša, koji je iznosio, do kraja novembra, od 5000 do preko 6000, to bi iznosilo 10% gubitaka u ljudstvu.

⁵² IAS,F:70.80.14025. Za logor na Kelebiji, gde su bile smeštene prostitutke, trebovano je 40 doza vakcine.

⁵³ IAS,F:70.86.17128. Tako su kancelarijske poslove radili: Josip i Marija Biber, Herbert Staut, Marija Tans i Vilim Bansaler.

⁵⁴ IAS,F:70.84.16186

⁵⁵ Nikola Kajić, rođen 1902, krojač po zanimanju.

⁵⁶ IAS, F:70.110.2000.

⁵⁷ Stevan Latoš, star 29 godina, milicioner, Mađar, sprovedem je u Bačku Topolu Sreskom narodnom sudu, pošto je kod njega pronađen kofer pun stvari: kaput, gaće, marame, stvari koje su bile ostavljene u nemačkim kućama. IAS,F:70.91.20402

⁵⁸ Nikola Hartman je rođen u Sekiću 18.12.1902. godine iz mešovitog braka. Nije bio u statusu logoraša. Radio je od 1.8.1945. i kao lekar pri MNO Sekić, lečio je koloniste. IAS, F:70. 18720. 135. Imovina mu je ipak dospela pod udar konfiskacije i prvo oduzeta, ali mu je usvojena žalba na tu odluku i imovina mu je bila vracena. IAS,F:70. 96.23612.

⁵⁹ IAS,F:70.46.537

⁶⁰ IAS,F:70.85.16517

com. Od 24.6. do 12.7. umrlo je 49 (23 muška i 26 ženskih) logoraša. Tokom jula, bolest je uzela maha i odnела ukupno 59 života, od toga 20 dece.⁶² Poimenični popis 21 logoraša koji su umrli od 12.7. do 22.7.1945. godine, potvrđuje da su nedostatak hrane i bolesti uzimale najviše žrtava među starijim osobama; Franja Grol (rod.1865.), Filip Karijus (1860.), Karolina Hegel (1874.)...i decom; Erika Jung (1944.), Mihael Salomeja (1945.)...⁶³

U narednom izveštaju o zdravstvenom stanju logoraša, koji Komanda logora podnosi Okružnom NOO Subotica, 14.8.1945. godine, saznajemo da je: »U avgustu nastavljena epidemija, umrlo 15. od toga 5 dece. Uzrok smrti gastro - enteritis, zapaljenje stomaka i creva.« Logor je imao svoju bolnicu u kojoj su radili logoraši, lekar, tri babice i bolničarka.⁶⁴ Nemci - ratni zarobljenici radili su u Ruskoj bolnici (u Gimnaziji) a 13.11.1945. godine i oni su upućeni u Sekić.⁶⁵

O obezbeđivanju uslova za život logoraša, počevši od onog elementarnog - ishrane, dovoljno govori samo jedna rečenica komandanta logora: »S vremenima na vreme događa se da logoraši ne dobiju onu minimalnu količinu kalorija koja je neophodno potrebna za održanje života.«⁶⁶

Pojava epidemije trbušnog tifusa donela je zabranu Komadi logora da šalje logoroše na rad.⁶⁷ Radno sposobni logoraši radili su poljoprivredne poslove, koje je organizovala Uprava narodnih dobara (dalje UND) Sekić. Tako su 23. avgusta 1945. godine, kada je ukupno brojno stanje iznosilo 5990, na njive izašla 3054 logoraša.

Logoraši su imali tačno utvrđen raspored. Ustajanje je bilo u 5 sati, doručak od 5 do 5,30, polazak i rad od 6 do 12,30, ručak od 12,30 do 14 sati, popodnevni rad od 14 do 19 sati i spavanje u 21 čas. Bili su bez kontakta sa spoljnim svetom. Dnevno su prebrojavani i evidentirani, za poštedu su morali imati lekarsko uverenje. Krajem septembra 1945. je bilo 6330 logoraša i to: dece 1959, starih 2002, bolesnih 319, sposobnih za rad 2050.⁶⁸ 1

Logoraši su podnosili molbe za otpuštanje iz logora. Dva razloga su ih mogla spasiti: ako nisu bili poreklom Nemci ili ako su aktivno pomagali NOP.⁶⁹

Krajem oktobra 1945. godine Sekcija za logore OK NOO Subotica izveštava Glavni NOO Vojvodine da je na osnovu pozitivno rešenih molbi pušteno 13 lica iz logora.⁷⁰ Maloletnost se nije uzi-

mala kao olakšavajuća okolnost. Jelisaveta Kuruc (rođena 12.3.1928. godine. U trenutku napada na Jugoslaviju imala je samo malo više od 13 godina. Otac joj je bio Mađar.) je stavljena u logor jer je bila član Kulturbunda i odlazila na ples i igranke sa vršnjacima - Nemcima. Lajoš Kuruc, otac logorašice je zapisnički saslušavan kod javnog tužioca gde je tvrdio da mu se kćerka nije bavila politikom i nije širila fašističke ideje - samo se zabavljala. To nije bilo dovoljno za njeno oslobođanje.⁷¹ Brak sa Nemcem utira je put do logora. Hrvatica Ana Šimunić, udata za Stjepana Feldera našla sa krajem 1944. godine, upravo zbog tog razloga, sa troje maloletne dece u logoru. Teško bolesna, puštena je u septembru 1945. ali joj je najmlađe dete umrlo u logoru.⁷² Broj logoraša je 5.9.1945. iznosio - 5915 (3784 muških i 2232 žene). Od toga broja dece ispod 15 godina je bio 1615.⁷³

I konfiskacija, nacionalizacija i sekvestar kao mere novih komunističkih vlasti kojima su se menjali posedovni odnosi, pogađale su i Nemce. Imovinu su mogli da zadrže samo u slučajevima ako su aktivno saradivali sa partizanima. Uobičajne formulacije u većini odluka o konfiskaciji nemačke imovine je da je reč o pripadnicima Kulturbunda. Ceo postupak sa zatećenim pripadnicima nemačke narodnosne grupe u Vojvodini navodi da vlastima nije ni bilo stalo da utvrde pripadnost organizaciji Kulturbunda kao temelj za sankcionisanje. Dovoljno im je bilo samo nemačko ime.⁷⁴

O objektivnoj nemogućnosti i nesposobnosti logoraša za ozbiljniji, teži rad govori i slučaj kada je Kudeljarska zadruga iz Sekića zatražila 11.9.1945. godine, zdrave, snažne radnike za vadenje nakvašene kudelje. Komadant je lično obišao logor, tražeći odgovaraće radnike, ali ih nije uspeo pronaći.⁷⁵ To samo svedoči o lošoj starosnoj strukturi zatočenika i o opštoj slaboj fizičkoj formi svih logoraša. Logoraška radna snaga je bila ustupana i privatnim licima. Ženska radna snaga je bila angažovana u obavljanju različitih poljoprivrednih ili kućnih poslova.

U toku epidemije tifusa pooštene su mere predostrožnosti za sprečavanje iznošenja zaraze iz logora. Naredeno je da se za izlazak iz logora uveđe dvadesetodnevni karantin. Lica koja izađu nisu smela biti u kontaktu sa drugim građanima.⁷⁶

Obezbedenje logora, od septembra 1945. godine preuzele su milicijeske snage. U tom periodu veći deo logoraša biva prebačen u Kruševlje, kraj Sombora,⁷⁷ a preostali logoraši su zaposleni kod

⁶¹ IAS,F:70.75.11724. U predmetu se nalazi poimenični spisak 49 umrlih.

⁶² IAS,F:70.79.13748

⁶³ isto

⁶⁴ Logoraši su bili upućivani i na rad u Vojnu zaraznu bolnicu u Subotici. Njih 8 do 10 je tokom septembra, izlažući se velikim opasnostima po sopstvene živote obavljalo pomoćne poslove u njoj. Od 1. do 10. septembra 1945. među njima su bila 3 smrtna slučaja i 5 novoobolelih. IAS,F:70.85.16511

⁶⁵ IAS,F:70.85.16668

⁶⁶ Predviđeno je bilo da oni koji ne rade dobijaju od 2000 do 2400 cal, radnici 5000 cal, a radnici za teške radove 6000 cal. IAS, F:70. 79.13 748

⁶⁷ IAS,F:70.84.16429

⁶⁸ Nemačka deca bez roditelja smeštana su u Dečiji dom u Staroj Kanjiži. IAS,F:70.26403.142. U predmetu se nalazi spisak dece u Dečijem domu. U njemu je početkom 1946. godine bilo 256 dece; iz Sekića, Vrbasa, Apatina, Kikinde i drugih nesto. U septembru iste godine bilo je samo 51 dete.

⁶⁹ Po tumačenju Odluka AVNOJ-a, tačka 2, član 1 : Ne uzimaju se građanska prava i imovina državljana Nemačke narodnosti:

a) koji su pod okupacijom radili aktivno u Narodnooslobodilačkom pokretu

b) koji su pod okupacijom odbili da se na zahtev okupatorskih vlasti deklariraju kao pripadnici nemačke narodnosne grupe

Pored toga Odluka nije važila za lica iz mešovitih brakova (Ako jedan od roditelja nije bio Nemac ili brak lica nemačke narodnosti sa licem jugoslovenske narodnosti. Pored toga nisu priznавani brakovi radnika koji su bili odvedeni na prinudni rad u Nemačku i sklopili brak sa Nemcima, brakovi sa ratnim zarobljenicima.IAS,F:70.88. 18732. To se vidi i iz naredenja Komande vojne oblasti Vojvodine br.705. od 20.5.1945. po kojem treba otpustiti sve Nemce iz mešovitih brakova, sa članovima njihovih porodica. Isto tako, u to vreme već nisu odvodenii u logore Madari kao ni lica slovenske narodnosti. Ludvig Šer (Scheer) (1904.) sa suprugom Heninger Veronikom (1907.) i decom Veronikom (1929.) i Herminom (1934.) podneo je molbu 10.12.1945. godine. U njoj je naveo da su pomagali porodicu Utješinović od 1941. godine, kada se našla u logoru u Bačkoj Topoli i u kasnijem periodu, do 1944. kada su ih primili u svoju kuću. Molba upućena OZN-i subotičkog okruga je odbijena 8.2.1946. godine. No, bilo je i takvih sekičkih Nemaca koji su učestvovali u NOP-u i zahvaljući tome dobili državljanstvo, sačuvali imovinu i izbegli logore. Takav je napr. bio Pavle Beron, krojač iz Sekića, koji je od septembra 1944. radio kao krojač za partizane Čakovcu i bio je i u miliciji. Andrija Karbiner se u svoj molbi sa porodicom ženom Helenom i sinom Andrijom se poziva na to da nije nemačkog porekla i prilaže i fotografiju nadgrobнog spomenika sa koje se vidi da mu je majka Francuskinja. Predsedništvo Narodne skupštine APV nije uvažilo njegovu molbu.

⁷⁰ IAS,F:70.91.20922. To su bili: Lorenc Bertran, Oskar Keler, Ana Šimunić, Marija Kalac, Kata Huber, Gergely Firstner, Mihajlo Grajfling, Marija Fičur, Josip Pilc, Albreht Sebastian, sup. Josipa Tomašića, Adam Usleber i sup. Ištvana Baka.

⁷¹ IAS,F:70.90.19699

⁷² IAS,F:70.83.15473

⁷³ IAS,F:70.85.16233

⁷⁴ Na samom obrascu »Rešenja o konfiskaciji« nalazile su se opcije: lice nemačke narodnosti i član Kulturbunda. »Zakon o konfiskaciji i o izvršenju konfiskacije« objavljen je u Službenom listu DFJ br. 40. od 12.6.1945. godine.

⁷⁵ IAS,F:70.85.16718

UND u Sekiću.⁷⁸ Trebalje obaviti poljoprivredne rade, berbu suncokreta i grožđa, a nije bilo slobodne radne snage. Nakon berbe i oni su upućeni u Centralni logor - Kruševlje. Tokom novembra 1945. i jedna veća grupa, do tada zaposlenih u Subotici, upućena je u logor u Somboru.⁷⁹

Šef Otseka za logore pri Glavnem NOO Vojvodine, Stevan Varga, izdao je 3.10.1945. godine naređenje o iseljavanju dela sela - logora. O smeštaju preostalih se kaže da će biti ».. u takvim zgradama koje neće doći u obzir za kolonizaciju a koje treba da budu obezbeđene žicom. U samom logoru ima da vlasta najveći red i disciplina.«⁸⁰

I seljavanje logora je i počelo 3.10.1945. godine. Ono će se nastaviti i narednog meseca, da bi se obezbedilo mesto za privat kolonista.⁸¹ Za njih su bila predviđena napuštena i konfiskovana imanja i kuće sekičkih Nemaca. Time se broj logoraša znatno smanjuje. Njihov najveći broj je dostizao gotovo 7000, a u narednom periodu će se smanjiti na oko 1500. Napravljena je selekcija, po kriterijumu radne sposobnosti. Sposobni za rad, njih 1559 (od toga broja bilo je i 8 stranih državljan) ostaće u Sekiću, da bi bili angažovani u poljoprivrednim radovima, a ostali se raseljavaju u druge logore u Vojvodini.⁸²

Prilikom iseljavanja logora je došlo do sukoba vojnika koji su bili na obezbeđenju logora i civilnih vlasti MNO Sekić, odnosno mesne milicije koja se upravo tada bila u formiranju. Vojnici 2. streljačkog bataljona, koji su bili stacionirani u mestu, tom su prilikom isli po napuštenim kućama i kupili zaostale stvari. Komandant bataljona je čak došao fijakerom i kupio razne stvari. Komandir milicije, Nikola Crnogorac ih je opominjao zbog toga tvrdeći da sve napuštene stvari pripadaju narodu, odnosno OK NOO u Subotici i da se ne ponašaju kao banditi.⁸³ Stevan Gal, komandant logora, je napao miliciju zbog toga i »...psovao majku celoj miliciji i pretio zatvaranjem«.⁸⁴ Milicija je uzvratila 26. novembra i pretresla Steva-

na Gala, komandanta i Nikolu Kajića, intendantu logora, da bi proverila da li i oni učestvuju u trgovini oduzetim stvarima.⁸⁵ Neprnjatnosti od strane milicije su doživljavale i njihove supruge. One su prilikom jednog povratka vozom iz Subotice isto bile pretresane pod optužbom da su crnoberzijanke. Komandir milicije izveštavao je OK NOO Subotice o tim dogadjajima ovim rečima: »To je samo još jedan dokaz o drskosti jednog komandanta logora koji treba da odgovara za upropašćenje državne imovine koja je opljačkana prilikom iseljavanja logoraša - Švaba iz Sekića, a koja je njemu kao komandant bila poverena na čuvanje a koju je on trebao da zaštiti, a koju je pljačkala njegova vojska, što su sami

njegovi vojnici izjavili, te da je i sam komandant nosio stvari«.⁸⁶

U novembru i decembru 1945. godine broj logoraša se kretao od 1530 do 1560. Brojno stanje 21.11.1945. je bilo sledeće: od ukupno 1532 logoraša, dece je bilo 99, staraca 107, u bolnici i na poštadi 149, a 1177 radno sposobnih na radu.⁸⁷

Nakon iseljenja većeg dela logoraša i reorganizacije logora, koji se od tada nalazio koncentrisan na malom ograđenom prostoru u severnom delu sela, javlja se i naziv »Civilni logor Sekić«.

Sanitetske prilike se lagano poboljšavaju, mada se još uvek registruju novi slučajevi difterije i tifusa. Vašljivost nije mogla da se iskorenji, sapun je bio redak artikal. Pored toga zbog nedostatka odeće javljaju se prehlade.⁸⁸ Dnevno sledovanje logoraša koji ne rade je bilo: 300 gr. hleba, 10 gr. masnoće i 10 gr. zaprške, a za radnike duplo više.⁸⁹

Početkom 1946. godine javlja se novi talas pegavog tifusa. Predsedništvo AP Vojvodine, strahujući od daljeg širenja epidemije na građanstvo, raspoređuje 62 lekara u logore da se suzbije bolest. U Sekiću je ostao dodašnji lekar - Nikola Hartman.⁹⁰

Nadgrobna ploča porodice Karbiner

On je radio u logorskoj bolnici koja je ostala na starom mestu, van ograđenog logora.

Pljačke u selu nisu prestajale, s tim što sada narodnu imovinu uzimaju kolonisti. Tokom decembra je izvršen upad u pčelarnik

⁷⁶ IAS,F:70.84.16179

⁷⁷ U selima somborskog okruga bilo je smešteno 16 240 za rad nesposobnih logoraša. Jelena Popov, nav. delo, 267.

⁷⁸ isto

⁷⁹ IAS,F:70.95.23071. U predmetu se nalazi poimenični spisak.

⁸⁰ IAS,F:70.89.19453

⁸¹ IAS,F:70.93.21813

⁸² IAS,F:70.97.24524

⁸³ IAS,F:70.98.25577. Komandir milicije Nikola Crnogorac je došao u Sekić sa zadatkom da formira milicijsku stanicu koja bi pokrivala teritoriju Sekića, Feketića i Malog Idoša.

⁸⁴ IAS,F:70.101.27664

⁸⁵ isto.

⁸⁶ isto.

⁸⁷ IAS,F:70.98.25553

⁸⁸ Izveštaj od 29.11.1945. godine navodi jedan slučaj difterije i tri nova slučaja tifusa. IAS,F:70.100.26670. U ishrani se koristio hleb sa 10% pšeničnog brašna i prekrupom. Bio je loše pečen, samo gornji sloj je bio za jelo. IAS,F:70.112.3432

⁸⁹ IAS,F:70.103.28506

gde je nanesena velika šteta, a zadnjeg dana 1945. godine izvršena je provala u jedan od magacina u selu, u kuću br. 364. Postojele su još 43 kuće koje su služile kao magacini. U njima su bile odložene skupljene stvari, pokućstvo, pokretna imovina, šerpe, namaštaj, dunje...⁹⁰

Zainteresovanih za snabdevanje sa tog izvora bilo je i iz drugih mesta. Kolonisti iz Njeguševa i Miloševa dolazili su noću, izbegavali miliciju ali i straže koje je organizovala UND iz Sekića i odnosili stvari.⁹¹

Aprila 1946. godine izgrađeno je kupatilo sa tuševima za logoraše. U tom periodu jenjava pojavi zaraznih bolesti. »Zahvaljujući toplovremenu logoraši su se mogli bolje čistiti od vašiju.«⁹² I ishrana logoraša se poboljšala u proleće 1946. godine. Deca su dobijala dodatak na svakodnevnu ishranu - marmeladu ili šećer. Izveštaji uprave svedoče o boljim uslova života logoraša: »Sobe nisu prepunjene a kuće su u najvećem redu i čistoći. Kuhinje su čiste, hrana je povoljna, svaki dan je dobijaju u propisanoj ko-

Nemačka kuća

ličini.⁹³ »Hrana se sastoji od 'čorba geršla i pulicha, hljeb od kruzana brašna' stoji u izveštaju Uprave civilnog logora Sekić od 15.7.1946. godine. Za bolesnike je obezbeđivano čak i mleko i sezonsko povrće.⁹⁴

Civilni logor iz Sekića je septembra 1946. godine prebačen u predgrade Subotice u Čantavirsku ulicu. »Pošto se civilni logor iz Sekića premestio na teritoriju grada /Čantavirska ulica/ potrebno je vršiti nadzor nad njim« pisao je Okružni NO Gradske NO. Time je omogućeno dovršavanje procesa kolonizacije i naseljavanja u Sekiću.

Još 25.8.1945. godine, rešenjem OK NO Subotica bilo je zabranjeno svako useljavanje na teritoriju Sekića »...a ukoliko već ima naseljenih, bilo kolonista bilo drugih lica treba da se smesta odstrane.«⁹⁵ U Sekiću je tada živilo 200 - 300 porodica iz Like, Korduna

i Bosne (»divljih kolonista«). Oni su se žalili da je logor zauzeo čitavo selo i da »narod gunda da je lakše vlastima svoj narod goniti i razmestiti nego logor.« Bilo im je zabranjeno ma šta poneti sa sobom, sem onoga što im mesna UND dodeli.⁹⁶ Ipak se, kako se vidi iz izveštaja Mesnog NO pojavila »velika pljačka i demoliranje napuštenih logorskih zgrada. Lupaju se prozori, razbijaju se vrata i tavani, pronalaze se baze skrivenih stvari i inventara, i na taj način demoliraju se kuće, zatim se kidaju električne sijalice, vrata sa šporetom i slično.« Planom kolonizacije, u prvoj etapi je bio predviđen dolazak 100 porodica iz Crne Gore sa oko 600 duša.⁹⁷ U proleće 1946. godine došlo je 1000 porodica, a pristizale su i nove a neke su odlazile.⁹⁸ Jedan od problema tokom tog perioda agrarne reforme i kolonizacije, zadovoljavanje potreba starosedelaca za zemljom i kućama, koji je pogodao i meštane susednog sela, vidi se iz žalbe koju Narodni front u Feketiću podnosi 5.10.1945. godine. On se žalio na rad UND Subotica i Delegacije za kolonizaciju. Zamera što je čak 221 porodica starosedelaca iz Feketića ostala bez kuća. »O šovinizmu koji vlada u Upravi da i ne govorimo.«

Na teritoriji sreza Bačka Topola, gde je pre rata živilo gotovo 8000 Nemaca, ostalo ih je decembra 1945. godine samo 59 na slobodi.⁹⁹ Preostali Nemci, mahom žene, deca i starci koji nisu izbegli, završili su po logorima.

Mnogi, koji se nisu slagali sa dominantnom politikom i dešavanjima u ratnom periodu u selu, koji su odbijali da pristupe Kulturbundu, trpeli su i dolaskom novih vlasti. Našli su se u logoru »na opštu radost kulturbundista«.¹⁰⁰ Nećak zatočenog Danila Gise u molbi za njegovo oslobođenje koju je uputio Komandantu logora piše: »Ja sam nastavnik gimnazije u Bačkoj Topoli i imam za zadatku da kod dece uklonim uticaj trogodišnjeg fašističkog vaspitanja i da ih vaspitam u duhu demokratije i socijalizma. Paradoksalno je da čovek kome najvećim delom zahvaljujem svoju antifašističku svest i socijalno mišljenje ispašta u logoru samo zato što je nemačkog porekla. Utoliko pre, što je opšte poznato da je moj stric toliko mrzeo Nemce »kulturbundiste« da im je zabranio pristup u kuću, ulazio na njihov zbor i govorio protiv fašizma, pomagao žrtve fašističkog progona i sam se za celo vreme priznavao za Madara zbog čega je od Nemaca bio teroriziran i bojkotovan. I nastavlja stavljajući tešku zamerku vlastima. »Rešavanje tog problema na rasističkoj osnovi nije u duhu naše borbe.«¹⁰¹

Logori su raspушteni 1948. godine. Nemci, njih ukupno 24 491 dobija jugoslovensko državljanstvo, dok ostali podnose molbe za iseljavanje u Nemačku.¹⁰² Po popisu iz 1951. godine u Vojvodini je živilo 26 294 državljana nemačke narodnosti.¹⁰³ Iseljavanje Nemaca će se nastaviti i u narednom periodu. Usled razvijenog osećanja neravnopravnosti sa ostalim narodnostima i »besperspektivnosti« nemačke manjine u daljem društvenom razvoju, 80% svih Nemaca izrazilo je želju za napuštanjem Jugoslavije.¹⁰⁴

Nemci iz Sekića primer su tesne povezanosti sa maticom, čak nemogućnosti odvajanja od istorijskih tokova koji upravljali nemačkim narodom, a koji su zacrtani daleko od njih i bačke ravnice u kojoj su živili pet generacija. Njihovo prihvatanje politi-

⁹⁰ IAS,F:70.120.8990

⁹¹ IAS,F:70.99.26153

⁹² IAS,F:70.125.11626

⁹³ IAS,F:70.133.17286. Izveštaj od 16.5.1946. godine.

⁹⁴ IAS,F:70.96.23924

⁹⁵ IAS,F:70.81.14812

⁹⁶ IAS,F:70.136.20563

⁹⁷ IAS,F:70.135.19201

⁹⁸ Iz Sekića je oko 400 porodica upućeno u Bajmok i isto toliko u Feketić. IAS, F:70.122. 9634.

⁹⁹ IAS,F:70.100.27011

¹⁰⁰ IAS,F:70.84.16365

¹⁰¹ isto. U pozdravu stoji, nestandardni oblik parole: »Fašizam je slomljen -sloboda

je tu«.

¹⁰² Popov, nav. delo, 267

ke i prakse nacionalsocijalizma koji je bujao u Nemačkoj, određilo im je i posleratnu sudbinu. Kolektivno su stavljeni van zakona i naterani da okuse iskustva logora slično onom koje su iskusili milioni Jevreja, Slovena i Roma u doba Rajha. U ovom slučaju logori nisu bili sredstvo za »konačno rešenje«, fizičko uništene čitavih naroda, nego samo usputna stanica za iseljavanje većine vojvodanskih Nemaca. Kolonizovani i sami krajem 18.veka, Nemci Sekićani, koji su preživeli logor, biće prinuđeni da napuste plodnu bačku ravnicu i prepuste svoje kuće i imanja novim kolonistima. Time će Nemci iz Sekića, postati jedan od najizrazitijih primera u procesu nestajanja nemačke narodnosne grupe, odnosno izmena etničke strukture Vojvodine u periodu nakon rata.

¹⁰³ isto

¹⁰⁴ isto, 268

ÖSSZEFOGLALÁS

A németek számára létesített gyűjtőtábor Szeghegyen az 1944 - 1946 közötti időszakban

A munka a szeghegyi németek sorsát követő nyomon a II. világháború utolsó szakaszában és annak befejezése után, illetve a német lakosság számára létesített gyűjtőtáborról szól. A fasiszta erők katonai veresége után a bácskai németek kitelepítésének terve újra előtérbe került. A kitelepülés nagy hulláma után a faluban csak az öregök, nők és gyerekek maradtak. A szeghegyiek túl későn szánták rá magukat a kitelepülésre, mikor már teljesen körül voltak zárva. A Szeghegyen maradt nők, idősek és gyerekek teljesen ki voltak szolgáltatva a győztesként és felszabadítóként fellépő háborús ellenség kényének-kedvének. A fennmaradt iratok arról tanúskodnak, hogy 2199 szeghegyi maradt a gyűjtőtábornak átalakított faluban. Vajdaság területén az elkövetkező időszakra a Katonai igazgatás létrehozása és ennek tevékenysége nyomja rá békéget. Ennek a szervnek, többek között, az volt a feladata, hogy az új hatalom a németekkel és magyarokkal leszámoljon. Azokért a bűntettekért, melyeket a háború alatt egyének vittek véghez – most az egész nemzetnek bűnhödnie kellett. A polgári lakosság számára létrehozott gyűjtőtáborok működtetése csak egy állomása volt a kitűzött terv megvalósításának. Az egész falu gyűjtőtáborrá vált. Legtöbben, mintegy 6500-an akkor voltak bezárvány, mikor nem csak a szeghegyiek, hanem a környékelő, a topolyai és szabadkai németeket is ide szállították. A szeghegyi németek sorsát, attól függetlenül, hogy már több mint öt nemzedékük a termékeny bácskai síkságon élt és távol esett a politikai események menetét meghatározó németanyaországtól, megpecsételte a nemzetükhez való tartozását. Mivel az itteni németek nem határolták el magukat a Németországban tomboló nemzetiszocialista politikától és ennek következményeitől, ez meghatározza sorsukat a háború befejezével. Mindegyiküket törvényen kívül helyezték, rákényszeríteket arra, hogy a zsidók, szlávok és cigányok által elszenvendett gyűjtőtáborbeli keserveket ők is megismerjék. Ebben az esetben a gyűjtőtáborok azonban nem a teljes fizikai megsemmisítés színhelyei voltak, hanem sok vajdasági német koloncolásának állomásai. A tábor tűléő, és annak idején, a 18. század végén maguk is telepesként érkezett szeg-hegyi németek leszámzottai arra kényszerültek, hogy a termékeny bácskai földet, házaikat, birtokaikat az újonnan érkező telepeseknek hátrahagyják. Így a szeghegyi németek a legszembetűnöbb példái a német nemzeti kisebbség eltűnésének, valamint Vajdaság nemzetiségi összetételenek megváltozását is befolyásolták a háború utáni időszakban.

ZUSAMENFASSUNG

Sekić, Konzentrationslager für Deutsche (1944 - 1946)

In der Arbeit wird das Schicksal der deutschen Bewohner in Sekić am Ende und nach dem Kriege behandelt, es wird über das Konzentrationslager für Deutsche in diesem Orte geschrieben. Der Zusammenbruch faschistischer Mächte hatte die Aktivierung der Evakuationspläne der Deutschen aus Batschka zur Folge gehabt. Bei dieser Fluchtwelle sind Alte, Frauen und Kinder im Dorf zurückgeblieben. Sekić war zu dieser Zeit von feindlichem Militär umringt, welches als Sieger und Befreier triumphierte. Nach teilweise aufbewahrten Namensverzeichnissen sind in Lager umgewandelten Sekić 2199 Deutsche zurückgeblieben. In der nachfolgenden Periode gab es in Vojvodina Militärverwaltung, die eingeführt wurde, um sich mit den Deutschen und Ungarn abzurechnen. Wegen Einzelverbrechen wurden die der deutschen Nation Gehörige zum Opfer der Vergeltungsmassregeln. Das ganze Dorf ist ein Konzentrationslager geworden. Hier waren 6500 Personen untergebracht. Neben Deutschen aus dem Dorf sind auch andere aus der Gegend, aus B. Topola, Subotica ... angekommen. Die Deutschen aus Sekić waren ein Beispiel für enge Verbindung mit dem Mutterland, mit seinem geschichtlichen Lauf weit von der fruchtbaren Batschka, wo sie seit 5 Generationen geblieben sind. Ihr Schicksal nach dem Kriege wurde durch die Annahme der nationalsozialistischen Politik und Praxis geprägt. Sie sind kollektiv ausser Gesetz gestellt und wurden gezwungen die Erfahrungen Millionen von Juden, Slawen und Zigeuner während des Reiches zu machen. In diesem Falle war das Lager nur ein vorübergehender Aufenthalt vor der Auswanderung der meisten Deutschen aus Vojvodina. Die am Ende des 18.Jh.-s kolonisierten und das Lager überlebenden Deutschen in Sekić waren gezwungen Batschka zu verlassen um ihre Häuser und Güter den neuen Kolonisten zu überlassen.

REZIME

Logor za Nemce u Sekiću (1944 - 1946)

Uradu se prati sudbina nemačkog stanovništva u Sekiću u zadnjem periodu rata i po njegovom okončanju, odnosno formiranje logora za Nemece u tom naselju i njegovo postojanje. Vojni slom fašističkih sila dovešće do aktiviranja planova za evakuaciju i bačkih Nemaca. Van tog velikog izbegličkog talasa ostali su mahom starci, žene i deca. Sekić je odluku o evakuaciji kada se već našao u potpunom okruženju. Time su se žene, deca i starci koji su u tom trenutku i činili gotovo sve stanovnike Sekića, našli na milosti i nemilosti vojnih snaga svojih ratnih protivnika, koji su trijumfalno nastupali kao pobednici i oslobođodici. Po delimično sačuvanim spiskovima 2199 Sekićana - Nemaca tada se našlo u selu koje će biti pretvoreno u logor. Naredni period u Vojvodini biće obeležen postojanjem i delovanjem Vojne uprave, koja je pored ostalih ciljeva uvedena, da bi se nove vlasti obračunale sa Švabama i Mađarima. Za zločine koje su u ratu počinili pojedinci - na stubu osude naći će se svi pripadnici tih narodnosti. Logori za civile bili su samo deo plana koji se ostvarivao. Čitavo selo pretvoreno je u logor. U njemu će naći smeštaj i do preko 6500 lica, koliko je iznosio najveći broj logoraša. Pored domaćih, sekičkih Švaba, koje su se našle zatočene u svom selu, u njega će pristizati i drugi, iz okoline, Bačke Topole, Subotice ....

Nemci iz Sekića primer su tesne povezanosti sa maticom, čak nemogućnosti odvajanja od istorijskih tokova koji su upravljali nemačkim narodom, a koji su zacrtani daleko od njih i bačke ravnice u kojoj su živeli pet generacija. Njihovo prihvatanje politike i prakse nacionalosocijalizma koji je bujao u Nemačkoj, odredilo im je i posleratnu sudbinu. Kolektivno su stavljeni van zakona i naterani da okuse iskustva logora slično onom koje su iskusili milioni Jevreja, Slovena i Roma u doba Rajha. U ovom slučaju logori nisu bili sredstvo za »konačno rešenje«, fizičko uništene čitavih naroda, nego samo usputna stanica za iseljavanje većine vojvodanskih Nemaca. Kolonizovani i sami krajem 18.veka, Nemci Sekićani, koji su preživeli logor, biće prinuđeni da napuste plodnu bačku ravninu i prepuste svoje kuće i imanja novim kolonistima. Time će Nemci iz Sekića, postati jedan od najizrazitijih primera u procesu nestajanja nemačke narodnosne grupe, odnosno izmena etničke strukture Vojvodine u periodu nakon rata.

Salaške škole

Širok prašnjavi drum vodio je do oronule zgrade. Oko zgrade se nalazilo veliko dvorište zaraslo u korov i divlji jorgovan. Na zgradu još stope visoki drveni okviri ostali od prozora. Oblik zgrade govori da se radi o nekadašnjoj salaškoj školi. U pustom prostoru teško se može zamisliti cika dece i strogo ozbiljan učiteljev glas. Do udaljenih školskih zgrada teško se dolazilo za vreme letnjih kiša a naročito zimi. Zbog toga je rad u njima i bio donekle uslovljiv vremenskim prilikama, a kontrola viših školskih organa je bila slaba zbog udaljenosti od grada.

Salaši su bili obeležje Subotice i vojvodanskog podneblja. Intenzivni život na njima krajem XIX i početkom XX veka iziskivao je i obrazovanje i vaspitanje mladih naraštaja koji su živeli na salašima. Ovaj razvoj je rezultirao izgradnjom salaških škola kojih je u okolini Subotice bilo dosta. Seoske i salaške škole u okolini Subotice su većinom izgrađene krajem XIX veka. Tipski građene ličile su jedna na drugu. Kao i u okolini Subotice, tako i u celoj Vojvodini bilo ih je mnogo. Osnovna materijalna proizvodna snaga u Vojvodini je bila i ostala ravnica. Poljoprivredom se bavilo ili je živilo od nje tri četvrtine stanovništva. Nekada veliki zemljišni posedi nakon I svetskog rata se usitnjavaju donošenjem zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.

Uspostavljanjem nove države nakon završetka I svetskog rata administrativno-teritorijalni sistem Austro-Ugarske monarhije nastavlja da živi još neko vreme. Od preostalih činovnika iz prethodne države i angažovanjem novih aktivirani su organi administrativno-teritorijalnih jedinica. Školski sistem je takođe nasledio zakone iz prethodnog perioda.

Rad narodnih škola je regulisao zakon donet 19.aprila 1904.godine. Tim je zakonom preciziran zadatak koji je osnovno školstvo trebalo da ispuni, kao i status učitelja i svih onih koji su učestvovali u obrazovno-vaspitnom procesu. Zakon je doživeo izmene i dopune 23.jula 1919.godine.

Nesređeni društveni odnosi i teritorijalno razgraničenje uticali su još neko vreme na rad škola. Naročito će to biti ispoljeno u prvim posleratnim godinama u školama koje su bile udaljene od grada i nalazile su se na okolnim salašima i majurima.

Decembra 1918.godine prestaje delovanje mađarskih školskih organa imenovanjem Mije Mandića za školskog nadzornika u Subotici. Tada je formiran i Školski okrug u Subotici o čemu je Veliki župan grada dr Matijević službeno izvestio mađarskog županijskog školskog nadzornika u Somboru 29. decembra 1918.godine.¹ Vojvodina ulazi u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine. Kao višenacionalna sredina obuhvata najšarolikiji nacionalni sastav u međuratnom periodu. U prvim godinama nakon završetka rata nastavlja se i šaroliki nastavni sistem. Tek u kasnijim godinama (diktature od 1929.) doći će nakon više predloga do uspostavljanja jedinstvenog školskog zakonodavstva za celu zemlju. Nastavni planovi za narodne škole će se izjednačiti. Zakon o narodnim školama je bio objavljen u Službenim novinama Kraljevine Jugoslavije br.289 od 9.XII 1929.godine. Ovaj zakon je predviđao da nastava postane opšta i obavezna u celoj zemlji. Osnovna škola je trajala četiri godine kao i viša narodna škola. Uvođenjem šestojanuarske diktature 1929.godine teritorija Vojvodine će ući u sastav Dunavske banovine. Tada će se u okviru

Kraljevske banske uprave Dunavske banovine u Novom Sadu formirati Prosvetno odelenje. Ministar prosvete je preko banskih uprava koje su činili: banski školski nadzornik, sreski načelnik, sreski školski nadzornik i uprava škole rukovodio vaspitno-prosvetnim procesom. Školskog upravitelja je imala svaka škola i on se bio rao iz redova učitelja.

Vrhovnu upravu nad svim narodnim školama, zabavištim i drugim prosvetnim ustanovama vršio je Ministar prosvete neposredno ili posredno. Posredno je vršio preko banskih uprava, odnosno banskih školskih nadzornika, sreskih načelnika, odnosno sreskih školskih nadzornika i preko uprava škola.² Sreski načelnici su upravljali školama preko mesnih školskih nadzornika. U delokrug rada nadzornika je dolazilo od 50 do 150 nastavnika, školskih odeljenja, zabavišta i drugih prosvetnih ustanova.³ U Subotici su bila dva Školska nadzorništva. Prvo (I) školsko nadzorništvo koje je obuhvatalo gradske škole i Drugo (II) školsko nadzorništvo koje je obuhvatalo salaške škole.

Nekada veliki zemljišni posedi se usitnjuju sprovodenjem zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Vlasnici zemlje postaju kolonisti, dobrovoljci, optanti. Dolazi do agrarne prenaseljenosti sela. Osim toga Vojvodina postaje zemlja sitnog poseda sa veoma mnogo bezemljaša i agrarne sirotinje. Život na selu je bio težak. Materijalni i društveni položaj sitnih posednika zemlje a pogotovo bezemljaša bio je vrlo loš. Ovakva populacija, mahom agrarne sirotinje je činila osnovu porodica sa sela. Deca iz ovih porodica su počinjala seoske i salaške škole.

Karakteristike ovoga perioda su što većina zgrada koje su se ko-

Školska klupa

ristile kao škole nisu odgovarale svojoj nameni. Često su to bile privatne kuće ili crkvene zgrade. Prostor koji se koristio za učionice je bio skućen, radilo se u poludnevnoj nastavi, odeljenja su bila prenatrpana, najčešće spojena u jedan razred iako su po godinama bili podešeni u četiri razreda. Škole su bile udaljene prosečno 2-3 kilometra od dečijih domova. Bio je takođe izražen problem sa školskim stanovima. Učitelji su stanovali u istim zgrada-

¹ Istorijski arhiv Subotica (dalje IAS), F:22. Školski odbor, III fascikla br. 26/1918. godine

² Dr Vladimir Radašin, Školska uprava u Vojvodini 1929-1941, Novi Sad, 1991, 13.

³ Isto, st. 25.

ma gde se nalazila škola. Za korišćenje i stanovanje učiteljima je pripadala jedna do dve prostorije.

Početak rada u struci bio je označen polaganjem zakletve. Učitelji su se zaklinjali sledećim rečima: »Zaklinjem se živim Bogom, da će sve dužnosti koje mi moje zvanje nalaže, verno i savesno ispunjavati, da će biti veran Narodnoj upravi za Banat, Bačku i Baranju, i da će njene naredbe izvršavati, svojim predpostavljenim se pokoravati i zvanične tajne čuvati. Tako mi Bog pomogao.« Izgovorena zakletva označavala je početak učiteljskog radnog veka. Mnogi su karijeru započinjali radom u udaljenim seoskim školama. Broj učitelja 1919. godine u gradskim i salaškim školama je bio različit. U gradu je radio 57 učitelja a bilo je potrebno 75, dok je na salašima radio 64 učitelja a bilo je potrebno 73. Ministar prosvete odelenje za Bačku, Banat i Baranju, pod brojem 4539/1919 izdaje naredbu svim izdržavaocima škola da počevši od 1.januara 1919. godine izjednače plate svim učiteljima sa platama državnih činovnika. Od 1.jula 1919. godine država preuzima plaćanje nastavnika.⁴

Prve posleratne godine karakteristiše manjak školskog prostora. Osim što je bilo malo adekvatnog prostora, pojedine školske zgrade su bile zaposednute od vojske. Tako u zapisnicima nailazimo podatke da su sve salaške škole počele sa radom tek 1.marta 1920. godine. Do tog vremena je vojska napuštala školske zgrade. Iz izveštaja uprave salaških škola Subotice vidimo da je školske dece za 1919/20. godinu bilo 8386. Od toga je nastavu pohađalo 2616 učenika.⁵

Školske zgrade su bile u lošem stanju. Aleksandar Mikić, školski nadzornik za salaške škole prilikom pregleda istih, daje opasku da pojedine škole nemaju ni najpotrebnija učila kao table, stolove čak ni školske ograde.⁶ Aleksandar Mikić je rođen u Titelu, 10.decembra 1882. godine. Završio je Državnu učiteljsku školu u Temišvaru 1901. godine, svedočanstvo o sposobnosti za učitelje je dobio

28.juna 1902. godine. Dopunski ispit je položio u Beogradu 1923. godine. Za stalnog učitelja je postavljen u Opovu od 9.septembra 1901-15.oktobra 1919. godine. Nakon toga je premešten za učitelja u Subotici - salaška škola Vašariše. Rešenjem Ministarstva prosvete (18. decembra 1920.) postavljen je za privremenog školskog nadzornika u Subotici od 4. januara 1921. godine. Od 17.aprila 1924. godine je postavljen za privremenog školskog nadzornika Sreza subotičkog sa mađarskim i nemačkim nastavnim jezikom. Radio je u Ženskoj građanskoj školi u Subotici, a zatim kao nastavnik i učitelj u osnovnoj školi. Nadzornik za salaške škole postaje od 1927.godine. Bio je oženjen sa Darinkom Mikić učiteljicom i imao je sina Jovana (Jovan Mikić Spartak) i četiri kćerke.⁷ Zbog takvog stanja školskih objekata, Prošireni senat grada Subotice donosi odluku da se o gradskom trošku što pre izvrše barem najnužnije pravke salaških škola obzirom na opšte kulturne interese.

Proces podržavljanja škola koji je započeo nakon završetka rata je trajao sve do 1921.godine.U Austro-Ugarskoj monarhiji osnovne škole na jezicima nacionalnih manjina su bile verske (crkvene). Ove škole je trebalo podržaviti: najpre narodne (salaške) a zatim sve gradske, osnovne, srednje i stručne škole.

U cilju što bržeg podržavljanja škola primenjuje se zakon po kome su opštine dužne da daju ogrev za škole i za nastavnike za celu godinu. Naredba se odnosi na salaške i gradske osnovne, srednje i stručne škole. Ova naredba je nailazila na proteste i ulagane su žalbe. Zahvaljujući ovoj naredbi pravljeno je i spisak salaških osnovnih škola sa označenjem potrebnog ogревa u tvrdim drvima u kojem se navode sve škole. Tako saznajemo da su 1921.godine radele 63 škole. One su bile sledeće:

Velika pažnja prvih posleratnih godina je posvećena učenju »bunjevačko-srpskog« jezika. Na ovome se intenzivno radilo jer tokom

Tkući broj	Škola	Broj Odeljenja	Potreban ogrev u hvatima		
			za učionice	za nastavu	ukupno
1	Vašariše I	2	6	4	10
2	Bajski vinogradi	2 učionice	8	4	12
3	Đurđin Dulić kraj	1	4	4	8
4	Đurđin Kopilović kraj	1	4	4	8
5	Đurđin Milodanović kraj	1	4	4	8
6	Tvornica veštačkog gnojiva	2	6	4	10
7	Segedinski vinograđi	1	4	4	8
8	Kelebija Čajkaš kraj	1	4	4	8
9	Kelebija Meljkutski put	1	4	4	8
10	Čikerija Bibić kraj	1	4	4	8
11	Čikerija gornja	2	6	4	10
12	Bibichat	2	6	4	10
13	Ludoš centrala	1	4	4	8
14	Ludoš donji	2 učionice	8	4	12
15	Ludoš Nosa	1	4	4	8
16	Ludoš Čurgo	1	4	4	8
17	Šupljak Stari	1	4	4	8
18	Majšanski vinograđi	1	4	4	8
19	Majšanski vinograđi	1	4	4	8

⁴ IAS, F:22 Školsko nadzorništvo, II br.19/1920.godina

⁵ IAS, F:22 Školsko nadzorništvo, II 119/1920.godina

⁶ IAS, F:22 Školsko nadzorništvo, II 119/1922.godina

⁷ IAS, F:276. 89. Sreski sud - Subotica (1919-1941)

20	Bukvać	1	4	4	8
21	Naćvin Mukić kraj	1	4	4	8
22	Naćvin Vukov kraj	1	4	4	8
23	Naćvin centrala	2	6	4	10
24	Palić	2	6	4	10
25	Bajski put	1	4	4	8
26	Mali Tavankut	1	4	4	8
27	Mirgeš Stari	1	4	4	8
28	Mirgeš Novi	1	4	4	8
29	Čikerija Donja	1	4	4	8
30	Šebešić Bosna	2	6	4	10
31	Tavankut centrala	1	4	4	8
32	Tavankut Zlatni kraj	1	4	4	8
33	Tavankut srednji	1	4	4	8
34	Tavankut Vuković kraj	1	4	4	8
35	Tavankut Crnković kraj	1	4	4	8
36	Tavankut Skenderović kraj	1	4	4	8
37	Tompa Žiroškut	1	4	4	8
38	Tompa Kerešalja	1	4	4	8
39	Tompa Bećar Šor	1	4	4	8
40	Tompa centrala	1	4	4	8
41	Tompa centrala	2	6	4	10
42	Kelebija Heđkežeg	2	6	4	10
43	Kelebija srpski kraj	1	4	4	8
44	Radanovac	1	4	4	8
45	Radanovac Ćiro	1	4	4	8
46	Kevago	1	4	4	8
47	Hajdujaraš	2	6	4	10
48	Vagojaraš	1	4	4	8
49	Kelebija srpska škola	1	4	4	8
50	Vamtelek Kujundžić kraj	1	4	4	8
51	Vamtelek	1	4	4	8
52	Verušić Cvijin kraj	1	4	4	8
53	Verušić Matijević kraj	1	4	4	8
54	Verušić Sudarević kraj	1	4	4	8
55	Verušić Klisa	1	4	4	8
56	Verušić Pužić kraj	1	4	4	8
57	Bikova Stara	1	4	4	8
58	Šupljak Novi	1	4	4	8
59	Šupljak Novi	1	4	4	8
60	Bikova Nova	1	4	4	8
61	Verušić Palivukov kraj	1	4	4	8
62	Vašariše II	2	6	4	10
63	Zobnatica	1	4	4	8

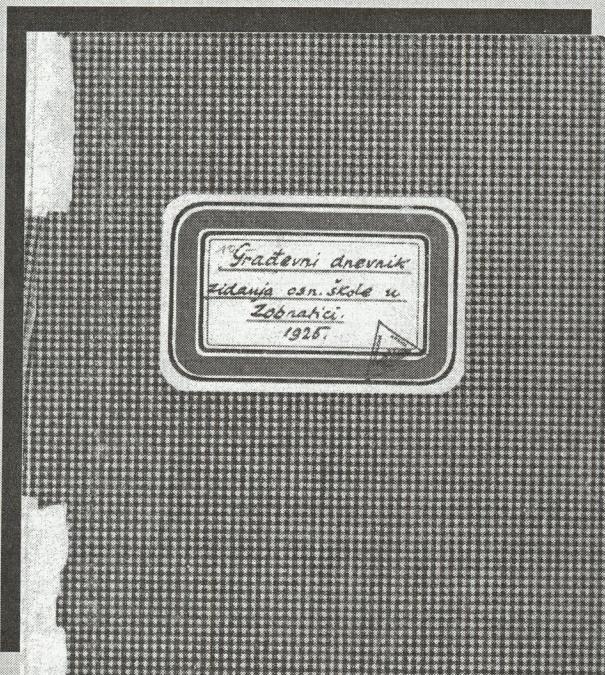
Ukupno 534 9534 hvati
20. juli 1921. godina

Nadzornik salaških Škola
Aleksandar Mikic⁸

⁸ IAS, F:47 Senat grada Subotice, XV 267/1921.godina

1919/1920. školske godine od postojeće 63 salaške škole na teritoriji Subotice, 47 učitelja nije vladalo bunjevačko-srpskim jezikom. Osim učitelja i daci su po raspisu Ministarstva prosvete od 28. X 1920. godine od III razreda osnovne škole bili dužni da uče srpsko-hrvatski jezik ukoliko im to nije bio maternji. Tako su se učenici Mojsijeve veroispovesti, pošto su govorili jezikom drugih narodnosti, spajali gde je to bilo moguće sa drugim učenicima.⁹

Jedan od problema sa kojim su se suočavali učitelji, pa i školski nadzornici u celom međuratnom periodu, je bio kako privoleti de-

Dnevnik o izgradnji škole na Zobnatici

cu da redovno pohadaju nastavu. Školski nadzornik za salaške škole Aleksandar Mikić pokušava opominjanjem i kažnjavanjem da prisili roditelje i gazde kod kojih su radili roditelji, pa i deca. Deču doraslu za pohadanje škole, često povremeno ili nikako nisu slali u školu. Ovo je posebno bilo izraženo u proleće za izvođenja poljskih radova. U proleće je osim poljskih radova trebalo čuvati prasiće, patke i živinu, a ovo je najčešće poveravano deci. Period kada je bio potreban najveći zamah u učenju zamenjivan je radom u polju.¹⁰ Pa ipak sam školski program je u svom godišnjem kalendaru predviđao prekid nastave u toku poljskih radova. Mesni školski odbori odredili su prekid školske nastave za vreme branja kukuruz-a i to od 12. do 19. septembra. U onim školama koje su se nalazile na područjima gde su preovladavali vinogradi, berba grožđa je trajala 4 dana od 1. do 4. oktobra.¹¹

Uslovi u kojima su deca učila su bili loši. Udaljena škole, poludnevna nastava, male zagusljive i slabo osvetljene učionice koje su zbog oskudice ogrevale, zimi najčešće bile hladne a ponegde i vlažne. Mnogi učitelji su se zbog toga žalili višim instancama ali su se njihovi zahtevi teško rešavali. Kakva je bila situacija u školstvu najbolje možemo zaključiti iz učiteljskih pisama. Tako je 1925. godine učitelj Ivan Kujundžić pisao II školskom nadzorništvu u Subotici predlažući uvođenje poludnevne nastave. Opisujući situaciju on navodi: »Želja da se posle 2-3 časnog učenja dade duži odmor idealna je, i baš stoga trebalo bi joj udovoljiti. Ali kako će se to

učiniti, kad dica idu posle nastave svojim kućama, koje su daleko od škole. Time bi se postiglo to da dicu ne zamaramo u školi ali će ta dica ipak biti zamarana idući kući i vraćajući se opet u školu. Umesto da se deca odmaraju a posle odmaranja da se spremaju za posle podne, ona će provesti ono nekoliko časova u hodanju, jedenu i varenju. Bolje je dakle malo na duže vreme zaustaviti dicu u školi, nego radi udovoljenja jedne ideje žrtvovati jednu drugu, koja nije ni malo važnija od one prve. Ovo je gledište - naravno samo u najglavnijim crtama - šk. lekara. Isto to ištaknutvo imaju i učitelji - ce, koji su pozvani i na to udovoljili koliko je to moguće željama roditelja, socijalnim, ekonomskim a i zdravstvenim. Opće je poznata činjenica, da ovu školu pohađaju deca mahom siromašna i roditelja zemljoradnika. Ovaj narod se bavi sa velikom intenzivnošću zemljoradnjom i prilike ekonomske su ovde take i opstanak cile porodice je takav, da zahteva saradnju skoro sviju članova familije. Učiteljstvo sa gledišta školovanja mora da žali ovako stanje, ali ljubav prema ovakvoj radnom narodu treba da ga goni da traži puteve, kako bi našao načina da udovolji kako zakonima tako i željama naroda. Uvođenjem celodnevne nastave ovo i uopće subotičko učiteljstvo dovedeno u težak položaj. Svi mi želimo da udovoljimo šk zakonima pa prema tome mi prijavljujemo roditelje, koji ne šalju svoju dicu redovno u školu. Ali svi mi znamo, da je krajnja nužda i nezdravo stanje, ako se kaznama tira narod, da poštuje zakone. I u misto, da narod zavoli zakone, on se otuduje od njega. Pa kad se uvođenjem poludnevne nastave dade prilika - medu ostalim - da roditelji mogu upotrebljavati svoju dicu, onda triba da ozbiljno nastojimo i da im izademo u susret. Kad učiteljstvo dobije dozvolu za poludnevnu nastavu, ono će imati a i upotrebice prilike, da objasni roditeljima, da je vodstvo učiteljstva izšlo u susret radnom i marljivom narodu i daje zgodu da dica pomažu svojim roditeljima, ali ujedno ih i opominje na vršenje zakonske dužnosti, da dicu poludnevno redovno šalju u školu.«¹²

Da se situacija u školama nije popravila ni nakon deset godina svedoče i druga pisma učitelja takođe upućena višim institucijama radi poboljšanja stanja u školama. Učitelj Državne osnovne škole Majšanski vinogradni Geza Temunović pišeći ekonomatu Mesnog školskog odbora navodi sledeće: «Potpisani učitivo molim zbog zdravstvenih razloga Naslov, da u školi broj 3. «Kosovo» na Majšanskom putu, izvoli pregledati hodnik, kao što je to učinjeno i u drugim školama, kao na primer u šk. br. 4. Pošto isti hodnik služi za ulaz u razred i za ulaz u učiteljev stan i sav taj smrad i pokvaren vazduh što ga načini 80 učenika u razredu, ulazi i u učiteljski stan; a pošto ja imam i svoje dečke a i moje zdravlje nije baš u najboljem stanju, što mogu dokazati sa lekarskim uverenjem a mislim da je poznato i g. Ekonomu, ponovo molim Naslov, da mi se hodnik pregradi. Pozivam se i na g. šk. nadzornika, Aleksandra A Mikića, koji je prilikom inšpekcije 7.VI t.g. na ovo mene upozorio i rekao da napišem molbu g. Ekonomu u pogledu ove stvari.«¹³ Iz napisanog zaključujemo da je teška situacija pogadala kako dake tako i učitelje i njihove porodice smeštene u samim školama. Pitanje učiteljskih stanova je bilo mnogo teže za rešavanje od pitanja školskih zgrada. Na selima se nisu mogli graditi stanovi za učitelje, pa su tako stanovi za učitelje bili retki. U godinama ekonomske krize opštine su uskraćivale plaćanje učiteljima dodatke za stanarinu, pa se njihov težak položaj još više pogoršavao. Gore naveden primer najbolji je pokazatelj takve situacije.

Iz izveštaja školskih nadzornika zaključujemo da je opremljenost škola bila više nego loša. Neadekvatan školski nameštaj, male učionice i siromašan školski pribor srećemo u većini škola. Dešavalo se da učitelji sami kupuju kredu i prave neophodna nastavna

⁹ IAS, F:22 Školsko nadzorništvo, II 278/1920.godina

¹⁰ IAS, F:22 Školsko nadzorništvo, II 121/1922.godina

¹¹ F:50 Okružni školski odbor Subotica, 14/1921.godine

¹² F:22 Školsko nadzorništvo, II 1055/1925.godina

¹³ F:22 Školsko nadzorništvo, Ekonomat mesnog školskog odbora, 747/1934.godina

sredstva.¹⁴ Usled velike štednje koje je država sprovodila, u okviru racionalizacije novčanih izdataka koji su izdvajani za prosvetu, sami učitelji su bili prinuđeni da iz svojih sredstava izdvajaju novac u cilju poboljšanja položaja u školama. Tako su u cilju sprovođenja redovnog toka nastave davali svoj novac za nabavku ili pilanje drva. Nekada je taj novac država vraćala nazad. Tako je školski nadzornik Aleksandar Mikić uputio Senatu grada Subotice molbu da se senatskom odlukom uputi blagajni Subotice odluka da se isplati novac koji su učitelji dali od svojih sredstava za pilanje drva januara meseca 1929. godine. U datoj tabeli navodi se učitelj, škola, količina drva u hvatima i svota novca izražena u krunama. Novac dobijaju učitelji :

ukupno 9380 kruna

Spisak je načinjen u Subotici 29.januara 1921.godine.¹⁵

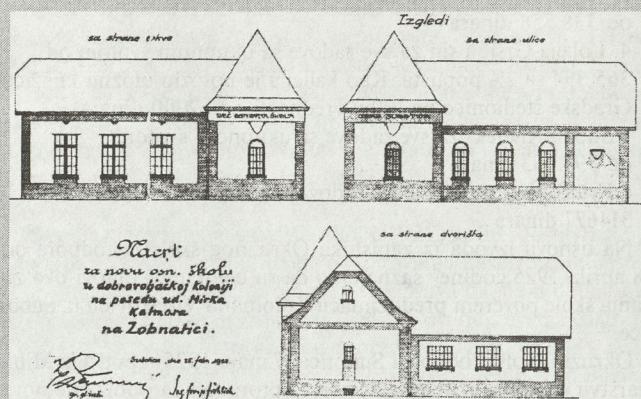
Škole koje su se nalazile na teritoriji Dunavske banovine (nastala nakon uvođenja šestostanuarske diktature 1929. godine) su bile prosečno dobre u odnosu na ostale delove tadašnje države.¹⁶

1.Lajčo Dudaš	Radanovac	2 hvata	k. 300
2.Etelka Nemet	Majšanski vinograd	2 hvata	k. 320
3.Roza Kubatović	Majšanski vinogradi	2 hvata	k. 320
4.Nikola Rašpica	Mala Bosna	2 hvata	k. 320
5.Đorđe Mutić	Mirgeš Stara	2 hvata	k. 320
6.Franjo Černuš	Halaški vinogradi	4 hvata	k. 640
7.Andrija Stipić	Kelebjija	4 hvata	k. 640
8.Darinka Mikić	Mali Bajmok	2 hvata	k. 320
9.Jelena Balaž Piri	Segedinski vinogradi	2 hvata	k. 320
10.Marija Lešić	Segedinski vinogradi	2 hvata	k. 320
11.Gordana Bogunović	Vamtelek	2 hvata	k. 320
12.Ud. Dr Geze Vali	Palić	3 m	k. 120
13.Terezija Slifka	Műtrágyagyár ('Zorka')	2 hvata	k. 320
14.Ana Šaroi	Tompa Kerežalja	2 hvata	k. 320
15.Žarko Kolarić	Verušić Palivukov kraj	2 hvata	k. 320
16.Novak Radonić	Bikovo	2 hvata	k. 320
17.Ivan Turato	Donja Čikerija	2 hvata	k. 320
18.Marijan Bogović	Verušić Puzić kraj	2 hvata	k. 320
19.Večeslav Omahen	Zlatni kraj	2 hvata	k. 320
20.Kovač Majnerić Marga	Mali Bajmok	2 hvata	k. 320
21.Josip Kadar	Tompa	4 hvata	k. 640
22.Jovan Bačić	Tompa	6 hvata	k. 960
23.Mirko Siladi	Hajdujaraš	6 hvati	k. 960

Međutim zbog povećanja agrarne populacije nakon sprovođenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, one nisu bile dovoljne. Ukažala se potreba za izgradnjom novih školskih objekata. Mimo toga mnoge škole su bile u vlasništvu crkve.«U severnim delovima Dunavske banovine deo školskih zgrada bio je (po gruotvornici) u vlasništvu crkava (529 zgrada je vlasništvo Rimokatoličke crkve)...»¹⁷ Da bi se izbeglo upitanje crkve u kadrovsku politiku škola trebalo je izgraditi nove školske objekte. Problem su predstavljala sredstva koja je trebalo obezrediti. Sledeći kulturnu politiku koja je dosta radila na podizanju nivoa prosvete, država je nastojala da podigne što više školskih objekata. U tom nastajanju Ministarstvo prosvete je zaduživalo opštine da rade na podizanju škola. Opštine su trebale da obezbede sredstva uz pomoć države. Izgrad-

njom novih škola se pokušavala prevazići velika kulturna zaostalost sa kojom se suočavala državna vlast.

Česti izveštaji školskih nadzornika ukazivali su na potrebu izgradnje novih salaških škola. Nadzornik salaških škola Aleksandar Mikić pišući upravi Okružnog školskog odbora daje pregled situacije u školama. Tako za školu u Žedniku kaže: «U Žedniku se nalazi samo jedna učionica. Pre podne u istoj učionici poučavaju se preko 100 srpsko-bunjevačkih učenika, a posle podne do 70

Plan osnovne škole na Zobnatici

mađarskih. U istom kraju oko 50 školom obaveznih učenika ne pošadaju školu zbog toga, što u učionici nema mesta. U sledećim školama su iste okolnosti: Vašarište I, Vašarište II, Palić, Mala Bosna, Đurdin Miladanovićev kraj, Bibichat. U svim tim školama učionice su zauzete od 7 i 30 časova do u veće 5 i 30 časova. Jedno odelenje izlazi, drugo već ulazi. Vetrenje, čišćenje u istim učionicama je prosto nemoguće, te su iste bile, a i bit će gnezdo zaraznih bolesti. U spomenutim školama se produžne škole održavaju nedeljom pre podne, a o analfabetskim tečajevima i kulturnim predavanjima, zbog navedenih uzroka ni spomena ne može biti.»¹⁸

U okolini Subotice imamo primer podizanja osnovne škole na dobrotoljačkoj koloniji u Zobnatici. Za školske zgrade u ovakvim novim naseljima koja su imala kulturnu i nacionalnu misiju u nacionalno mešovitim sredinama, obično nije bilo dovoljno sredstava. Uz pomoć opština obezbeđivana su novčana sredstva. Ministarstvo prosvete Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca odlukom od 20.marta 1924. godine daje odobrenje da se otvari jedno odelenje osnovne škole na Zobnatici sa srpskim nastavnim jezikom. Najpre je Okružni školski odbor raspisivao licitaciju za zidanje nove osnovne škole. Propisno obeležene ponude (sa taksom od 100 dinara) u zatvorenim i zapečaćenim kovertama trebalo je predati ekonomatu Okružnog školskog odbora. Kancelarije Školskog nadzorništva su se nalazile u Gradskoj kući na drugom spratu. Rok za predaju molbi za konkurs je bio 11.april 1925. godine pre podne do 10 sati. Na koverti je trebalo staviti natpis: »Ponuda za zidanje nove osnovne škole u Zobnatici«. U zapisniku od 11.aprila 1925. u gradskom Inžinjerskom uredu otvorena je ponuda za zidanje nove škole. Prispelo je svega šest ponuda. Pre otvaranja koverata Stefan Kladek, Lajčo Gršić i Koloman Vidaković, Desider Berkeš i Stipan Kladek primećuju da u smislu odluke br. 9246/1924. Senata grada Subotice na temelju naredenja Ministarstva gradevina br 34933/1923. na konkurs se mogu pustiti samo oni preduzimači koji imaju uverenje Ministarstva gradevina odnosno preduzimačko pravo. Lajčo Gršić još primećuje da se konstatuje da li je svaki preduzimač platio porez. Konstatovano je da sledeći po-

¹⁴ Ljubodrag Dimić, Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, II, Stubovi kulture, Beograd, 1996, 47.

¹⁵ F:22 Školsko nadzorništvo, II 73/1921.godina

¹⁶ Dr Vladimir Radašin, Školska uprava u Vojvodini 1929-1941, Novi sad, 1991, 43.

¹⁷ Isto, st. 44

¹⁸ F:50 Okružni školski odbor, 10/1922.godina

nudači imaju uverenja da su platili porez: Lajčo Gršić, Koloman Vidaković, Stipan Kladek. Potom su otvorene sledeće ponude u kojima oni nude:

1. Dezider Berkeš za sve radove sa ukupnom svotom od 376,391 dinar gde je uračunat 1% popusta;
2. Stevan Kladek i drug sa ukupnom svotom od 396,838 dinara
3. Koloman Vidaković za sve radove sa ukupnom svotom od 338,558 dinara
4. Lojzija Gršić i sin za sve radove sa ukupnom svotom od 365,394 sa 2% popusta. Kao kauciju je položio uložnu knjižicu Gradske štedionice br. 700 u vrednosti od 19000 dinara.
5. Stipan Kladek za sve radove sa ukupnom svotom od 394,853 dinara
6. Kraus i Krmpotić za sve radove sa ukupnom svotom 314677 dinara

Na osnovu izvoda iz zapisnika Okružnog školskog odbora od 18.aprila 1925.godine saznajemo da su celokupni radovi oko zidanja škole povereni preduzimaču Kolomanu Vidakoviću iz Subotice.¹⁹

Okružni školski odbor u Subotici 27.maja 1925. uputio je Ministarstvu prosvete u Beogradu nacrt i proračun za podizanje nove Školske zgrade na dobrovoljačkoj koloniji u Zobnatici. Na molbu dobio je odbor od Ministarstva građevina predstavku upućenu na Ministarstvo prosvete u kojoj se preporučuje reduciranje predviđene i već određene svote, kao i potrebu održanja licitacije kod Građevinske sekcije u Somboru. Osim toga učinjene su i neke izmene na samom planu. Elaborat za zidanje nove osnovne škole sa revidiranim predračunom iznos je 366.632 dinara. Ovaj elaborat je sačinio Školski ekonomat grada Subotice, kako bi se skratio vreme prepiske, jer je bilo bitno što pre započeti sa izgradnjom škole.²⁰ Objekat se sastojao od škole sa stanom učitelja, sporedne zgrade, svinjca, bunara, nužnika, mesta za dogradnju druge dvorane i ograde.

O gradnji škole je sačuvan dnevnik. Dnevnik je vođen od 19. maja do 12. novembra 1925.godine. Najbolji prikaz radova na izgradnji daju njegovi tekstovi. Tako je napisano:

»Predmet:producenje termina za izvršenje radova oko zidanja nove škole u dobrovoljačkoj naseobini u Zobnatici. Potpisani stručnjaci ustanovisimo, da zidovi i malterisanje usled kišovitog vremena nisu se u dovoljnoj meri isušili, da bi se mogla vrata, prozorska krila i drveni patos namestiti.Zato bi trebalo termin za izvršenje radova produžiti do 30.septembra 1925. Potpisani šk. nadzornik, kao predstavnik školske vlasti, pristajem na ovo produženje. Stoga predlažemo Okr.šk.odboru, da produženje termina za izvršenje radova oko zidanja nove škole u Zobnatici dozvoli. Pročitano: potpisano!«²¹

Zapisnik je pisan u Zobnatici 14.avgusta 1925.godine, a potpisali su ga inženjer i školski ekonom Franja Frölich (Frölich), te gradski inženjer i školski nadzornik Radomir Vujić. Ne znamo tačno kada je škola počela sa radom, ali u dnevniku se navodi da se zgrada od preduzimača Kolomana Vidakovića mogla preuzeti 10. novembra 1925. godine. Učitelj je preuzeo ključeve 12 .novembra 1925.godine. Procedura za podizanje ostalih škola koje su nastale u ovom periodu je bila ista.

Tokom 1926.godine gradila se škola na pustari u Tavankutu. Škola je trebalo da se gradi na posedu koji je imala žandarmerijska stanica. Javna licitacija za izvodače radova je izvršena 25.avgusta 1926.godine. Celokupni radovi oko zidanja nove državne osnovne škole su povereni najjeftinijem nudiocu - firmi Josifa Beseša u Subotici. Ukupna svota je iznosila 239 099 dinara, a išla

je na teret stavke »zidanje nove osnovne škole« u budžetu Okružnog školskog odbora za 1926.godinu.U tekućoj godini predviđeno je izvršenje radova u iznosu od 200 000 dinara. Ostali radovi trebali su da se sproveđu u toku 1927. godine. Osim toga na loženo je ekonomu da izradi planove za dozidanje prostorija gde će se smestiti tuševi za školsku decu.

Osim ove dve škole sačuvani su projekti za građenje još nekoliko salaških škola.Tako su sačuvani projekti škola na dobрово-

3/II. 1925.

Konstatujem se sledeća nivoa temeljnih zidova.

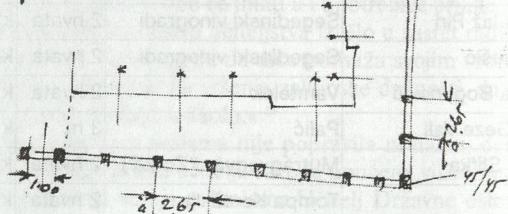
a) Izv. uver. grade uvis dva temeljna zidova
= + 0,30, to jest 0,30 iznad visine patosa
b) Izv. ř. grade je donjor nizi.

Visine dva zidova (u m ± 0,0)

— - - - - 0,40
— - - - - 0,75

Podrum je isloženo
po recetu.

Razvod opremljen stolova i na se čini
po omišljeni.

Građevinski dnevnik OŠ Zobnataica

ljačkoj koloniji u Malom Beogradu koja se nalazila na 23. kilometru Topolskog druma iz 1929.godine; projekat za zidanje učiteljskog stana i prepravku školske zgrade u državnoj osnovnoj školi broj 53 »Arsenije Čarnojević« na Kelebiji. Projekat je od 21.aprila 1927.godine a potpisali su ga školski ekonom i inženjer Franjo Frölich (Frölich) i Koloman Vidaković, ovlašteni subotički graditelj; Okružni školski odbor grada Subotice na sednici 1.aprila 1924.godine doneo je rešenje za zidanje nove osnovne škole u Žedniku. Posao je poveren preduzimaču Alojziji Gršiću i sinu u Subotici sa celokupnom svotom u iznosu od 337.110 dinara na temelju održane javne licitacije. Iz međuratnog perioda potiče i nacrt za obračunavanje i izvršavanje radova u školi broj 13 na Hajdukovu od 20. jula 1931. godine, kao i nacrt za novu školu u koloniji u Karadorđevu od 21. novembra 1933. godine.

Projekti sa tehničkim proračunima novih osnovnih škola i učiteljskih stanova pravljeni su po propisima Zakona o narodnim školama i Zakona o zdravstvenoj zaštiti učenika. Pri izboru zemljišta pored uputstva i Zakona o narodnim školama trebalo je izraditi i opštu situaciju u katastarskoj razmeri koja je trebalo da obuhvati najbližu okolinu zgrade i njen položaj prema crkvi, opštinskoj sudnici, javnim lokalima, zatim zasebnu situaciju 1:500 na kojoj su se označavale strane sveta, sam školski prostor, susedi i osnova novoprojektovane zgrade i eventualno drugih novih zgrada.²² Pri projektovanju same školske zgrade elaborat je morao da

¹⁹ IAS, F:275, Projekti i spisi državnih osnovnih škola na salašima (spoljnja teritorija Subotice) 1862-1946, 7, 1.

²⁰ IAS, F:50 Okružni školski odbor, 132/1925.godina

²¹ IAS, F:275, Projekti i spisi državnih osnovnih škola na salašima (spoljnja teritorija Subotice) 1862-1946, 7, 1.

girao ovu grupu predmeta. Od I - IV razreda bili su zastupljeni sledeći predmeti: Račun, čitanje, gramatika, pevanje, crtanje, pisocitanje, lepo pisanje, pisanje, veronauka, pisanje i čitanje cirilicom, pisanje i čitanje bunjevački, ručna veština, zemljopis, gimnastika i igra. Deca su isla u školu i subotom. U jednoj učionici se u većini škola nalazilo četiri razreda. Učitelji su u isto vreme predavali i nadzirali rad iz više nastavnih jedinica. O tome najbolje govore sačuvani rasporedi časova iz više salaških škola. Navedeni su pri-

meri gde se nastava održavala samo u jednom razredu, i gde se nastava odvijala u isto vreme od prvog do četvrtog razreda.²⁷ Oni su sledeći:

Učitelji osnovnih narodnih škola su morali imati završenu državnu učiteljsku školu. Obavezno je bilo polaganje stručnog ispita, a nakon toga se stupalo u stalnu službu. Prilikom stupanja u službu polagala se zakletva. Osim rada u školama učitelji su imali značajnu ulogu i u narodnom prosvećivanju. Posebno je značajan bio njihov učenje i obrazovanje učenika.

RASPORED ČASOVA ZA I RAZRED BUNJEVAČKE DRŽAVNE OSNOVNE SALAŠKE ŠKOLE U SUBOTICI VAŠARIŠTE II ZA 1919/20. ŠKOLSKU GODINU

Časovi	Ponedeljak	Utorak	Sreda	Četvrtak	Petak	Subota	Nastavni predmeti	Broj sedm. časova
8-9	Račun		Račun		Račun			
9-10	Pisanje i čitanje		Pisanje i čitanje		Pisanje i čitanje		Nauka vere	2
10-11	Vežb. u govoru i mišljenju		Vežb. u govoru i mišljenju		Vežb. u govoru i mišljenju		Bunjevački jezik	11
11-12	Vežbanje u pisanju		Vež. u govoru i mišljenju		Vežbanje u pisanju		Račun	6
12-12,30	Pevanje		Pevanje		Pevanje		Vež. u govoru i mišljenju	3/30
1-2		Nauka vere		Nauka vere		Račun	Crtanje	2
2-3		Račun		Račun		Pisanje i čitanje	Pevanje	1/30
3-4		Pisanje i čitanje		Pisanje čitanje		Vežbanje u pisanje	Telesna vežbanja	1
4-5		Crtanje		Vežbanje u pisanju		Crtanje	Svega	27
5-5,30		Telesna vežbanja		Vežbanje u gov. i mišljenju		Telesna vežbanja		

RASPORED ČASOVA ZA II RAZRED BUNJEVAČKE DRŽAVNE SALAŠKE OSNOVNE ŠKOLE U SUBOTICI VAŠARIŠTE II ZA 1919/20. ŠKOLSKU GODINU

Časovi	Ponedeljak	Utorak	Sreda	Četvrtak	Petak	Subota	Nastavni predmeti	Broj sedm. časova
8-9		Račun		Račun		Račun		
9-10		Čitanje		Čitanje		Čitanje	Nauka vere	2
10-11		Pismeni sastavi		Pismeni sastavi		Pismeni sastavi	Bunjevački jez.	11
11-12		Vežb. u govoru i mišljenju		Vežb. u govoru i mišljenju		Vežb. u govoru i mišljenju	Račun	6
12-12/30		Pevanje		Pevanje		Pevanje	Vežb. u govoru i mišljenju	3/30
1-2	Račun		Nauka vere		Nauka vere		Crtanje	2
2-3	Čitanje		Račun		Račun		Pevanje	1/30
3-4	Vežbanje u pisanju		Čitanje		Čitanje		Telesno vežb.	1
4-5	Crtanje		Krasnopis		Crtanje		Svega	27
5-5/30	Vežb. u govoru i mišljenju		Telesna vežbanja					

Darinka Mikić rod. Alimpić, učiteljica

²⁷ IAS, F:22 Školsko nadzorništvo, 71/1921, Raspored časova državnih salaških škola

RASPORED ČASOVA ZA I RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

	1-2	2-3	3-4
Ponedeljak	Račun	Čitanje sa pisanjem	Očigledna nastava
Utorak	Čitanje sa pisanjem	Veronauka	Račun
Sreda	Račun	Očigledna nastava	Čitanje sa pisanjem
Četvrtak	Račun	Čitanje sa pisanjem	Gramatika
Petak	Račun	Čitanje sa pisanjem	Crtanje
Subota	Čitanje sa pisanjem	Očigledna nastava	Pevanje

U Tompi 10.III 1920.

Milica Bačić rod. Agrima
drž.učiteljica**RASPORED ČASOVA
ZA II., III i IV RAZRED OSNOVNE ŠKOLE**

		8-9	9-10	10-11	11-12
Ponedeljak	II	Račun	Vež. u pisanju	Bunjev. govor	Vežbanje u pisanju
	III	Pazi	Račun	Vežbanje u srpskom	Bunjevački govor
	IV	Vež. u bunjev.pis.	Račun	pisanju	"
Utorak	II	Bunjevački govor	Vežbanje u pisanju	"	"
	III	"	Zemljopis	Račun	Veronauka
	IV	"	"	"	"
Sreda	II	Račun	Vežb. u računu	Bunjevačko	"
	III	pazi	Srpski jezik	čitanje i	Gimnastika
	IV	Vež. u bunj. pisa.	"	pisanje	"
Četvrtak	II	Bunjevački	Vežb. u pisanju	Vežb. u pisanju	Crtanje
	III	govor	Račun	Zemljopis	"
	IV	"	"	"	"
Petak	II	Račun	Vežb i računu	Vežb. u pisanju	"
	III	Srpski	Srpski	Račun	Pevanje
	IV	pisanje	jezik	"	"
Subota	II	Vežb. u pisanju	Vežb. u pisanju	Pisanje	Krasno
	III	Račun	Bunjevačka	Zemljopis	pismo
	IV	"	gramatika	"	

14 učenika

Tompa, 10.III 920.god

Jovan J. Bačić
drž.učitelj

hov rad u seoskim sredinama. Ovde je bio značajan njihov rad u pogledu širenja kulture, pismenosti, svakodnevnih praktičnih uputstava i zdravstvenog prosvećivanja. U seoskim sredinama su često držali predavanja prema potrebama toga mesta i te sredine. Teme su bile različite: kuća, mati i odojče, nega dece, higijenski život, dačko zdravlje, hrana, štetnost od upotrebe alkoholnih pića, čistota, voda, fizičko vaspitanje, nasleđene bolesti, odeća, higijena sela, narodno lečenje, o društvu, o državi, o proizvodnji povrća, o sejanju, gajenju živine i slično. Učitelji na selu su još radili i na osnivanju i otvaranju seoskih biblioteka i knjižnica. U uslovima

gde se malo ili nikako čitalo ovo je bio važan zadatak.

Po Zakonu o narodnim školama učitelj je mogao biti premešten, otpušten i penzionisan. Ipak mnoge seoske i salaške škole su teško nalazile stalne učitelje. Udaljenost od grada, loši uslovi stanovanja i rada, materijalna situacija su uticale na njihov položaj. Kulturni napredak i razvoj teško je dopirao do salaških škola. Centralne ličnosti i nosioci napretka u ovim sredinama su bili baš učitelji koji su opterećeni ličnim problemima i snalaženju u seoskim sredinama nekad su zanemarivali svoj prosvetni zadatak. Dešavalo se da je Ministarstvo prosvete često u tom cilju intervenisalo. Na-

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

ПОДРУЧНИ Службенички Лист — Službenički List

I. Име и презиме службенника	Марија Финк рођ. Чими Јелчан
II. Родио	1876. године у Бечу, Австро-Угарска
III. Место	Славонија, срез Града Касија, област Травник
III. Народност	Хрватка, вера Римокатоличка, занатлијство Стручница
Положај у држави: Раднички радник у Катедри за вештачку хемију, Касија	
Родио је у држави, када је био у служби, а не у приватном животу, месец Септемврија	
Положај у држави, категорија I	
Група: мешовита	

* Један део у архиву је већ уписан у већини у физичкој форми, а други у електронској форми.

** Списак промјене односно категорија у првој уписаној редници једно ће бити другим. Ова рубрика треба на први постављен у складу са појмом посланске званице и појмом службенника.

*** В ој дану и месецу и јединице и десете у броју године исписати стотину.

**** Једна руџија поставља, односно категорије I групе, исправљајући редон једно ће бити другим. Ова рубрика треба на први постављен у складу са појмом посланске званице и појмом службенника.

№ 22. Указ о усвојењу нових праћења исправљајући редон једно ће бити другим, који се узима да укључује

Слатину 22. Запис о постављању новог државног логотипа на 2. августа 1929. године, односно да био до слатине

Слатине 3. године

Издаче и штампака Државне Штампарије Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Издаче и штампака Државне Штампарије Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Учителjica Marija Fink

гlašava se da priličan broj učitelja, naročito mlađih ne posvećuje dovoljno vremena školskom radu već često odsustvuje i rešava privatne poslove van svog mesta, pa je zbog toga uspeh u nastavi slab i nepotpun, a zbog neredovnih predavanja veliki broj daka ne po-hada školu. Ovakve slučajevje je trebao da sankcionise školski nadzornik dotičnog reona. Sve ovo je naravno uticalo i na kvalitet nastave na selu.

Najbolje podatke o učiteljima dobijamo iz zvaničnih iskaza i izveštaja. Iskaz o učiteljima i učiteljkama iz 1921. godine daje nam podatke kao što su: redni broj, škola, udaljenost od sreskog mesta u kilometrima, broj odelenja, za koliko učitelja ima stan, muška ili ženska škola, razredi i odelenja, broj daka, ime i prezime nastavnika, koje je vrste učitelj, je li upravitelj škole, bračno stanje, broj dece, duže odsustvo, kad je prvi put postavljen, kad je postavljen u to mesto, odakle je došao, kad je razrešen, gde je premešten, go-dišnja plata i dodatak u dinarima, dnevница i napomena.²⁸ Napri-mer:

14. Ludaš 222 a
Centrala

12,5 km., 1 odelenje, 1 stan, mešovita škola, I-IV razred, 62 učenika, učitelj Nikola Vrat- tan, stalni učitelj, ženjen, 1 dete, prvi put je postavljen 1. februara 1918., postavljen u to mesto 1. oktobra 1919., došao iz Titela, go-dišnja plata dodatak 2400 dinara, dnevница 21 dinar.

40. Pošta
211 Bećarski kraj

13 km., 1 odelenje, 1 stan, mešovita škola, I-IV razreda, 100 učenika, učiteljica Gizela Ba- jer, stalna učiteljica, neudata, prvi put je po- stavljena 11. oktobra 1910, postavljena u to mesto 11. oktobra 1910, godišnja plata 3300 dinara, dnevница 16 dinara.29

Najjasniju sliku situacije u školstvu, školama, položaju đaka, po- ložaju učitelja kao i o njihovom životu, dobijamo iz mnogobrojnih

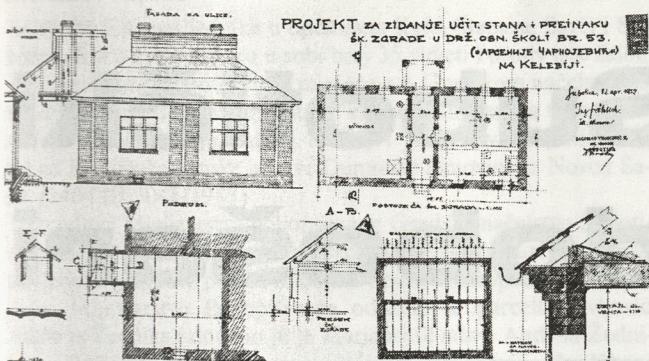
Srpska škola na Kelebiji I. razred 1937. - 38.

molbi i predstavki koje su upućivane višim školskim instanicama. Teške posleratne godine i siromašan život posebno je bio izražen na udaljenim salašima. Ova pisma nam daju najverniju sliku sta- nja. Tako učitelj Ivan Turato 1921. godine pokušava da dobije pre- meštaj iz salaške škole u Donjoj Čikeriji na salaš Mali Tavankut. U iskazu o učiteljima vodi se pod brojem 30 kao škola Šebešić 501 a, Čikerija donja, udaljena 18 km. od sreskog mesta, 1 odelenje, 1 učiteljski stan, II razreda sa 39 dece, učitelj Ivan Turato, privre- meni učitelj, neženjen, prvi put je postavljen 16. novembra 1916., u to mesto je postavljen 1. oktobra 1919., begunac iz Istre sa go-dišnjom platom od 2400 i dnevnicom od 15 dinara. Opisujući svoju situaciju on kaže:

- a) Služujem već od 13. novembra 1919. god. na ovom salašu koji je jedan između najgorih subotičkih salaša. Udaljen je od grada 15 km; a do najbliže željezničke stanice 8 km. Ljudi su svi siroti na tutoj zemlji, pa si ja od njih ne mogu dobiti niti najnužnijih i po pristojan život potrebnih stvari. /:moj krevet jesu dve klupe, vrata od zahoda, slamnjača i jedan pokrivač. Drugog nameštaja ni nemam./ Od svoje kuće ne mogu si ništa nabaviti, jer sam ja begunac iz Istre, koju napustih pred talijanskim zulumima i terorom.
- b) Upisane dece imam 39oro /od koji je jedan dečak luckast/: da- kle ispod minimuma na što mora brojati jedna škola. Polazak ne redovit jer ljudi čim nastupe lepša vremena upotrebljuju decu za čuvanje domaćih životinja. Za primer navadam lanske šk. god. imao sam 26oro upisane dece od kojih je samo 7oro redovito po- hađalo školu do konca šk. god.

²⁸ IAS, F:22 Školsko nadzorništvo, II 135/1925. Iskaz

²⁹ isto

Projekat škole na Kelebijiji

c) u Malom Tavankutu nije davno bilo škole, pa su me tamošnji seljaci zamolili da pitam premeštaj, a oni će mi dati najpotrebniji namještaj, kao krevet, što i drugo.

d) Mali Tavankut je udaljen od grada 8 km pa bih ja i po ružnu vremenu mogao doći na učiteljske sednice. U Malom Tavankutu je već do sada sa strane roditelja prijavljeno preko 70 djece.

U nadi da će mi Taj slavni naslov uzeti u obzir gore navedene razloge i molbu mi povoljno rešiti, zahvaljujem se unapred.

Donja Čikerija, dne 5 januara 1921.³⁰

Molba je rešena premeštajem učitelja. Nadzornik salaških škola Aleksandar Mikic izveštava na osnovu odluke Prosvetnog inspektora Potiskog Ivana Turata da je premešten u Mali Tavankut. Već 4. februara on otpočinje sa radom u novoj školi.

Težak položaj koji su učitelji imali na selu je uticao da učiteljska mesta budu nekad upražnjena. Život na selu zahtevao je od učitelja angažman u više oblasti - prosvetnoj, vaspitnoj, kulturnoj, socijalno-medicinskoj zaštiti kao i narodnom prosvaćivanju. Svestran rad je uticao da neki od njih budu vrlo omiljeni. Tako nailazimo na pisma seljana koji negoduju prilikom premeštaja ili odlaska poznatog učitelja. Ti protesti su nekada išli do bojkota i neispunjavanja obaveza. Takav primer nailazimo na Kelebijiji gde su seljani usled premeštanja omiljenog učitelja zatvorili narodnu čitaonicu i bojkotovali proslavljanje školske slave Svetog Save, kao i crkveni obred koji se vršio. Vezanost seljana za učitelja je pokazivala kakvu važnost je imao u njihovom svakodnevnom životu. Zbog toga je lik učitelja u očima stanovništva sa salaša uvek bio više od profesije »učitelj.«

ÖSSZEFoglalás

A tanyasi iskolák

A két világháború közötti időszakban Szabadka területén két iskolafelügyelőség működött. Az első a belterületi iskolák, a második a külterületi – tanyasi iskolák munkáját ellenőrizte. Szabadka környékén 63 elemi – népiskola dolgozott. Az iskolaépületek meglehetősen rozoga állapotban voltak, felszerelésük pedig hiányos. Az elemi iskola fő feladata az volt, hogy a tanulókkal az elemi tudnivalókat elsajátítassa és ezen felül neveljen is. A következő tantárgyakat tanították: számolás, olvasás, éneklés, hittan, testgyakorlás, földrajz, nyelvtan, beszéd- és írásgyakorlatok. Az iskolában folyó munkának főleg eszmei vetülete, vonatkozása volt. A falusi – tanyasi tanítóknak nem csak az oktatási-nevelési céloknak és feladatokat kellett megvalósítaniuk, hanem kultúrális-szociális nevelésben, egészségügyi ellátásban is részesítették a tanulókat. Ez a felelőséggeljes és kiemelő munka nagy erőfeszítéseket követelt a gyakran igen távol eső iskolákban dolgozó tanyasi tanítóktól.

ZUSAMENFASSUNG

Salascher Schulen

In der Zwischenkriegsperiode gab es in Subotica zwei Schulaufseherämte. Das erste umfasste städtische, das andere salascher Schulen. In der Umgebung von Subotica gab es 63 Volksschulen. Die Schulgebäude waren in ziemlich schlechtem Zustand, ihre Ausrüstung sehr mangelhaft. Die Aufgabe der Volksschule war, den Schülern elementäres Wissen und Erziehung zu geben. Nächste Gegenstände wurden unterrichtet: Rechnen, Lesen, Singen, Religion, Turn, Geographie, Grammatik, Sprech-und Schreibübungen. Der Unterricht in den Schulen war in erster Linie ideologischen Charakters. Die Lehrer am Dorfe mussten mehreren Aufgaben genugtun: sie mussten lehren, erziehen, Kenntnisse aus dem Bereich der Kultur, Soziologie übertragen, Gesundheitsschutz üben. Eine so grosse Arbeit erforderte von den Lehrern besondere Bemühungen.

REZIME

Salašarske škole

U međuratnom periodu Subotice (1918-1941) delovala su dva školska nadzorništva. Prvo je bilo za gradske škole, a Drugo za salaške škole. Osnovnih-narodnih škola u okolini Subotice je bilo 63. Same škole su bile u dosta lošem stanju, a njihova opremljenost je bila vrlo slaba. Zadatak osnovnog školstva bio je da đacima pruži elementarno znanje kao i vaspitanje. U školama su se predavali sledeći predmeti: Račun, čitanje, pevanje, nauka vere, telesno vežbanje, zemljopis, gramatika, vežbanja u govoru i pisanju. Rad u školama je pre svega imao ideološku dimenziju. Učitelji na selu morali su da ispune više zadataka: od prosvetnog, vaspitnog, kulturno-sociološkog do onog koji obuhvata zdravstvenu zaštitu dece. Ovaj iscrpan posao zahtevao je od učitelja, koji su radili na udaljenim i često zabačenim salaškim školama, velika zalaganja.

³⁰ F:22 Školsko nadzorništvo, II 88/1921.godina.

Subotički dobošari

Sveobuhvatnu i verodostojnu sliku grada Subotice u prošlosti možemo dobiti samo prelistavajući i proučavajući arhivsku građu. O tim godinama govore i svedoče originalni dokumenti pisani na više jezika. Uporan i vredan istraživač može u toj gradi pronaći bezbroj značajnih i manje važnih ali zanimljivih činjenica. Ovaj put se opredeljujemo za ovu drugu grupu podataka smatrajući da su dobošari bili originalno zanimanje koje je davalo odredenu boju Subotici kao gradskoj sredini u vremenu između dva svetska rata a i kasnije.

Dobošar je morao biti muškarac, grlat i otvoren, bez gorovne mane, pismen i za svoj rad je morao od grada dobijati neku nadoknadu. To su samo logične pretpostavke, ali podataka o tome nema u dokumentima. Da li je to bila ista osoba ili su se oni smenjivali? Da li su nosili neku prepoznatljivu uniformu po kojoj su ih gradani znali, osim po dobošu ili bubnju?

Gradsko načelstvo je zaduživalo Urudžbeni ured grada Subotice tokom 1933. god. da dobošari objave (ogläse) određene vesti. Znači da su dobošari bili pod njihovom ingerencijom. A uručitelji se svuda navode kao gradski nameštenici (službenici) uz redare, vatrogasce, policijskog nadzornika, poslužitelje, dezinfektore, kočijaše, lugare, cestare (»drumare«) i baštovanske radnike. Dobošari se ipak ne spominju izričito kao gradski nameštenici. Dok se za lugare i baštovane npr. zna kako su se poimenično zvali, dobošarima se ne znaju imena. Znači li to da se taj posao smatrao marginalnim i manje važnim? Ako je tako rasudivila gradska vlast, gradanima koji su ih pažljivo slušali i upijali njihove reči da bi ih kasnije prepričavali i komentarisali, sigurno su bili i te kako korisni i značajni.

Bio je to uobičajen način i postupak pri obaveštavanju građanstva, sigurno u početku i jedini način. Kasnije, uz oglašavanje putem doboša, paralelno se daju i oglasi u neke od novina. Ali obzirom na veliki broj nepismenih, obaveštavanje stanovništva putem doboša je bio način koji se dugo održao. Evo nekoliko primera o postojanju paralelnog obaveštavanja građana:

Komesar Oblasne samouprave Bačke oblasti poslao je Velikom županu Bačke oblasti dopis o nabavci duvanskog ekstrakta 12.3.1929. god., da bi par dana kasnije 19.3.1929. god. ekonomski nadzornik zapisao: »Oglas je tokom meseca marta u sporazumu sa Udruženjem gornjobačkih vinogradara najopširnije obnarodovan.» U istom predmetu je zapisano 15.5.1929. god.: »Unutarnji raspis je putem bubnja i oglasa na području grada obnarodovan te se akt ima staviti u arhiv.» (1391 XV 98/1929)

Slično se događa i 1931. god. kada je Poljoprivredno odeljenje Kraljevske banske uprave Dunavske banovine iz Novog Sada poslalo Sreskom i Gradskom načelstvu dopis u kome se obaveštavaju zainteresovani za posao baštovana da se bar mesec ranije prijave tom Poljoprivrednom odeljenju. Tri nedelje kasnije se konstatuje da je sadržaj »raspisa« oglašen putem bubnja i novina, te da se »akt ima staviti u arhiv.» (1398 XV 65/1931)

Direkcija svilarstva iz Novog Sada izveštava Bansku upravu 1934. god. da zasađeni dudovi uz put propadaju zbog više razloga, te da se o potrebi zaštite dudovih sadnica svi obaveste. Senat nareduje Urudžbenom uredu grada Subotice da to »10 puta putem doboša« obnaroduje, ali isto tako i nekoliko puta »putem novina«.

(1405 III 677/1934)

Često u dokumentima nalazimo sintagmu: objaviti na uobičajen način. Ponekad uz to »uobičajen« piše »putem bubnja«, a ponekad se to izostavlja. Evo primera:

Privilegovana agrarna banka a.d. iz Beograda obaveštava sreškog načelnika i šalju mu formulare za dugoročni hipotekarni jam, kao i uputstva za podnošenje molbi. Senat potom izveštava Predstojništvo gradske policije Subotica »da ova uputstva na uobičajen način putem bubnja na području grada obnaroduje.« (1394 XV 129/1930)

Zemaljska blagajna za potpomaganje radnika u bolesti i za osiguranje u nezgodama za Banat, Bačku i Baranju iz Sombora 17.2.1921. god. piše gradonačelniku Subotice da ga obaveštavaju o početku svog rada (po rešenju Ministarskog saveta i po naredbi Ministarstva socijalne politike). Dopis završavaju rečima: »O tome g. Gradonačelniku izveštavam radi znanja, radi saopštenja područnim Vam zvanjima i radi obnarodovanja na uobičajen način.« (1369 XV 88/1921)

Uprava Potkivačke škole u Novom Sadu šalje konkurs za prijem pitomaca na potkivački tečaj. »Dostavlja se prednji konkurs s molbom da ga na uobičajen način objavite.« (1408 III 1627/1935) »Gradski senat izdaje rešenje gr. polic. kapetanijskom zvanju sa uputom, da isto na uobičajen način oglasi i ukoliko bi se neko prijavio, spisak učesnika dostavi neposredno Oblasnom odboru Bačke oblasti u Somboru.« Time se oglašavao sajam priplodne stoke u Križevcima. (1387 XV 34/1928)

Koliko često je dobošar čitao isti tekst? Odgovor na to pitanje nalazimo u arhivskoj građi:

Udruženje gornjobačkih vinogradara u Subotici upozorava da se sadnice iz rasadnika daju građanima besplatno ili po povoljnim cenama. Ali Senat je u novembru 1932. god. propisao cene sadnicama iz rasadnika na Paliću. Tu svoju odluku dostavili su Gradskom urudžbenom zvanju Subotice ovako je formulišući: »Izvolite 3 puta tj. petkom, ponedeljkom i nedeljom putem doboša objaviti narodu, da su cijene voćnim sadnicama u banovinskom rasadniku na Paliću slijedeće:

jabuke	4	dinara	po komadu
kruške	4	"	"
kajsije	4	"	"
breskve	4	"	"
trešnje	4	"	"
višnje	4	"	"
orah	4	"	"
dunje	4	"	"
	...		
	a dud	besplatno.	

Loza dvogodišnja užiljena pola dinara po komadu. Bubnjar će upozoriti narod da sadnice kupuju sada i da ih sade u jesen, kad im je vrijeme.« (1402 III 796/1932)

Po naredbi Gradskog načelstva Subotice od 11.11.1933. god. Gradskom urudžbenom uredu Subotice trebalo je »tri puta uza stopce putem bubnja objaviti: Utvrđeni su objekti na posjedu

Rečeri dra Ede nasljednika u općinama Kula, Stiparu, Sarči i Subotici. Svako može odluku u sobi broj 35 vidjeti i protiv iste žalbu podnijeti uključivo do 27 ovog mjeseca.« A Gradskom načelstvu je ta odluka o utvrđivanju objekata tj. katastarskih čestica na posedu dr Ede Rečeja (koji je iznosio 159 k.j. i 1337,4 kv.hv. zemlje) stigla od Kraljevske banske uprave Dunavske banovine iz Novog Sada. (1404 III 3046/1933)

Po odluci Ministarstva poljoprivrede Gradsko načelstvo Subotice naređuje 11.4.1933. god. Gradskom urudžbenom uredu Subotice sledeće: »Izvolite putem doboša tri puta uzastopce oglasiti sledeće: Ministarstvo Poljoprivrede oduzelo je parcelu Živković Atašu iz Žednika i dodelio ju je Marjanović udovi Andi sa Žednikom.« Potpisani je gradski savetnik Josip Poljaković. Urudžbeni ured grada Subotice na poledini akta odgovara Ekonomskom odeljenju: »Nakon zahtijevanog trokratnog i uzastopnog obnarodovanja onostranog dopisa, urudžbenom uredu grada Subotice čast je povratiti predmet na daljnji postupak. U Subotici, 25. aprila 1933.« (1403 III 845/1933)

U prethodno spominjanom predmetu (1405 III 677/1934) načinjava se da se vest objavi dobošem deset puta.

Senat izdaje naredbu koliko puta mora dobošar izgovoriti isti tekst. Da li je odluka o učestalosti objavljuvanja nekog teksta zavisila od njegove važnosti? Ili je zainteresovana stranka tražila i sugerisala taj broj javnih objavljuvanja?

U 1934. god. najpogodniji dani za objavljuvanje vesti putem doboša bila su tri pijačna dana, ali se ne navodi koji su to dani.

Stigao je dopis Vrhovnog povereništva agrarne reforme iz Skoplja da više ne primaju molbe za naseljavanje u južne krajeve države, jer da imaju još mnogo nerešenih molbi iz prethodnih godina. Gradsko načelstvo Subotice potom naređuje Gradskom urudžbenom uredu Subotice da putem doboša objave sledeće: »Skreće se pažnja gradaštvu da ne podnosi molbe za naseljavanje u južne krajeve naše države niti da idu sa porodicama, jer će agrarna vlast svakoga molioca izvijestiti kada se ima naseliti.« (1405 III 789/1934)

Prema dopisu Komisije za likvidaciju agrarne reforme iz Novog Sada pozivaju se »agrarni interesenti« da podmire svoja dugovanja »civilnim mjerenicima«. Tu informaciju Gradsko načelstvo prosljeđuje Gradskom urudžbenom uredu Subotice i naređuje im: »U prilogu dostavljamo oglas Gradskog senata, s tim, da ga putem doboša oglašujete narodu svakog petka, nedelje, i ponедeljka i to do 9. oktobra 1934. godine.« Istoga dana 18.9.1934. god. Gradsko načelstvo šalje Komisiji za likvidaciju agrarne reforme Novi Sad sledeći dopis: »Čast nam je javiti, da smo postupili po Vašoj zamolbi: izdali smo oglas, dopis sa oglasom Agrarnoj zajednici u Subotici i gradski doboš svakog petka, nedelje i ponedeljka do 9. oktobra 1934. god. dobovati će narodu.« (1406 III 2672/1934)

Iz iste godine 1934. postoji predmet čiji akti nisu sačuvani ali je na omotu predmeta ostalo zapisano: »Gradskom urudžbenom uredu Subotica

Molim putem doboša objavite u petak i ponedeljak da će se 9,10, i 11 avgusta u banovinskom rasadniku održati kurs kalemjena voća...« (1406 III 2260/1934)

Gde je dobošar čitao svoje obavesti građanima? Samo se na jednom mestu nalazi podatak da je to bilo pred Gradskom kućom i na Žitnoj pijaci. (1408 III 2324/1935) Ali za pretpostaviti je da je takvih mesta moralno biti daleko više: po kvartovima, na raskrićima, trgovima.

Sadržaj objavljenih (izgovorenih) tekstova od strane dobošara su zaista raznoliki. To su informacije o vremenu održavanja sajma; zatim nabavci, cenama i zaštiti sadnicu; održavanju licitacija drva i konja; sprovodenju agrarne reforme i pitanjima vezanim za zemlju; zatim o prodaji semena; nabavci duvanskog ekstrakta; mogućnosti izbjeganja požara; podizanju zajma u banci; održavanju kurseva; primanja na posao; početku rada neke službe; podmirenja dugovanja poljoprivrednika.

Odlukom Ministarstva poljoprivrede na imanju Julija Lelbaha i

njegove supruge Lenke trebali su se »utvrditi objekti agrarne reforme« koji su mogli biti: njive, oranice, šume, pašnjaci, livade, ritovi, trska... Ponovo Gradsko načelstvo naređuje gradskom urudžbenom uredu Subotice sledeće: »Izvolite putem doboša objaviti, da je Ministarstvo poljoprivrede osnažilo odluku Kr. Banske Uprave Dunavske Banovine o utvrđenju objekata agr. Reforme na posjedu Lelbah Đule i Lelbah Lenke rod. Vojnić iz Zobnatice.« (1405 III 1320/1934)

Gradski senat je 1929. god. izdao policiju (a ne Urudžbenom uredu!) da »na običajan način putem bubenja oglaši« da Poljoprivredna ogledna i kontrolna stanica u Osijeku vrši kontrolu prodaje semena deteline i lucerke. Inače, taj se dopis oglašavao dobošem ali i dostavljao pojedinim institucijama (nikad pojedincima!): Udrženju zemljoradnika, Udrženju trgovaca, Pučkoj kasini, Pučkom krugu, Građanskoj kasini i Gazdačkom krugu. (1391 XV 67/1929)

Licitacija ili dražba drva (12 m^2) koje je sa gradskog zemljišta u Aleksandrovi iskrčio »gradski gazda« Miško Prčić, održana je 2. juna 1933. god. u »gradskom slagalištu«, ali nije uspela jer nije bilo zainteresovanih iako je »rok dražbe uz običajan način putem bubenja obnarodovan.« Zbog toga Senat odlučuje da se ta drva ponovo pokušaju prodati do jeseni. Kao potpisnici sačinjenog zapisnika o neuspeloj prodaji drva putem licitacije potpisuju se v.d. računovode Blaško Perčić i v.d. ekonomskog nadzornika Milan Jovanović. (1403 III 574/1933)

Gradski savetnik Poljaković je dopis Uprave državne ergele »Kardarđevo« iz Bačke Palanke upućeno na adresu Senata grada Subotice o licitaciji osamdeset konja na Novom Majuru »obnarodovan« putem bubenja.« (1405 III 19/1934)

Sačuvana su samo dva kompletne teksta koja je čitao na javnim i prometnim mestima subotički dobošar. Jedan se tekst odnosi na opasnost od požara u doba žetve 1933. god., a drugi na licenciranje konja iz 1934. god. Evo tih tekstova:

»Upozorju se svi vlasnici njiva duž željezničkih pruga da požnjeveno žito bar 60.met. udalji od željezničke pruge osiguravši ga sa 3-5 iskopanih brazda. Guvna sa slamom, sijenom, kukuruzom i ostalim mogu se uređivati na odstojanju najmanje 60.met. Ako guvna leži niže od nivoa same željezničke pruge odstojanje će biti 120.met. Vlasnicima se preporučuje, da odmah poslije žetve uzoru više paralelnih brazda sa željezničkom prugom 25,50,75,100 i 150.met. okomito na svakih 50.met. a u cilju sprečavanja vatre na strnki. Tko ne udovolji ovim propisima snosiće sam odgovornost..

Poljaković« (1404 III 1688/1933)

»Svi vlasnici pastuva stari iznad 1 godine imaju da predvedu u svrhu licenciranja komisiji za licenciranje svoje pastuve i to iz grada i gradu približnih pustara kao što su Radanovac, St. Torina, Tuk ugarnice, Paličke ugarnice, Zapadni vinogradi i predgrade Aleksandrova na dan 16. novembra u 8 časova u gr. slagalištu VII-II Zmaj Jovina ulica 10. A na dan 17. novembra 1934 god. u 9 časova vlasnici pastuva na Žednik pred bivšom policijskom postajom iz Žednika, Zobnatice, Đurdina, Pavlovca, Verušića i približnih krajeva.« (1406 III 3135/1934)

Tu se ne završava priča o dobošarima Subotice već se nastavlja i u poratnom razdoblju. Mnogi ih još pamte ne samo u Subotici već i po selima i manjim mestima Vojvodine. Zadržali su se kao potreba i znamenitost gotovo do današnjih dana. Možda bi jedan od subotičkih suvenira mogao biti i dobošar u narodnoj nošnji ovog kraja. A sa nekim još živućim dobošarem valjalo bi da pričaju novinari. Mi se zadržavamo samo na sačuvanoj arhivskoj građi Ekonomskog odeljenja Senata grada Subotice (1919-1941) - F:47. koja priča priču o subotičkim dobošarima na svoj autentičan način.

ÖSSZEFOLGLALÁS

A szabadkai kikiáltók, hírmondók

Annak ellenére, hogy a két világháború közötti és az az után következő időszakban a kikiáltók voltak Szabadka jellegzetességei és sajátos színfoltjai, mindenkor névtelenek maradtak. A dob vagy kisdob szolgált eszközük, hogy többnyire írástudatlan közönség figyelmét felkeltsék. Az általuk közzétett hírek, információk a város lakossága életének minden mozzanatára kiterjedtek. Leggyakrabban a város legforgalmasabb helyein, a Városháza előtt és a Szalmapiacon szólaltak meg, piaci napokon. A Levéltárban mindenkor két olyan teljes szöveg maradt fenn, melyeket a kikiáltók az összeseglegt népnek felolvastak.

ZUSAMENFASSUNG

Trommelschläger in Subotica

In der Zwischenkriegsperiode und später gehörten die Trommelschläger zu den Sehenswürdigkeiten der Stadt Subotica, sie blieben aber namenlos. Mit Hilfe der Trommel ziehten sie die Aufmerksamkeit besonders der analphabetischen Öffentlichkeit auf sich. Diese auf solche Weise mitgeteilten Informationen kamen aus allen Lebensbereichen der Stadt. Sie trommelten meist marktags vor dem Rathshaus oder am Getreidemarkt. Im Archiv sind nur zwei solche komplette Texte, die auf diese Weise dem Volke vorgelesen wurden, aufbewahrt.

REZIME

Subotički dobošari

Dobošari su bili znamenitost i osebujnost Subotice između dva svetska rata i u kasnijem periodu, a ostali su bezimeni. Bubanj ili doboš im je bio samo sredstvo da privuku pažnju najčešće nepismene publike. Informacije koje su oni saopštavali bile su iz svih segmenta života ljudi ovoga grada. Najčešće su se oglašavali u pijaci dane na frekventnim mestima kao što su bili prostor pred Gradskom kućom i na Žitnoj pijaci. U arhivskoj građi su sačuvana samo dva kompletne teksta koja su oni glasno čitali okupljenom narodu.

Ötven éve a Nemzeti Casino épületében

Nevet óta minden több és több szabadkai kiadványon, és turisztikai meg kultúr-kalauzon sőt a TV-ben is a valamikori Nemzeti Casino, a mai Városi Könyvtár épülete te is a város egyik szimbólumaként jelenik meg.

A Nemzeti Casino épülete egy régi városi kúria helyén, Szabadka szívében három hónap alatt nőtt ki a földből 1895-ben, hogy helyet adjon annak a Szabadka értelmiségét tömörítő egyesületnek mely 1840. október 28-án alakult Nemzeti Casino néven miután a városi tanács jóváhagyta alapszabályait. A Casino működését 198 taggal kezdte, célja: "a díszes magánviseletnek és mívelt társalgási szellemnek kifejtése, továbbá józan s közhasznú elmélkedés, olvasás s kölcsönös felvilágosítás" volt. Megalakulása után a társaság évtizedekig magánházakban, fogadókban tartotta összejöveteleit. Milkó Izidor (1855-1932) Szabadka ismert írója aki 55 évig volt a Casino tagja így ír az egyesületről: "Nyájas eszmecsérére, barátságos társalgásra és intim szórakozásra gyűltök össze a tagok". A szabadságharc bukása után megszűnt működni, azzal, hogy 1856 tavaszán újra indult majd egy évre rá Olvasó Kört alakított. 1857 nyarán az újonan épült Bárán fogadóban béréltek helyiséget. Az Olvasó Kör célja az önművelés, folyóiratok, hírlapok és könyvek olvasása volt. A politikai vitákat és kártyajátékokat betiltották. Két évre rá az Olvasó Kör Kaszinó Egylet néven folytatta működését. Rendeltetése: "Az erkölcsök nemesítése, a közértelmezés előmozdítása és az izlés finomítása. Tagja csak jó érzelmű, becsületes jellemű és nemes

magaviseletű egyén" lehetett. 1859 végén 207 tagja volt, 12 magyar hír-, divat- és szaklapra fizettek elő továbbá 4 német nyelvű politikai lapot is járattak. Közülük a magyarellenes bécsi Pressét kitiltották a Kaszinóból. Még ez évben Kazinczy Ünnepélyt tartottak majd Széchényi Istvánra és Szent Istvánra emlékeztek a nemzeti érzések táplálását szorgalmazva. Népszerűek voltak a jótékonyági estélyek, hangversenyek, táncvígalmak is. Az egyesület a 19. század hatvanas éveiben komoly társadalmi tényezővé vált a városban. 1881-ben a Kaszinó Egylet megváltoztatta alapszabályait és ismét felvette az 1840-ben választott Nemzeti Casino címét.¹

1883. tavaszán a Nemzeti Casino választmánya már komolyan gondolkodik azon, hogy társulati házat ill. helyiséget építsen magának. Az ötlet Guln Györgytől, a Takárepénztár lelkész igazgatójától ered. Erről a Bácskai Ellenőr 1883. április 15-i száma tudósít. A Nemzeti Casino Társaság 1895 tavaszán megvásárolta az Egressy (ma cár Dušan) utca és a Wesselényi (ma Radić fivérek) utca sarkán lévő Szkenderovits Samuné szül. Markovics Ágnes tulajdonát képező telket, melyen a család régi kúriája állt. 1895. július hó végén megkezdi az épület bontását.

A kaszinóépület megtervezésére pályázatot írtak ki. A bízottság elé hét pályamű érkezett be. Első díjat nem, de két második díjat osztottak ki. A megbízást Raichle Ferenc műépítész kapta. Ő volt az építkezési vállalkozó is. Építési elnenőr, Váli Gyula megbízotta Bock Kálmán volt. Az épület kivitelezésében szinte száz százalékban szabadkai iparosok működtek közre.

A leendő Nemzeti Casino születését és az építkezés körülményeit végig kísérhetjük a korabeli lapokban. 1895. szeptember 11-én megvolt az alapkőletétel, amely alá emlékparkot, a Casino szabályait, a tagok névjegyzékét és a kivitelezési tervének egy példányát helyezték. Ezek "egy e célból készült kettős üveg és réz tartályba tétettek és ez az épület homlokzatának keleti sarkába helyeztetvén az alapkővel lezáratott." Igy tudósít erről a Szabadság c. lap 1895. szeptember 18. számában.

1895. november 23-án az épület tető alá került. A bokréta-ünnepléyen Piros Józsi és zenekara szolgáltatta a zenét. Az ünnepség a mai Dušan cár utcában, Vas Ádám valamikori kocs-májában folytatódott és a hajnali órákban ért véget.

Ezután következtek az épület belső kialakításának munkálatai amelyeket Raichle a következő év őszéig számlított befejezni. Idézzük a Szabadság c. lap 1896. augusztus 5-i számát: "A szabadkai Nemzeti Casino új palotája már teljesen kibonta-

¹ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története II.köt. Szabadka, 1892.

kozott az építkezési anyagok közül s egész szépségében uralja a környéket. Az új épület legszebb része az emeleti díszterem melynek felső padlát egy külön e célra készített nagy festmény is ékesíti. A Casino ünnepélyes megnyitása, mint értesültünk ez év október 1-ső napjaiban leend."

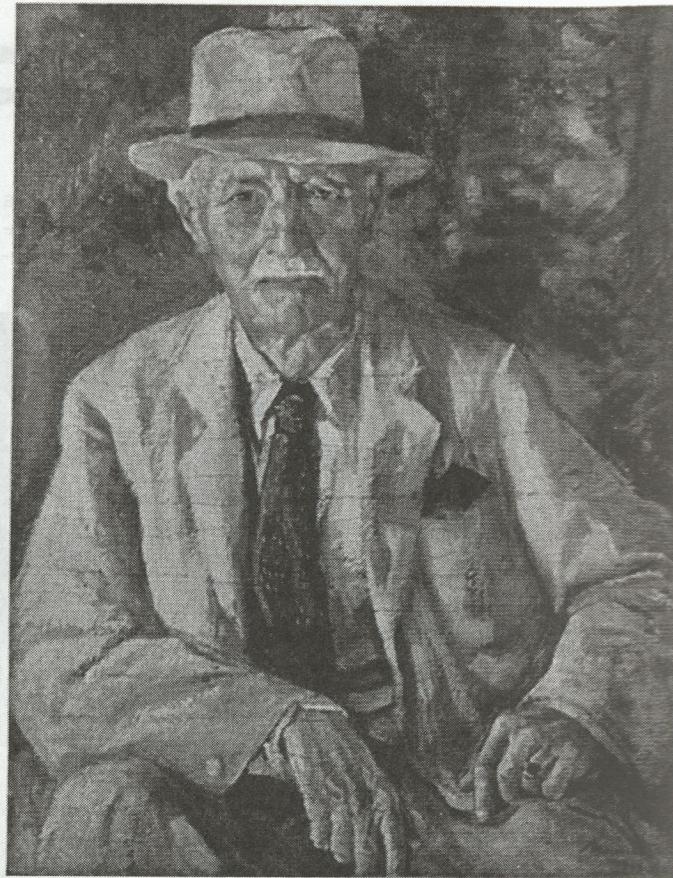
Végül október 17-én megtartották a Nemzeti Casino új palotájának nyitó ünnepségét melyen kétszázan voltak jelen. A Szabadkai Hírlap 1896. október 25-ki számából megtudhatjuk, hogy az örömnünep vidám táncműeltság közepe tette reggelig tartott.

A Kaszinó 1897. január 10-én megtartott közgyűléséről a Bácskai Ellenőr, jan. 14-én a következőképpen számolt be: „A szabadkai »Nemzeti Casino« f. hó 10-én, vasárnap d. e. 10 órakor tartotta – ezúttal először – díszes palotájában rendes évi közgyűlését. A szép számban jelen volt casinói tagok a közgyűlés vezetésére a három igazgatósági tag közül: Farkas Zsigmondot, a jegyzőkönyv vezetésére pedig dr. Balogh Lajos helyettes titkárt kérték fel. – Farkas Zsigmond megnyitván az ülést, rövid szavakban előadja, miszerint a »Nemzeti Casino« tagjainak régi óhaja, vágya, hogy saját otthona legyen: ime megalvásult mert már néhány hónap óta a casinói tagok saját otthonukban szórakoznak, részéről az új helyiségben ujból melegen üdvözli a casinói tagokat. – Ezután dr. Balogh Lajos felolvasta a számvizsgáló bizottság jelentését, melyből kitűnik, hogy 1896. évben a bevétel 5930 frt 44 kr, a kiadás pedig 5157 frt 18 kr volt. Eszerint a pénzmaradvány 773 frt 26 kr tesz ki. A jelentés tudomásul vétetett s a felmentvény a pénztárnok és ellenőrök megadatott. A 40 tagból álló választmányba beválasztattak: dr. Balogh Lajos (új), Bezeredy István, dr. Békeffy Gyula, Birkás Gyula, Biró Antal, dr. Biró Károly, dr. Brenner József, Bogáromy János, Deák Péter, dr. Decker Gyula, dr. Dembitz Lajos, id. Frankl I., ifj. Frankl I. (új), Freidenberg Márk, dr. Geréb Mihály, Gyelmis Gerő, dr. Gyorgyevics Szredoje, Kertész Nándor, Koller Kálmán (új), Ft. Mamuzsics Bódog, Mamuzsich Lázár, dr. Milkó Izidor, Pertics Mihály, Piukovits József, Regényi Lajos, dr. Schaffer Mór, dr. Szilassi Fülöp, Szőregi Antal, Takács Ede, dr. Tóth Béla, Törley Gyula, Varga Ágoston, Varga Károly, Váli Béla, Vermes Gábor, Id. Vojnich Sándor, Ifj. Vojnich István, Dr. Vojnich Oszkár Ifj. Vojnich Sándor és Zomborcsevits Ferencz. Számvizsgálókká megválasztottak: Dr. Békeffy Gyula, Regényi Lajos és dr. Schaffer Mór. Végül az 1897. évi költségekkel irányzat lett megállapítva és pedig a bevétel 8223 frt. 26 krban, a kiadás pedig 6395 frtban. Tehát a bevételi többlet 1828 frt 26 kr tesz ki. – Dr. Wohl József casinói tag indítványára a közgyűlés határozatilag kimondotta, hogy az elhasznált hírlapok s folyóiratoknak egy részét a »Mária Valéria« közkórház betegei részére – olvasás céljából – átengedi. Egyuttal megemlíttük azt is, hogy a »Nemzeti Casino«-ban 1896. évben kártyajátékból befolyt 2423 frt, - 1897. évre pedig bevételképpen (kártyajáték címén) elő van a költségvetésben irányozva 2700 frt. Biz ez szép summa összeg.”²

Készen állt tehát Raichle műépítész és építési vállalkozó pazar kivitelezésű objektuma, mely a franciák fürdőhelyeiken épült szórakozó helyiségeinek mintájára épült. Ezek többnyire egy nagyobb termet foglalnak magukba zenei és színházi előadások, bálik szervezésére. Ide kapcsolódnak rendszerint étkező, teázó, kávézó klubhelyiségek, játéktermek és könyvtárszobák mint a Nemzeti Casino esetében is azzal hogy itt még istálló illetve kocsi szín is volt az udvari részben (mai kiállító terem) azok részére akik hintóval vagy télen lóvontatta szánon jöttek be a városba kaszinózni.

Ki is volt Raichle műépítész e nagyszerű építmény tervezője?

Az apatin születésű Raichle Ferenc (1869-1960) Pesten fejezte be tanulmányait, majd Bécsben, Berlinben, Szegeden és Pesten tanulmányozta az európai építészeti alkotásokat miközben több tervezőirodában is dolgozott. Miután tehetőséges akvarell-festőként is bemutatkozott, 1895-ben Szabadkát választotta épülettervezői munkásságának színhelyévé. A város egyik megbecsült közéleti személyének, ügyvédjének és bankárának, Varga Károllynak a lányát vette feleségül. Ez a házasság társadalmi rangot biztosított számára melynek folytán egymás után kapta a megrendeléseket. 1896-ban meghalászt a szegényházat, egy évre rá az új honvédlak-

Raichle Ferenc

tanyát, 1900-ban a gimnázium épületét, Conen Vilmos palicsi villáját és egy banképületet (a mai Fidelinka gyár igazgatósági épületét a Dimitrije Tucović utca sarkán), 1903-ban családi házát a Raichle-palotát és a topolyai neogótikus templomot, 1906 és 1907 között Alekza Šantić mellett a Fernbach-kastélyt, 1907 és 1908 között az apatin városházát. Néhány magánházat is tervezett Szabadkán (kettő még ma is áll a Vasa Stajić utcában) és mint építkezési vállalkozó kivitelezett is. 1906 után Szegedre szerződött majd át is költözött oda mielőtt Pesten telepedett volna le.

Raichle Ferenc, a XIX. és a XX. század fordulója új építészeti stílusának maradandó alkotásaival beírta nevét a vajdasági építészet nagykönyvébe, mégis mellőzve, úgyszólvan elfeledve halt meg 1960-ban Budapesten.

A Nemzeti Casino épületének terve volt Raichle szabadkai pályafutásának első önálló, nagyarányú munkája. Előzőleg a Kossuth, ma Boris Kidrič utca Koczka Géza műépítész tervei alapján épült emeletes Nemzeti Szálloda homlok-díszlein dol-

² Az idézeteket korabeli helyesírással írtuk.

gozott. E ház földszinti helyiségeiben működik ma az egyetlen műtárgy-kereskedés Szabadkán.

A V alakú egyemeletes neobarok stílusú épület hosszabb szárnyai két utcára néznek, keskenyebb homlokzata pedig melynek különös díszítő elemei Raichle fantáziadús tervére vallanak, két robusztsus Atlassal, pajzsalakú díszekkel, nimbákkal és egy ülő női alak nagyszerű figurájával a város főteréről nézve szemet gyönyörködtető látványt nyújt a szemlélőnek. A női figurákat hozzá nem értő kezek 1974-ben "túlrerestaurálták".

A Nemzeti Casino az első világháború után Polgári Kaszinó néven működött, a második világháború után rövid ideig gimnázium, majd tiszti otthon. A szabadkai Városi Könyvtár 1953-őszén költözött át 100000 nagyságrendű állományával a zeneiskola városházára néző épületrészéből a mai helyére azaz, hogy a tiszti otthon a tulajdonjogáról lemond az intézmény javára. Húsz év elteltével a könyvtár kinőtte a kaszinónak tervezett épületet. A könyveknek, folyóiratoknak és az Újságok bekötött évfolyamainak nagyobb férőhelyre volt szüksége. 1973-ban megkezdődött az épület átalakítása. A helyiségek egy részét galériákkal két szintre osztották. Ezáltal a könyvtár 1974 november végén, amikorra elkészültek a felújítási munkálatok majd kétszer annyi férőhelyhez jutott. Az

egész épület tetőszerkezetét felújították, kibővítették a kölcsonzót, kiállítótermet, könyvfeldolgozó részleget és a régi és ritka könyveknek korszerű tárolókat alakítottak ki.

Mára a szabadkai Városi Könyvtár 280.000 könyvével lassan újból kinövi épületét. A könyvtárra alakított kaszinó falai ide s tova 110 évesek lesznek. Szép kor egy építmény életében, különösen akkor, ha tudjuk, hogy még ma is otthon ad a város 1890-ben alakult patinás közművelődési intézményének mely gyermek-, kölcsonzó- és tudományos osztályával, gazdag helyismereti, és régi gyűjteményével, periodikus kiadványainak sokaságával, két olvasótermével kiérdelemi ezt az értékes épületet.

Szabadka, 2003. december 23-án

Irodalom:

- Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története II.köt.* Szabadka, 1892.
- Bela Duranci: *A vajdasági építészeti szecesszió. Újvidék, Forum*, 1983.
- Bela Duranci: *Szabadka építészete. Létünk, Évkönyv, 1985.*
- mr Kata Martinović Cvijin: *Zgrada Gradske biblioteke. Sto godina Gradske biblioteke u Subotici 1890-1990, Subotica, Gradska biblioteka 1991.*

ZUSAMENFASSUNG

50 Jahre im Gebäude des National-Kasinos

Das neobarocke Gebäude ist nach den Entwürfen des Architekten Ferenc Reichel im Jahre 1896 als Gebäude des National-Kasinos aufgebaut, welches seit der ersten Hälfte des 19. Jh.-s der Träger des Kultur- und Unterhaltungslebens der Stadt war. Nach dem I. Weltkrieg waren im Gebäude das Bürgerliche Kasino untergebracht, nach dem II. Weltkrieg das Gymnasium und später das Offiziersheim. Die Stadtbibliothek hat da ihre Räume seit 1953. Im Jahre des 50 jährigen Jubiläums besitzt diese Kulturstätte 280.000 Bücher und benutzt das Gebäude welches ein Denkmal von ausserordentlicher Bedeutung ist.

REZIME

Pedeset godina u zgradbi Nacionalne kasine

Zgrada u stilu neobaroka koja je delo arhitekte Ferenca Rajhla (Raichle Ferenc) izgrađena je 1896. godine za potrebe tadašnje Nacionalne kasine koja je bila nosilac kulturnog i zabavnog života grada od početka polovine 19. veka. Posle prvog svetskog rata u zgradbi je delovao Građanski kasino, pa posle 2. svetskog rata gimnazija, potom oficirski dom. Gradska biblioteka deluje u njoj od 1953. godine. U godini pedesetogodišnjeg jubileja ova kulturna ustanova ima 280.000 knjiga i koristi ovu divnu građevinu koja je spomenik kulture od velike važnosti.

Biodemografske karakteristike Jevreja u Malom Idošu

Abstrakt

Mali Idoš je naselje u Severnoj Vojvodini. Matične knjige ovog sela se vode od 1769. godine. Izvršeno je njihovo podrobniye proučavanje i biodemografska analiza. U okviru ovih proučavanja uradena je i biodemografska analiza Jevreja u ovom mestu, i to od njihove pojave (1853) sve do 1945. godine. Obuhvatili smo sklapanje brakova Jevreja, kao i njihov natalitet i mortalitet. Pored statističkog prikaza vršena je i grafička analiza. Obradili smo uzročnike smrti. Obavili smo rekonstrukciju porodice. Maritalna distanca prilično oduđara od one u starosedelaca. U većini slučajeva venčali su se meštani, svega se u tri slučaja dogodilo da su supružnici sa strane. Neoženjeni su se venčali sa neudatim, dok je sklapanje braka udovca i udovice veoma redak slučaj. Za razliku od rimokatolika, Jevreji su sklapali brak uglavnom u avgustu i septembru. Odnos ženskih i muških novorođenčadi se takođe razlikuje od katolika, jer se rodilo mnogo više muške dece. Najviše porođaja je bilo u maju mesecu. Porodice su obično tročlane. Odrasli Jevreji su duže živeli od katolika. Muškarci su duže živeli od žena. Najčešći uzrok smrti je bila neka zarazna bolest i staračka iznemoglost. Glavni uzroci smrti dece su takođe zarazne bolesti, ali znamo i o takvim slučajevima, da se dete ugušilo ili je umrlo od rahiča.

Ključne reči: Jevreji, sklapanje braka, natalitet, mortalitet, uzrok smrti.

Uvod

O istoriji Jevreja postoji bogata literatura (Beljanski, 1995, Gažda, 1991, Moess, 1968, Šosberger, 1998, Zsidó lexikon, 1929, itd.). Cilj našeg rada nije bio ispitivanje pojave Jevreja u Malom Idošu, već izmene etnikuma ovog naroda. U Malom Idošu, kao i na drugim prostorima naše zemlje, oni su posle Drugog svetskog rata praktično nestali i njihova istorija je tada završena.

Na Balkanu Jevreji se nalaze već više od dve hiljade godina. U Vojvodini su živeli Jevreji koji su poreklom od etničke grupe „Aškenazi“. U Čelarevu su nađeni predmeti, koji su sa jevrejskim simbolima, a poreklom iz 7. (10?) veka (Šosberger, 1998). Pouzданo se zna, da je na teritoriji Ugarske kraljevine bilo Jevreja već i krajem 9. veka.

Nakon poraza i povlačenja Turaka sa ovih prostora počinje znatnije prisustvo Jevreja u Vojvodini. Na novooslobodene teritorije počelo je naseljavanje pojedinih naroda iz drugih krajeva Austrijske carevine. U to vreme teritorija Vojvodine je bila nenaseljena;

carske vlasti su forisirale naseljavanje novih doseljenika. Srbi su se doselili 1690, Mađari 1718, Nemci 1712-1716, a prvi Jevreji 1693. (Racko Selo, današnji Novi Sad). Intenzivno naseljavanje Jevreja u Vojvodini počelo je donošenjem zakona o ograničavanju sklapanja brakova kod Jevreja (Familietatengesetz) 1726. godine (Šosberger, 1998).

Popisom Jevreja u Bačkoj (1779) registruje se samo jedna porodica u Malom Idošu. Po Thirringu (1938) na teritoriji tadašnje Mađarske, 1787. godine 1,23% stanovnika su bili Jevreji. Uglavnom su živeli u selima, ali su bili masovno prisutni i u Novom Sadu, Subotici i Segedinu. Živeli su zajedno sa ostalim narodima, delili su njima dobro i зло. Zajednički život, međusobno poštovanje, a nekad i netolerancija, otpor neprijatelju, zblizili su narode u Vojvodini. Prisustvo Jevreja u Vojvodini prihvaćeno je negde sa manje ili više simpatija, a često sa izvesnim predrasudama.

U istorijskim istraživanjima Jevreja, demografska ispitivanja su novijeg datuma. U 5. tomu Encyclopædia Judiaca (1930) se ne govori o njihovoj demografiji; pogotovo o Jevrejima u našim predelima ima malo podataka.

O Jevrejima Malog Idoša se zna da su se pojavili nakon ponovnog naseljavanja sela nakon najeze Turaka (1769). U odnosu na rimokatolike njihova brojnost je manja, ali ipak su u znatnom broju. Antal Bene (1859) u prvoj monografiji naselja, u Etnografisch-topografische Beschreibung navodi, da „...u Malom Idošu živi 3911 rimokatolika, 77 Jevreja... Jevreji su se doselili nekoliko godina kasnije od Madara...“.

Njihov broj se zna na osnovu popisa stanovništva. Drugi svetski rat je značio kraj Jevreja u ovom naselju. Nestao je jedan bogat narod, koji je imao svoju kulturu, sinagogu, školu i groblje. Dvadeset i četvero su žrtve Holokausta.

Materijal i metode

Ispitivanja su izvršena u periodu od 1992-2000. godine u Matičarskoj kancelariji Skupštine opštine Mali Idoš i Bačka Topola, odnosno u Istorijском arhivu u Kaloči (Kalocsa, R. Mađarska). Bile su pregledane rimokatoličke, jevrejske i državne knjige venčanih, rođenih i umrlih za period od 1853-1945. godine. Pri analizi venčanih, obradili smo sklapanje brakova po godinama i mesecima, po starosti supružnika, mestu njihovog rođenja, veri i familijarnom stanju venčanih. Zbog malog broja venčanja, odustali smo od određivanja indeksa homogamije (Lepage, 1979).

Iz broja novorođenčadi prema polu je izračunat sekundarni odnos polova, koji predstavlja broj muške novorođenčadi na 100 ženske novorođenčadi.

Iz broja umrlih osoba prema polu, određena je proporcija umrlih prema polu. U nekim slučajevima smo ustanovili i vreme (čas) nastupa smrti, kao i uzrok smrti. Zbog malog broja ispitanika, iz broja rođenih i broja umrlih osoba nije izračunat prirodni priraštaj u pojedinim decenijama.

Sklapanje braka

Sklapanje braka po godinama i mesecima

1. tabela.

Jevreji u Malom Idošu. Sklapanje brakova po godinama i mesecima.

God.	Meseci												Ukup
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1897.								1					1
1898.							1	2		1			4
1899.	1												1
1900.		1	1						1				3
1901.								1					1
1902.		1		1						1			3
1903.			1		1					1			3
1904.					1			1					2
1907.		1						2	1				4
1908.									2				2
1909.											1	1	
1910.				1									1
1912.									2				2
1913.									1				1
1914.						1							1
1918.								1					1
1919.								1		1			2
1921.										1			1
1924.		1					1						2
1925.						1							1
1926.								1					1
1930.		1											1
1932.			1										1
1935.				1									1
1937.								1					1
1938.										1			1
1939.						1							1
1940.					1						1		2
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	Ukupno:
Ukupno	0	1	5	3	4	5	4	9	7	2	5	1	46

Prosečna starost mladoženje je 31,5 godina, a mlade 24,2. Najmladi venčani muškarac je imao 21,3; odnosno 17,5 godina žena. Najstariji su imali 67,5 i 56,9 godina i oboje su bili udovci. Najstariji, koji su se prvi put venčali, imali su 56,6 i 50,8 godina. Odstupanje od aritmetičke sredine, standardna devijacija je kod mladenaca veća (9,14) od standardne devijacije mlade (7,92).

Prosečna razlika u starosti venčanih je 6,9 godina. Standardna devijacija je čak 6,52. U četiri slučaja je mlada bila starija (najveća razlika je 6,8 godina). U ostalim slučajevima su mladoženje bile starije. Najveća razlika u starosti je 33,6 godina. Udovac star 52,2 godina venčao se sa devojkom starom svega 18,6 godina. Inače, u 10 slučajeva je razlika u starosti venčanih veća od 10 godina.

Mesto rođenja mladenaca

2. tabela.

Jevreji u Malom Idošu.

Mesto rođenja mladenaca.

Slično rimokatolicima, i Jevreji, najčešće meštani, su se međusobno venčavali. Više je bilo mladoženja sa strane nego ne-

Mesto rođenja	Sklapanje braka	
	broj	%
Oboje su meštani	22	47,83
Samo je mladenac meštanin	4	8,70
Mladenac je sa strane	17	37,00
Oboje su sa strane	3	6,52
Ukupno	46	100,05

vesta. Svega u tri slučaja i mlada i mladoženja su iz različitih mesta, a venčali su se u Malom Idošu. Oni su iz Bajmoka-Bácsföldvár (Bačkog Gradišta), Mola-Bečeja i Szeghegy (Lovćenca)-Kule. Mladi su bili poreklom iz različitih mesta. Mladoženje su došli iz Ade, Bácsmartonosa (Martonoša), Bajmoka, Budimpešte, Bačke Topole, Čantavira, Makoa, Mola, Monostorszega (Bački Monoštor), Nagy Perkáta (Perkata, Rumunija), Ókerá (Zmajeva), Óverbásza (Vrbasa), Szeghegya (Lovćenca), Splita, Szilbása (Silbaša), Temerina, Novog Sada i Vesprema. Mlade su iz Bácsföldvára (Budisave), Bajše, Óbecse (Bečeja) i Kule.

3. tabela.

Jevreji u Malom Idošu.

Maritalna distanca venčanih.

Maritalna distanca u km	Mladoženja je sa strane	%	Mlada je sa strane	%
-4	26	56,52	39	84,78
5-9	/	/	/	/
10-19	5	10,87	5	10,87
20-29	1	2,18	/	/
30-49	5	10,87	2	4,35
50-99	4	8,70	/	/
100-199	1	2,18	/	/
200-499	3	6,52	/	/
500-	1	2,18	/	/
Svega	46	100,02	46	100,00

Maritalna distanca predstavlja razdaljinu između rođenja mladenaca. Podaci su prikazani na tabeli 3.

Vera venčanih

Našli smo 36 slučaja da su oboje bili Jevreji. Pet mladoženja nisu bili ove vere (evangelističke, pravoslavne, reformatske i 2 rimokatoličke vere). Pet nevesta - rimokatolikinja se udalo za mlade Jevreje.

Zanimanje i porodično stanje venčanih

Neveste su bez izuzetka bile domaćice, ali najčešće nije ni naznačeno zanimanje. Muškarci (27) su trgovci. Trgovali su sa živinom, žitaricama, brašnom, jedan mešovitim robom. Ostala zanimanja su: limar, firmopisac, bravar, knjigovoda, kamenorezac, pisar, komisionar, poreznik, administrator, mesar, krojač, predstavnik parfimerije, glumac, staklar. Stariji Idošani se sećaju još i danas krčmara Karolja Štajnera i sudskog pripravnika Jožefa Hekmana.

4.tabela.

Jevreji u Malom Idošu.

Porodično stanje venčanih.

Najčešće su se venčali još nevenčani. Samo jedan udovac se venčao sa udovicicom. U četiri slučaja je došlo do razvoda, i to na

Broj venčanja	Neoženjen-neudata		Udovac-udovica		Udovac-neudata		Neoženjen-udovica	
	N	%	N	%	N	%	N	%
46	43	93,48	1	2,18	1	2,18	1	2,18

kon 2,2; 12,2; 16,1 i 16,6 godina zajedničkog života.

Izonimi brakovi

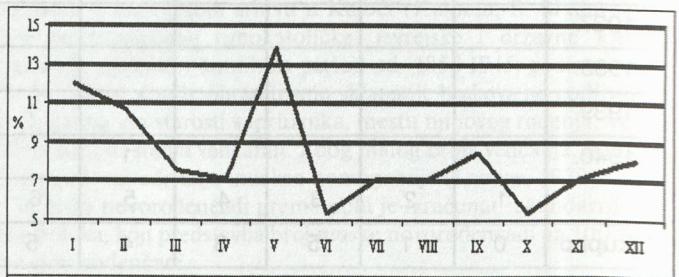
Brakovi sa istim prezimenom među Jevrejima u Malom Idošu su bili zastupljeni u relativno velikom procentu i (6,52%, što je kod rimokatolika 0,35%).

Krishaber Simon	i Krishaber Júlia
Stern Leopold	i Stern Júlia
Stern Moritz	i Stern Mimi

Porodaji

U raspoloživim matičnim knjigama Herman Herczl je prvo novorođenče. Rodio se 13. maja 1854. godine. Znamo još o 223 porođaja. Najviše njih se rodilo u maju (više od 13% novorođenčadi), a najmanje u oktobru (5,36%). Rezultate našeg ispitivanja smo prikazali na dijagramu 1.

1.dijagram
Jevreji u Malom Idošu.

Mesečni raspored porođaja.

God	Meseci												Ukupno
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	
1854.	1				1			2		1			5
1855.		1					2		1				4
1856.				2	1				1		2	1	7
1857.		1	1	1			1					1	5
1858.						2					1	1	4
1859.			1		1		1						3
1860.		1	1		1				1				4
1861.			1							1	1		3
1862.	1	1			1	1				1		1	6
1863.	2												2
1864.	1	2			1	1				1		1	7
1865.			1					1	2		1		5
1866.	1			1	1						1		4
1867.		1					2						3
1868.	2				1		2		1			1	7
1869.		2		1				1					4
1870.	2		1					1					4
1871.					1								1
1872.		3					1	1		1			6
1873.	1					1		1					3
1874.	1			1	2	1			1		1		7
1875.	1	1	1									2	5
1876.													0
1877.													0
1878.													0
1879.													0
1880.													0
1881.													0
1882.													0
1883.													0
1884.	1												1
1885.													0
1886.		2			2	1	1	1				2	9
1887.	1		1	1	1	1	1		2	1			9
1888.	1			1	1	1		1		1		2	8
1889.	1		1	1	1		1			1		1	7
1890.		1	1		2				3		1		8
1891.	1	1				1		1		1	1		6
1892.	1			1	2								4
1893.	3				1			2	1	1	1		9
1894.	1				1								2
1895.	1	1				2				1		1	6

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	Ukup.
1896.	1	1		1	1			2					6
1897.								1		2			3
1898.					1			1		1			3
1899.		2											2
1900.					1						1	2	
1901.	1		1									2	
1902.								1			1	2	
1903.	1		1								1	3	
1904.		1										1	
1905.											1	1	
1906.					1		1						2
1907.		1											1
1908.	1				1								2
1909.													0
1910.					1	1				1		3	
1911.										1	1	2	
1912.					1								1
1913.													0
1914.	1			1	1								3
1915.		1	1	1									3
1916.													0
1917.					2								2
1918.										1		1	
1919.													0
1920.							1		1				2
1921.		1											1
1922.													0
1923.			1										1
1924.			1					1					2
1925.							1						1
1926.													0
1927.													0
1928.													0
1929.													0
1930.													0
1931.		1											1
1932.													0
1933.													0
1934.													0
1935.							1						1
1936.													0
1937.									1				1
1938.													0
1939.	1												1
	Meseci												
Ukup.	27	24	17	16	31	12	16	16	19	12	16	18	224
%	12,0	10,7	7,6	7,1	13,8	5,4	7,1	7,1	8,5	5,4	7,1	8,0	99,8

5. tabela.**Jevreji u Malom Idošu.****Godišnji i mesečni****raspored porođaja.**

Podaci raniji od 1895. godine su veoma nepotpuni. Ni u jednoj godini nije bilo više porođaja od devet (1886, 1887 i 1893). Godine 1890. se rodilo osmoro dece, dok se 1856, 1864, 1868, 1874. i 1889. godine rađa po sedmoro dece.

Sekundarni odnos polova

Biološki je veoma važno utvrditi sekundarni odnos polova na rođenju, odnosno procentualno rađanje dečaka na 100 devojčica. Rezultati tih ispitivanja su sledeći: od 224 novorođenčeta bile su 103 devojčice, 120 dečaka, a jedno je nepoznatog pola. Mrtvorođenih je bilo dvoje, jedna devojčica i jedno nepoznatog pola. Odnos polova je u korist muških, jer procenat muških iznosi 53,81%, odnosno na 100 devojčica je rođeno 117,65 dečaka. Među rimokatolicima je ovaj odnos 105,75.

Blizance su imali samo Simon Kertész i Lujza Stern Lujza (Terézia i Imre) koji su se rodili 13. maja 1917.

Čas porođaja

U 31 slučaju zabeležili su i sat porođaja. Prema ovim podacima četrnaestoro se rodilo tokom dana (između 6 i 20 sati), a sedamnaestoro tokom noći. Najfrekventnije vreme je bilo posle ponoći i oko 16 časova.

Bračni parovi Jevreji su najčešće imali samo po jedno dete (5.tabela). Porodice sa više dece su veoma retke. Najviše dece su imali Ignácz Stern i Fanni Adler. Oni su između 6. marta 1859. i 7. januara 1875. dobili čak sedam dečaka i dve devojčice.

6.tabela.

Jevreji u Malom Idošu. Broj dece unutar jedne porodice.

Br. dece po brakovima	N	%
1	71	61,2
2	18	15,5
3	13	11,2
4	4	3,4
5	4	3,4
6	3	2,6
7	1	0,9
8	1	0,9
9	1	0,9

7.tabela.

Jevreji u Malom Idošu. Godišnji i mesečni pregled broja preminulih.

God.	Meseci												Ukupno	
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.		
1853.													2	2
1854.														0
1855.		1									1	1	3	
1856.														0
1857.			1		1						1		3	
1858.														0
1859.			2											2
1860.														0
1861.														0
1862.							1		1			1	3	
1863.	1													1
1864.														0
1865.	1						1							2
1866.														0
1867.			1											1
1868.	1	1					1							3
1869.			1									1	2	
1870.														0
1871.														0
1872.												1	1	
1873.														0
1874.								1						1
1875.									2			2	4	

													1	4
													1	1
1896.	1								2				1	4
1897.									1					1
1898.	1	1								1				3
1899.					1					2				3
1900.	1				1	1	2			1				6
1901.	1				1									2
1902.							1							1
1903.								1						1
1904.							1							1
1905.										2	1	3		
1906.	1	1							1					3
1907.			1			1								2
1908.				1										1
1909.					1	2				1				4
1911.							1							1
1912.		1		1										2
1913.									1					1
1914.									1					1
1915.				1		1								2
1916.								1						1
1917.										1				1
1918.							1							1
1919.			1								1			2
1920.					1									1
1922.	1													1
1923.				1							1			2
1924.										1		1		2
1925.		1			1									2
1927.	1													1
1928.			1				2							3
1929.	1													1
1931.			1											1
1932.					1									1
1933.						1						1		2
1934.	1													1
1935.								1						1
1937.		1								1				2
1938.	1				1									2
1939.				1										1
								Meseci						
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.		Uk.
Ukup.	10	7	10	5	11	6	11	4	10	7	6	12		99
%	10,1	7,1	10,1	5,0	11,1	6,1	11,1	4,0	10,1	7,1	6,1	12,1		100,0

Broj umrlih osoba

Matične knjige umrlih su veoma oskudne. Najraniji podaci su poreklom iz decembra 1853. godine. U periodu od 1876 - 1894. godine nemamo nikakve podatke. Od septembra 1895. godine, otkad se vode državne matične knjige, podaci postoje kontinuirano.

Starosne kateg. (god.)	Prosečna starost	
	M	F
0-14	2,72	3,69
15-59	40,25	38,33
60-	67,43	75,43
preko 14 god.	64,24	57,48

no (6.tabela). Godišnje je najčešće bio jedan smrtni slučaj; najviše šest smrtnih slučajeva je zabeleženo 1900. godine.

Analizom 7.tabele se zaključuje da je u decembru najveći broj smrtnih slučajeva tri puta veći nego u avgustu.

Od registrovanih preminulih bilo je 54 muškaraca (55,7%), i 43 žene (44,3), dok su dvoje nepoznatog pola.

Prosečna starost muškaraca je 38,70, a žena 42,47 godina. Smrtnost muške odojčadi je bila veća (18,52%) u odnosu na devojčice (11,63%). Smrtnost muške dece je takođe bila veća. Od Jevreja u

Malom Idošu, dosta njih je doživelo duboku starost (8.tabela). Najstariji muškarac, Simon Krusz je umro u starosnoj iznemoglosti januara 1901. u svojoj 97-oj godini. Eszter Lóbl je živela 104 godine, takođe je preminula u starosnoj iznemoglosti oktobra 1924. godine.

8.tabela.**Jevreji u Malom Idošu.**

Prosečna starost po starosnim kategorijama.

Odrasli muškarci su u proseku 4 godine živeli duže od žena. Međutim, žene iznad 65 godina života su duže živele od muškaraca. Uopšteno gledano, muškarci stariji od 14 godina su mnogo duže živeli od žena.

Od 98 osoba, čiji se pol zna, 36,73% je umrlo do 14. godine života, tj. u doba odojčeta ili detinjstva. Osobe preminule posle šesdesete godine života čine takođe 36,73%. Odraslo (zrelo) stanovništvo je činilo svega 26,53% jevrejske populacije.

U odnosu na rimokatolike, Jevreji su u proseku mnogo duže živeli: muškarci čak za 16, a žene samo 11 godina duže.

Prirodni priraštaj

Prirodni priraštaj ukazuje na odnos rođenih i umrlih. Zbog nedovoljnog broja ispitanika podatke nismo prikazali po decenijama, već do uvođenja državnih matičnih knjiga i nakon tога (9.tabela).

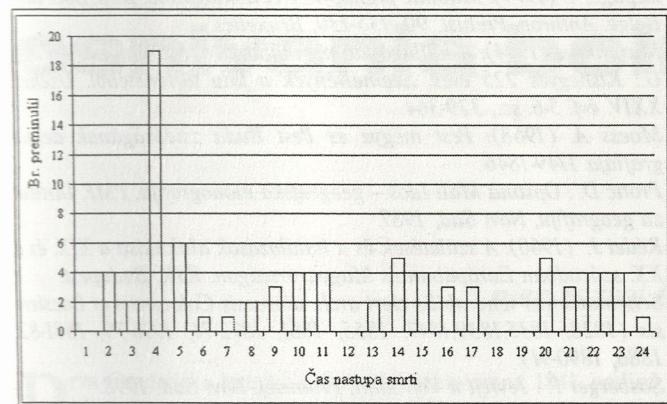
**9.tabela.
Jevreji u Malom Idošu. Prirodni priraštaj.**

Godina	Br. rođenih	Br. umrlih	Prir. priraštaj
1854.	5	0	+5
1855.	4	3	+1
1856.	7	0	+7
1857.	5	3	+2
1858.	4	0	+4
1859.	3	2	+1
1860.	4	0	+4
1861.	3	0	+3
1862.	6	3	+3
1863.	2	1	+1
1864.	7	0	+7
1865.	5	2	+3
1866.	4	0	+4
1867.	3	1	+2
1868.	7	3	+4
1869.	4	2	+2
1870.	4	0	+4
1871.	1	0	+1
1872.	6	1	+5
1873.	3	0	+3
1874.	7	1	+6
1875.	5	4	+1
	99	26	Prir. priraštaj (1854-1875) +73

Godina	Br. rođenih	Br. umrlih	Prir. priraštaj
1896.	6	4	+2
1897.	3	1	+2
1898.	3	3	0
1899.	2	3	-1
1900.	2	6	-4
1901.	2	2	0
1902.	2	1	+1
1903.	3	1	+2
1904.	1	1	0
1905.	1	3	-2
1906.	2	3	-1
1907.	1	2	-1
1908.	2	1	+1
1909.	0	4	-4
1910.	3	1	+2
1911.	2	2	0
1912.	1	1	0
1913.	0	1	-1
1914.	3	2	+1
1915.	3	1	+2
1916.	0	1	-1
1917.	2	1	+1
1918.	1	2	-1
1919.	0	1	-1
1920.	2	1	+1
1921.	1	2	-1
1922.	0	2	-2
1923.	1	2	-1
1924.	2	1	+1
1925.	1	3	-2
1926.	0	1	-1
1927.	0	1	-1
1928.	0	1	-1
1929.	0	2	-2
1930.	0	1	-1
1931.	1	1	0
1932.	0	2	-2
1933.	0	2	-2
1934.	0	1	-1
1935.	1	?	
1936.	0	?	
1937.	1	?	
1938.	0	?	
1939.	1	?	
	56	71	Prir. priraštaj (1896-1939) -18

U prvom periodu je prirodni priraštaj Jevreja pozitivan. U drugom je negativan, jer je više umrlih osoba nego što se rada dece u ovom bačkom selu.

2.dijagram. Čas nastupanja smrti

U matičnim knjigama umrlih kod 70 osoba smo našli i čas nastupanja smrti. Tokom dana (6-18h) je umrlo dvadeset i devetoro njih, dok je noću umrla četrdeset i jedna osoba (58,57%). Najviše njih je umrlo u zoru, između 4 i 5 sati. U podne i predveče niko nije preminuo.

Razlozi smrti

U 79 slučajeva imamo informaciju i o razlogu smrti. Ove razloge smo svrstali na osnovu međunarodne (WHO) klasifikacije u 13 kategorija. Od procentualnog iskaza po polovima smo odustali zbog malog broja ispitanika. Najfrekventiji uzrok, bez obzira na pol, su zarazne bolesti i starosna iznemoglost. Kod muškaraca na prvom mestu je difterija, a potom zarazna žutica, šarlah, TBC, tifus, i u jednom slučaju trovanje krvi. Među ženama je registrovana samo difterija i TBC. Tri žene su umrle od raka.

Mátyás Szemző je novembra 1917 na ratištu je preminuo u svojoj dvadeset i četvrtoj godini života. P. Belu (33) su ubili. Margitka Grabinszki je živela svega 16 meseci – ona se udavila u vodi leta 1909. Józsika Kriszháber, takođe šesnaestomesečno dete preminulo je od rahičita.

10.tabela. Uzroci smrti.

Uzrok smrti	M	F	Ukupno	%
I Zaraze i paraziti	9	9	18	22,78
II Tumori	1	2	3	3,80
IV Endokrini s., ishr. i metabol.	1		1	1,27
V i VI Duševne traume, porem. u ponaš., bolesti nervnog sistema	2	4	6	7,59
IX Bolesti krvnog sistema	1	4	5	6,33
X Bolesti disajnih organa	4	4	8	10,13
XI Bolesti organa za varenje	5	1	6	7,59
XIV Bolesti org. za izlučivanje i polnih organa		3	3	3,80
XVI Perinatalni morbid. i mortalitet	4	2	6	7,59
XVIII Simptomi, znaci	1	1	2	2,53
XIX Nesrećni slučajevi, trovanja, prisilna smrt	1		1	1,27
XX Bolesti i smrt prouzrokovani spoljašnjim faktorom (saobr. nesr., rat, itd.)	1	1	2	2,53
„A“ Starosna iznemoglost	11	7	18	22,78

Zaključak

Jevreji su se pojavili u Malom Iđošu krajem 18. veka. Uglavnom su to bile trgovačke porodice. Kraj Drugog svetskog rata je značio i prestanak njihovog postojanja kao etničke grupe u ovom naselju.

Venčavali su se mladenci iste vere, meštani. Najfrekventniji meseci za to su bili je bio avgust i septembar.

Prosečna starost mlađenčeta je 31,1; a nevesta 24,2 godine. Našli smo tri izonimna braka.

Najveći broj porodača je u mesecima maju i januaru.

Od registrovanih 224 novorođenčeta 103 je devojčica, a 120 dečaka. Sekundarni polni odnos je 117,65.

Za razliku od rimokatolika, svega u jednom slučaju smo ustanovali porodaj blizanaca.

Model porodice je bilo jedno dete.

Mortalitet dece je veoma visok. U proseku muškarci su duže živeli.

Uzrok smrti je neka zarazna bolest ili starosna iznemoglost. O nasilnoj smrti nema podataka.

Matične knjige su oskudne, broj ispitanika je mali, i zbog toga je teško izvući adekvatne zaključke. Tek uvođenjem državne administracije sistematski je registrovana i vera dolične osobe.

Literatura:

- A Magyar Korona országainak helységnévtára. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1892.
 Beljanski M.: Jevreji u Somboru, Sombor, 1995.
 Biaci A. (1994): Kis dévidéki monografija. Elettel könyvek 57. Szabadka.
 Borovszky S. (1896): Bács Bodrog vármegye, I. Budapest.
 Fényes E. (1851): Magyarország geográfiai szótára. II. kötet. Pest.
 Gazda A. (1991): Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon. MTA Judaisztikai Kutatócsoportja, Budapest.
 Gyetvai P. (1978): Kishegyes újratelepítése Békésszentandrásról 1769-ben. Békési Élet, XII. évf. 2. sz., 224-234, Békéscsaba.

Gyetvai P. (1984): Kishegyes lakóinak származási helye az anyakönyvi adatok alapján. Hungarológiai Közlemények, XVI. évf. 60. sz., 939-1040., Újvidék.

Katona T., Kéry A. (1984): A népesség-nyilvántartás múltja, jelene és jövője. Állam és Kovácsics J.(szerk.) (1963): Magyarország történeti demográfiája. KJK, Budapest.

Lepage, Y. (1979): Mobilité prénuptiale et homogamie. Bull. Soc. Roy. Belge, Anthropol. Prehist. 90, 135-139, Bruxelles.

Maronka J. (1994): A ballagó idő nyomában. In: Maronka J. - Virág G.: Kishegyes 225 éves. Szemelvények a falu történetéből. Üzenet, XXIV. évf. 5-6. sz., 329-364.

Moess A. (1968): Pest megye és Pest Buda zsidóságának demográfiája 1749-1846.

Protić D.: Opština Mali Iđoš - geografska monografija, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad, 1987.

Rédei J. (1960): A születések és a halálozások alakulása a XIX. és a XX. században Európában és Magyarországon. KJK, Budapest.

Schematismus venerabilis cleri arch. dioecesis Cologensis et Bacsensis (1828, 1835, 1839, 1847, 1855, 1861, 1872-74, 1976-79, 1881-82, 1886, 1890-91).

Šosberger P.: Jevreji u Vojvodini, Prometej, Novi Sad, 1998.

Stanovništvo Bačke prema popisu Ludovika Nada iz 1828.god, Zbornik Matice srpske za istoriju br.42., Novi Sad, 1992, 143-149.

Thirring G. (1938): Magyarország népessége II. József korában. MTA, Budapest.

Zbornik Matice srpske za istoriju br.42., Novi Sad, 1992, 143-149.

Zsidó lexikon. Pallasz, Budapest, 1929.

SUMMARY

The biodemographic characterization of the Jews from Kishegyes

Cekuš Geza, Teachers Training Faculty – Sombor - Subotica, 24000 Subotica, Banijska 67.

Mali Iđoš is a settlement in North Vojvodina (Serbia et Montenegro). Its register of births, marriages and deaths is kept from 1769. Their comprehensive study, and biodemographical analyze has taken place. Within the scope of that, we processed the Jews' biodemographic analysis, from their appearance in 1853 up until 1945. Our work included their marriages, births and deaths. Besides the statistical data, a graphical analysis has been made. We found out their causes of death, too. The family reconstruction has happened, too. The marital distance is greatly differing from original inhabitants'. Most frequently, locals married, and we know of only 3 cases, when both of them were from the country. Usually a bachelor married a maiden, widow with widower rarely married. Differing from the Catholics, most of them got married in August and September. The proportion of the newborn baby boys and baby girls also differ from the Catholics, a lot more baby boys had been born. The most of the deliveries took place in May. Usually the families contained four members. Grown ups lived longer than the catholics in Mali Iđoš. Men lived longer than women did. The most frequent causes of death were contagious diseases, or senile decay. Children usually died in contagious diseases, some of them drowned and one died of rickets.

osnivanja bolničke službe u

Subotici

i njen razvoj tokom XIX veka

Prva Gradanska bolnica u Subotici je otvorena 1841. godine. Međutim, već na prelazu XVIII u XIX vek postoje pokušaji da Uboški dom postane zdravstvena ustanova.

Rasformiranjem Potiske vojne granice ukinuta je 1743. godine vojna uprava i uvedena civilna uprava u Subotici, koja je tada proglašena za *Privilegovanu kraljevsku komornu varošicu Sent Marija* (Privilegiatum Oppidum Regio Cameralis Szent Mária) i u kojoj je Magistrat imao nadležnost u svim oblicima varoškog života, bio je organ političke, pravne i sudske vlasti.

U to vreme manastirska medicinu – medicinu milosrđa (sveštene lica su pružala duhovnu, manje fizičku pomoć obolelima), tradicionalnu medicinu prastarih običaja i verovanja, kao i medicinu travara i враћара punu sugestija i hipnoza – zamenjuju, iako ne u potpunosti, 1746. godine ranari-berberi koji se vode kao hirurzi i pored svoje skromne stručne kvalifikacije i ograničenja u radu¹ i zaklete babice (Obstetrics Adjurata) 1752. godine². Susrećemo se dakle, sa prvim nastojanjima boljeg pružanja zdravstvene pomoći bolesnima, a otvaranjem *Uboškog doma* 1766. godine i sa prvim pokušajima zbrinjavanja prosjaka i beskućnika nesposobnih za rad³. Dom je po svojoj nameni odgovarao sličnim ustanovama toga doba koje su se nazivale Hospitalium, Hospitium, Xenodochium. Na osnovu opisa kuća u dokumentima kasnijeg perioda možemo zaključiti da je Dom bio od nabijanice, premazan

...de humilitate ex ore subfipsum Magistratum pacibus, operibus personam hanc operi mediciam suscipere Patricius, et Dicitur. Subticia officia et promovere cum denique delictis, non habet maxime subtilitate. Ex quo Conditus est Regis Hungariae, cum humilitate pacibus mei, ut personalis habeat opera meam, et siue meo felici Patriae animo profiliatur, hanc et acceptetur, omnia sua reponit, et tunc medicinae inf. maxime dignatur. Die 19. Septembris 1809. M. Theresiopolis, subfipsum Magistratum, Thommelli, Servus Antonius Strobl. Chirurgus loc. Subi, et ordinarius. Nec non Theresiopolis: Civis curau, et Migratus Medicus.

...Cum Collega Meus D. Josephus Mittelmillerus Secundus domum tenetis publicis iustis delectatione, et propaginatione, etiam praeter ea Nostram Nostrihuius D. Josephi Mittelmeieris, etiam prout in Genuis Cittis permanere debet, Maxime opinione iustitia et dignitati praesudis Constantiam, perinde judeo: ut Collegi eiusdem tanta sit proposita, que subfipsum Magistratum in Genuis Cittis permanet, ego vero egea tanta sit propositum Villius Mittelmeierius, honoratus,

Izveštaj dr A. Štrobala o stanju u »Bolnici«

sa potpisom »upravitnik bolnice«
(IASu, F:272, pred. br. 11-A-48/pol. 1809)

mešavinom blata i pleve te pokriven trskom, da je imao dve sobe i kuhinju bez patosa i dvorište bez bunara i zahoda, a nalazio se u prigradskom naselju Ker (Rókus külváros)^{4,5}.

Neki oskudni podaci govore, da je 2. januara 1770. godine u požaru izgorela »Bolnica«⁶ što bi ukazivalo da je ona i ranije postojala. Čini se da je i ova kuća bila slična onoj Uboškog doma i da je služila kao azil za bolesne siromaše.

Iako primitivan, Uboški dom je kao jedna od prvih ustanova socijalnog karaktera bio korak unapred u zbrinjavanju ugroženih pa i bolesnih, bio je izraz ekonomskog i kulturnog dostignuća naše tadašnje sredine i u izvesnom smislu osnov bolničke službe u nas.

Pri kraju XVIII veka nema, međutim, reči o postojanju Uboškog doma iako je 1783. godine evidentirano 60 prosjaka i 57 prosjakinja⁶. Ni gradski fizikus Emerik Gogolak (Gogolák Franciscus Emericus) ne spominje 1785. godine u svom polugodišnjem *Izveštaju o zdravstvenoj situaciji u gradu* (juli-decembar 1784) nikavu socijalno-zdravstvenu ustanovu⁷. Inače o zdravlju stanovništva grada, koji ima 18 730 duša, osamdesetih i devedesetih godina XVIII veka brinu diplomirani lekari -fizikusi: dr E. Gogolak i dr Joan Bernard Gregori (Bernardus Gregorius Joannes), diplomirani hirurzi dr Johan Sibenburger (Siebenburger Johanneus) i dr Georgije Semetskei (Szemeteskey Georgius, - 1846), te četiri majstora-hirurga (ranari-berberi), četiri pomoćnika-hirurga (sodales), dva početnika-hirurga (tirones) i dve ispitane babice (Examinatis Obstetrics): Terezija Pincerin (Pinczerin Theresia) i Cecilija Rajzin (Reisin Cecilia)^{8,9}. Gradski fizikusi su kontrolisali zdravstvene prilike u gradu, ranare-berbere, pa i diplomirane hirurge, apotekare i babice. Tako nalazimo da gradski fizikus J. Bernard Gregori obaveštava Magistrat 1792. godine da se hirurg G. Semetskei ne pridržava propisanih obaveza i dužnosti¹⁰.

Iz jednog dokumenta doznajemo, da je 1786. godine među kućama, koje su u vlasništvu grada, bila i »Bolnica« (Domus Hospitalis), ali u ruiniranom stanju.¹¹ No, sledeće godine ponovo se ne spominju ni »Bolnica« ni Uboški dom¹². Neki podaci međutim, ukazuju da je Antun Franković (Frankovics Antonius), pomoćnik u sudbenom stolu Bačke županije, poklonio svoju kuću u susedstvu Pavla Perčića (Percsics Pál) da se koristi kao Uboški dom i da je fizikus J. Bernard Gregori molio 1792. godine da mu Magistrat poveri rukovodenje ovim *Domom* (Nosocomium)¹³.

Sve ove protivrečnosti teško je shvatiti jer je Magistrat bio obvezan da u Subotici, koja je 1779. godine postala *Slobodni kraljevski grad Marija Tereziopolis* (Libera Regiaque Civitas Mária Theresiopolis), uspostavi u skladu sa *Opštim normativnim aktom o organizaciji zdravstvene službe* (Normativum Generale in re Sanitatis (iz 1770. godine)¹⁴ i sličnim *Uputstvom* iz 1778. godine¹⁵, bolničku službu, a pogotovo Uboški dom (Institutio pauperum (radi besplatnog smeštaja i lečenja siromašnih i ugroženih).

Početkom XIX veka nalazimo često u pojedinim spisima nazive Domus Hospitalis i Nosocomium za Uboški dom. Tako se 1813. godine prvi gradski fizikus (Physicus Civitatis primarius) dr Anton Štrob (Strobl Antonius, 1765 – 1830), koji radi u Subotici već devedesetih godina XVIII veka, potpisuje kao »upravnik Bolnice« (Strobl Antonius Loci ordinarius et Nosocomii Civici Dirigens Medicus)¹⁶ jer vrši i »bolničku službu«. On kaže, da u »Bolnici« nema odgovarajućeg materijala za lečenje bolesnika koji imaju ili cireve ili rane (in Nosocomio nullus exstat qui exinde summe esset necessarius quia omnis aegri vel ulceribus aut vulneribus affecti sunt), nema ni bolničara koji bi previjao rane, okretao i menjao položaj teških bolesnika u cilju prevencije dekubitus^{16,17}. On je 1815. godine imenovan za upravnika »Bolnice«¹⁸ iako je prema nekim aktima vršio ovu dužnost već 1809. godine (Antonius Strobl, Physicus Loci senior et ordinarius nec non Nosocomii Civici cures et dirigens Medicus)¹⁹, odnosno 1811. godine²⁰. Sačuvana je specifikacija lekova apoteke »Madarska kruna« (Magyar korona) sa potpisom apotekara Mihajla Arnoa (Arno Mihály) izdatih za »Gradansku bolnicu« 1811/12. godine, kao i nekoliko receptata koje je dr A. Štrob ispisao bolesnicima koji su se lečili u »Bolnici«²¹.

Uboški dom je tako sve više davao utisak i zdravstvene a ne samo humanitarne ustanove. No, *Uputstvo o bolnicama* (Spitals Instruction) iz 1811. godine kaže, da su to ustanove za lečenje povremeno obolelih lica, a ne socijalne ustanove za staranje o nemocnim osobama. Slične naredbe su i one iz 1815. i 1825. godine koje upozoravaju da se u bolnice ne mogu primati neizlečivi siromasi – bolesnici, jer o njima treba da vodi brigu Uboški dom²².

Veoma aktivan dr A. Štrob upozorava Magistrat da se po ulicama susreću mnogi oboleli prosjaci i siromasi sa deformitetima ekstremiteta, slepi, gluvi i često sa zaraznim bolestima, a svima njima trebalo je smeštaj i medicinska pomoć²³. Zamenik gradonačelnika Jovan Popović predlaže da se radi kvalitetnijeg ophodenja sa korisnicima Uboškog doma primi jedna bolničarka (negovateljica) sa godišnjom platom od 30 forinti, dok zgrada bolnice, čiji su temelji postavljeni 1818. godine kod Kalvarije (današnji prostor ispred Železničke stanice i zgrade GP »Panonija«), ne bude podignuta²⁴. Bolničarka (Curatrix aegrotorum in gremiale Nosocomio) je primljena, no nema nagovestaja da se gradi bolnička zgrada. Gradski fizikusi A. Štrob, Jožef Mitermiler (Mittermüller Josephus, Physicus Civitatis secundarius, 1771 -?) i gradski hirurg G. Semetskei obilazeći Dom ukazuju da je Dom i dalje u zapuštenom stanju, još uvek bez zahoda i vode pa nema mogućnosti za pranje zavoja, veša i drugih stvari, a nedostaju i mnoga sredstva za svakodnevnu upotrebu. U Domu je sedam obolelih koji se godinama leče zbog veneričnih oboljenja, katarakte, kontraktura gornjih ili donjih ekstremiteta »... Svi su oni neizlečivi i u tako teškom stanju da ne postoji nikakva nada za njihovo ozdravljenje«, navode lekari^{25,26}.

I u sačuvanom *Izveštaju o zdravstvenim prilikama u gradu iz 1826. godine* u poglavljju »O bolnici i drugim zdravstvenim institucijama« (De Nosocomio aut aliis Instituti sanitatis) dr A. Štrob piše da već godinama postoji »Gradanska bolnica« (Exstat in ambitu Cittis hujus, a multi annis, sic dictum: Hospitale Civicum) sa dve sobe, kuhinjom i ostavom a da izgradnja bolničke zgrade prema postojećem planu miruje. »Bolnica« raspolaže sa nekoliko čistih instrumenata za manje hirurške zahvate i seciranje (obdukciju)²⁷.

U dopisu pisanim decembra 1826. godine obaveštava dr A. Štrob da je život mnogih siromaha u »Bolnici« ugrožen, pa je petoro izneto u moribundnom stanju, a mnogi su tokom godine umrli od starosti, troje zbog skrotalne kile, jedan od pupčane kile, jedan zbog krvavog ispljuvka, dvoje od upornog povraćanja, troje zbog tuberkuloze pluća, jedan zbog upale pluća i jedan zbog inkontinencije mokraće²⁸.

Kako Magistrat ništa ne preduzima za izgradnju Bolnice to se za vreme epidemije kolere 1831/32. godine podiže privremena »Bolnica« od dasaka radi smeštaja i izolacije obolelih od kolere²⁹.

U Subotici tridesetih godina XIX veka rade tri lekara: dr Antun

Kovač (Kovács Antonius, 1804-1880), dr Vince Zomborčević (Zomborcsevics Vincentius, 1810-1900) i dr Jakob Miler (Müller Jacobus, 1809 -?), pet hirurga: dr Johan Heniš (Hönisch Joannes) vojni hirurg, dr Stefan Semetskei (Szemetkey Stephanus) i dr Eugen Sibenbureger (Siebenburger Eugenius) gradski hirurzi, dr Ferenc Romančik (Románcsik Franciscus, 1814-1855) honorarni hirurg, dr Jakob Štajn (Stein Jacobus) hirurg, kao i veći broj babica³⁰. U »bolničkoj službi« su dr A. Kovač, koji je gradski fizikus (Physicus Civitatis primarius) od 1832. do 1872. godine i honorarni hirurg dr F. Romančik.

U svom *Izveštaju o zdravstvenoj situaciji u gradu* iznosi dr A. Kovač da u periodu od 1. januara do 30. juna 1837. godine u »Bolnici« leči šest bolesnika zbog sifilisa, upale pluća, napada astme, ozlede ruke i dr.³¹, a u drugom sličnom *Izveštaju* u »Bolnici«

Madarska kruna, quod ad Rationem Hospitalis fieri
In Hungaria, et in Građanskoj bolnici, et hinc in Comitatu

Mentis Dier.	In Građanil Relationibus. f. d.
8.11.	
glut.	28. Mijuna. - - - - -
glut.	27. Decemb. - - - - - 49.
Gebung	9. Januari solanum. - - - - - 3. 42.
	14. Februaria Sanguinaria. - - - - - 5.
	18. Februar solanum. - - - - - 3. 42.
	26. Mart. - - - - - 2.
	1. April. - - - - - 2.
	3. Aprilius pro mali. - - - - - 5.
	5. April. " - - - - - 2.
	13. Aprilius pro flenda uraria. - - - - - 2.
	16. Aprilius. - - - - - 1. 5.
	19. Aprilius. - - - - - 1. 5.

Michael Anton
Kraljevsko

Spisak lekova izdatih iz Građanke apoteke
za Građansku »bolnicu« 1811/12.
(IASu, F:272, pred. br. 1-A-1 (aec. 1812)

(kórház) je bilo na lečenju osam bolesnika u drugoj polovini 1838. godine zbog luetične kaheksije, otoka jetre i slezene, čira na nozi, ludila usled upotrebe alkoholnih pića i dr³².

»Građanska bolnica« koja više godina postoji u gradu, a u kojoj su tretirani ovi bolesnici, je verovatno, Uboški dom (Exstat in ambitu Civitatis ab compluribus annis sic dictum: Hospitale Civicum), gde u jednoj sobi sa šest kreveta fizikus i hirurg leče bolesnike sa unutrašnjim i hirurškim oboljenjima, a u drugoj sobi sa 12 kreveta su nemoćni i za rad nesposobni siromasi o kojima brine Magistrat. U ovim prostorijama živi bolničar sa ženom (Parabolus cum uxore) pa su tako izloženi infekcijama³³. Iako su pod istim krovom, dobija se utisak da je ispunjen zahtev naredbama iz 1811, 1815. i 1825. godine o odvajjanju bolesnih od iznemoglih i neizlečivih. Članovi Magistrata, ipak, razmišljaju o osnivanju posebne ustanove za one koji se posle lečenja mogu vratiti poslu. Pokušaj iz 1835. godine da se od dobrotoljno sakupljenog novca podigne zgrada Bolnice rezultirao je izgradnjom novog Uboškog doma 1836. godine na periferiji grada (Dom se i danas nalazi na Karađorđevom putu br. 96)³⁴. Zato članovi Magistrata 1837. godine predlažu kupovinu i adaptaciju kuće naslednika Antuna Trančika (Tráncsik Antonius), bivšeg ovdašnjeg mesara koja se nalazila na

mestu gde je sada Dom vatrogasaca³⁴, jer su došli do zaključka da je ovo jeftinije nego izgradnja nove bolničke zgrade i pored već postavljenih temelja. Naime, kuća je raspolagala sa više prostorija, mogla se kupiti za 5000. forinti i adaptirati za još 2000. forinti, čime bi se uštedelo oko 20.000. forinti i kuća bi mogla da služi kao Bolnica sledećih 30-40 godina³⁵.

Gradonačelnik Josip Sarić (Szárity József) traži 1839. godine od viših vlasti u Pešti saglasnost za kupovinu ove kuće. Istu dobija i aprila 1841. godine počinje adaptacija³⁶. Bolnica sada ima dugačak hodnik, predoblje, dve sobe za bolesnike, sobu za odmor (dnevnu

¶
R. amyo A. ad.
- deg. p.
n. f. amyo D. d. p.
R. amyo d. C. ad.
- d. n. p.
- Gall a. g. p.
n. f. amyo d. i.
Pao. Maria Novat
ha. ad. C. tis
Novocamus
2 Feb 1812
F. J. H.

Recept dr A. Štrobala za bolesnika u »Bolnici«
(IASu, F:272; pred. br. 1-A-1aec. 1812)

soba), sobu za rekovalescente, sobu za negovateljicu, kuhinju, ostavu, veliko dvorište sa bunarom i podrum koji se može koristiti³⁷. Ni je spomenut ali prepostavljam da je ovako velika kuća imala zahod. Bolnica je opremljena sa potrebnim nameštajem i krevetnim za 20 kreveta³⁸, sačinjen je *Pravilnik o radu Bolnice* tzv. Sistem rukovodenja bolnicom koja se podiže u slobodnom kraljevskom gradu Subotici (Szabad királyi Szabadka városában felállítandó kórháznak Igazgatási rendszer)³⁹, postavljen je dr A. Kovač za upravnika i prvi bolesnici su primljeni 1. oktobra 1841. godine⁴⁰. Od dana otvaranja do 31. decembra te godine lečeno je 11 bolesnika zbog Febris biliosa cum Hydrops univ., Ascites, Bubo et Cancer syphiliticus, Ambliopia amaurotica i dr.⁴⁰. O njima su brinuli lekar - fizikus dr A. Kovač i honorarno zaposleni hirurg dr F. Romančik.

Već slijedeće godine nabavljeni su novi špricevi, posude od bakra za držanje špriceva i lekarski sto⁴¹ da bi se dopunio inventar »ranije Bolnice« koji se, prema sačuvanim izveštajima gradskih fizikusa iz 1834, 1836. i 1840. godine, sastojao od instrumenata za normalni porodaj i dovršenje patološkog porodaja, za obdukciju i trepanaciju, zatim od nekoliko katetera, skalpela, igala, sondi, špatula, mazaka i dr.^{42,43}. Za bolje obavljanje obdukcije tražio je dr A. Kovačić još 1840. godine jedan poloukrugli sto sa otvorom u sredini i olukom za odливanje tekućine, čeličnu cev za odvod vode i otpadnih

materija i jedan par plavih kecelja⁴⁴.

Radi poboljšanja rada bolničke službe primljen je na raspisani konkurs u stalni radni odnos dr Đerđ Sep (Szép György), doktor medicine i hirurgije i magistar obstetricije, koji je radio na klinikama u Beću⁴⁵. Primljena je i jedna negovateljica (bolničarka, ápolónő)⁴⁶.

Tokom 1842. godine je prema tri sačuvana tromesečna izveštaja (aprila-decembar) lečeno u Bolnici 76 bolesnika sa dijagnozama: Malaria, Arthritis urica, Orchitis, Vulnus lacero-contusum reg. frontalis, Hernia ing. i dr.^{47,48,49}, a iz tri tromesečna izveštaja za 1843. godinu doznajemo da su bolnički lečena 83 bolesnika^{50,51,52}. Iste godine bolnički lekari predlažu, da se Uboški dom u prigradskom delu Ker proda, jer već ne odgovara svojoj nameni i da se u dvorištu Bolnice podigne novi Dom i pored toga što je 1836. godine već izgrađen Uboški dom. Ova zgrada bi imala tri sobe, kuhinju, ostavu i dve posebne sobe za umobolne bolesnike⁵³. Bolnički lekari su, verovatno, već sada imali nameru da na ovakav način prošire Bolnicu radi smeštaja psihiatrijskih bolesnika a što se kasnije pokazalo i kao veoma aktuelan problem. Ostalo je samo na predlogu.

Analizirajući dostupne izveštaje o lečenim bolesnicima u dva tromesečja (januar-mart, juli-septembar) iz 1844. godine vidimo da je za šest meseci lečeno 36 bolesnika^{53,54} i da su hirurzi izvršili amputaciju leve podkoljenice Demeteru Vaciju (Váczy Dömötör), mesnom šeširdžiji, a Magistrat mu je odobrio izradu drvene noge i do-delio podpazušne štake⁵⁵. Iste godine izvršene su i prve obdukcije u Bolnici. Po nalogu sudske vlasti obduciran je leš 32-godišnjeg Petra Budinčevića (Budincevics Petrus) zbog sumnje da je smrt posledica trovanja. Analizom želudačnog soka na arsen, bakar i živu isključeno je trovanje, a zaključak je bio da kvartovni lekar nije prepoznao upalu žućne kesice⁵⁶. Jula 1844. godine obducirana su i dva umrla bolesnika lečena u Bolnici. I kod umrlog Frides Vilingera (Villinger Frigyes), starog 19 godina i kod umrle Rozalije Polenka (Polenka Rozália), stare 10 godina nadene su tuberkulozne promene na plućima kao primarni uzrok smrti⁵³.

Raniji predlog bolničkih lekara o premeštaju Uboškog doma u dvorište Bolnice nije prihvacen ali se čini da je, ipak, jedna zgrada u blizini Bolnice preuređena za Dom. Naime, prema karti grada iz 1884. godine, taj Uboški dom se nalazio iza Bolnice na uglu današnjih ulica Marka Oreškovića i Harambašićeve^{57,58}. Uz zgradu ovog Doma dograđena je prostorija koja je služila kao mrtvicaonica a u kojoj su bolnički lekari vršili i obdukcije⁵⁷. Stara zgrada Uboškog doma u Keru i pored izvesnih popravki, koje su izvršene tokom 1828. godine, nije mogla više da se koristi⁵⁹.

Za šest meseci (maj-oktobar) 1846. godine lečeno je u hospitalnim uslovima 90 bolesnika a od toga 24 zbog sifilisa⁶⁰.

Nakon odlaska dr Đ. Sepa za glavnog hirurga Bačko-bodroške županije u Bolnici radi od 1847. godine kao hirurg dr Petar Stojković (Stojkovics Petrus, 1817-1892)⁶¹ koji posle nekoliko godina (1851.) odlazi na dužnost banjskog lekara na Palić.

U gradu je 1854. godine medicinsku službu obavljalo: šest lekara, četiri hirurga i četiri babice⁶², a samo jedan lekar – dr A. Kovač i jedan hirurg – dr F. Romancík rade u Bolnici; ostalo medicinsko osoblje je raspoređeno po gradskim ambulantama: dr Tomaš Kerťvelesi (Körtvéleys Thomas, 1819 -?) hirurg, dr Leopold Milko (Milko Leopoldus, 1819-1888), dr Ignac Mihalik (Mihálík Ignácz, 1814 -?) hirurg, dr Vince Zomborcević, dr Frídeš Paher (Pacher Frigyes, 1816 -?) hirurg, dr Jakob Miler, dr Petar Stojković banjski lekar, dr Josip Klajn (Klein József, 1826 -?) i babice: Ana Čilag (Csillag Anna, 1814 -?), Marija Čik (Csik Mária, 1792 -?), Antonija Madarodi (Magyarody Antonia, 1790 -?) i Paulina Elinger (Ellinger Paulina, 1806 -?).⁶³

Zbog javljanja sve većeg broja bolesnika radi stacionarnog lečenja, Vojna komanda u Subotici je bila zainteresovana već nekoliko godina za proširenje Gradanske bolnice koja ima ograničeni broj fonda kreveta⁶⁴. Ona je, međutim, voljna da u hitnim slučajevima odobri prijem bolesnika u Vojnu bolnicu – koja se spominje u Su-

botici još 1768. godine⁶⁵ a i kasnijih godina⁶⁶ jer i 1859. godine postoji mišljenje Gradske uprave da nema potrebe da se Građanska bolnica proširi⁶⁷.

Godine 1861. postavljen je za upravnika Bolnice dr Lipot Milko, doctor medicinae, magister chirurgiae et obstetriciae a primljena je i negovateljica Jelena Sarić (Szárts Ilona). U Bolnici radi sada samo jedan lekar koji leči veliki broj bolesnika, vrši manje hirurške intervencije i ukazuje pomoći trudnicama i porodiljama⁶⁸. Primaju

*A szemkorodaik a következők
vállalhatnak:
A szabók nagyítása.
A szabók vágás, kék vagy zöld
szőlői fűzés.
A húsvára kivágás, ahol felül
valószínűleg a szabókban van
a húsvártan.
Vágás, zöld vagy zöld vágás,
fűzés, ahol abból a húsvártan.
A tisztítás mindenkoráig.
Saját falak zöld vagy kék
papírral beborítva.
Tisztítás.
Szemkádék finom plamellával
a finom tisztítás.
A szemkorodaik megfelelő használ
tása elterjedt.
Kék színű saját vállantalan
szín.
A szemkorodaik működésük
saját vállantalan adrián.*

Sabadtak Aug. 30th 1865.

*Lipot György
gyakran is fizikus.*

Opis sobe za bolesnike sa očnim bolestima u dopisu dr D. Kiša (IASu, F:002, pred. br. 3621/polg. 1865)

se i bolesnici iz drugih pa i udaljenih mesta (Osijek, Novi Sad, Bratislava), verovatno iz finansijskih razloga i pored toga što nema dovoljno bolesničkih kreveta⁶⁹. Ovo govori da Građanska bolnica u Subotici nije samo jedna neophodna ustanova lokalnog karaktera, već i poznata institucija po kvalitetu zdravstvenih usluga i van granica grada. Povremeno se vrše obdukcije ali samo na zahtev sudsko-policajskih vlasti⁷⁰.

Bolničke prostorije su nedovoljne da omoguće prijem svakim danom sve većeg broja bolesnika radi lečenja, pa drugi gradski fizikus (Physicus Civitatis secundarius) dr Tomaš Kertveleš predlaže 1862. godine radi poboljšanja bolničke službe da se Bolnica proširi sa četiri sobe za bolesnike sa unutrašnjim i hirurškim bolestima i sa još dve sobe za umobolne bolesnike jer, kako navodi, po dva bolesnika leže u jednom krevetu, šta više jedan pored drugog su oni sa akutnim i hroničnim oboljenjima i oni koje pate od veneričnih i drugih zaraznih bolesti. On, takođe, traži da se podigne nova mrvica u kojoj bi se obavljale obdukcije⁷¹. Nije, međutim, došlo do realizacije ovog predloga.

Bolnička služba je prema podacima iz 1867. godine vodila nadzor i lečenje nad 320 bolesnika⁷². I pored toga se ne preduzima ništa za proširenje Bolnice pa čak ni za vreme ponovne epidemije kolere 1866. godine⁷³ kada je lekar bolničke službe predlagao da se u prazan oficirski stan u blizini same Bolnice unese deset kreveta radi prijema i izolacije obolelih od kolere⁷⁴.

Do povećanja broja kreveta dolazi tek 1868. godine zalaganjem dr Đerda Kiša (Kiss György, 1819-1890), hirurga-oftalmologa koji je došao u Suboticu 1865. godine⁷⁵. Počeo je kao lekar opšte prakse, a jula iste godine podnosi molbu Gradskom savetu za rad u Bol-

nici u kojoj, između ostalog, kaže: »... u interesu varoških siromaha koji su izgubljenog vida a operacijom se vid može povratiti... potrebno je odrediti jednu sobu u Bolnici ili bilo gde a ja će ih besplatno lečiti...«⁷⁶. Augusta iste godine šalje dopis Gradskom savetu u kojem iznosi da soba za očne bolesnike treba da ima poveće prozore, zidove plavo ili zeleno obojene, zavese na prozorima od plave ili svetlo zelene tkanine, »španski zid« između kreveta od plavog ili zelenog materijala, odnosno da je presvučen papirom takvih boja i sl.⁷⁶. Nije dobio nikakav odgovor, pa je 1868. godine uputio molbu za prijem u Bolnici. Dobija ovog puta pozitivan odgovor i aprila iste godine se otvara *Odeljenje za očne bolesti nazvano Privremena bolnica za očne bolesti* sa sedam kreveta smeštenu u jednoj sobi spomenutog Uboškog doma u blizini Bolnice⁷⁶. Sledeeće godine ovo odeljenje dobija *Status bolnice* na osnovu mišljenja jedne komisije koja je ocenila rad dr D. Kiša veoma uspešnim, jer je operativnim zahvatima mnogima vratio vid⁷⁷.

Subotica je, tako, bila među prvim gradovima u zemlji koja je imala lekara - oftalmologa i stacionar za lečenje bolesnika sa očnim bolestima.

Dr D. Kiš napušta Suboticu 1878. godine. Prema nekim podacima razlog njegovog odlaska je bio taj što nije naišao na razumevanje kod Gradske vlasti za traženu materijalnu pomoći oko nabavke potrošnog materijala i obnavljanja instrumenata koje je upotrebljava va već deset godina⁷⁸.

Usled brzog razvoja zanatstva, industrije i trgovine te sve veće urbanizacije u drugoj polovini XIX veka, primećuju se psihički poremećaji kod većeg broja stanovnika grada. Bolničkoj službi se javlaju duševno oboleli građani kojima je potreban bolnički smeštaj. I dok se krajem XVIII veka samo konstatovalo da u gradu ima umobolnih lica⁷⁹, to se 1871. godine navodi da su četiri psihički poremećene osobe smeštene u jednoj sobi Gradske kuće, da su bez lekarskog nadzora i da gradonačelnik moli Gradski savet da nađe neki prikladniji smeštaj za ove bolesnike⁸⁰.

Ovo je, verovatno, bio povod da se ponovo razmatra mogućnost proširenja Bolnice. Arhitekta Mihajlo Tot (Tóth Mihály) iznosi 1875. godine plan izgradnje jedne sporedne zgrade sa tri sobe (ćelije) za umobolne, sa praonom, mrvičnicom i salom za obdukcije odnosno 1878. godine drugi plan – izgradnju zgrade sa pet soba (ćelija) i ostalim spomenutim prostorijama. Prema ovom drugom planu izvršena je dogradnja Bolnice, pa se Gradska uprava mogla hvaliti da i ona pored vlasti u Pešti brine o ovim osobama⁸¹.

Nakon odlaska u penziju dr L. Milka konkursom je 1881. godine izabran za upravnika Bolnice dr Josip Antunović (Antunovics József, 1852-1942) koji je od 1881. do 1884. godine bio na toj funkciji⁸². Dr J. Antunović i dr Ignac Vajs (Weisz Ignácz, 1849-1894), bolnički lekar od 1878. do 1884. godine, izvršili su 1883. godine uspešno ispiranje želudca u dva dečaka (od 13 i 14 godina) koji su se trovali koristeći u vodi rastvorene fosforne glavice šibica. Dečaci su, zatim, zadržani u Bolnici radi posmatranja zbog tegobe u želuču⁸³. Isti lekari su kod jednog bolesnika, koji se duže vreme gušio i lečio zbog upale plućne maramice, odstranili punkcijom gnojni sadržaj iz pleuralne šupljine nakon čega se bolesnik oporavio⁸⁴. Ne znamo kakve je lekove bolesnik primao ni pre ni posle ove intervencije.

Posle odlaska dr D. Kiša lečenje bolesnika sa očnim bolestima u Bolnici preuzeo je dr Bela Hideg (Hidegh Béla, 1834-1885), tadašnji gradski fizikus (1872 – 1884). Kako je broj bolesnika sa očnim oboljenjima, naročito sa trahomom, bio u porastu, a Bolnica za očne bolesti imala veoma mali broj kreveta, Gradske vlasti su donele odluku da 1884. godine otvore posebnu *Bolnicu za očne bolesti* (Szemkoroda) u blizini Vojne bolnice na Senjaku (Szénáter) u privatnoj kući Antala Biroa (Biro Antal) – danas prostor sa zgradama Vojvođanske banke i Opštinskog suda – koja je popravkama prilagođena za bolničku službu. Ova Bolnica je imala 30 bolesničkih kreveta i bila je snabdevena potrebnim nameštajem, aparatom i instrumentima za pregledne i intervencije⁸⁵. Za upravnika je imenovan dr Natan Fojer (Feuer Náthán, 1844-1902), profesor of-

talmologije na Medicinskom fakultetu u Pešti a već 1885. godine izabran je na to mesto dr Adolf Vilhajm (Wilheim Adolf, 1853-1933) koji u Subotici radi od 1881. godine kao privatni lekar-oftalmolog i hirurg⁸⁶.

Iz Izveštaja bolničke službe za 1885. godinu saznajemo da su u Bolnici za očne bolesti lečena 164 bolesnika, a ambulantno je pregledan i lečen 941 bolesnik. Od operativnih intervencija spominju se operacije sive mrene, glaukoma, operacije angioma i anomalija korena trepavica i dr.⁸⁷.

Krajem osamdesetih godina XIX veka javlja se epidemija variole, pa je 1886. godine podignuta u jugoistočnom delu grada *Grad-ska bolnica za epidemijske bolesti* sa 48 bolesničkih kreveta⁸⁸. Ova Bolnica će se povremeno koristiti kada se 1891. godine javi epidemija difterije, 1892./93. epidemija influence i 1893. godine kada budu smešteni oboleli od kolere, te 1895./96. godine kada se ponovo pojavi epidemija variole⁸⁸. Bolnička služba Građanske bolnice je bi-

1888. godine, energičnije se pokreće pitanje poboljšanja bolničke službe. U svom *Izveštaju o situaciji u Bolnici iz 1889. godine* iznosi dr I. Vajs, između ostalog, da je broj bolesničkih kreveta povećan (misli na Odeljenje za umobolne bolesnike i na Bolnicu za očne bolesti) ali je, ipak, nedovoljan jer od 1. januara do 31. decembra 1888. godine lečen je u Građanskoj bolnici 3361 bolesnik (707 stacionarno, 2654 ambulantno) i izvršeno je 8643 ponovnih pregleda^{90,91}. Broj lekara je, takođe, mali pa poteškoće nastaju u radu bolničke službe posebno onda kada se veći hirurški zahvati moraju istovremeno uraditi – jedan u Građanskoj bolnici, a drugi u Bolnici za očne bolesti – i pri tome su potrebna dva lekara, a bolnice su prilično udaljene jedna od druge^{90,91}. A tokom 1889. godine (od 1. I do 31. XII) lečena su 6123 bolesnika (982 bolnički i 5141 ambulantno), pa siromašni bolesnici koji nisu primljeni na bolničko lečenje zbog nedostatka mesta dobili su besplatne lekove od Građanske vlasti, a ambulantno tretiran hirurški bolesnici slabijeg imovnog stanja snabdeveni su zavojnim materijalom preko Bolnice^{90,91,92}.

Da bi se zadovoljili etički i humani zahtevi ali i zakonske obaveze potrebno je povećati broj lekara u bolničkoj službi - kaže dalje dr I. Vajs. Jer pored svakodnevnih obaveza na odeljenjima, lekarji su dužni da korisnicima Uboškog doma ukazuju pomoć u hitnim slučajevima, da u vangradskim naseljima vrše vakcinaciju i revakcinaciju. Osim toga oni su morali da prate medicinsku nauku, da čitaju stručnu literaturu i da na stručnim sastancima iznose začjedno o povoljnim i nepovoljnim rezultatima svoga lečenja^{92,93}.

Kao pomoć bolničkoj službi dodeljen je, posle svega iznetog, jedan lekar, pa 1889. godine u Bolnici radi pet lekara: dr I. Vajs, - upravnik Gradanske bolnice i odeljenjski lekar, dr A. Vilhajm - upravnik Bolnice za očne bolesti, dr Đerd Šnir (Schnier György) - sekundarni bolnički lekar, dr A. Barta - gradski lekar i zamenik bolničkog lekara u honorarnom svojstvu i od 28. maja 1888. do 1. maja 1891. godine dr Jene Večei (Vecsei Jenő, 1863-?) - počasni bolnički lekar⁹².

Iz svega ovoga možemo zaključiti, da je dr I. Vajs smatrao da moderna bolnička služba zahteva veću bolnicu izgrađenu prema sa vremenim medicinsko-tehničkim dostignućima sa većim brojem bolesničkih kreveta i osposobljenog bolničkog osoblja⁹⁴.

Konačno, februara 1890. godine obrazovana je Komisija za izgradnju Bolnice, a juna iste godine odlučeno da se nova Bolnica gradi na zemljištu između tzv. Šandorske kapije i naselja Šandor (Aleksandrovo), gde se i danas nalazi. Izgradnja bolničkih paviljona završena je tek 1897. godine kada su i prvi bolesnici primljeni na lečenje. Bolnica je raspolagala sa 160 kreveta a u bolničkoj službi je bilo šest lekara: dr A Vilhajm – upravnik Bolnice i odeljenjski lekar, dr Đ. Šnir – odeljenjski lekar, dr Đerd Šanta (Sántha György, 1863 – 1947) – hirurg i odeljenjski lekar, dr Adolf Klein Adolf, 1863 -?) – odeljenjski lekar i dva pomoćna (sekundarna) lekara. Negrub bolesnika je obavljalo 17 časnih sestara, jedna babica na Odeljenju za porodaje, dve bolničarke na Odeljenju za kožno-venerične bolesti i dva bolničara na Odeljenju za duševne bolesti.

Drugo i treće poglavje u knjizi dr E. Libman »Subotička bolnica od Uboškog doma do savremenog stacionara« (Subotica, 1997) (sada su dopunjena novim podacima. Rad je u nešto izmenjenom obliku uz skromnu pomoć Zdravstvenog centra Subotica čitan na Naučnom sastanku Društva za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine u Novom Sadu dana 13. decembra 2003. godine.

vi Izveštaja dr I. Vajsa o stanju bolničke službe 1889.
godine (IASu, F:002, pred. br. 2118/tan, 1890)

La angaševana je takođe uključena u obnovu i razvoj učilišta i učilišne

godine (IASu, F:002, pred. br. 2118/tan. 1890)

la angažovana u toku ovih epidemija da vodi brigu o obolelima. Razlog zašto se ova Bolnica nije stalno koristila (bile su i druge razne bolesti) je, verovatno, nedostatak bolničkog medicinskog kadra i dosta velika udaljenost od Gradske bolnice. Naime, bolničku službu su obavljali 1887. godine četiri lekara: dr Šandor Kertesz (Kertész Sándor, 1844-1908), upravnik Bolnice od 1885. do 1888. godine, dr Pal Bruk (Bruck Pál, 1860-?), sekundarni bolnički lekar, dr A. Vilhajm, bolnički lekar i upravnik Bolnice za očne bolesti i dr Antal Barta (Barta Antal, 1860-1935), sekundarni bolnički lekar od 1. maja 1887. do 1. maja 1889. godine⁸⁹.

Dolaskom dr I. Vajsa (radio je kao kvartovni lekar od 1. XI 1884. do 30. I 1888. godine) na mesto upravnika Gradanske bolnice

ZUSAMENFASSUNG

Gründung und Entwicklung des Krankenhausdienstes im XIX. Jh. in Subotica

Diese Arbeit enthält neue Angaben zur Geschichte des Krankenhauses und Krankenhausdienstes in Subotica am Ende des XVIII. und während des XIX. Jh. -s. Auf diese Weise hat der Autor zur Ergänzung des zweiten und dritten Kapitels seines Buches » Das Krankenhaus in Subotica - von Armenhaus bis zu einer modernen Anstalt« (Subotica, 1977.) beigetragen.

ÖSSZEFOGLALÁS

A kórházi szolgálat létrehozására tett első kísérletek Szabadkán, majd ennek fejlődése a 19. században

Aszerző újonnan feltárt adatokat tett közzé a szabadkai kórház és a kórházi szolgálat megalakulásának kezdeteiről a 18. század végén és a 19. század folyamán. Ebben a munkájában kibővít A szabadkai Kórház – a szegényháztól a korszerű gyógyintézetig (Szabadka, 1997.) című könyvének második és harmadik fejezetében közzétetteket.

Literatura i izvori:

- ¹ Madar L. O popisu domaćinstava privilegovanog komorskog grada Sent Marija 1765. godine. Koreni – svedočenje vekova. Subotica, 1991: 191-226.
- ² Prva Matična knjiga rođenih, vinčanih i krizmanih. Subotica 1686-1755. Knjiga je u Župnom uredu crkve Sv. Terezije u Subotici.
- ³ Iványi I. Szabadka szabad királyi város története, II rész. Szabadka, 1892: 564-566.
- ⁴ Istoriski Arhiv Subotica (u daljem tekstu IAŠu), Magistrat slobodnog kraljevskog grada Subotica 1779-1849 (u daljem tekstu F:272), pred. br. 11-A-37/pol. 1815.
- ⁵ IAŠu, F:272, pred. br. 19-B-116/aec. 1843.
- ⁶ IAŠu, F:272, pred. br. 15-A-26/pol. 1783.
- ⁷ IAŠu, F:272, pred. br. 18-A-11/pol. 1785.
- ⁸ IAŠu, F:272, pred. br. 9-A-49/pol. 1790.
- ⁹ IAŠu, F:272, pred. br. 7-B-53/pol. 1792.
- ¹⁰ IAŠu, F:272, pred. br. 11-B-51/pol. 1792.
- ¹¹ IAŠu, F:272, pred. br. 15-A-29/pol. 1786.
- ¹² IAŠu, F:272, pred. br. 7-A-23/pol. 1787.
- ¹³ IAŠu, F:272, pred. br. 11-A-40/pol. 1792.
- ¹⁴ IAŠu, Magistrat povlašćene kraljevsko-komorne varoši Sent Marija 1743-1779 (u daljem tekstu F:261), pred. br. 23/1771.
- ¹⁵ Popov K. Higijenske prilike i zdravstveno zakonodavstvo XVIII veka u Bačkoj i Bodroškoj županiji. Zbornik radova XIX Naučnog sastanka Društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. Novi Sad, 1968:33-40.
- ¹⁶ IAŠu, F:272, pred. br. 12-A-11/pol. 1813.
- ¹⁷ Ulmer Gaspar, Prosjaci u Subotici krajem XVIII i u prvoj polovini XIX veka. Subotica, 1994,63.
- ¹⁸ IAŠu, F:272, pred. br. 11-A-37/pol. 1815.
- ¹⁹ IAŠu, F:272, pred. br. 11-A-48/pol. 1809.
- ²⁰ IAŠu, F:272, pred. br. 11-A-7/pol. 1811.
- ²¹ IAŠu, F:272, pred. br. 1-A-1/aec. 1812.
- ²² Savić Lj. Stvaranje socijalnih i zdravstvenih ustanova u Vojvodini. Zbornik radova I naučnog sastanka Društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije – Sekcija SAP Vojvodine. Subotica, 1969,182-187.
- ²³ IAŠu, F:272, pred. br. 12-B-89/pol. 1816.
- ²⁴ IAŠu, F:272, pred. br. 11-B-82/pol. 1819.
- ²⁵ IAŠu, Ferenc Sculteti, kraljevski komesar 1819-1823 (u daljem tekstu F:013), pred. br. 12-C-83/Scult. 1821.
- ²⁶ IAŠu, F:013, pred. br. 9-D-140/Scult. 1820.
- ²⁷ IAŠu, F:272, pred. br. 12-D-279/pol. 1826.
- ²⁸ IAŠu, F:272, pred. br. 12-A-13/pol. 1827.
- ²⁹ Pančić I. Kolera u Subotici 1873. godine. Subotica, 1991.
- ³⁰ IAŠu, F:272, pred. br. 12-A-14/pol. 1841.
- ³¹ IAŠu, F:272, pred. br. 18-C-13/aec. 1837.
- ³² IAŠu, F:272, pred. br. 16-A-22/aec. 1839.
- ³³ IAŠu, F:272, pred. br. 12-A-37/aec. 1837.
- ³⁴ IAŠu, F:272, zapisnici Ekonomskog odjeljenja iz 1837. godine, odluka br. 296 od 17. marta 1837.
- ³⁵ IAŠu, F:272, pred. br. 13-A-11/aec. 1840.
- ³⁶ IAŠu, F:272, zapisnici Ekonomskog odjeljenja iz 1841. godine, odluka br. 512 od 16. IV 1841.
- ³⁷ IAŠu, F:272, pred. br. 16-A-5/aec. 1841.
- ³⁸ IAŠu, F:272, zapisnici Ekonomskog odjeljenja iz 1841. godine, odluka br. 478. od 16. IV 1841.
- ³⁹ IAŠu, F:272, pred. br. 19-A-35/aec. 1841.
- ⁴⁰ IAŠu, F:272, pred. br. 6-A-2/pol. 1842.

- ⁴¹ IASu, F:272, zapisnici Ekonomskog odeljenja iz 1842. godine, odluka br. 49. od 14. I 1842.
- ⁴² IASu, F:272, pred. br. 12-A-36/pol. 1834.
- ⁴³ IASu, F:272, pred. br. 12-A-55/pol. 1840.
- ⁴⁴ IASu, F:272, pred. br. 16-A-27aec. 1840.
- ⁴⁵ IASu, F:272, pred. br. 1-C-131/pol. 1842.
- ⁴⁶ IASu, F:272, pred. br. 16-A-23aec. 1842.
- ⁴⁷ IASu, F:272, pred. br. 12-D-265/pol. 1842.
- ⁴⁸ IASu, F:272, pred. br. 20-B-125aec. 1842.
- ⁴⁹ IASu, F:272, pred. br. 16-A-2/aec. 1843.
- ⁵⁰ IASu, F:272, pred. br. 16-B-93aec. 1843.
- ⁵¹ IASu, F:272, pred. br. 16-B-129aec. 1843.
- ⁵² IASu, F:272, pred. br. 20-A-16aec. 1844.
- ⁵³ IASu, F:272, pred. br. 16-A-24aec. 1844.
- ⁵⁴ IASu, F:272, pred. br. 16-A-93aec. 1844.
- ⁵⁵ IASu, F:272, zapisnici Ekonomskog odeljenja iz 1844. godine, odluka br. 25 od 5. I 1844.
- ⁵⁶ IASu, F:272, pred. br. 11-C-93/pol. 1844.
- ⁵⁷ IASu, F:272, pred. br. 16-A-76aec. 1844.
- ⁵⁸ Iványi I, Szabadka szabad királyi város története, II. rész. Szabadka 1892. – v. prilog: karta Subotice iz 1884. godine.
- ⁵⁹ IASu, F:272, pred. br. 18-C-164/pol. 1828.
- ⁶⁰ IASu, F:272, pred. br. 16-B-107aec. 1846.
- ⁶¹ IASu, Gradsko načelstvo Subotice 1850-1861 (u daljem tekstu F:273), pred. br. 1686/Bürgm. 1851.
- ⁶² IASu, Gradsko veće Subotice 1861-1918 (u daljem tekstu F:002), zapisnik izbora gradskih službenika (tisztújítási) iz 1861. godine br. 29 (12).
- ⁶³ IASu, F:272, pred. br. 4378/Bürgm. 1854.
- ⁶⁴ IASu, F:272, pred. br. 4-A-75/pol. 1849-I.
- ⁶⁵ IASu, F:261, pred. br. 78/1768.
- ⁶⁶ IASu, F:272, pred. br. 5-A-78/pol. 1847.
- ⁶⁷ IASu, F:273, pred. br. 7/Bürgm. 1859.
- ⁶⁸ IASu, F:002, pred. br. 192/polg. 1861.
- ⁶⁹ IASu, F:002, pred. br. 1912/polg. 1866.
- ⁷⁰ IASu, F:273, pred. br. 5971-6007/Bürgm. 1859.
- ⁷¹ IASu, F:002, pred. br. 482/polg. 1862.
- ⁷² IASu, F:002, pred. br. 1426/polg. 1868.
- ⁷³ IASu, F:002, pred. br. 4978/polg 1866.
- ⁷⁴ IASu, F:002, pred. br. 4551/polg 1866.
- ⁷⁵ IASu, F:002, pred. br. 3621/polg. 1865.
- ⁷⁶ IASu, F:002, pred. br. 1423/polg. 1868.
- ⁷⁷ IASu, F:002, zapisnici Skupštine iz 1869. godine, odluka br. 160.
- ⁷⁸ Magyar L, A régi szabadkai »Szemkóroda«. In: Iratvallató, egy levéláros írásaiból. Szabadka 1999, 138-140.
- ⁷⁹ IASu, F:272, pred. br. 18-A-11/pol. 1783.
- ⁸⁰ IASu, F:002, pred. br. 5392/polg. 1871.
- ⁸¹ IASu, F:002, pred. br. 10476/polg 1878.
- ⁸² IASu, F:002, pred. br. 11229/polg. 1881.
- ⁸³ Gyomor mosása a kórházban. Bácskai Ellenör, 1883. VI.24.
- ⁸⁴ Hirdetmény. Bácskai Ellenör, 1883. IX.16.
- ⁸⁵ IASu, F:002, pred. br. I 24/1885 i zapisnici Skupštine iz 1884. godine, odluka br. 313 od 5. XI 1884.
- ⁸⁶ Közönünk egészségi állapota. Bácskai Ellenör, 1883. X.23.
- ⁸⁷ Kimutatás a szabadkai szemkórház működéséről. Szabadkai Közlöny, 1888. VII.19.
- ⁸⁸ Frankl I, Szabadka szabad királyi város ismertetése. Szabadka, 1899.
- ⁸⁹ IASu, F:002, pred. br. 2961/polg. 1887.
- ⁹⁰ IASu, F:002, pred. br. 307/tan. 1888.
- ⁹¹ Weisz I, A szabadkai városi kórház. Bácskai Ellenör, 1889. III.24.
- ⁹² IASu, F:002, pred. br. 3953/tan. 1890.
- ⁹³ IASu, F:002, pred. br. 2118/tan. 1890.
- ⁹⁴ IASu, F:002, pred. br. 5127/tan. 1890.

A szabadkai Ferences templom néhai főoltára

(Hajek Gothard pater emlékének)

Aszázadelő Szabadkájának nagy építkezési és felújítási láza a Szt. Mihály ferences templomot sem kerülte el. Az 1741-ben befejezett barokk főoltárt és a többi mellékoltárt is szét-szedték, helyébe az egész templomot egységesítő neoromán berendezést csináltattak fehér carrarai márványból, öntött, festett, aranyozott szobrokkal. Így a templom külső és belső megjelenése azonos stílust képviselt, a kissé megkéssett historizmus szokása szerint, amely Magyarország-szerte alakította a templomokat. 1909-ben szentelték fel a mai templomot.

Vajon mi lett a barokk főoltáral? A festmények egy része a rendház falait díszíti, a másik része eltűnt, mint ahogy a főoltár faragott, aranyozott építménye is elkallódott, ezzel a várost nagy kár érte, hisz a legkorábbi, pótoltatlan barokk együttesét veszítette el. A ma is látható, szintén nagy műértéket képviselő ún. sándori ikonosztázt 1766-ban készítették.

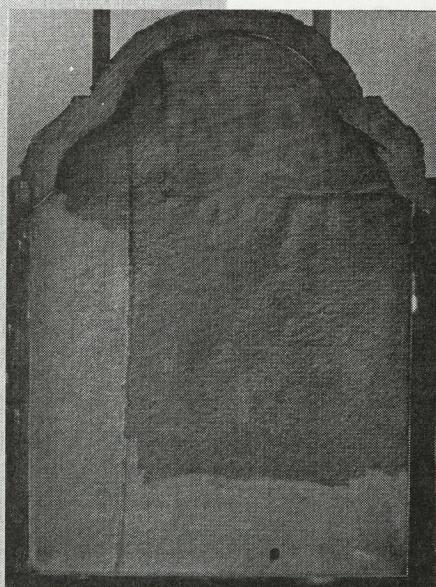
Sajnos a századfordulón a barokk művészet divatjamult stílusnak számított, s mivel az anyagi fedezet megvolt rá, lecseréltek az egészet, hisz bizonyára már kopott és piszkos is volt. Milyen lehetett fénykorában? Arról csak elképzelésem vannak, hisz amikor a munkálatok megkezdődtek, akkor a váci ferences templom / Szt. István vértanú

főoltárának /1735/ mintájára rendelték meg¹, amely még ma is sértelenül áll és lenyűgöz impozáns méreteivel, gazdag faragásával, aranyozott, ezüstözött, lúszterezett díszítésével és magas színvonalú festményeivel. Sajnos a váci ferences templomban dolgozó mesterekkel kapcsolatban semmilyen forrásanyagot nem sikerült fellelnem.

1900-ig a szabadkai ferencrendi kolostor a Szent Megváltó szerzeti tartományhoz tartozott, melynek központja Budán volt. Valószínűleg a tartományföndököségek köszönhető, hogy a későbbi építési és belsőépítészeti, valamint festészeti munkákat mind budai mesterek végezték. A szabadkai ferencesek hosszas huzavona után, királyi rendelet érvényével 1723-ban kapják meg az erődítményt. A várban már korábban is létezett egy Szt. Mihály kápolna –sajnos a belső berendezése, a védőszent főoltárképével szintén elkallódott-, ezt felszámolva 1729-ben kezdték meg az átépítési munkálatok, melyeket a budai illetőségű Matthias Kaier építőmester tervei alapján végeztek. A török-től felszabadított területeken beindult nagy újjáépítési feladatok megkezdésének ideje ez. A munkálatok 1736-ban fejeződtek be, az új templom az erődítmény külső falaira épült rá, a szentély felől egy kicsit meghosszabbítva azt, a vár déli tornya lett a templomtorony, homlokzata sima, dísztelen, egy központi ablakkal. A templom melletti kolostor

Szt. György, átvételi állapot /
Zatečeno stanje

Szt. György, átvételi állapot, hátoldal /
Zatečeno stanje, poledina

Szt. György, kitömített állapot /
Kitirano stanje

¹ P. Cvekan. 1977. 32. – a továbbiakban minden a templomra és az oltárképekre vonatkozó adat is tőle származik. Könyve a háztörténet kivonataként kezelhető.

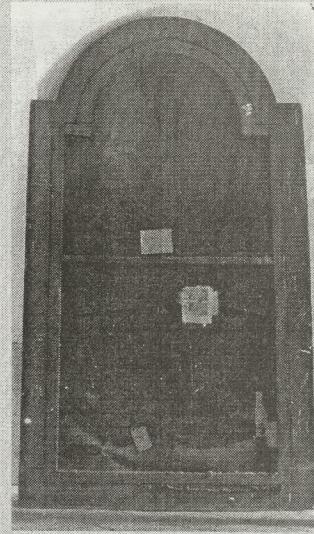
Szt. György, a restaurált kép /
Restaurirana slika

1736-76 között épült fel. A tervezett 3-3 jobb és bal oldali mellék oltárt csak a XIX. században sikerült megvalósítani egységesen, ezeket Pesky József pesti festő készítette (Fájdalmas Krisztus, Krisztus színeváltozása, Piéta, Mária mennybemenetele, Nepomuki Szt. János, Szt. Ferenc).²

1736-ban elkészült a főoltár építménye, faragványai és szobrai, melyet Anton Höger (?-1765) kismartoni születésű kiváló budai faragómester - szobrász készített 900 rajnai forintért³ és 150 mérő⁴ búzáért, ami összeadva 2100 forintot, vagyis 525 aranyat jelent.⁵ A korabeli viszonyokról tudni kell, hogy egy tehén 60-80 forintba került vagy, hogy egy lovas katona havi zsoldja 3 forint volt.⁶ A művész a szabadkai polgárok adományaiból fizették ki. Ennek értékét mutatja a budai oltárral történő összehasonlítás a lentiakben. A főoltár kb. 10-12 m magas, 5 m széles lehetett, és a kor szokása szerint valószínűleg teljesen betölötté a szentélyt. Gyakorlati kérdést vet fel, hogy vajon hogy bonyolították le az anyagbeszerzést akkoriban, hiszen nagy mennyiségiú, jó minőségű száraz hársfára volt szükség a faragott részek elkészítéséhez, a díszkeretek fenyőből készültek. A rossz útví-szonyok

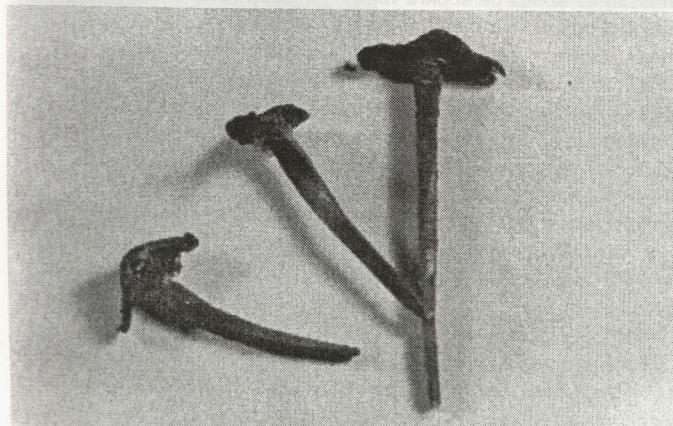
Szt. Mihály, átvételi állapot,
hátoldal / Zatečeno stanje,
poledina

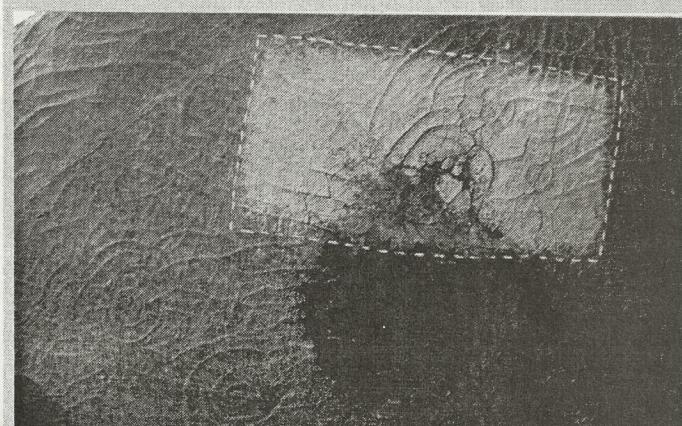
Szt. Mihály, átvételi
állapot /
Zatečeno stanje

miatt a szobrász valószínűleg Pest-Budáról hozatta le a fát a Dunán hajóval Bajáig, amint azt még az 1860-as években is tették. Helyben épületasztalos működhetett, aki nem használt hársfát. A fenyőt valószínűleg Erdélyből hozatták. A mester feltehetően több segédet is alkalmazott.

Az oltárt a szabadkai 1739-es nagy pestisjárvány után fejezték be. Az adományozók a XVII-XVIII. század folyamán Szabadkára telepedett bunyevác földbirtokosok, polgárok, várkapitányok és családjuk voltak. A főoltár aranyozási és festési munkálatait Sebastian Stettner budai festő-aranyozó mester végezte el 1000 rajnai forintért és 350 mérő búzáért, ez együttesen 3800 forintra rúgott, ami 950 aranyat tett ki. A pénzt Vojnich Máté adományozta, amiért családjával megmenekült a pestistől. Ezen munkába beletartozott a faragások, szobrok, oszlopok, szóval az egész oltárépítmény alapozása, aranyozása, ezüstözése, festése, márványozása. A művész bizonyára több segédet is alkalmazott. Ezen nagy összegek is az oltár kivételesen nagy méretei-ről tanúskodnak, s ez tünik ki az összehasonlításokból is.

Szt. Mihály, az eredeti kovácsoltvas szögek
/ Originalni ručno kovani eksri

Szt. Mihály, részelt, tisztító próba
/ Probno čišćenje

² P. Cvekan. 1977.35.

³ Ezüstpénz (14,03 gr, ebből 11,69 gr a színezüst), 4 forintot ért 1 dukát vagy arany

⁴ Śrmérték, 1 mérő kukorica 40-50 kg, 1 mérő búza ára 1740-ben 6-8 forint volt

⁵ Ma ez 18 ezer eurónak felel meg.

⁶ Káplár. L. 1984. 98.

Szt. Mihály, a restaurált kép / Restaurirana slika

A reneszánsztól kezdődően szinte élesen különbözik az aranyfüst készítés és a festészet tanulása. Az istenített művészek festményeket festettek, melyekhez iparműszaki remeknek számító díszkereteket készítettek a faharagók és aranyozták be az aranyozók, akik készen vásárolták az aranyfüstöt az aranyművesektől. S ez ma is így van, azzal a különbséggel, hogy nem az aranyművesek készítik, kalapálják az aranyfüstöt, hanem külön üzemek szakosodtak erre és a helyettesítő anyagok előállítására. A középkorban és a barokk idején egy dukátból (3,49 g, ebből 3,44 g arany) 120-150 lapot vertek. Manapság tízszer annyit, tehát tízszer vékonyabb az aranylaphoz. Egyes peremvidékeken azonban még a barokk korban is egy személy végezhette a művész alkotómunkát és a mai szemmel nézve művész szintű aranyozást. Akkoriban úgy tartották, hogy »csak jól« végezték me-

⁷ Babić, G. 219. old.⁸ A.Schoen, 1929. 265.⁹ A festményrestaurálásokra Gothard pater kezdeményezésére került sor a refektórium olajfalképeinek felújítása után, melyben mint segédrestaurátor vett részt 1995-ben.

A rekonstruált főoltár / Rekonstruisani barokni oltar

sterségüket. Kiváló munkáját dicsérlik a főoltár még megőrzött darabjai. A jó minőségű aranyak egy részét valószínűleg aranyfüstre váltotta be egy aranyverő mesternél még Budán, de lehet, hogy ő maga verte az aranyfüstöt, amely folyamat úgy lehetett végbe, ahogy Teophilus presbiter (XI. sz.) leírta: Végy görög pergament, melyet len szálakból készítettek, vagy egy papírlapot és az előzőleg finoman megtört és száritott vörös okkerben forgasd meg. Finoman polírozd föl hód, medve vagy vadkan agyarával, amíg fényes nem lesz. Majd négy ujj hosszú és széles darabokra vágd fel a lapot. Csinálj borjúbőr pergamenből egy ekkora méretű erszényt, és erősen varrd körbe, de úgy, hogy könnyen bele tudj tenni több ilyen festett lapot. Végy egy aranyrögöt, és kalapáccsal lapítsd szét egy üllön, vigyázva, hogy meg ne törjön. A lemez vágd hüvelyk nagyságúra, majd az erszénybe tudd minden lap közé középre, addig míg az meg nem telik. Végy egy széles, sima fejű öntött rézkalapácsot és egyenletesen ütögesd a sima kőre helyezett erszényt. Több-szöri ellenőrzéssel nézd meg elég vékony lette az aranyfüst. Ha az arany kezd kibújni az erszényből, akkor vágd körül a lapokat egy erre szolgáló kis ollóval. Így kell aranyfüstöt készíteni, s ha tetszés szerint véko-nytottad és felvagdostad, díszítsd vele a szentek feje körüli dicsáfent, a ruhaszegélyeket és minden mást, amit kívánsz.⁷

A ma már nem létező, de a leírásokból ismert budai Szt. Katalin templom berendezésének költségeivel egybevetveahol Stettner Sebestyén Schervitz Mátyás festőtársával együtt dolgozott, 570 forintért készítették el a patróna főoltárát, 6 szoborral, több angyalkával és a főoltárképpel⁸, következtethetünk nagyságára. Az oltártörökkek ből itélve, melyek Szabadkán megmaradtak, a szobrász és az aranyozó is jó

Szt. Lúcia, átvételi állapot /

Zatečeno stanje

Szt. Lúcia, kitömített állapot /

Kitirano stanje

Szt. Lúcia, a restaurált kép /

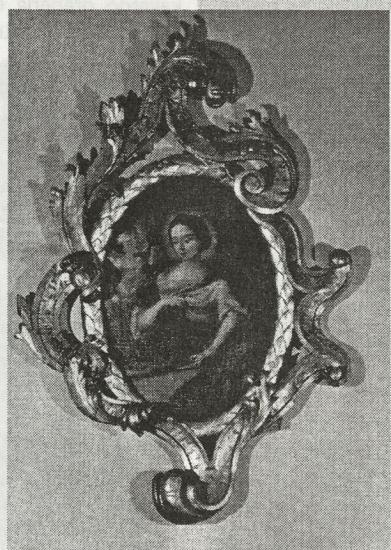
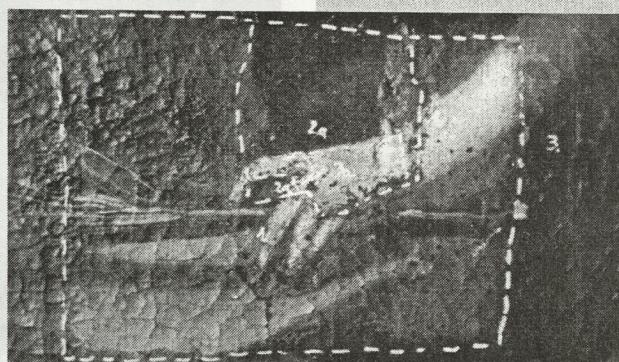
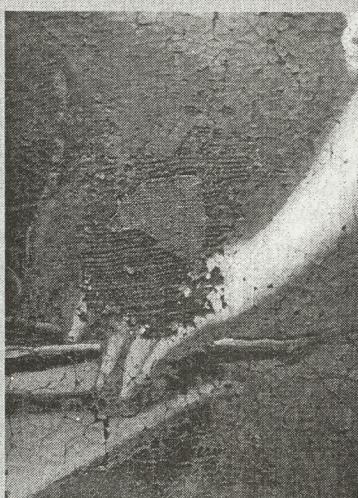
Restaurirana slika

minőségű munkát adtak át, s ha az utókor hozzá nem értő kezei nem tették volna tönkre, -itt az átfestésekre és az átfestések durva eltávolítására gondolok, a mai napig is kitartott volna épsségen a főoltárépítmény, mert a nedvesség és a farontó bogarak nem tettek benne kárt. Csak a szennyeződésréteget kellett volna eltávolítani róla. De mivel a századelőn sikeresen kidobták a templomból, nagy része elveszett, csak a négy aranyozott puttófej, a megőrzött festmények keretei bizonyíthatják a jó munkát, valamint a tavalyi év folyamán, a rendház padlásán fellelt oromdísz és íves díszkeret darab segíthetnek a néhai főoltár rekonstruálásában.

Szerencsére a nagy méretű (300 x 157 cm) főoltárkép nem kallódott el, sőt az 1997-es restaurálás óta újult erővel ragyog.⁹ A bájos arcú Szt.

Mihály védőn emeli szárnyait Szabadka fölé, mint ahogy azt tette a török kiúzése óta, amikor is a korbáli lakosság fő védelmezőjének választotta. E választás az új lakosság biztonságkereséssel is összefügg. A festményt a dorsti születésű /1699/ budai illetőségű Stettner Sebestyén festette 1740-1741 között¹⁰. Valószínűleg osztrák földön szerezte tudását egy ott tevékenykedő híresebb festőművészről, mert tehetsége szerint inkább középszerű, s főleg akkor az, ha az igazán nagyokhoz, a vele egységesen alkotó Krackerhez, Dorfmeisterhez vagy Maulbertschhez hasonlíthatjuk.

Az 1730-as évek voltak az a fordulópont, amikor a Habsburg birodalom legnagyobb mecénásai is az addig keresett itáliai mesterek helyett az olcsóbb és egyre közkedveltebb dél-német, morva vagy osztrák származású művészek első ge-

Szt. Lúcia, átvételi állapot a
keretben / Zatečeno stanje u ramuSzt. Lúcia, részlet,
átvételi állapot / Detalj zatečeno stanjeSzt. Lúcia, részlet, tisztítópróba /
Detalj, probno čišćenjeSzt. Lúcia, részlet,
tisztítás után /
Detalj posle čišćenja

¹⁰ Egyik festmény sincs szignálva, a szerzőség a háztörténet adataiból bizonyítható.

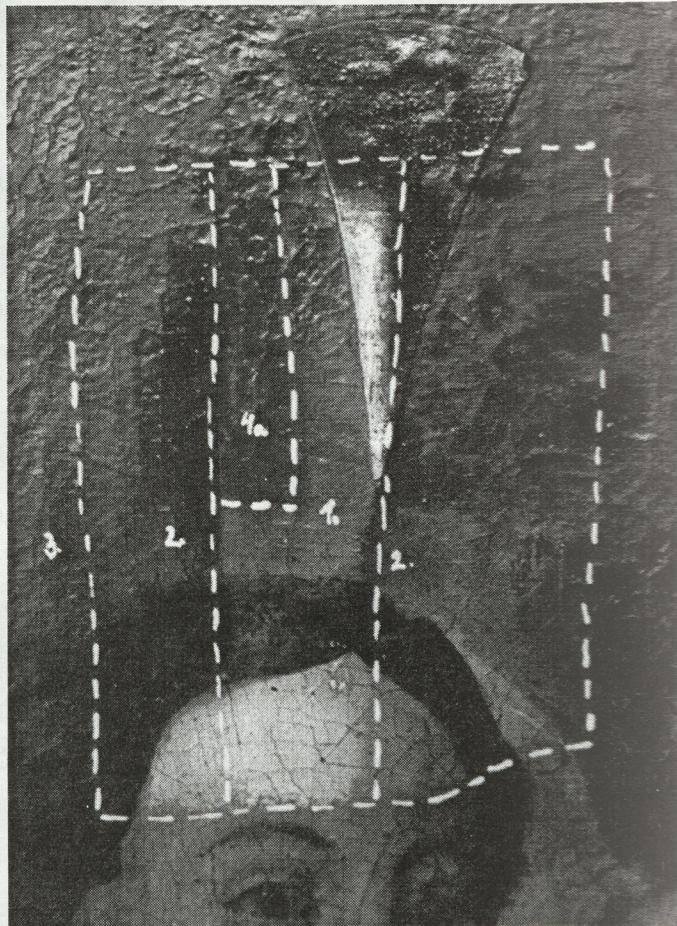
Szt. Cecília és Szt. Lúcia, a rendház ebédlójében /
Sv. Cecilija i Sv. Lucija u Franjevačkom refektorijumu

nerációját kezdi foglalkoztatni. Hogyne lett volna ez így egy kisebb város esetében, ahol a mecénások maguk a polgárok és kapitányok voltak. Bizonyára a kialkudott ár és a ferences kapcsolatok határozták meg a választást, mely a másodvonali Stettner Sebestyénre s komájára a fafaragó-szobrász Anton Hörgerre esett. Stettner Sebestyén művei csak Szabadkán maradtak fenn, a nevéhez fűződő budai munkák megsemmisültek, így ópusza a magyarországi művészet történetirás előtt még ismeretlen, s ezért az előző, kissé lekicsinyő szavak után mégis műveinek jelentőségét hangsúlyoznám, s ez kiváltképp az igazán jól sikeredett főoltárképre vonatkoztható. S most egy pár szó magáról a művészről, aki már 1727-ben a budai városi tanácshoz folyamodik a polgárjog elnyeréseért, s amelyet a városatya a budai festőtársak Georg Falconer és Caspar Landstrachiger beleegyezésétől tesznek függővé, mert ők is alig tudják megkeresni munkájukkal a kenyérrevalót. 1732-ben megegyezvén Falconerrel és annak fiával, újra folyamodik, de a másik festő valószínűleg 1736-ig nem adta beleegyezését a polgárjog elnyerésébe¹¹. Stettner Sebestyén 1738-ban házasságot köt özvegy Obergruber Mária Teréziával (aki Obergruber Keresztyél építőmester özvegye volt), 1741-ben fia, 1743-ban leánya születik. 1740-ben már háza van Budán. Tagja volt a budai polgári gyalogos gárdának Matthias Schervitz és Schultz (Jan Fridrich Schultz 1711-61, X. F. Falconer mestere volt) festőtársával együtt. 1743 előtti Budán csak apróbb kisegítő munkáiról (zászlófestés, zászlórúd és gombaranyozás) van adat, akkor fest portrét is a halott Kleiss Antal temesvári tanulóról. A fent említett, XIX. sz. elején leégett Szt. Katalin templomban 1747-ben és 1756-ban dolgozik. Vidéki munkásságát a jövő művészettörténeti kutatása bizonyára felfedi. minden esetben az bizonyos, hogy több komoly vidéki megrendelése is lehetett, mert házat Budán már akkor sem lehetett akármiből venni. Tüdősvadás következetében hal meg 1758-ban. Özvegye fél év elmúltával Gabriel Kronavetter (Bécsben tanult, + 1774) festővel lép házasságra. Vezetéknéve Stettner, Stattner, Gstetter Stöttner változatokban fordul elő¹².

A szabadkai ferences rendház története, a Historia Domus az oltárkészítés minden adatát tartalmazza. Szt. Mihály arkangyal (54 rajnai forintért Antunovich Simon rendházfő adományából), Szt. Györgyöt (21 forint és 10 arany, Matulchich György adományából), Szt. Luciat (10 forintért, Kubatusich Lúcia adományából) és Szt. Ceciliát (10 forintért Gabricsevichek adományából) készítette a festő. Ezek a festmények ma is megvannak. Boldogságos Szűz Mária (15 forintért, Szucsich György volt várkapitány adományából), Xavéri Szt. Ferenc és Szt.

Alexius (20 forintért, Kopunovich Miklós adományából) oltárképek már nincsenek meg¹³. Az adományok értékéből arra következtetek, hogy azok nem fedezhették az oltárképeket teljes értékét, inkább ráadásként vehetők számba, a lehetséges ikonográfiai változatok szereplőit erősítették meg.

Stettner Sebestyén Szt. Mihály arkangyal festménye a Közép-európai barokk festészet méltó képviselője, megfestése egy jó, könnyű kezű mesterre vall, s ha maga a mű nem is a barokk művészet csúcsa, de a Délvidék egyik szép, korabeli emléke. A festmény Szt. Mihály arkangyal ábrázolja frontalisan beállításban, amint lendületesen előrelép jobb lábával a kavargó felhőkön. Ő a mennyei seregek fejedelme. Jobb kezének felemelt mutatóujjal a kép felső ivében lévő Szentháromság szimbólumra mutat / Mihály- mika el /héber/- ilyan mint Isten, ki fogható Istenhez. Bal kezében az imádságot jelképező kapcsos, fekete imakönyv és az ében rózsafüzér többet nyom, mint a súlyos malomkő. Szt. Mihály körül kilenc szárnyas, aranyos puttófej bukan elő a gomolygó felhők közül. Az arkangyal római katona öltözettel ábrázolja a festő, ragyogó-kék, arany nyakszegélyes páncélinget, valamint az alatta egy hosszú és egy combközépig éró tunikát visel. Bal vállára fodrozódó vörös köpeny tekeredik. Fején keresztes arany homlokpánt, derekán aranyöv. Lábán nyitott orru csizmát visel. Szárnyait széttárja. Alakja sudár, izmos, arca lenyűgözően tiszta és szép, bőre gyöngyházszínű, haja barna, hullámos. A festő barokkosan komponál, csupa kavargó drapéria és gomolygó felhő, melyeket a mennyei sugarak fénye von be. A szürkés, semleges háttér jól kiemeli az élénk, tiszta, pi-

Szt. Cecília, tisztítópróba /
Probno čišćenje

¹¹ A sokkal tehetségesebb Falconer neve nem ismeretlen a Délvidéken, Bácson és Szerémségségen is dolgozott, Futakon Mária Terézia híres generálisának, Hadik Andrásnak néhai birtokán ma is őrzik a régi templom oltárképeit, melyeket unokája Xaver Ferenc festett.

¹² Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának adattára.

¹³ P. Cvekan, 1977. 33.

Szt. Cecilia, átvételi állapot a keretben /
Zatečeno stanje u ramu

ros, sárga és kék szín ragyogását.

Szent Mihály arkangyal a hét arkangyal, a legmagasabb menynyei fejedelmek egyike, az Egyház oltalmazója, küzdelmeinek pártfogója. Ősi hagyomány szerint patrónusa a keresztyén katonáknak is, főleg ha a pogányság ellen, a hitért küzdenek, ezért választotta a török alól frissen felszabadult vidék szabadvai első egyháza patrónusának.

A festményt 1997-ben restauráltam. Méreteinél fogva és a kezdetleges technikai felszereltség miatt igen nehéz feladattal küzdötttem meg, minden kézi erővel végeztem. A festmény hordozójára kézzel szűrt lenvászon, négy 80 cm széles darabból lett összevarrva és egy gyenge vakkeretre volt felfeszítve Kovácsoltvas szögekkel. A vászon szélei kirojtosodtak. A festményt a művész itt helyben festette, az alapozás - mely egyébként vörös, úgynevezett bóluszos krétaalapozás, a vakkeret oldalaire nem került. A hordozón 20 db kisebb nagyobb (a legnagyobb 20 cm és 10 x 8 cm hosszú mechanikai sérülés) hasadás, lyuk volt, amelyeket hátulról különböző anyagokkal foltoztak meg: vászon, viaszos vászon, papír, újságpapír. A vászon idővel megereszkegett és a fotozások helyén megráncosodott. Az alapozó és pigmentréteg stabil,

Szt. Cecilia, átvételi állapot /
Zatečeno stanje

nem pereg, kemény, erősen kagylósodott és az egész felületen (a vakkeret takarását kivéve) repedéshálóval borított, melyek repedései különböző méretűek. A pigmentréteg a felső részen, az Istenszemnél nagy felületen károsodott, valamilyen erős vegyszer folyhatott rá, a lefolyás nyomai a háttoldalon megmaradtak, a festett felület pedig lemaradt, kisebb helyen az alapozó réteg is eltűnt. A festményt fedő lakkréteg oxidálódott, megsötétedett, az egész felületet szenyeződésréteg fedte és a sérüléseknel átfestetették. A festmény fototechnikai vizsgálatai, a lumineszcens felvételek kimutatták az átfestések helyeit, az infra-kamerával történő vizsgálat viszont nem igazolta a festménnyel kapcsolatos kedves kis anekdotát, melyet a rendház története leírt, miszerint Stettner S. az ördögön taposva festette meg először az égi harcost, de mivel az adományozó sokalta az ördögöket, ezért kénytelen volt azon változtatni.

Valószínűleg egy újabb képet festett, mert a vizsgálat nem mutatta semmi nyomat az átfestésnek. A festményt megtisztítottam a szenyeződésektől és régi lakkrétegtől, valamint a háttoldalt is a foltoktól, majd kiegészítettem a hordozó hiányait és élbe ragasztottam a hasadásokat. A viasz-gyantás konzerválások közben kiegészítettem az alapozás hiányait (vörös okkerrel szinezett zselatinos kréta tömítések-

Szt. Cecilia, részlet, kitömített állapot /
Kitirano stanje

Szt. Cecilia a restaurált kép /
Restaurirana slika

Szt. Cecília, részlet, átvételi állapot /

Detalj, zatečeno stanje

kel) és az esztétikai rekonstrukcióval fejeztem be munkámat. A festményt új vakkeretre feszítettem fel, mert a régi hevenyészett volt, bizonzára egy helyi mester készítette és nem Hörger Antal. A Szt. Györgyöt ábrázoló oltárképet 1999-ben restauráltam. Ez a festmény volt a legmegviseltebb állapotban. Szt. György a keleti és nyugati egyházban egyaránt a legnépszerűbb és a leggyakrabban ábrázolt szentek közé tartozik. Katonaszent, mint Szt. Mihály és 303-ban halt vér-tanúhalált. A kép középpontjában, római katonai öltözetben, rövid fehér tunikában, kék, aranyszegélyes mellvérben, piros és fehér tollas sisakban ül a rövidke mellső lábaival ágaskodó fehér paripáján, mely kissé apró a jó izomzatú, kerekded, pirospozsgás Szt. Györgyhöz viszonyítva. A háttérben a jobb oldalon a király-lány imádkozik. A festmény hordozója a fentivel egy végből való (azonos számú lánc és

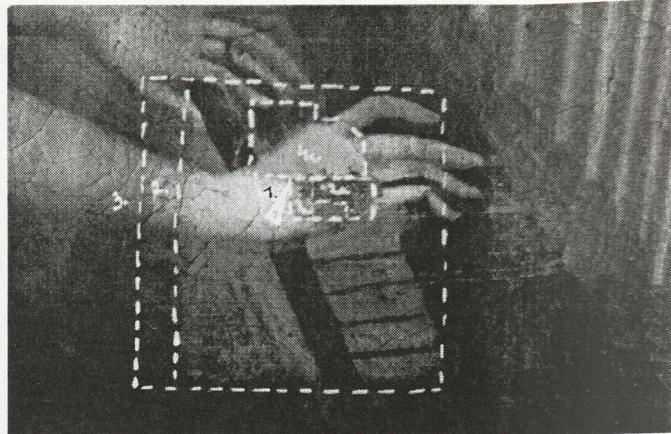

4
3. a.
-3
2. a.
-2
1
0

Luminescenscens felvétel a Szt. Cecilia kezéből vett 1.

számú minta rétegciszsolatáról, melyen jól elkülöníthetők a felvitt festékrétegek: 0. az eredeti vörös alapozás 1. eredeti, 2. a megsárgult eredeti lakkréteg, 2. a. olajos tömítés, 3. szennyeződésréteg, 3. a. gyantás átfestés, 4. a. olajos átfestés (a tisztítópróba alkalmával e rétegek előtűntek) / Luminescentni snimak makroizreza, uzorka uzetog iz

Sv. Cecilijine ruke, na kojem se dobro mogu videt naneti slojevi: 0. originalna bolus podloga, 1. originalni bojeni sloj, 2. originalni oksidirani vernir, 2. a. uljani kit, 3. naslage, 3. a. preslikavanje smolnim vezivom, 4. a. uljnano preslikavanje (u toku probnog čišćenja ti slojevi su se razotkrili)

Szt. Cecília, részlet, tisztítópróba /

Detalj, probno čišćenje

vetülék fonál) két darabból összevarrt lenvászon, mely iszonyatos mechanikai sérülésen ment keresztül, valamire rázuhanhatott, vagy felszabdalták. A felső ív harmadában összeroncsolt képet hátulról egy nagyobb darab vászonnal befoltozták, a szétszakadózott eredetet több helyen felcserélődték. A sérülés következtében az eredeti alapozás és pigmentréteg nagyon hiányos volt, ami csak a nagy felületű átfestés eltávolítása után került napvilágra. A vászon még egy kisebb lyuk tátongott a sárkány hasa alatt. A roncsolt felület kivitelével a pigmentréteg kemény, stabil, de nagyon kagylósodott, valamint repedéshálóval borított. A festményt megsötétedett lakk és szennyeződésréteg borította, a hátoldalt is sajnos olajfestékkel átkenték. A festményt letisztítottam, puhitás után viasz-gyantával konzerváltam és kiegészítettem, a felület egy részét rekonstruálni kellett. Ez a kép is a dublórozás után új vakkeretre került, mert az eredeti hevenyészett volt. A néhai főoltár két legnagyobb képe a restaurálás után visszakerült a templomtérbé. A két szépséges, széles díszkeretet a tisztítás után újra aranyoztam, valamint ezüstöztem.

A másik két megmaradt festmény a rendház ebédlőjét díszíti és 1995-ben lettek restaurálva Goran Bolić közreműködésével. A barokk főoltár szétszedése után a képeket XX. századi modern csavarokkal szerelték össze a két faragott, aranyozott, csigavonalas, akantuszleveles díszkerettel, melyek szintén a főoltár részei lehettek, ám semmiképpen nem voltak a képek díszkeretei, mert 10 cm szélességben takarják körben a festményeket és faluk sincs. Az összecsavarozás után festették feketére a faragott keret külső díszzeit, a fekete festéket, később egy öreg barát lekaparta egy pénzérmevel Gothard pater elbeszélése szerint, így történt ez a többi oltárkép keretével is. Szt. Mihály vonásai visszaköszönnek a két ovális formájú, pandan kép esetében, mely a két bájos vér-tanú szüzet ábrázolja. Szt. Cecília magas

Szt. Cecília, részlet, tisztítás után /

Detalj posle čišćenja

támlájú széken ülve, jobb oldalával felénk fordulva orgonán játszik. A XV. századtól kezdve a muzsika védőszenteként jelenítik meg. Halványkék, fűzött ruhaderekat és fehér gazdag ujjú inget visel. Hátára élénk cinóberpiros palást omlik. Barna haja kontyba van tűzve, benne kék szalagon csüngő gyöngy az ékszer. E kék szalag az átfestés után vált láthatóvá. Tőle jobbra az ujjával a kottára mutató angyalka röpdős. E festmény volt a legjobb állapotban, néhány kisebb mechanikai sérülés, lyuk, pergés és átfestés kivételével más gond nem nehezítette a rendbetételt. Érdekes viszont megemlíteni, hogy előlről lett bronzporos kartonnal befoltozva a szent feje fölötti 6 x 2 cm-es hiány, amit aztán átfestettek. A felület stabil, kernény és kagylósodott, mindenkor óvális kép esetében. Besötétedett lakk és szennyeződésréteg fedi. A két festményt tisztításuk, konzerválásuk és kiegészítésük után a díszkerettel sérülésmentesen erősítettem össze, nem úgy mint az átvételi állapotban, amikor is csavarok lyukasztották át a festett felületet, így erősítétek hozzá az ún. díszkeretkhöz.

Szt. Lúciát, a szírkúzai származású vártonú szüzet kék háttér előtt, a festmény középpontjában állva ábrázolja, rajta fehér ing és pirosas ruha. Barna haja kontyba van összefogva, fejéről fátyol tekeredik ruhakivágására. E részlet csak az átfestés eltávolítása után vált láthatóvá. Lesütött tekintetével a tőle jobbra röpdős pötty kezében lévő kardra néz, melyel - a legenda szerint - a torkát átdöfték, baljában a vártonúság pálmaját tartja, melyet egy piros terítővel letakart asztalra helyez. Tőle jobbra tűcsóva lobog, melyből füstfelhő gyűrűzik. Kínzatásának ezen motívumát takarja a díszkeret. Komolyabb méretű hiány és lyuk a szent bal kezénél volt, ahol is törmelékkel teli olajos és gyantás masszával előlről és a kép hátoldaláról is vastagon átkenték a sérült felületet, az eredetit is lefedve. A rétegciszolatról készült lumeneszcens felvételen jól elkülönülnek a rétegek. Ezzel megegyező anyagú javítások voltak a Szt. Ceciliát ábrázoló festményen is. A két kép valószínűleg a főoltár szétszerelése alatt sérült meg. Azóta egy párnak tekintették őket és a hozzájuk kapcsolt díszkereteket is, melyeket szintén feketére festették, mint a többi kép díszkeretét, azzal a különbséggel, hogy a belsejük levélkoszorút újraanyozták. Az átfestés és aranyozás eltávolítása után egy kissé kopott, de egységes felületű eredeti aranyozás került a napvilágra, amelyet a konzerválás és a kisebb kiegészítések után nem tartottam szükségesnek újraaranyozni.

ZUSAMENFASSUNG

Der ehemalige Altar der franziskaner Kirche in Subotica

(Zur Erinnerung auf den Pater Gothard Hajek)

In Jahr 1723 erhielten die Franziskaner in Subotica die Festung, wo sie eine dem Sankt Michaelis gewidmeten Kapelle eingerichtet haben. Die Festung wurde im Jahr 1736 nach den Entwürfen des Architekten Mathias Kaier in eine barocke Kirche umgebaut. Der barocke Altar wurde von dem Bildhauer aus Budim Anton Herger geschnitten. Die Schnitzereiarbeit wurde nach der Pest-Epidemie im Jahr 1739 fortgesetzt. Der Vergoldner und Maler Sebastian Stetner vergoldete die Schnitzereien und malte 6 Altargemälde. Dieser bekannte barocke Altar, welcher nach der Muster der franziskaner Kirche in Vac (1735) gemacht wurde, wurde am Anfang des XX. Jahrhunderts auseinandergelöst und durch neoromatische Einrichtung ersetzt, welche auch heute noch die franziskaner Kirche verzieren. Von dem barocken Altar sind 4 Gemälde und 3 Engelchen in zwei Teilen aufbewahrt. Die Arbeit enthält Angaben über die Verhältnisse unter denen der Altar entstanden ist, über den Maler, über die Restaurierung der bestehenden Gemälde.

SAŽETAK

Nekadašnji oltari subotičke franjevačke crkve

(U spomen na patera Gotharda Hajeka)

Subotički franjevci su 1723. godine dobili subotičku tvrđavu, u kojoj su uredili jednu kapelu posvećenu Sv. Mihovilu. Tvrđava je pregrađena 1736. godine u baroknu crkvu po planovima budimskog arhitekte Matijasa Kajera. Te godine je Anton Herger, budimski kipar izrezbario barokni oltar. Posle kuge godine 1739. nastavljeni su radovi na oltaru. Budimski pozlatar i slikar Sebastijan Štetner je pozlatio rezbarije i naslikao 6 oljnih slika. Taj čuveni barokni oltar koji je rađen po uzoru na oltar iz franjevačke crkve u Vacu (1735) je početkom XX veka rastavljen i zamenjen neoromanskim unutrašnjim uređenjem koji i danas ukrašava Franjevačku crkvu. Od baroknog oltara su sačuvane četiri slike i tri anđelčića i dva dela (vrh ukrasnog rama i oltara). Rad govori o okolnostima nastanka oltara, o slikaru i o restauraciji postojećih sačuvanih slika.

A Xavéri Szt. Ferencet, a missziós hittérítőt és a Szt. Alexiost remete-koldust ábrázoló festményeket a váci oltár példájából és az értük kifizetett összegből kiindulva a vártonú szüzekével megegyező formájúnak és méretűnek képzettem el. A rekonstrukciót ikonográfiai forrásokra hagyatkozva készítettem.

Az oltár legfelső festménye a Boldogságos Szűz Máriát ábrázolta és a fellelhető keretnél alapján lehetett a méretére következtetni, amely szerint sokkal nagyobb volt, mint amit a megrendelő által adományozott összegből képzettem el. Színvilágában valószínűleg a Szt. Mihály festmény ragyogására és mozgalmasságára felelt. S hogy hová kerülhetek el múltunk ezen békess emlékei, azt ma még sűrű homály fedi, de remélem egyszer még találkozom e festményekkel és ha restaurátori segítségre szorulnak, akkor örömmel fogom őket rendbe hozni, mint ahogyan azt is tervezem, hogy a rendházban szunnyadó többi barokk és múlt századi nagyon rossz állapotban lévő művet is sikerül majd az utókor számára megmenteni.

Irodalom:

- Babić, Gordana**, 1983., Ikone, Narodna knjiga - Vuk Karadžić.
Beograd.
- Bálint Sándor**, 1977., Ünnepi kalendárium, II. Szent István Társulat.
Budapest.
- Cvekan, Paškal**, 1977., Subotički franjevački samostan i crkva.,
Plamen. Slavonski brod
- Káplár László**, 1984., Ismerjük meg a numizmatikát., Gondolat.
Budapest.
- Schoen Arnold**, 1929., Schervitz Mátyás budai festő.,
Magyar művészet. 5. sz., Budapest.
- Szentek Lexikona**, 1994., Dunakönyv Kiadó. Budapest.

Köszönet Vadnai Erikának a rétegciszolatok és fotóik elkezdéséért és Gerlovics Szilveszternek, a korabeli pénzek értékének meghatározásában nyújtott segítségéért.

Fotók: Korhecz, Hevér M. (ebédlő), Vukelić Ž. (Szt. Cecília, Szt. Lúcia átv. áll. keretben), Vadnai.

Olga Kovačev Ninkov, istoričar umetnosti, Gradska muzej Subotica

Vitražista Mikša Rot u Subotici

Mikša Rot

Kada su stručnjaci otkrili secesiju i istoricizam kao ravноправne istorijske stilove u umetnosti, počela je revitalizacija umetničke baštine vezana za njih. Takođe je nakon mogućnosti nastanka spomen kuće – muzeja

Mikše Rota (Róth Miksa, 1865-1944) u Budimpešti 1987. godine – pa do njenog zvaničnog osnivanja i otvaranja 1999. godine¹, počelo pojačano interesovanje za delo i život velikog majstora vitraža i mozaika. Iako je Rot imao brojna i značajna realizovana dela u zemlji i inostranstvu, a publikovao je stručne tekstove i memorare, prva bogato ilustrovana monografija o njemu nastala je tek 1993. godine.² O njegovim vitražima u Subotici se pisalo već 1978. godine prilikom revitalizacije Gradske kuće kao izuzetnog spomenika secesije³, ali je pažnju subotičke javnosti na njih ponovo skrenula prošlogodišnja serija, emitovana na kanalu mesne televizije. Publikovani su i pojedini tekstovi nastali tokom snimanja ili nakon snimanja emisija.⁴ Zbog pojačanog interesovanja šire stručne javnosti autor ovog teksta je bio uključen u istraživanja vezana za Suboticu. Povodom 60 godina od smrti Mikše Rota, jednog od stvaralaca subotičke Gradske kuće – u kojoj se danas nalaze Istorijски arhiv, Meduopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture, te Gradski muzej, mesto naše delatnosti, kratko ćemo sumirati naša saznanja vezana za njegovu delatnost u Subotici. Tim pre što se aktivnost pomenute tri institucije ponekad ne može oštro razdvojiti ako je Subotica u pitanju, a pogotovo ne u pogledu secesije, koja je i sama bila primer "Gesamtkunst"-a. Neka ovo bude ujedno i skroman dodatak istraživanju i prezentaciji, tj. budućoj stručnoj monografiji i izložbi o Gradskoj kući, koja će 2008. slaviti sto godina od početka svoje izgradnje.

Prvi pokušaj da se sagleda veza te uticaji umetnika i umetničkih škola za izradu vitraža na području Vojvodine, do sada je učinio istoričar umetnosti Bela Duranci pišući o vitražima subotičke Gradske kuće⁵ – kaže Donka Stančić u svojoj knjizi o novosadskim vitražima.⁶ Bio je to deo realizacije plana sekcije istoričara umetnosti Društva muzejskih radnika Vojvodine, po kome je Duranci 1965. godine počeo sa izradom studije o Gradskoj kući. Stoga je radi upoznavanja secesije, došlo do njegovog plaćenog studijskog boravka u Beču, Pragu i Mađarskoj.⁷ "Sticajem prilika, počeli smo se baviti secesijom baš onda kada se Evropa ponovo počinje zanimati za secesiju" – veli Duranci.⁸ Na osnovu njegove studije, subotička Gradska kuća je 14. marta 1967. godine proglašena spomenikom kulture.⁹ Iste godine je u nju iz Rajhlove pa-

¹ Fényi Tibor: Budapest. Róth Miksa Emlékház. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 712. Budapest, str. 1.

² Varga Vera: Róth Miksa művészete. Helikon, Budapest, 1993.

³ Bela Duranci: Vitraži Gradske kuće u Subotici. In: Grada za proučavanje spomenika kulture, Novi Sad 1978, str. 309-316.

⁴ Autor emisije: novinar Smiljan Njagul, Rukovet, br.8-12. 2003. "Sjaj i tama subotičkih vitraža".

⁵ Bela Duranci, 1978.

⁶ Donka Stančić: Vitraži – Novi Sad, Petrovaradin, Sremski Karlovci, Futog. Opštinski zavod za zaštitu spomenika kulture N.S. Novi Sad 1997, str. 19.

⁷ Izveštaj istoričara umetnosti Gradskog muzeja Subotica za godinu 1965. Rukopis, Umetničko odjeljenje GMS

⁸ Bela Duranci o spostvenom otkriću vitraža: Vitraži kao kruna secesije. In: Rukovet, br.8-12. 2003, str. 6.

⁹ Odluka Skupštine Srbije, Službeni glasnik RS br.16.

late preseljen Gradske muzej, čiji je kustos tada bio Duranci. Vi traža u svečanoj većnici Gradske kuće tada nije bilo, jer su bili izvađeni u dva maha, posle Prvog i posle Drugog svetskog rata, zahvaljujući svom istorijsko-političkom programu. Međutim 29. januara 1968. godine oni su prenešeni iz podruma Gradske kuće u restauratorsku radionicu Stevana Stanišića u Somboru. Na svoje prvo bitno mesto su konačno vraćeni tek 26. septembra 1977. godine.¹⁰ Posle toga je Duranci publikovao tekst o njima, u kome im se približava iz ugla stručne valorizacije secesije uopšte. Pišući o vitražima i njihovim autorima Mikši Rotu i Šandoru Nadi (Nagy Sándor), Duranci ostavlja otvoreno pitanje tačne granice između njihovog autorstva.¹¹ Razmatra njihove moguće veze sa raznim grupama umetnika i uticajima koje su na njih vršile tada aktuelne likovne kolonije. U donjem desnom uglu vitraža sa prikazom carice Marije Terezije utvrđuje signaturu Mikše Rota "carskog i kraljevskog dvorskog vitražiste", a navodi i kartone - skice Šandora Nade za neke od vitraža,¹² te iskaz Mikše Rota iz njegovih memoara, da je "vitraže subotičke Gradske kuće delimično radio sa Šandorom Nadem".¹³ (U svojim sećanjima, pri tome Rot ne spominje vitraže subotičke sinagoge - koje mu neki takođe pripisuju. U zadnje vreme direktor spomen kuće Mikše Rota Tibor Fenji tvrdi da ih je izradio brat Mikše Rota). Duranci iznosi da su mu crteže, skice Šandora Nade, jednog od čelnika umetničke kolonije u Gedeleu (Gödöllő), dostavili njegovi prijatelji, saradnici mađarskog Državnog nadzorništva za spomenike kulture (OMF).¹⁴ Zapravo je u godini vraćanja subotičkih vitraža Mikše Rota na prvo bitno mesto, 1977. godine, istoričar umetnosti iz Budimpešti Katalin Geler, publikovala svoja istraživanja na temu vitraža Šandora Nade.¹⁵ Sustrotno drugoj stručnoj literaturi¹⁶, ona je tačno datirala i subotička dela (1911), a nakon dve godine je objavila tekst o radu Mikše Rota, kao zlatnom periodu umetnosti mađarskog vitraža.¹⁷ Katalin Geler je utvrdila da je Mikša Rot bio jedan od mađarskih vitražista koji je dobijao najveći broj narudžbi i najznačajnije narudžbe¹⁸, te da je bio u kontaktu sa skoro svim značajnim projektantima vitraža u Mađarskoj, kao npr. sa slikarom Ronai Ripplom (Rippl-Rónai József)¹⁹. Najduže i najplodonosnije je sarađivao sa predstavnicima likovne kolonije u Gedeleu, umetnicima Aladarom Kriš-Kerešfejem (Körösfői-Kriesch Aladár) i Šandorem Nadem. Njihova saradnja je bila vrhunac stvaralaštva Mikše Rota.²⁰ Istovremeno, te godine - naročito 1910-te, je bio vrhunac i vitražne umetnosti Šandora Nade.²¹ Konkretno, po nacrtima Šandora Nade Mikša Rot je u tom periodu izveo sledeće vitraže: za Nacionalni salon (Nemzeti Szalon) sa Aladarom Kriš-Kerešfejem (1907.), za Mađarsku kuću u Veneciji (Velecei Magyar Ház, 1909.), za subotičku Gradsku kuću (1911), za katoličku gimnaziju u Satmarnemediju

(Szatmárnémeti, 1912), za Palatu kulture u Marošvašarhelju (Marosvásárhelyi Kultúrpalota, 1913), za kapelu u Lipotmezeu (Lipótmezei kápolna, 1913.), za semenište u Temišvaru (Temesvári papnevelde, 1915), za vilu Druker (Drucker villa, 1920).²² Katalin Geler, kao i mnogi drugi, za najimpresivnije, umetnički zrelo komponovano delo smatra vitraže Palate kulture u Marošvašarhelju (danasa Tîrgu Mureş, Rumunija). Subotičke vitraže posebno ne obrađuju.

Bela Duranci u svojoj studiji saopštava da je autor šest vitraža dveju bočne niše čeonog zida svečane većnice subotičke Gradske kuće Šandor Nad, a četiri vitraža centralne niše i šest vitraža na bočnim zidovima Mikša Rot.²³ Dodajmo da je autor vitraža stepeništa i hodnika isto Rot. O tome, kao i drugim interesantnim podacima govore nam dokumenti subotičkog Arhiva, čije istraživanje je od tada vršeno u više navrata i od kojih je tri prikazao arhivista Laslo Mađar.²⁴

Hronološki, prvi dokument vezan za Mikšu Rota koji Laslo Mađar iznosi u javnost je Rotov predračun, pisan 16. novembra 1909. godine. On predviđa troškove izrade vitraža subotičke Gradske kuće na sledeći način:

- 1) 27 prozora u većnici u dekorativno ornamentalnom izvođenju, po komadu u proseku 340, ukupno 9180 kruna
  - 2) Aternativa: Istih 27 prozora, u gornjem delu dekorativno ornamentalna, u donjem bogato figurativna: 12 prozora sa ornamentikom po komadu 340 - ukupno 4080, 15 prozora sa figuralama po komadu 700 - ukupno 10500. Sveukupno 14580 kruna.
  - 3) 7 prozora u maloj sali, srednje bogato, ornamentalnih po komadu 200, ukupno 1400.
  - 4) 11 velika prozora u sobama gradonačelnika i glavnog župana, kao i u sali za venčavanje, srednje bogato, ornamentano, po komadu 470, ukupno 5170.
  - 5) 30.00 m srednje bogata vitraža za prozore stepeništa, po komadu 120, ukupno 3600
  - 6) 70.00 m jednosavnjih vitraža za prozore vestibila, po komadu 80, ukupno 5600
  - 7) 2 vitraža sa prizorom stare i nove gradske kuće za dva prozora vestibila, po komadu 500, ukupno 1000 kruna.
- Ukupan trošak 25.950 kruna.²⁵

Očito da je predračun sastavljen na osnovu odrednica projektnata zdanja Dežea Jakaba i Mercela Komora. Mi smo izvršili pregleđ današ postojeci vitražnih prozora u Gradskoj kući, na osnovu čega se vide odstupanja od startnih predviđanja, npr. u svečanoj većnici se nalazi 17 figurativnih i 13 ornamentalnih, ukupno 30 vitraža od predviđenih 27. Ne nalazimo vitraže u neka-

¹⁰ B. Duranci, 1978, str. 309.

¹¹ B. Duranci, 1978, str. 310.

¹² B. Duranci, 1978, str. 309-310.

¹³ Róth Miksa: Egy üvegfestő emlékei, Budapest, 1943, str. 83.

¹⁴ Duranci, B. 2003, str. 7.

¹⁵ Gellér Katalin: Nagy Sándor üvegablakművészete és történeti előzményei. In: Ars Hungarica 1977/2, str. 251-265.

¹⁶ Varga, V. 1993, str. 75.

¹⁷ Gellér Katalin: Róth Miksa (1865-1944) a magyar üvegablakművészeti fénykora. In: Művészettörténeti Értesítő 1980 (XXIX)/2, str. 148-153.

¹⁸ Gellér K. 1980, str. 149.

¹⁹ Gellér K. 1980, str. 150.

²⁰ Gellér K. 1977, str. 253.

²¹ Gellér K. 1977, str. 255.

²² Gellér K. 1977, str. 265.

²³ Duranci, B. 1978, str. 313-314.

²⁴ Magyar László: Tovatűnő évszázadok. Egy levéltáros írásiból. Életjel, Szabadka 2001, str. 182-183. Dokumenti su prije toga objavljeni 1997. u časopisu Hid, br. 2. Novi Sad

²⁵ Istoriski arhiv Subotica (u daljem tekstu IAS), Gradska veća - Városi Tanács XV/87/1906.

dašnjim malim salama gradonačelnika i Velikog župana, a nalazimo kako je i bilo planirano, u hodniku gornjeg dela stepeništa na ulazu u predvorje svećane većnice 3 sa jedne i 3 sa druge strane ornamentalna uska dekorativna venca, ukupno 6 vitraža; u gornjem delu stepeništa 1 sa jedne strane i 1 sa druge strane ornamentalne prozore sa figurativnim simboličnim amblemama, te nešto niže u stepeništu 3 po 3 ornamentalna vitraža različite veličine, ukupno 8 vitraža. U prizemlju stepeništa od svečanog ulaza, sa dve strane nalaze se vitraži sa prikazom stare i nove Gradske kuće, te 3 po 3 ornamentalna vitraža sa lučnim prozorima i 1 po 1 rozeta, ukupno 10 vitraža. U prostoru prvog sprata koji gleda na stepenište nekadašnjeg žandarmerijskog ulaza nalazimo 4 ornamentalna uzana vitraža. Krajnju i tačnu procenu predviđenih i izvedenih vitraža bi mogli dati stručnjaci Meduopštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture.

Subotički arhiv čuva izveštaj Komora i Jakaba nastao 2. novembra 1911. godine, u kome saopštavaju Đuli Valiju da je vitražista Mikša Rot prihvatio izvedbu radova na Gradskoj kući za 21.000 kruna:

"...U prilog Vam šaljemo akta koja ste nam poslali i imamo zadovoljstvo obavestiti Vas kako je Mikša Rot prihvatio uraditi stavke I - XII za 21000 kruna, te da će kartone dati gradu na raspolažanje. Portretnu mu je 5 meseci i smeštaj, a termin početka radova je - odmah. Iduće nedelje će doputovati dole jedan njegov čovek, uzeći tačne mere i moli da mu tom prilikom pružite neophodnu pomoć. On će se, gospodine kolega, obratiti Vama. Molimo Vas da tom prilikom i pismenim putem sa njim ozvaničite dogovor."²⁶

Od pomenutih kartona Mikše Rota u Subotici do sada nije nađen ni jedan. U Budimpešti je sredinom 70-tih godina nadeno nekoliko skica Šandora Nada koje potvrđuju njegovo učešće u projektovanju vitraža sa šestoricom mađarskih kraljeva.²⁷ Osim toga, među podacima Instituta za istraživanje istorije umetnosti Mađarske akademije nauka – u zaostavštini Mikše Rota, Andraš Hadik je pronašao nacrt veličine 150 x 154 cm za vitraž koji pokazuje novosagrađenu Gradsku kuću.²⁸

Za nešto više od šest meseci od prihvatanja narudžbe, Mikša Rot upućuje pismo Đuli Valiju datirano 25. maja 1912. godine u Budimpešti: "Sa zahvalnošću sam primio 2 poslate fotografije, te sam sada već napravio i dva prozora sa figurama paževa. Iako je jedna od fotografija snimljena na opačke, mislim da će uspeti i ovu prepreku savladati. / Jedan deo gotovih vitraža sam na adresu senata poslao upakovano u 11 sanduka. Molim prilikom njihovog pristizanja za pažnju i da se sanduci transportuju na lice mesta samo u uspravnom položaju. Ujedno Vas molim, da me obavestite o pristizanju pošiljke, da bih mogao odmah poslati moje saradnike za montiranje. Ovi sanduci sadrže gornje prozore stepeništa, hodnika i velike sale."²⁹

Sadržaj pisma potvrđuje činjenicu da su lica dva paža modelovana na osnovu poslatih fotografija (!) koje su predstavljale, kćerke dvojice čelnika grada, župana Šandora Purglija, te gradonačel-

nika Karolja Biroa.³⁰ Drugi važan momenat je datum slanja pisma i pošiljke (25. maj 1912. god.) iz čega se vidi da je do pristizanja vitraža na lice mesta došlo samo tri meseca pre svečanog otvaranja Gradske kuće (15. septembar 1912. god.).

Kako se u tim trenutcima Mikša Rot mogao osećati, saznajemo iz njegovih memoara: "Moju profesiju sam odano voleo i rado sam izdržao uzbuđenje, koje je išlo uz zanos stvaranja. Naime, vitražista svoje delo nikada ne može pripremiti na licu mesta, nego uvek u radionici. Znači radim transponujući, slika vitraža mi za to vreme živi samo u mislima. Tokom procesa rada uglavnom vidim samo delove vitraža, ali ni njih u pravom, prosvetljenom stanju, u perspektivi, iz čega proizlazi da nemam mogućnost sagledavanja konačne celine. Posle svega ovoga ne može se ni zamisliti do krajnosti napeto uzbuđeno iščekivanje, koje prethodi trenutku u kome moje delo, na kome sam možda mesecima radio, konačno mogu da vidim dovršeno na licu mesta."³¹

O tome kada, koliko puta i kako je zapravo Mikša Rot došao u Suboticu nemamo tačne podatke. Kao što smo iz njegovog pretvodnog pisma mogli videti, prilikom pristizanja vitraža u Subotici planirao je poslati svoje montere.³² Takođe je nađeno njegovo pismo, odgovor na poziv subotičkog gradonačelnika povodom svečanog otvaranja Gradske kuće. Pismo je pisano 11. septembra 1912. godine sa adresu svog stana i radionice (koji je danas muzej) u ulici Nefelejcs br. 26. Pisano je pisaćom mašinom, a u sredini zaglavljiva se nalazi pozlaćeni amblem. U njemu se Rot srdačno zahvaljuje i najavljuje svoje prisustvo.³³ Do svečanog otvaranja Gradske kuće je došlo 15. septembra 1912. godine. Gradonačelnik, Karolj Biro je na vreme uputio poziv predsedniku vlade, ministrima, gradonačelnicima, mesnim čelnicima, ali i vodećim firmama i majstorima koji su učestvovali u izgradnji i uređivanju zdanja. Tekst pozivnice i mnogi odgovori sa svojeručnim potpisima, se čuvaju u subotičkom Arhivu. Među njima smo našli i odgovor Mikše Rota.

Povodom završetka radova i otvaranja Gradske kuće u Subotici je 1912. godine izašla iz štampe i lepo ilustrovana sveska u izdanju Henrika Brauna pod naslovom „Városháza“ (Gradska kuća). Po uputstvu gradonačelnika, ona je poslata na 111 priloženih adresa. Na listi se pod brojem 108 nalazi i ime Mikše Rota.³⁴ U samom izdanju njegovo ime susrećemo na više mesta. Prvo se na njega osvrće u okviru svoga teksta projektant Deže Jakab: "... Sa velikom umetnošću naslikani vitraži Mikše Rota biće večni ukrasi velike sale i mađarske primenjene umetnosti. Ova dela, kako svojim bojama, tako i crtežom predstavljaju retkost. Svako se trudio da Gradska kuća bude lepa, da u srazmeri sa šrtovanim sredstvima grad dobije rad za sva vremena i takvo nešto, zbog čega će stranac moći doputovati da se divi...".³⁵ Interesantno je da se Šandor Nad uopšte ne navodi. Potom se o Rotu piše pri predstavljanju izvođača radova, u odnosu na druge, mnogo.³⁶ Više i od Mikloša Žolnajia, koji je pripadao sličnoj klasi učesnika. Istini za volju, opisuju se i vitraži sa kraljevskim i drugim figurama - što je bilo, s ob-

²⁶ László Madar: "...Po stilu naš je projekat sasvim orginalan". In: Rukovet, br. 4-6. oktobar 1998, Subotica, str. 33. (IAS Gradsko veće - Városi Tanács XV.87/1906.)

²⁷ B. Duranci 1978, 310.

²⁸ (inventarski bt. MKCS-C-I-58/419) Hadik Andraš: Mađarska izložba u Japanu. In: Rukovet, broj 4-6. oktobar 1998. Str. 83-84.

²⁹ IAS Gradski senat - Városi Tanács XV.87/1906.

³⁰ B. Duranci 1978, 309.

³¹ Róth Miksa: Az üvegfestő. In: Róth Miksa vallomásai. A szerző kiadása, Budapest, 1942, str. 35.

³² IAS Gradski senat - Városi Tanács XV.87/1906.

³³ IAS F: 002. XV. 87/1906. III kutija

³⁴ IAS F: 002. XV. 87/1906. II kutija

³⁵ Braun Henrik: Városháza, 1912, str. 20.

zirom na njihov značaj, opravданo. Ipak, iz svega se čini da je Rot, a verovatno i tehnika kojom je vladao punih 26 godina, uživao veliki ugled među izvođačima i naručiocima. Naime, svoju radionicu i atelje je otvorio 1885. godine. Do naše Gradske kuće, radio je između ostalog za kraljevski dvor, Parlament, palatu princa Jozefa, milenijsku Vajdahunjad tvrđavu; za zdanja u Italiji i Norveškoj, za Operu u Meksiku, a od 1900. godine je učestvovao na svim značajnim međunarodnim izložbama, te je bio dobitnik brojnih priznanja. Pored navedenih, mogli smo ustanoviti da se ime Mikše Rota ne pojavljuje na listi firmi i majstora koje su dale svoje ponude uoči izgradnje Gradske kuće 1908. godine,³⁷ što potvrđuje činjenicu da su on i njegov zanat svakako uživali drugaćiji tretman.

Da se ime Mikše Rot, kao i prezime Rot u Subotici pojavljivalo u više slučajeva potkrepljuju sledeći podaci. Tako u jednom dokumentu iz fonda Gradskog velikog beležnika nalazimo ime Mikše Rota, soboslikara poreklom iz Vinkovaca, koji 1919. godine moli za dozvolu napuštanja Subotice.³⁸ U Subotici postoji i objekat koji su zvali "Crvena Rotova kuća". Projektovan je 1932. godine za Margitu Rot, kćerku Armina Rota, koji je bio bogati industrijalac. Posedovao je prodavnici cipela "Bali" i fabriku šešira.³⁹ Dalja istraživanja ovdašnjih jevrejskih porodica bi pokazala moguće veze sa porodicom Rot iz Budimpešte, kao što za Dežea Jakaba danas već znamo da je oženio pripadnicu ovdašnje bogate jevrejske porodice, Irenu Tausig.

ÖSSZEFoglalás

Róth Miksa üvegablakfestő

A szöveg Róth Miksa Szabadkához kötődő tevékenységének kutatástörténetét mutatja be röviden, a szerző halálának 60. évfordulója alkalmából. Bela Duranci művészettörténész írt először a szabadkai Városháza színes üvegablakairól (1978). Párhuzamosan ezzel, Magyarországon Gellér Katalin művészettörténész foglalkozott Róth üvegablakművészettel és történeti előzményeivel (1977, 1980). A Szabadkai Történelmi Levéltár idevonatkozó anyagából elsőként Magyar László levéltáros tett közzé fontos adatokat (1997). A munka ezeket helyezi egy bővebb tartalmi környezetbe, új levéltári adatok ismertetésével.

ZUSAMENFASSUNG

Der Vitragemaler Miksa Róth

Im Text ist die Forschungsgeschichte Miksa Roths Tätigkeit in Subotica kurz vorgestellt anlässlich des 60 jährigen Jubiläums nach dem Tode des Autors. Die Vitragen des Rathshauses in Subotica hat als erster der Kunsthistoriker Bela Duranci beschrieben (1978). Parallel damit befasste sich mit der Geschichte der Vitragemalerei und ihrer Vorgeschichte die Kunsthistorikerin Gellér Katalin in Ungarn (1977, 1980). Wichtige Angaben dazu aus dem Material des historischen Archivs in Subotica publizierte bei uns als erster László Magyar (1997). In diesem Text sind neben diesen auch neue archivarische Angaben eingehender bearbeitet.

³⁶ Braun H. 1912, str. 25-26.

³⁷ IAS F: 002. XV. 87/1906, IV kutija

³⁸ IAS F:47. I. 59/1919. Na taj podatak uputio nas je viši arhivist Stevan Mačković.

³⁹ G. Pečić Vujović - V. Aladžić - M. Grlica: Gradotvorci I - Városteremtők I. Subotički stambeni objekti od baroka do modernizma - Szabadkai lakóépületek a barokktól a modernizmusig. Subotica - Szabadka, 2004, str. 251.

Katalog

Venecijanskog

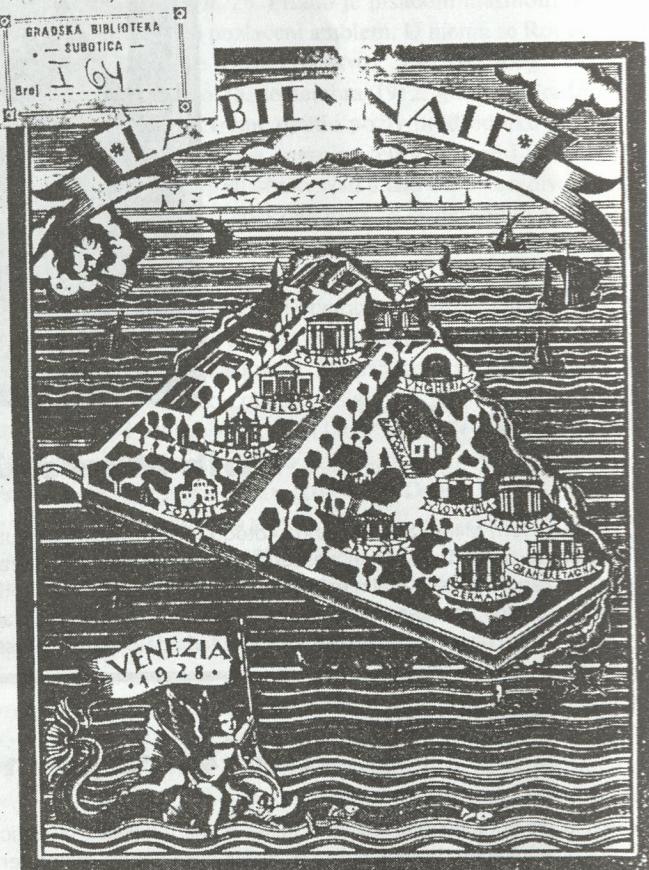
Bijenala

iz 1928. godine

Gradска библиотека у Суботици¹ за 113 година постојања развила се у значајну културну институцију са готово 300.000 књига, респективном периодиком, те великим бројем разног неконвентионалног штампаног материјала и вредном збирком уметничких дела. Од самог оснивача своје место на полицама Библиотеке налазиле су књиге на многим језицима. Тако поред српског и мађарског, ова институција поседује публикације на свим светским језицима – енглеском, француском, немачком, руском, шпанском, италијанском, али и на пољском, француском, бугарском, чешком и словачком, арапском, румунском, русинском, турском, шведском, данском, те на есперанту, грчком и латинском језику.

Ovog пута ћемо се упознати са фондом италијанских монографских публикација које су у посебној књизи инвентара evidentирани 1947. године у укупном броју од 295 библиотечких јединица. Публикација из поменутог фонда која носи сигнатуру I 64 је заправо каталог Bijenala u Veneciji, шеснаестог по реду из дaleke 1928. године. У 2003. години, ово интернационално уметничко окупљање одржано је по педесети пут у континуитету, што потврђује да се може сматрати једним од најзначајнијих у свету. Многи светски па и најуспешнији уметници излагали су своја уметничка остварења на венецијанском Bijenalu, а каталог о којем овде говоримо открива нам да је пре 77 година своје слике, као представник Париске школе², излагao и најуспешнији уметник у свету, Јакопо Романо, али и најуспешнији уметник у свету, Јакопо Романо.

Milo Milunović je rođen na Cetinju 1897. године. Slikarstvo je učio upravo u Italiji i Francuskoj. Za života je govorio: »Sezan je na mene imao presudan uticaj. Preko njega i samo preko njega ušao sam u suština umetnosti koja se zove slikarstvo...«. Milunović se 1926. godine već po drugi put obreo u Parizu gde intenzivno stvara, upoznaje plejadu velikih umetnika тога doba, izlaže. Njegovo prisustvo na umetničkom polju svetske kulturne prestонице – Parizu, toliko je snažno da ga тамошњи уметнички бард Антоан Бурдел³ предлаže да са другим значајним уметnicima представља

Korice kataloga sa gravurom Venecije

¹ Sto godina Gradske biblioteke u Subotici, 1890-1990, Subotica 1991, st. 19

² Enciklopedija likovnih umjetnosti 2, Zagreb 1962, st. 169

³ Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, Zagreb 1959, st. 470-471

XVI ESPOSIZIONE BIENNALE
INTERNAZIONALE

UN SECOLO DI PITTURA

DALLA MOSTRA RETRO-
SPETTIVA DELLA Pittura
ITALIANA DELL'800 ALLA
SCUOLA DI PARIGI

VENEZIA
III MAGGIO - III NOVEMBRE
MCMXXVIII

Prva stranica

Parisku umetničku školu na XVI venecijanskom Bijenalu 1928. godine.

Milunović je u Beogradu 1937. godine, zajedno sa Tomom Rokandićem i Petrom Dobrovićem jedan od utemeljitelja Akademije likovne umetnosti. Pored slikarstva bavio se pozorišnom scenografijom, ilustracijama, mozaikom. Preminuo je 1967, a 1997. godine, na stogodišnjicu rođenja i tridesetogodišnjicu smrti, priređena mu je u Galeriji SANU u Beogradu, monumentalna retrospektivna izložba na kojoj je bilo izloženo preko 130 njegovih radova. Bio je član SANU i CANU.

Katalog koji prikazujemo je nevelikog formata (16,5 x 12 cm) i ima 28 nepaginiranih stranica. Prednja stranica korica u gornjem levom uglu ima vinjetu Gradske biblioteke na kojoj je signatura prvoformata I i numeurs curens tj. broj publikacije po redosledu - 64. Na koricama tamno braon boje kojom je odštampan kompletan katalog, dominira drvorez veličine 14x10,5 cm koji je u gornjem delu naslovjen sa LA BIENNALE, dok u donjem levom uglu andeo na leđima ribe nosi zastavu na kojoj piše VENEZIA 1928. Na središnjem delu grafičkog otiska je karta Venecije okružene morem po kojem plove brodovi, dok su nad pučinom oblaci a ispod njih jata galebova. Stilizovan izgled Venecije otkriva najznačajnije građevine u kojima su zapravo paviljoni zemalja izlagača na Bijenalu. Sama grafika ostavlja utisak srednjovekovne gravure. Na zadnjoj stranici korica po sredini, na zakrivenoj traci, stoji natpis XILOGRAFIE DI BRUNO BRAMANTI, što nam govori o autoru drvoreza, dok je u donjem delu stranice tekst EDIZIONI D' ARTE - ZANETTI - VENEZIA, što nam otkriva umetničkog izdavača Zanetti iz Venecije. Prva stranica kataloga je bez teksta, sa brojem 5235 u gornjem desnom uglu. Treća stranica kataloga nam otkriva da je to inventarski broj publikacije. Po sredini druge stranice je ornament u obliku lozice i lozovog lišća, dok je pri dnu

tekst STAMPERIA ZANETTI - VENEZIA, koji nam govori o štampariji. Pošto se pod imenom ZANETTI pojavljuje i umetnički izdavač i štampar, verovatno je da je ovaj katalog iz 1928. godine delo potomaka mletačkog majstora pod imenom Camillio Zanetti⁴ koji je još u drugoj polovini 16. veka radio kao kaligraf i prepisivač, crtao i rezao kalupe, između ostalog i za potrebe Srpskih pokretnih manastirske štamparije, u štampariji svoga oca Bartolomea. Zanimljivo je da je Kamilo kao prepoznatljiv ornament iz štamparije svoga oca uzeo lozicu sa lišćem koji se upravo i u ovom katalogu pojavljuje kao ornament.

Naslovna stranica kataloga daje nam potpunu informaciju o Bijenalu. U gornjem delu je tekst XVI ESPOSIZIONE BIENNALE INTERNAZIONALE, koji ističe da je ovaj skup umetnika međunarodni. Po sredini je tekst isписан najvećim slovima, što upućuje da označava naslov smotre i glasi UN SECOLO DI PITURA, tj. vek slikarstva. Odmah ispod nastavlja se tekst DALLA MOSTRA RETROSPETTIVA DELLA Pittura ITALIANA DELL' 800 ALLA SCUOLA DI APARIGI, koji govori o retrospektivi italijanskog slikarstva kao i Pariskoj školi. U dnu stranice je tekst VENEZIA, III MAGGIO - III NOVEMBRE, MCMXXVIII, iz kojeg otkrivamo da se Bijenale održavalo od 3. maja do 3. novembra 1928. godine. Po sredini stranice gde se nalazi već pomenuti inventarski broj, nalazi se prvi pečat Biblioteke nakon Drugog sv. rata, kružnog oblika, prečnika 4 cm, u kojem je u spoljnom krugu natpis GRADSKA BIBLIOTEKA, dok je u unutrašnjem delu tekst N.O.O. ZA SUBOTICU, ispod kojeg je veća zvezda petokraka. Tekst je isписан latiničnim pismom.

Naredni list kataloga po sredini nosi tekst QUACHE ARTISTA, tj. nagovještava da su u nastavku navedena imena nekih od umetnika, ispod kojeg se ponovo javlja ornament lista loze. Na preostalim stranicama kataloga koji je štampan na kvalitetnoj hartiji sa vodenim znakom, smenjuju se paviljoni pojedinih zemalja učesnika, sa

LA SCUOLA DI PARIGI

Roger Bissière, Rodolphe Théophile Bossbard, Serge Brignoni, Marc Chagall, Madame Chériane, Dago-Ussia, Filippo De Pisis, Eric Detthow, Max Ernst, Serge Ferat, Tsugouharu Foujita, W. Gimmi, Marcel Gromaire, Alice Halicka, Edmond Kayser, Moïse Kisling, Paul Krémegne, Per Krohg, Louis Latapie, André Lhote, Jean Lurcat, Louis Marcoussis, Milo Milunović, René Paresce, Valentine Prax, Madeleine Radulesco, Olga Sacharoff, Jean Souverbie, Léopold Survage, Constantin Térechkovitch, Mario Tozzi, Ossip Zadkine.

Manolo, Chana Orloff.

Popis učesnika pariske škole

⁴ Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Zagreb 1966, st. 601

stilizovanim grafičkim otiskom građevine, dok se ispod toga navode imena umetnika. Na samom početku je paviljon domaćina Italije, a potom slijede Francuska, Velika Britanija, Nemačka, Čehoslovačka, Rusija, Mađarska, Španija, Belgija, Holandija i konačno LA SCUOLA DI PARIGI (Pariska škola) koju između ostalih predstavlja i Milo Milunović. Koliko je značajno bilo to šesnaesto okupljanje na venecijanskom Bijenalu govori i činjenica da su među izlagcima bila i takva imena kao što su Pol Gogen, Henri Matisse, Pjer Bonar, Paul Klee, Mondrian i mnogi drugi.

Ova nevelika publikacija iz prve polovine prošlog stoljeća koja se čuva u italijanskom fondu pri naučnom odeljenju Gradske biblioteke, pruža nam zanimljivu priču, ne samo za ljubitelje likovne umetnosti već i pisane reči uopšte, doprinoseći potpunijem i sistematičnijem uvidu u obimno bibliotečko blago.

ÖSSZEFOLGLALÁS

Az 1928-as Velencei Biennále résztvevőinek jegyzéke

Aszabadkai Városi Könyvtár 113 éves fennállása alatt olyan jelentős kultúrális intézménye nőtte ki magát, mely közel 300 000 könyvet, folyóiratot, különféle nem minden nap kiadványt és a műalkotások sokaságát mondhatja magáénak. A könyvtári állomány minden világnyelven, de más nyelven írt könyveket is tartalmaz. Ezen alkalommal az olasz nyelvű anyagból mutatunk be egy munkát. Az 1928-as, a sorrendben 16. Velencei Biennále résztvevőinek jegyzékéről van szó. A katalógus jelentősége abban rejlik, hogy a világhírű alkotók mellett – mint amilyenek Marc Chagall, Max Ernst, André Lhote, Paul Gauguin, Henri Matisse, Pierre Bonnard, Paul Klee, Mondrian – a párizsi iskola képviselőjeként Milo Milunović festőket is megemlíti a kiállítók között. Ez a múlt század első felében megjelent szerény kiadvány is segít benünket abban, hogy teljesebb és behatóbb képet alkossunk a könyvtári állomány gazdagságáról.

ZUSAMENFASSUNG

Biennale in Venedig 1928. - Katalog

Mit einer Zahl von fast 300 000 Büchern, wertvoller Periodik und einer grossen Zahl verschiedenen unkonventionellen Materials und einer Sammlung von Kunstwerken entwickelte sich die Stadtbibliothek während ihres 113 Jahre lang dauernden Bestehens in eine Kulturinstitution von grosser Bedeutung. Es gibt Bücher in allen Welt- aber auch in anderen Sprachen. Hier stellen wir eine Publikation aus der italienischen Sammlung vor. Es handelt sich von dem Katalog der 16. Kunstbiennale in Venedig im Jahre 1928. Die Bedeutung bei dieser Publikation gilt der Tatsache, dass neben den Namen weltbekannter Maler – Marc Chagall, Max Ernst, André Lhote, Paul Gauguin, Henri Matisse, Pierre Bonnard, Paul Klee, P.C. Mondrian – als Vertreter der Pariser Schule der Name von Milo Milunović steht. Diese kleine Publikation aus der ersten Hälfte des vorigen Jh.-s hilft uns ein kompletteres Bild in den umfangreichen Schatz der Bibliothek zu gewinnen.

REZIME

Katalog Venecijanskog Bijenala iz 1928. godine

Gradsko knjižnice u Subotici za 113 godina postojanja razvila se u značajnu kulturnu instituciju sa gotovo 300 000 knjiga, vredne periodike, te velikim brojem razne nekonvencionalne građe i zbirkom umjetničkih dela. U fondu Biblioteke nalaze se knjige na svim svetskim ali i mnogim drugim jezicima. Ovom prilikom predstavili smo publikaciju iz italijanskog fonda. Radi se o katalogu Bijenala umetnosti u Veneciji iz 1928. godine, šesnaestog po redu. Značaj ove publikacije je što nam otkriva da je uz poznate svetske slikare – Mark Šagal, Maks Ernst, Andre Lota, Pol Gogena, Henri Matisse, Pjer Bonara, Paul Kleea, Mondrijana kao predstavnika Pariske škole na bijenalnu izlagao i naš Milo Milunović. Ova nevelika publikacija iz prve polovine prošlog veka daje nam potpuniji i sistematičniji uvid u obimno bibliotečko blago.

Bibliografska građa za povijest Hrvata u Vojvodini od 1990. do 2002.

(knjige, zbornici, časopisi, listovi, članci, novinski napis i interne publikacije)

1. Uvodne pripomene

Opće je poznato da je društveni život svake manjinske zajednice u suvremenom društvu puno bogatiji i složeniji u vlastitim ispoljavanjima od pravnog okvira u kojem boravi. Istina, vrlo često regulacija pravne provenijencije uveliko određuje društveni život manjinske zajednice. U tom smislu vrijedi i to da se upravo putem njega najčešće i „mjeri“ njen ne samo pravni status već i aktualni društveni položaj, što se obično onda pretače u različita izvješća vladinih i nevladinih institucija i udružaja.

Pa ipak, jasno je da se društveni život manjinske zajednice kao bogato pulsirajući ne može obuhvatno i cijelovito „zahvatiti“ samo kroz sagledavanje koje primarno determinira pravna vizura, osobito ukoliko fenomenu želimo pristupiti svestranije ili, pak, iz raskrsna metodologija koje nalazu društvene ili povjesne znanosti. Drugim riječima, na stajalištu smo koje kazuje da jedna cijelovita opstojnost manjine u suvremenom društvu biva na raznolike načine, pa je stoga vrlo teško sva pitanja i probleme, sve aktivnosti, događaje i procese unutar manjinskih zajednica, a i one druge koje su vanjske ali su od nekog značaja za manjinu, sagledavati na način kako to određuju pravne norme, a što kao relativno dominantan oblik postoji u suvremenoj recepciji manjina.

Ovo posljednje onda napose vrijedi za hrvatsku manjinsku zajednicu u Vojvodini, budući da ona nema čak ni u elementarnome razvijene vlastite institucionalne pretpostavke za jedno ozbiljnije samotematiziranje, samomemoriranje i samorecepciju svojega postojanja. I upravo zbog toga razloga, a za razliku od drugih manjina, i nedostaju sociološki, povijesni i inzi znanstveno utemeljeni napisi o Hrvatima u Vojvodini. Stoga se i slika o aktualnom povjesnom trenutku vojvodanskih Hrvata može graditi gotovo isključivo putem tih izvješća o položaju i ostvarivanju ljudskih i manjinskih prava.¹

Pri tomu napominjemo da pravna vizura motrenja omogućuje da se spoznaju više neke vanjske karakteristike zajednice, zatim da se vidi kakav je položaj članova u datom društvu, te da se spozna s kojim se sve pravima i u kojem obimu oni služe ili ne. Naravno, jedan takav pristup elaboraciji aktualnog trenutka manjinskih zajednica posve je legitim, ali on ne smije biti i jedini, osobito u slučaju ukoliko se ravnamo spoznajom koja smjera predmet zahvatiti cijelovitije i u jednoj povjesnoj dimenziji i perspektivi. Drugim riječima, tvrdimo da se načinom promatranja koje determinira pravo ne mogu spoznati i neki drugi aspekti u životu manjinskih zajednica: npr. sociološki ili kulturološki. Isto tako, i ono što se događa unutar zajednica ostaje nespozнато, ne može se također ništa spoznati ni o sukobima, problemima i nadanjima, a malo će se moći znati i o tome kako se dolazi do ostvarenja određenih ideja i kako se odvijaju procesi u postizanju nečega... Jednostavno rečeno, promatranje i bilježenje ovih aspekata u životu manjinskih zajednica prepostavljuju drugačije mjerila i kriterije u praćenju, a što je onda u o obliku dokumenata ili drugih materijalnih tragova situirano drugdje.

Stoga je, e da bi se dobila obuhvatnija slika o aktualnome životu jedne manjinske zajednice i njezinoj suvremenoj povijesti, potrebno graditi pristupe i s drugih a ne samo pravnih polazišta. U tom slučaju se, a poradi ostvarenja toga znanstvenoga cilja, onda kao nužno pokazuje potreba za „naslanjanjem“ i na neku drugu građu koja sadrži i drugovrsne činjenice o zajednici. I upravo to mi u ovoj radnji glede hrvatske zajednice djelomice i pokušavamo – u elementarnome zabilježiti i bibliografski obraditi jedan dio građe, koji je od značaja za suvremenu povijest vojvodanskih Hrvata. Tim prije nam se to pokazuje potrebnim iz razloga što u slučaju vojvodanskih Hrvata imamo velike deficite čak i u prostom bilježenju i memoriranju, a kamoli u sabiranju i drugovrsnoj složenijoj obradbi pisanih tragova njihova društvena života.

U tom smislu, kao prvi korak u rješavanju toga nedostatka nametnula se je potreba za elementarnim prikupljanjem, klasificir-
anjem i organiziranjem, a potom i analizom i interpretacijom.

¹ Inače, o naravi tih izvješća te o načinu percepcije Hrvata u njima pisao sam u članku »Hrvati u Vojvodini u izvješćima o položaju, ostvarivanju i kršenju ljudskih i manjinskih prava u razdoblju od 1990. do 2003.«, koji je u obliku feljtona objavljen u devet nastavaka u tjedniku »Hrvatska riječ«, br. 15-23, Subotica 2003.

njem i strukturiranjem, za povijest hrvatske zajednice u Vojvodini relevantne grade u kojoj su u elementarnome zabilježeni događaji, ali i tumačeni procesi, objašnjavale se prilike, iskazivana očekivanja, iznošeni planovi i programi, najavljivanja stremljenja... I to isključivo one grade u obliku pisanih materijalnih tragova koji su bili javno objavljeni, koji za vlastiti predmet imaju upravo društveni život vojvođanskih Hrvata i koji po svojoj naravi izlaze izvan pravnog načina tretiranja njihova položaja.

Naravno, svjesni smo da s tako postavljenim ciljem nisu cijelovito i obuhvatno zabilježeni svi izvori koji su od interesa za povjesničara ili nekog drugog znanstvenika. No, to nama s ovim napisom, na koncu, ni nije izravni cilj. Pa ipak, radnja s ovakvom intencijom čini nam se kao prvi nužni korak u procesu uspostave prostora vlastitog memoriranja života Hrvata na ovim prostorima. Tko je nekada htio da bolje razumije sadašnju, aktualnu povijest hrvatske zajednice u Vojvodini te procese koji su se unutar zajednice odvijali u posljednjih dvanaestak godina, neće moći, vjerojatno, zaobići većinu ovdje objavljenih jedinica koje do sada, na jedan ovakav objedinjujući način i na jednom mjestu nisu bile dostupne.

U sastavljanju ove bibliografske grade za suvremenu povijest Hrvata u Vojvodini u razdoblju od 1990. do 2002. godine ravnali smo se sljedećim glavnim kriterijima: prvo je vrijeme obuhvata – opredjelili smo se za naznačeno razdoblje iz razloga što je 1990. godina bila godina institucionalne razgradnje SFRJ, te godina početka organiziranih nastojanja unutar hrvatske zajednice na planu javnog zalaganja za vlastiti boljšitak, a što je uveliko ostvareno u drugoj polovici 2002. godine, kada je formaliziran osnutak Novinsko-izdavačke ustanove „Hrvatska riječ“; zatim započeto je obrazovanje na hrvatskom jeziku, a u prosincu mjesecu iste godine uspješno je održana i Elektorska skupština na kojoj je izabrano 35 vijećnika za Hrvatsko nacionalno vijeće. U tom smislu, čini se, zaokružen je jedan povijesni proces kod vojvođanskih Hrvata. Druga je, pak, skupina kriterija za unos grade bila predmetna: da bi u radnji bila zabilježena knjiga, časopis, list ili napis morao se izravno odnositi na Hrvate ili biti neposredno povezan s Hrvatima u Vojvodini, imati ili veću informativnu vrijednost, ili pak, analitički razlagati ili kritički promišljati određeni aktualni problem unutar zajednice.²

Napominjemo još da smo se trudili ovu gradu od značaja za povijest Hrvate u Vojvodini od 1990. do konca 2002. godine iznositi kronološkim redoslijedom – onako kako je nastajala. Također, nastojali smo se da svaku jedinicu većeg obima i značaja, osim osnovnih bibliografskih podataka (autor, naziv djela, gdje je objavljen, grad i godina, te stranice na kojoj je napis objavljen), prati i kratki opis sadržaja. Na koncu, nismo se gdjekad uzdržavali od iznošenja ocjena o izabranim jedinicama, iz razloga što i to može biti od koristi kao vrijedan naputak za buduće istraživače.

2. Knjige o Hrvatima u Vojvodini, njihovi zbornici, časopisi i listovi od 1990. do 2002. godine

Kriteriji za odabir napisa na gore određeni način najlakše je bio primjenljiv za sadržaje koji su po obimu veći, to jest za knjige. Pri tomu ističemo da je relativno mali broj knjiga koje smo unijeli u ovu bibliografiju, to jest koje za temu imaju društveni život hrvatske zajednice od 1990. do 2002. godine – tek ih je osam od ukup-

no 134 objavljene knjige.³ One nesumnjivo imaju značajnu dokumentarističku vrijednost kada se govori o suvremenoj povijesti hrvatske zajednice u Vojvodini, jer na jedan potpuniji način elaboriraju određeni problem ili fenomen. Među njima čak ih se 5 bavi problemom nasilnog protjerivanja Hrvata iz Srijema početkom i sredinom 90-ih, dvije, pak, referiraju na dio kulturnog života Hrvata, a jedna za predmet ima društveno-povijesni problem – pitanje osporavanja nacionalnog identiteta bunjevačkih Hrvata. I osim ovih aspekata, ni jedan drugi problem vojvođanskih Hrvata nema knjigu kao proizvod tematizacije. Važno je još primjetiti da su, osim dvije, svih ostalih šest knjiga objavljene u Subotici.

Isto tako, nije bilo većih poteškoća u registriranju i obradbi zbornika, godišnjaka i časopisa vojvođanskih Hrvata, budući da je i njih bilo malo. Zabilježili smo tek sedam jedinica: četiri zbornika, dva godišnjaka i jedan časopis, s ukupno 30 objavljenih svezaka. Napominjemo da su svi, osim jednog, objavljeni u Subotici. Oni su kao povijesni dokumenti značajni izvori podataka zato što se u njima piše obimnije o nekim suvremenim događajima u vojvođanskih Hrvata, isto tako tim fenomenima se prilazi šire, a često su u napisima prisutni i analitički pristupi. Naravno, u časopisima se ne piše samo o aktualijama, nego i na druge teme, ali one, po našem sudu, najznačajnije u njima, koje izravno referiraju na suvremeni život Hrvata u Vojvodini, izdvojili smo i samostalno prikazali u odjeljku 3 i 4 ove radnje.

Na koncu, u ovom smo odjeljku donijeli i popis listova i glasila Hrvata u Vojvodini. Zabilježili smo ukupno šest listova, koji su imali različite uredioca koncepcije, kvalitetu i pouzdanost novinskih napisa, dinamiku izlaženja, vrijeme postojanja... I ovdje vrijeđi da je skoro sve vezano za Suboticu: četiri su se ovdje objavljivali, a po jedan u Somboru i Zagrebu. Oni su kao izvori za suvremenu povijest Hrvata u Vojvodini značajni jer u većem obimu bilježe „svakodnevnicu“ i događaje od manjeg značaja (premda su napisi kraći, ali ih je veći broj, a to se činilo kontinuirano). U tom smislu, i oni imaju veliku dokumentarnu vrijednost kao „svjedoci“ vremena.

2. 1. Knjige o Hrvatima u Vojvodini od 1990. - 2002. godine

1. Bičanić, Milan, *Srijem - krvavo krilo Hrvatske. Dokumenti i svjedočenja*, Mladost, Zagreb 1994., 368 str.

Knjiga za temu ima stradanje Hrvata u Srijemu početkom devetdesetih godina prošlog stoljeća. Osim ukaza na bližu povijest (II. svjetski rat), autor, inače Hrvat iz vojvođanskog dijela Srijema, glavnicu teksta posvećuje prikazu političkih i ideologičkih prilika od konca osamdesetih godina prošlog stoljeća, te ostvarivanju politike progona Hrvata u Srijemu početkom devedesetih godina. Predgovor je napisao Đuro Perica, a knjiga još sadrži i popis izbjeglih i prognanih srijemskih Hrvata koji su vezani uz događaje koji se u njoj opisuju (str. 343-361), te bibliografske bilješke uz tekst. Ilustrirana je fotografijama. Ovo je djelo imalo i svoje II. prošireno izdanie: Bičanić, Milan, *Srijem - krvavo krilo Hrvatske. Dokumenti i svjedočenja*, II. dopunjeno izdanie, Kelemen, Osijek 1999., str. 424

² Glede pak mogućim pogrešaka ili drugovrsnih manjkavosti, kazat ćemo da je to posljedica činjenice da je ova bibliografija plod rada jednog čovjeka, kojemu, usto, to nije bila profesionalna zadača... Pa ipak, moguće nedostatke pokušali smo ispraviti brojnim konsultacijama, poglavito, s dr Slavenom Bačićem i Josipom Temunovićem. Njima se ujedno ovim putem iskreno zahvaljujem na brojnim iznijetim primjedbama i sugestijama, koje sam u većini i ugradio u konačnu verziju ove radnje. No, svaki propust, netočnost ili neka druga manjkavost ide na račun autora. To osobito vrijedi kada je u pitanju cijelovitost u obuhvatu grade.

³ Ovaj podatak crpimo na temelju moje radnje Prinosi za bibliografiju Hrvata u Vojvodini, koja je u tisku.

2. Kljajić, Marko, *Golubinci kroz povijest*, HRID, Subotica 1996., 132 str.

U većem dijelu ove monografije donose se najvažniji povijesni podaci o Golubincima, a u posljednjem dijelu knjige potanko se opisuje geneza i stvaranje društveno-ideoloških predviđaja za nasilno istjerivanje Hrvata, u periodu od 1991. do 1996. godine, koje je u ovom srijemskom mjestu bilo, na žalost, itekako prisutno. Kljajić je u knjizi zabilježio da je iz Golubinaca za to vrijeme protiv svoje volje otišlo 855 osoba iz 220 obitelji u 32 grada u Hrvatskoj.

3. Kljajić, Marko, *Slankamen kroz povijest*, HRID, Subotica 1996., 268 str.

Osim dijela o povijesti koji zauzima veći dio knjige, završni dio informativno govori o tragičnom vremenu izgona Hrvata iz Slankamena od 1991. do 1996. Ujedno, izlaganje prati i nekoliko vrednih dokumenata koje je Katolička crkva izdavala glede skrnavljenja sakralnih objekata u Starom i Novom Slankamenu.

4. Kljajić, Marko, *Kako je umirao moj narod*, HRID, Subotica 1997., 470 str.

Nakon kratkog uvodnog dijela u kojem se uokviruje tema i načelno otvara problem - „hrtkovački sindrom“ - progon Hrvata u Srijemu od 1991. do 1996. godine, Kljajić u središnjem dijelu donosi, pored najvažnijih zemljopisnih i povijesnih podataka i opisa društveno-političkih (ne)prilika u srijemskim mjestima u kojima se događao „hrtkovački sindrom“ i pedantno uradene popise, koje su sačinili katolički svećenici, obitelji koje su morale pod različitim vrstama pritisaka napustiti svoje domove iz srijemskih mesta (Hrtkovci, Nikinci, Platičevo, Ruma, Irig, Vrdnik, Srijemska Mitrovica, Petrovaradin, Srijemska Kamenica, Beočin, Čerević, Srijemski Karlovci, Slankamen, Novi Banovci, Beška, Maradić, Indija, Golubinci, Stara Pazova, Zemun, Surčin, Šid, Sot, Morović, Erdevik, Kukujevci, Gibarac i Vašica). Nakon toga se donose pojedinosti iz života i djelovanja u tim vremenima mjesne Katoličke crkve, a nekoliko napisa govori i o Crkvi u Bačkoj i Banatu. Veću informativnost, a vjerojatno i težinu povijesnog dokumenta, daju u knjizi tiskana korespondencija Katoličke crkve, napisu u novinama, fotografije o ovim tragičnim dogadajima.

5. Vereš, Tomo, *Bunjevačko pitanje danas*, Institut „Ivan Antunović“ i NIP „Subotičke novine“, Subotica 1997., 144 str.

Znanstveno se utemeljeno iznosi jedna suvišla grada o dulje vremena prisutnoj problematici nacionalne pripadnosti Bunjevaca u Bačkoj. Četrnaest članaka različita obima, podijeljeni su u ovoj knjizi u dvije tematske cjeline pod nazivom „Prvenstvo praktičnoga dijaloga“ i „Važnost teorijskoga dijaloga“. Istina, ne govori se u svakom članku o aktualnom problemu, ali je djelo za razumijevanje nekih aktualnih pitanja od presudnog značaja. Autor u procesu srpsizacije i jugoslavenizacije Bunjevaca i Šokaca, koji je bio staljan u posljednjih pola stoljeća, istina s promjenljivim intenzitetom, nalazi najveću opasnost kako za sadašnji trenutak, tako i za budući opstanak bačkih Hrvata na ovim prostorima.

6. Miković, Milovan, *Život i smrt i grad*, Izdavački odjel Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“ i Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 1999., 232 str.

Sadrži 16 književnih eseja koji za predmet tematiziranja imaju disperzivnu „zavičajnu“ književnu problematiku - od kalendara i časopisa s kraja XIX. i prve polovice XX. stoljeća, preko književnih ostvarenja pisaca sa sredine XX. stoljeća te sredine druge polovice istog, dok nekoliko radnji za predmet imaju i aktualnu književnu produkciju iz devedesetih godina (Lazar Merković, Tomo Vereš, Vojislav Sekelj, Lazar Francišković...).

7. Krmpotić, Lazar Ivan, *Umjetnost u tehniči slame*, Matica hrvatska, Zagreb-Subotica, 2001., 126 str.

Monografska obradba fenomena likovnog stvaranja u tehniči slame prisutnog kod bunjevačkih Hrvatica u Bačkoj, čiji jedan dio referira i na razdoblje nakon 1990. godine. Autor nije obradio fenomen u cijelosti, služio se subjektivnim kriterijima u prosudbama, nije koristio svu raspoloživu literaturu ili građu. Predgovor potpisuje Juraj Baldani, a osim iznošenja povijesti, autor donosi i popis umjetnica, izložbi, udruženja, te kazuje i svoje viđenje budućnosti ove umjetnosti. Knjiga još sadrži i bilješku o autoru, te sažetak na engleskom jeziku.

8. Čapo Žmegač, Jasna, *Srijemski Hrvati*, Durieux, Zagreb 2002., 346 str.

U ovoj se etnološkoj studiji govori o sudbini protjeranih Hrvata iz vojvodanskog dijela Srijema u prvoj polovici devedesetih, koji su na trajan način osigurali vlastito nastanjenje u Hrvatskoj, a što je pratila i različita konfrontacija između „starosjedelaca i doseljenika“. Stoga autorica i smjera na znanstvenu elaboraciju naravi i problema koji su pratili proces integracije ovih doseljenika u novu, nacionalno istu zajednicu, pri čemu se posebno prati interakcija srijemskih Hrvata s domicilnim stanovništvom u selima u okolini Virovitice. Osim, znanstveno-teorijske utemeljenosti, knjiga ima u odličnu informativnu vrijednost na ovu temu. Ona još sadrži i dva dodatka: „Ekonomski djelatnost srijemskih Hrvata (stanje iz godine 1996.)“, te „Jezik i govor kao komponente i faktori identiteta“.

2. 2. Zbornici, godišnjaci i časopisi Hrvata u Vojvodini

1. Zbornik „Ivan Antunović“, Institut „Ivan Antunović“, br. 1, urednik: Lazar Ivan Krmpotić, Subotica 1990., 214 str.

Planirano je da to bude godišnjak ove crkveno-kulturne institucije, te da piše o dogadjajima i problemima iz crkvenog, vjerskog, kulturnog i društvenog života bačkih Hrvata. Prvi broj sadrži 20 književno-teorijskih, teoloških, povijesnih i kulturno-istorijskih radova i rasprava, koji su ranije bili pročitani na književnoj večeri i na Znanstvenom skupu, organiziranom 1988. godine u povodu obilježavanja 100 godina od smrti preporoditelja bačkih Hrvata Ivana Antunovića. Tekstovi u većini za temu imaju Antunovićev život i njegovo djelo.

2. Zbornik „Ivan Antunović“, Institut „Ivan Antunović“, br. 2-3, urednik: Lazar Ivan Krmpotić, Subotica 1992., 268 str.

U dvostrukom Zborniku su objavljena izlaganja s prvih i drugih „Bajskih razgovora“ (16. lipnja 1990. i 15. lipnja 1991.), koja za sadržaj imaju aktualne društvene i kulturne probleme bačkih Bunjevaca - pitanje kulturnog položaja, zatim jezika, školstva, političkog organiziranja, popisa pučanstva... Osim toga, u Zborniku se donose i prigodni tekstovi vezani za određene jubileje kulturnih djelatnika (Balinta Vujkova, s. Fides Vidaković, Jakova Kopilovića i dr Ante Sekulića), te radnja Bele Gabrića „Sonetni vijenac u hrvatskoj književnosti u Bačkoj“, kao i desetak sonetnih vijenaca.

3. Zbornik „Ivan Antunović“, Institut „Ivan Antunović“, br. 4-5, urednik: Lazar Ivan Krmpotić, Subotica 1994., 318 str.

Sadrži izlaganja s trećih „Bajskih razgovora“ (15. lipnja 1993.), koji su za temu imali aktivnosti i planove hrvatskih institucija i organizacija u Mađarskoj i Bačkoj (str. 8-58), te dvadesetak radnji koje su pročitane na osam književnih večeri, posvećenih književnom stvaralaštvu hrvatskih pisaca iz Subotice. Osim toga, Zbornik donosi i 30 pjesama iz aktualne književne produkcije bačkih

Hrvata. Ovo je posljednje objavljena sveska Zbornik „Ivan Antunović“.

4. Subotička Danica, Župni ured sv. Terezije Avilske; glavni urednik: Stjepan Beretić, odgovorni urednici: Lazar Ivan Krmpotić (do 1994.), Stipan Bošnjak (1995.-1997.) i Andrija Kopilović (od 1998.); Subotica 1990., 1991., 1992., 1993., 1994., od 1995. ima dodatak u naslovu i (nova), 1996., 1997., 1998., 1999., 2000., 2001., 2002., Subotica

Crkveno-narodni kalendar s tradicijom duljom od 120 godina, kojega pripremaju i redovito od 1984. iz godine u godinu izdaju katolički svećenici Hrvati Subotičke biskupije. Izrastao na tradiciji pozognog prosvjetiteljstva i romantizma, ovaj kalendar je imao za cilj da radi na kršćanskoj prosvjeti puka i na očuvanju nacionalnog identiteta. I danas Subotička Danica pokušava djelovati s tih pozicija, ali, dakako, uvažavajući promjene i zahtjeve duha vremena. U svakoj se godišnjoj svesci kalendara na, u prosjeku, 200 stranica objavljaju spisi raznolikog sadržaja: najveći broj je članaka vjerske provenijencije, zatim slijede prilozi na etno-kulturalne i povijesne teme, te književni napis. Svaki broj sadrži i priloge mlađih, a u posljednje vrijeme ima i dio koji je namijenjen djeci. Osim bilježenja obljetnica značajnijih dogadaja i pojedinaca, Danica donosi i kroniku najvažnijih događaja iz crkvenog i narodnog života u protekljoj godini.

5. Godišnjak Kulturno-umjetničkog društva „Bunjevačko kolo“ - Dužjanca '93, KUD „Bunjevačko kolo“, urednik: Lazo Vojnić Hajduk, Subotica 1994., 72 str.

Prvi i jedini objavljeni broj Godišnjaka ovoga najbrojnijeg i najutjecajnijeg kulturnog društva Hrvata u Vojvodini. Godišnjak je u cijelosti posvećen svetkovini proslave uspješnog svršetka žetvenih rada - Dužjanci iz prošle, 1993. godine. Sadrži kratki osvrt na povijest svetkovanja i etimologiju pojma, te donosi detaljan prikaz svih 26 manifestacija „Dužjance '93“. Na kraju ove publikacije nalazi se i kronologiski prikaz djelatnosti KUD-a „Bunjevačko kolo“ za 1993. godinu.

6. Tjedan Hrvata iz Vojvodine, Hrvatska matica iseljenika, urednik Hrvoje Salopek, Zagreb 1998., 116 str.

Ovaj zbornik sadrži dvadesetak kraćih napisa o povijesti, etnoškom nasljeđu, jeziku i književnosti, glazbenoj, likovnoj i sportskoj baštini, te političkom životu Hrvata u Vojvodini, koje potpisuju mahom autori iz Vojvodine. Inače, ova je monografija objavljena u povodu Tjedna Hrvata iz Vojvodine, manifestacije koja je održana u Zagrebu, od 15. do 21. lipnja 1998. godine, pod pokroviteljstvom predsjednika Republike Hrvatske a u organizaciji Hrvatske matice iseljenika.

7. Klasje naših ravnih, časopis za književnost, umjetnost i znanost; nakladnici: HRID i Matica hrvatska; urednici: Bela Gabrić, Viktorija Grunčić i Lazar Merković (od 2002.), Subotica 1996.-2002.

U navedenih 7 godišta objavljeno je 12 svezaka ovog časopisa nejednake kvalitete sadržaja. U početku se uredništvo najčešće nije ravnalo strožijim estetskim i znanstvenim kriterijima u politici objavljivanja radova, što je rezultiralo izostankom suradnje najznačajnijih književnih i znanstvenih stvaralaca, da bi se to promjenilo na bolje od 2002. godine. Osim što se objavljaju književni prilozi svih vrsta, u časopisu su također prisutni, ali u daleko manjem omjeru, i znanstveni radovi na povijesne, društvene i filozofske teme, a u posljednje vrijeme (također od 2002.) u časopisu se objavljuje i kronologija događaja koji su u vezi mahom s Hrvatima u subotičkoj općini.

2. 3. Listovi i glasila vojvodanskih Hrvata

1. Bačko klasje, vjersko-informativni list; nakladnik: Institut „Ivan Anutnović“; urednik: Lazar Ivan Krmpotić; Subotica

List je izlazio i prije 1990. godine u okviru Katoličke crkve u Subotičkoj biskupiji, nominalno je bio dvomjesečnik, a posljednji objavljeni broj je 78, to jest br. 6 za 1993., u svojoj 23. godini izlaženja. Osim vjerskih i nabožnih sadržaja, u listu su objavljivani i napis o crkvenim, društvenim, političkim i kulturnim fenomenima i događajima, a često, u vidu separata, i studije o povijesno-etiografskim temama bunjevačkih Hrvata, te ovdašnjim hrvatskim književnim stvaraocima. Najviše su suradivali hrvatski svećenici iz Subotičke biskupije, premda je bio otvoren i za laike.

2. Glas Ravnice, glasilo Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini; nakladnici: Demokratski savez Hrvata u Vojvodini i HRID; urednici: Ivan Poljaković (do broja 37), Branko Melvinger (39-44), Vesna Kljajić (45-64) i Lidija Molcer (65-95-96); Subotica

Prvo glasilo na hrvatskom jeziku u Vojvodini izvan crkve nakon 1956. godine počelo je izlaziti u drugoj polovici 1990. godine, nakon osnutka političke stranke Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini, koja je bila i nakladnik, a u različitim aranžmanima se realiziralo upravljanje i uređivanje: preko uredničkog savjeta, zatim s ravnateljem lista, do samo jedne osobe u vidu urednika, a dva broja su objavljena bez urednika (37 i 38). Bio je mjesecnik, premda nije uvijek redovito izlazio. Uredovalo ga je više ljudi, tako da je mijenjao, čak i radikalno, uredivačku politiku, u čijoj je osnovi bilo, istina u najvećem dijelu od sredine 1994. pa nadalje, praćenje aktivnosti DSHV-a na cijelom teritoriju Vojvodine. Prestao je izlaziti u listopadu 1998., a objavljeno je 96 brojeva.

3. Žig, Subotički dvotjednik, nakladnici: Uj Het Nap i Hrvatski kulturni centar „Bunjevačko kolo“; urednici: Vojislav Sekelj i Tomislav Žigmanov (od broja 82 do 95); Subotica

Prvi broj izšao je iz tiska 16. srpnja 1994. godine na 12 stranica, a ubrzo je, s ustaljivanjem i povećanjem broja suradnika, broj povećan na 16. Izlazio je, istina s manjima prekidima, do travnja 2001., a objavljeno je ukupno 111 brojeva, što ga je kandidiralo za list s najviše objavljenih brojeva do kraja 2002. Premda je bio „subotički dvotjednik“, često su tematizirani i događaji od šireg značaja. Veći dio tema je posvećen društvenom životu i radu hrvatske zajednice u subotičkoj općini, a značajno mjesto je posvećeno njihovoj kulturi. Njegovao je kritičko i neovisno novinarstvo, a deklarirao se kao „demokratski angažiran list“.

4. Zvonik, Katolički list (mjesecnik), nakladnik: Rimokatolički Župni ured sv. Roka; urednik: Andrija Anišić; Subotica

Drugi katolički list u Vojvodini kojega izdaju hrvatski svećenici Subotičke biskupije. Prvi broj je izšao u studenom 1994., a do kraja 2002. godine je objavljeno 98 brojeva i to je jedini list koji je imao kontinuirano izlaženje. U početku je izlazio na 12 stranica, da bi ubrzo prešao na 16, a ustalio se na 32 stranice. Osim različitog vjerskog štiva, te prikaza događaja iz crkvenog i vjerskog života, objavljivani su i sadržaji o kulturnim, društvenim i političkim zbivanjima, i to najviše bačkih Hrvata, a priloge potpisuju kako klerici tako i laici.

5. Zov Srijema, nakladnik: Zajednica prognanih i izbjeglih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata, urednik: Stjepan Rendulić, Zagreb

List je počeo izlaziti 1995. godine u Zagrebu, a objavljuje se pet brojeva godišnje, kao glasilo nakladnika. Osim vijesti o događajima koje priređuje Zajednica, te životu i radu prognanih i izbjeglih

vojvodanskih Hrvata, mahom iz Srijema, u listu se objavljaju i likovni i literalni prilozi članova, a piše se i o događajima i ljudima s prostora s kojeg su otišli. Distribuira se među članovima Zajednice, kao i putem srijemske hrvatske kulturne udruge.

6. *Miroslub*, nakladnik: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo „Vladimir Nazor“, urednik: Josip Pekanović; Sombor

Tromjesečnik ove kulturne udruge počeo je izlaziti 1998. godine, a do kraja 2002. objavljeno je 20 brojeva. U listu, obima najčešće 16 stranica A4 formata, donose se informacije o radu i povijesti društva, te povijesti Hrvata u Somboru i njegovoj okolini. Tekstovi se objavljaju na hrvatskom jeziku, premda ima priloga i na dijalektu, a surađuju mahom članovi Društva.

3. Znanstveni i stručni članci o Hrvatima u Vojvodini od 1990. do 2002. godine

Na temelju do sada iznijetoga u svezi s institucionalnim deficitema hrvatske zajednice u Vojvodini, čini se jasnim i razložnim zašto je teže bilo s prikupljanjem građe i s pravljenjem bibliografijske znanstvenih i stručnih članaka koji za temu imaju društveni život Hrvata u Vojvodini u naznačenom razdoblju, koji su objavljeni u časopisnoj periodici, zbornicima ili su pak dijelovi nekih knjiga. Osim toga, to je i iz razloga što su, s jedne strane oni bili objavljivani u vrlo različitim publikacijama i izdavani u raznim mjestima, a s druge strane nisu uvijek u cijelosti posvećeni problemu hrvatske zajednice. To nas je natjeralo da ovdje budemo primorani ravnati se i dodatnim kriterijem u odabiru: nije morao cijeli tekst biti posvećen nekom aktualnom problemu vojvodanskih Hrvata. U tom smislu, ovdje smo zabilježili i one radnje i članke koji, među ostalim, obrađuju i Hrvate.

Držeći se tih kriterija, registrirali smo 23 znanstvena ili stručna članka, koji su, istina, različitog ne samo informativnog značaja već i znanstvenih dosega. Napisani su od strane 15 autora, od kojih je 12 iz zajednice. Istina, njih četvoro žive i rade u Hrvatskoj, dva su srpske nacionalnosti, a jedan je iz Hrvatske. Što se pak tiče mesta objavljanja, devet je radnji publicirano u Hrvatskoj, dvije u drugim državama, a 12 u Srbiji, od čega čak sedam u Subotici.

1. Vereš, Tomo, *O prvoj „Bunjevačkoj Summi“*, u: *Marulić* 4/1990., Zagreb 1990., 471-494 str. Isti je imao i poseban otisak u 200 primjeraka, a pretiskan je u Verešovoj knjizi Bunjevačko pitanje danas, 81-109 str.

Polemički napis o knjizi Ante Sekulića „Narodni život i običaji bačkih Bunjevac“ (JAZU, Zbornik za narodni život i običaje (...), knjiga 50, Zagreb 1986.), u kojemu autor iznosi niz kritički primjedbi, ukazuje na određene nedostatke, propuste i previde, osobito one koje su od važnosti za aktualnu situaciju i prilike bunjevačkih Hrvata.

2. Sekulić, Ante, *Oko istine o bačkim Bunjevcima*, u: *Marulić* 6/1990., Zagreb 1990., 823-834 str.

Sekulićev odgovor u kojemu brani svoja stajališta, te odgovara na Verešove primjedbe koje je iznio u članku O prvoj „Bunjevačkoj Summi“.

3. Vereš, Tomo, *Prilog istini o bačkim Bunjevcima*, u: *Marulić* 1/1991., Zagreb 1991., 94-106 str. Isti je imao i poseban otisak u 200 primjeraka, a pretiskan je u knjizi Bunjevačko pitanje danas, 110-126 str.

Nastavak polemike sa Sekulićem, to jest Verešov osrvt na njegov

tekst Oko istine o bačkim Bunjevcima, u kojemu se dodatno argumentira u prilog ranije iznijetih primjedbi, te obuhvatnije i snažnije obrazlaže vlastito stajalište.

4. Šterc, Stjepan, *Promjene nacionalnog sastava stanovništva istočne Slavonije, zapadnog Srijema i Bačke*, u: *Glas ravnice*, br. 13, Subotica 1991., 4-16 str.

U napisu ovaj demograf dokumentirano dokazuje da su na istočnom rubnom području hrvatskog etničkog prostora u XX. stoljeću bile na djelu različite radnje koje su bile u funkciji mijenjanja nacionalne strukture stanovništva. Ujedno se, putem analize podataka iz popisa stanovništva u XX. stoljeću, prati stalno opadanje broja Hrvata.

5. Krmpotić, Lazar Ivan, *25. obljetnica osamostaljenja Subotičke biskupije /1968.-1993.*, u: *Subotička Danica*, Institut „Ivan Antunović“, Subotica 1992., 38-45 str.

Osim elaboracije povijesnog naslijeda, izneseno je stanje i ukazano na prilike nakon društvenih promjena početkom devedesetih u Katoličkoj crkvi u Subotičkoj biskupiji, koja pokriva područje Bačke, osobito kroz prizmu vjernika hrvatske nacionalnosti.

6. Lutovac, Zoran, *Decembrski izbori 1992. i nacionalne manjine*, u: *Gledišta* 1-6/1992, Beograd 1992., 114-119 str.

U radnji se tematiziraju rezultati izbora iz rakursa nacionalnih manjina, a u kontekstu toga se bilježe i rezultati koje je ostvario Demokratski savez Hrvata u Vojvodini.

7. Sekulić, Ante, *Sudbina bačkih Hrvata i moguća rješenja*, *Hrvatski iseljenički zbornik*, Zagreb 1992., 160-166 str.

Autor analizira aktualnu situaciju i položaj u kojem se nalaze bački Hrvati, te promišlja o mogućim pravičnim i trajnim rješenjima njihovog položaja.

8. Černelić, Milana, *Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskom narodu*, u: *Studio Ethnologica Croatica*, Vol. 6, Zagreb 1994., 85-103 str.

Dokumentirana studija o povijesti nastojanja da se ospori hrvatsko Bunjevac u Bačkoj, pri čemu autorica izdvaja tri glavne linije u tim procesima: a) neutraliziranje Bunjevac isticanjem njihove posebnosti (oni su samo Bunjevci), zatim b) dopuštanje da mogu biti Srbi i Hrvati, uz naglasak da je bitno da su Južni Slaveni, te posljednje c) ideja da Bunjevci nisu Hrvati, već Srbi katoličke vjere.

9. Černelić, Milana, *Ethnic Changes in Voivodina in 20th Century with Special Reference to the Croats Bunjevci*, u zborniku: *Ethnocultural processes in Central Europe in 20th Century*, Bratislava 1994., 55-86 str.

Autorica dokumentirano prati promjene etničkog sastava stanovništva u Vojvodini u cijelom XX. stoljeću, te bilježi i interpretira sve događaje koji su na to utjecali, a osobito je zanima kako se to odrazilo na vojvodanske Hrvate, ne samo na razini Pokrajine, već i u manjim zemljopisnim regijama, te općinama i naseljima.

10. Lončarević, Juraj, *Povratak Srijema u hrvatski duhovni prostor*, u: *15 dana* 1/1994, Zagreb 1994., 6-13 str.

Esej o naslovom naznačenim procesima integracije, s tim da se akcent stavlja na prostor vojvodanskog dijela Srijema, kao i pojedina mjesta: Petrovaradin, Zemun, Hrtkovci i dr.

11. Lutovac, Zoran, *Političko organizovanje nacionalnih manjina u SRJ*, u zborniku: *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, SANU, Beograd 1996., 201-219 str.

U tekstu se cijelovito obrađuje pitanje političkog organiziranja svih manjina u SRJ, a o Hrvatima, to jest o aktivnostima Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini se piše kratko na str. 210-211.

12. Visković, Ivo, *Narodi koji su postali manjine - unutrašnji i međunarodni aspekti novog položaja Muslimana i Hrvata u SR Jugoslaviji*, u zborniku: *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, SANU, Beograd 1996., 339-347 str.

U radnji se po prvi puta znanstveno utemeljeno tematizira problem položaja Hrvata u SR Jugoslaviji, koji su nakon raspada SFRJ postali nacionalnom manjinom. Naime, oni su bili konstitutivni narod u socijalističkoj Jugoslaviji, da bi se, njezinim nestankom, našli u jednom bitno drugačijem položaju – položaju nacionalne manjine, i to nove manjine, što je onda uzrokovalo cijeli niz problema za gradane hrvatske nacionalnosti. Autor je inače doktor pravnih znanosti, temi pristupa ideoleski neutralno, a osim pitanja unutarnjeg zakonodavstva, poseže i za elaboracijom apekata koji nameće međunarodno-pravni okvir.

13. Merković, Lazar, *Književnost Hrvata u Vojvodini poslije II. svjetskog rata*, u zborniku: *Tjedan Hrvata iz Vojvodine*, uredio Hrvoje Salopek, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 1998., 64-78 str.

Premda značajan dio teksta referira na vrijeme prije devedesetih, ipak se autor bavi i tim razdobljem, te je tako ovo prva radnja koja obraduje aktulanu književnost Hrvata u Vojvodini. Osim odličnog metodskog pristupa, plijeni faktografija i informativnost napisa.

14. Skenderović, Bruno [Bačić, Slaven], *Formiranje nacionalne svijesti kod Bunjevaca u Bačkoj*, u: *Marulić 3/1998*, Zagreb 1998., 478-490 str.

Prvi pokušaj da se na jedan cijelovit i znanstveno fundiran način progovori o problemima formiranja suvremene nacionalne svijesti kod bačkih Bunjevaca, u čemu se, čini se, i uspjelo. Autor ukazuje na društvene procese i pojave, te navodi sve zapreke koje one mogućavaju ili na neki drugi, ali bitno negativan način utječu na konstituiranje nacionalne svijesti, u čemu nalazi presudan utjecaj različito asimilacijski usmjerenih političkih projekata, te nudi i određena rješenja.

15. Hrvatske ustanove i udruge u Vojvodini, u zborniku: *Tjedan Hrvata iz Vojvodine*, uredio Hrvoje Salopek, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 1998., 89-110 str.

Sadrži najvažnije informacije i podatke o tada postojećim crkvenim, kulturnim i političkim organizacijama i institucijama vojvodanskih Hrvata.

16. Beretić, Stjepan, *Kako je dr. Matija Evetović gledao na narodnu pripadnost bačkih Bunjevaca i Šokaca*, u: *Subotička danica (nova)* za 2000., Subotica, 1999., 241-258 str.

Ovaj članak povijesne provenijencije značajan je po tomu što pridonoši boljem razumijevanju aktualnog problema nacionalnog identiteta Bunjevaca i Šokaca, pri čemu autor iznosi stav da je za meduratnog bunjevačkog intelektualnog prvaka Matiju Evetoviću bilo neupitno da su oni dio hrvatskog naroda.

17. Miković, Milovan, *O dekapitaciji, o mučnini, o mudrosti opstanka*, u: *Subotička danica (nova)* za 2000., Subotica, 1999., 217-223 str.

Radnja je značajna stoga što se u njoj po prvi puta ozbiljnije pokušava tematizirati pitanje Maspoka u Subotici početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, te problemi koji su iz toga proizašli, a odražavaju se na suvremenim život vojvodanskih Hrvata. Autor donosi i popis kulturnih poslenika i javnih djelatnika (više od 120) kojima je bilo tada zabranjeno javno djelovanje.

18. Žigmanov, Tomislav, *Između povijesne izgubljenosti i nesnažanja u suvremenosti*, u: *Hrvatska misao*, br. 17., Matica hrvatska, Sarajevo 2000., 195-201 str.

Autor eseistički, a na vrlo kritički način, elaborira aktualno stanje i prilike u kulturi kod Hrvata u Vojvodini, te polemički piše o nastojanjima na planu bunjevicizacije bačkih Hrvata.

19. Miković, Milovan, *Književnost Hrvata u Vojvodini*, u: *Zbornik radova predavača Prve letnje multikulture škole*, Specijalističke akademske studije, Novi Sad 2001., 161-173 str.

Premda značajan dio teksta referira na cijelokupno povijesno naslijeđe književnosti kod Hrvata u Vojvodini, na kraju radnje autor obrađuje i njihovu najnoviju književnost. Osim obuhvatnosti, radnja plijeni faktografijom.

20. Miković, Milovan, *Književnost Hrvata u Vojvodini - između jezika na kojem se piše i književnosti kojoj se pripada*, u: *Rukovet*, br. 1-2-3. Subotica 2001., 31-38 str.

U radnji se tematiziraju mahom društveni i organizacijski uvjeti pulsiranja hrvatske književnosti u Vojvodini u XX. stoljeću i problem jezika na kojemu su ovadnji hrvatski književnici pisali. U posljednjem se dijelu elaborira i književni život u devedesetim godinama, a na kraju se donosi, istina, necjelovita, bibliografija poezije i proze vojvodanskih Hrvata.

21. Kovačević, Boško, *(Ne)srvstavanje Bunjevaca*, u knjizi: *Etnicitet i civilitet*, Otvoreni univerzitet, Subotica 2002., 77-83 str.

U radnji se okom politologa eseistički tematizira fenomen plurarnog identiteta i različitog opredjeljivanja bačkih Bunjevaca, pri čemu se ne donosi eksplicitan stav o ovom pitanju.

22. Runje, Dujo, *Očima statistike - Hrvati u Srbiji i Crnoj Gori od 1948. do 2000.*, feljton u tjedniku *Subotičke novine*, Subotica, ožujak 2002., br. 9 (str. 16), br. 10 (str. 16), br. 11 (str. 16), br. 12 (str. 16), te br. 13. (str. 18).

Do sada najcjelovitija demografsko-statistička obradba opadanja broja Hrvata u SR Jugoslaviji. Znanstveno je fundirana, faktografski pouzdana, a način tumačenja ne inklinira ideoleskim motivima.

23. Žigmanov, Tomislav, *Politika imenovanja nacionalnih manjina u Jugoslaviji/Srbiji - apstrakcija i svemožnost u službi razdora i asimilacije*, u zborniku: *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*, Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religija - JUNIR, Niš 2002., 219-226 str.

Autora interesira narav politike imenovanja nacionalnih manjina u Srbiji nakon tzv. listopadskog prevrata i to u dvije ravnin: kroz službena stajališta novih vlasti te u polju javnosti. Kristalizaciju te politike imenovanja nalazi u Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, u kojem se izbjegava izravno imenovanje manjine. To se oštrot podvrgava kritici, iz razloga što se dopuštanjem ravnopravne opstojnosti i nacionalnih i subetničkih imena unosi razdor među manjine i tako vodi izravno u asimilaciju.

4. Kraći članci i značajniji novinski napis o Hrvatima u Vojvodini od 1990. do 2002. godine

Naravno, najteže je bilo s pravljenjem bibliografije kraćih tekstova objavljenih u godišnjacima i časopisima, te duljih i relevantnijih novinskih napisova o Hrvatima u Vojvodini koji se odnose na naznačeno razdoblje. Njih smo, pak, pridodali u ovu gradu za suvremenu povijest Hrvata u Vojvodini iz razloga što smatramo da se i u njima nalaze važni „dijelovi“ istine o životu hrvatske manjinske zajednice u Vojvodini. No, dodatni kriterij za odabir ovde bio je sljedeći: osim što je u cijelosti morao govoriti o Hrvatima, tekst je morao još govoriti i o nekom vrlo značajnom problemu ili dogadaju, i to bez obzira da li samo na informativni način ili se pak u njemu govorio na način analitički, kritički... Međutim, ovde u načelu nismo izdvajali napise iz listova i glasila koje smo ovde već bibliografski zabilježili, budući da se oni već posredno uzimaju u obzir, što nije bio slučaj s pojedinim tekstovima iz zbornika ili godišnjaka, jer smo iz njih izdvojili i ovde zabilježili one od najvećeg značaja.

Ravnajući se tim kriterijima, zabilježili smo 26 napisova od 16 autora. Većina ih je objavljena u Vojvodini, a jedan značaj broj i u časopisima kojima ne ravnaju Hrvati. Ne namjerno je ovde ispolo da je većina napisova autorski vezana za ljude iz zajednice, a od njih su ponajviše zastupljeni čelični ljudi pojedinih institucija i organizacija. To je jednostavno stoga što o Hrvatima frekventnije gotovo nitko nije pisao, što, naravno, ne mora u konačnici biti ni poseve loše, budući da se na taj način događaji i procesi tumače iz same zajednice.

1. Skenderović, Ivanka, *Bački Hrvati Bunjevci u popisima stanovništva*, u: *Zbornik „Ivan Antunović“*, br. 2-3, Subotica 1992., 91-97 str.

2. Tonković, Bela, DSHV – *Jedna godina postojanja*, u: *Zbornik „Ivan Antunović“*, br. 2-3, Subotica 1992., 78-83 str.

3. Vuković, Tomislav, *Kulturni položaj Bunjevaca u Bačkoj danas*, u: *Zbornik „Ivan Antunović“*, br. 2-3, Subotica 1992., 29-34 str.

4. Krmpotić, Lazar Ivan, *Problematika hrvatskih nacionalnih manjina na crkvenom planu*, u: *Zbornik „Ivan Antunović“*, br. 4-5, Subotica 1994., 41-47 str.

5. Poljaković, Ivan, *Manjine na ispitu - krizni period*, završni dio feltona koji je objavljen u: *Glasu ravnice* (br. 40, str. 7, br. 41, str. 6, br. 43, str. 6, te br. 44, str. 6, Subotica 1994.), a budući da je zbranjen u broju 45, objavljen je u: Žig, br. 7, Subotica 1994., str. 5.

6. Dokumenti usvojeni na II. redovitoj skupštini DSHV (Dokument o odnosima DSHV i države, Dokument o situaciji Hrvata u Bačkoj, Srijemu i Banatu, Dokument o kulturnoj autonomiji Hrvata u SRJ, Dokument o odnosima DSHV - crkve i vjerske zajednice, Dokument o inicijativi DSHV za osnivanjem HNV u SRJ, u: *Glas ravnice*, br. 39, Subotica 1994., 5-8 str.

7. Kopunović, Ana, *Izvještaj o radu Dobrotvorne zajednice „Amor Vincit“*, u: *Subotička Danica (nova)*, Župni ured sv. Terezije, Subotica 1995., 147-151 str.

8. Šram, Zlatko, *Hrvati : Bunjevci - Uzroci podjele*, kratki napis o ovome problemu objavljen je u tri nastavka u: Žig, Subotica 1995., (vidi: br. 24, str. 4, zatim u br. 25, str. 5, te br. 26, str. 4).

9. Kukavica, Vesna, *Tjedan Hrvata iz Vojvodine*, u: *Hrvatski iseljenički zbornik*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 1998., 318-327 str.

10. Skenderović, Aleksandar, *Hrvati u Banatu danas*, u zborniku: *Tjedan Hrvata iz Vojvodine*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 1998., 78-79 str.

11. Vereš, Tomo, *Kako riješiti bunjevačko pitanje u Bačkoj*, u: *Marulić*, br. 1, Zagreb 1998., 148-152 str.

12. Vereš, Tomo, *Položaj Hrvata u Vojvodini*, u: *Marulić*, br. 6, Zagreb 1998., 1101-1103 str.

13. Žigmanov, Tomislav, *Neostvarenost prava na školovanje na materinskom jeziku*, u: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 4-5, Novi Sad 1999., 10-13 str.

14. Miković, Milovan, *Razlozi koji nalažu pokretanje književnog časopisa za Hrvate u SRJ*, u: *Informator o kulturnom stvaralaštvu u manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 17, Novi Sad 2000., 7-12 str.; u: *Kontakt Hrvatska*, br. 13, specijalni prilog tjednika *Odgovor*, Beograd 2001., 12-13 str.

15. Žigmanov, Tomislav, *Pouke i smjerokazi desetogodišnjeg iskustva - političke organizacije i hrvatska zajednica u Vojvodini*, u: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 10-11, Novi Sad 2000., 5-9 str.

16. Žigmanov, Tomislav, *Nesređeno i neuređeno stanje - Hrvati u Vojvodini i pitanje naklade knjiga*, u: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 12, Novi Sad 2000., 17-20 str.

17. Žigmanov, Tomislav, *Priklučenje ujedinjenoj oporbi donijelo uspjehu*, u: *Informator o kulturnom stvaralaštvu u manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 13-14, Novi Sad 2000., 15-19 str.

18. Žigmanov, Tomislav, *Artikulacija strateških ciljeva hrvatske zajednice u SRJ*, u: *Informator o kulturnom stvaralaštvu u manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 17, Novi Sad 2000., 3-7 str.; u: *Subotička Danica (nova)*, Subotica 2000. 215-219 str.; u: *Kontakt Hrvatska*, br. 13, specijalni prilog tjednika *Odgovor*, Beograd 2001., 10-12 str.

19. Romic, Zlatko, *Više teorije, manje prakse*, u: *Informator o kulturnom stvaralaštvu u manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 20-21, Novi Sad 2001., 3-7 str.

20. Romic, Zlatko, *Mediji na hrvatskom*, u: *Informator o kulturnom stvaralaštvu u manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 25-26, Novi Sad 2001., 16-20 str.

21. Ivanović, Josip, *Obrazovanje Hrvata na materinskom jeziku u SRJ*, u: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 33-34, Novi Sad 2002., 7-10 str.

22. Ivanović, Josip, *Hrvatska nacionalna zajednica*, u zborniku: *Obrazovna politika za nacionalne zajednice*, Konrad Adenauer Štiftung, Beograd 2002., 66-68 str.

23. Kovačević, Jasmina, *Što će pokazati popis stanovništva koji se upravo provodi u Srbiji i Crnoj Gori - Egzodus Hrvata iz Vojvodine*, u: *Hrvatsko slovo*, br. 364., Zagreb 12. travnja 2002.

24. Runje, Dujo, *Hrvatska nacionalna manjina i problem obrazovanja*, u: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 31-32, Novi Sad 2002., 11-15 str.

25. Runje, Dujo, *Nacionalni svjet Hrvata - strepnje i nadanja*, u: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 37-38, Novi Sad 2002., 11-16 str.

26. Žigmanov, Tomislav, *Vojvodanski Hrvati i kulturna produkcija u prošloj godini - incident kao mjeru i stanje stvari*, u: *Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini*, br. 27-28, Novi Sad 2002., 14-18 str.

5. Prigodne i interne publikacije

Na koncu, reći ćemo ukratko nešto i o prigodnim i internim publikacijama kod vojvođanskih Hrvata. Naime, u praksi komunikacije među članovim neke ustanove, organizacije ili pokreta, te uopće potrebe za javnim oglašavanjem i obavještavanjem šire javnosti, relativno često i kod institucija i organizacija vojvođanskih Hrvata susrećemo različite oblike tiskovina. Isto tako, nije rijedak slučaj i da značajnije kulturne manifestacije, dogadjaji ili obljetnice također prate prigodne male brošure ili drugovrsne publikacije, koje donose napisne na hrvatskom jeziku. Ova praksa osobito vrijedi za institucije i organizacije koje djeluju na teritoriju subotičke općine, a u značajnome se razvila nakon 2000. godine.

Osnovne značajke tih internih „glasila“ jesu da su one obično male po opsegu, zatim da nemaju veliku nakladu, dijele se u većini besplatno u okviru institucija ili projekata, jednostavnih su grafičkih rješenja, jestina im je izrada i nemaju uvijek dosljednu jezičnu politiku. Točan broj i vrstu ovih publikacija teško je utvrditi. Pa ipak, mi smo se opredijeli da među njima, a prema kriteriju redovitosti izlaženja i vlastitog značaja, izdvojimo sljedeće takve tiskovine.

1. *Katalog likovne Kolonije naive u tehniči slame*. Najstarija je takva publikacija – redovito izlazi već 17 godina. Objavljuje ga organizator – Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo „Matija Gubec“ iz Tavankuta jednom godišnje za vrijeme održavanja Kolonije tijekom ljeta, na tridesetak stranica u nakladi od stotinjak primjeraka. Osim što donosi prigodni predgovor nekog likovnog kritičara ili povjesničara, kulturnog djelatnika ili svećenika, u Katalogu se obično objavljaju i crno-bijele fotografije slika od slame sudionica, zatim kratki životopisi svake sudionice, kao i program manifestacije. Pripominjemo ovdje da je i veći broj izložbi tavankutskih slamerki, osobito onih u inozemstvu, redovito pratilo i relativno lukuzan katalog izložbi, npr. katalog izložbe u Gradišću – *Naivna umjetnost u slami kod Bunjevcu* (1998.), zatim katalog izložbe u Zagrebu – *Slamarska umjetnost bunjevačkih Hrvatica* (1999.), katalog izložbe u Beogradu – *Naiva u tehniči slame* (2001.)...

2. *Seraf*, dvomjesečni interni bilten franjevačkog svjetovnog reda pri franjevačkom samostanu i crkvi sv. Mihovila u Subotici. Iz-

lazi od 1995. godine, ima format A 4, a najčešće se objavljuje na četiri ili šest stranica u nakladi od 700 primjeraka. Umnoga se fotokopiranjem. Pretežni dio sadržaja je meditativnog ili nabožnog karaktera.

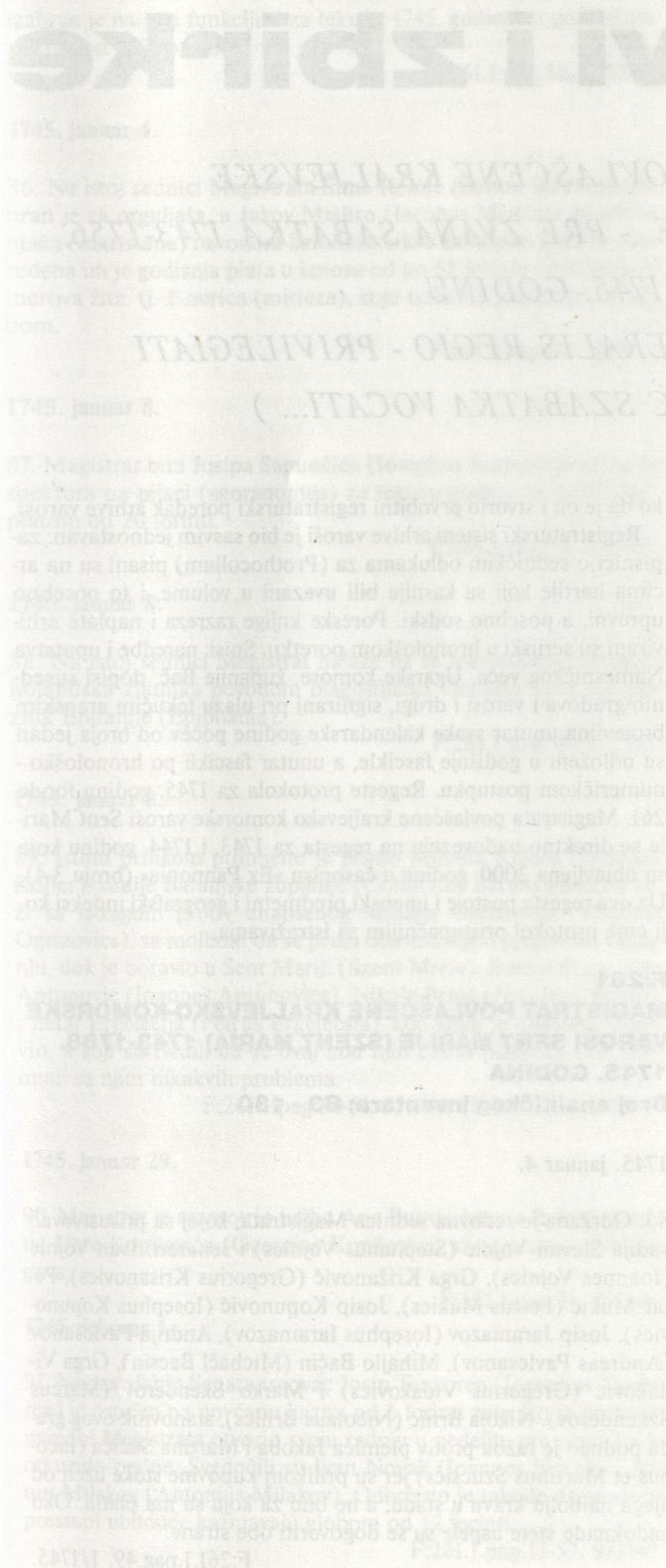
3. *Informativni bilten Caritasa Jugoslavije*, izlazi od 2002. godine. Izdaje ga četiri puta godišnje „Caritas Jugoslavije“ iz Beograda, a dijeli se besplatno po župama i u Vojvodini. Veći dio napisu, koji govore o aktivnostima ove humanitarne crkvene institucije, objavljuje se na srpskom jeziku.

4. *Gupčeva lipa - Kronika Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva „Matija Gubec“*, *Tavankut, za 1998.*, Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo „Matija Gubec, Tavankut 1999., te *Gupčeva lipa - Kronika Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva „Matija Gubec“, Tavankut, za 1999.*, Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo „Matija Gubec, Tavankut 2000. Na 16 stranica A 4 formata u ova dva broja Gupčeve lipe donose se najvažnije informacije o Društvu u protekljoj godini, zatim o priređenim manifestacijama i događajima, te o radu odjela, a objavljaju se i napisi iz drugih medija koji su pisali o njihovom radu.

5. Ovdje spadaju još i relativno brojne prigodne publikacije koje su vezane za određenu kulturnu manifestaciju ili događaj. Takva je, recimo, brošura *Najselo 2002. Nagrada za kulturu Hrvatske matice iseljenika - Tavankut (Jugoslavija)*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2002., 12 str.; ili *7. tjedan hrvatskih manjina*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2001., 16 str.; ili o ona proslavi Bana Jelačića: *2000. obljetnica rođenja Bana Josipa Jelačića*, Odbor za proslavu, Petrovaradin 2001., 16 str. Zatim, u ovu kategoriju spadaju i katalozi za izložbe, obimnije pozivnice ili najave za književne večeri ili druge kulturne priredbe, separati sa znanstvenih skupova, kao i plakati i kalendar... Od kataloga, recimo, takvi su: *Katalog za retrospektivnu izložbu slika Stipana Šabića* (Hrvatski kulturni centar „Bunjevačko kolo“, Subotica 2001.), ili *Katalog za retrospektivnu izložbu slika Cilike Dulić Kasibe* (Organizacioni odbor „Dužnjanca 2001.“, Subotica 2001.), zatim *Katalog za izložbu „Franjevačka prisutnost u Subotici - Ferencesek Szabadkán“* (Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“, Subotica 2000.); od prigodnih pozivnica navest ćemo onu koja se redovito objavljuje za književnu večer u okviru Dužnjance, npr. o Antunu Gustavu Matošu (Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“, Subotica 1999.) ili o dr Matiji Evetoviću (Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“, Subotica 2002.); od publikacija za znanstvene skupove, navest ćemo Knjigu sažetaka za skup „Nacionalna svijest i njeni psihološki, sociološki, politički i povijesni korelati“ (Hrvatski kulturni centar „Bunjevačko kolo“ i Centar za društvena istraživanja, Subotica 2000., 28 str.). Sve ove publikacije su značajne, prije svega, zbog toga što donose i jedan broj informacija ne samo o manifestaciji, već i o osobi ili problemu o kojem govorile, te su tako često puta pouzdani dokumenti ne samo o događaju koji se njome najavljuje već i o osobi ili prigodi. No, glavna „bibliografska“ pošteškoća vezana za njih jeste ta što o njima ne postoje pouzdani podaci, niti pak točna evidencija. Pa ipak, ono što se sa sigurnošću može glede toga reći jeste to da neke institucije i organizacije Hrvata u Vojvodini češće od drugih imaju ovakvu praksu, osobito kada su u pitanju značajniji događaji. Među njima, gotovo redovitu praksu izdavanja ovakvih publikacija ima Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“, zatim vrlo često to čini i Hrvatsko akademsko društvo - HAD, Hrvatski kulturni centar „Bunjevačko kolo“, osobito manifestacije u sklopu „Dužnjance“ i one koje priređuju Likovni odjel ovog Centra, te tavankutsko Hr-

vatsko kulturno-prosvjetno društvo „Matija Gubec“ i Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo „Vladimir Nazor“ iz Sombora.

6. Na koncu ćemo ovdje registrirati i župske obavijesti. Jedan broj župa, naime, mjesečno ili tjedno na listu ili dva daje na hrvatskom jeziku osnovne informacije o administraciji župe, zatim se donose najave događanja u župi ili biskupiji, te eventualno i druge informacije. Točan broj glasila ove vrste teško je također utvrditi, ali je to češća praksa u gradskim župama, napose u Subotici, negoli u seoskim.

Istorijska grada - fondovi i zbirke

*PROTOKOL MAGISTRATA POVLAŠĆENE KRALJEVSKIE
PRIVILEGOVE VAROŠI SENT MARIJE - PRE ZVANA SABATKA 1743-1756.
REGESTA ZA 1745. GODINU
(PROTHOCOLLUM OPPIDI CAMERALIS REGIO - PRIVILEGIATI
SZENT MARIA, ANTEHAC SZABATKA VOCATI...)*

Poveljom ugarske kraljice Marije Terezije, izdate 7. maja 1743. godine u Pragu, dotadašnje vojno-graničarsko naselje Sabatka dobilo je na molbu svojih stanovnika status varoši (latinski oppidum). Tom istom poveljom varoš je stekla i novo ime Sent Marija (Szent Maria), kao i određena prava i slobode sa kojima kao vojni komunitet (»Comunitas Loci Militaris Szabatka«) ranije nije raspologala. Varoš Sent Marija, pored varoških privilegija i ekonomskih koncesija, dobija građanski status umesto dosadašnjeg vojnog sa odgovarajućom, ograničenom lokalnom samoupravom. U upravnim stvarima bila je podređena Bačkoj županiji, a u vlastelinsko - gospodarskim Ugarskoj kraljevskoj komori. Organi lokalne uprave su, po tim dokumentima, Magistrat ili Unutrašnji savet i Izabrana opština ili Spoljni savet.

U nadležnost varoši spadali su svi poslovi unutrašnje uprave i pravosuđa. Varoš je bila prvostepena nadležna vlast u odnosu na svakog svog stanovnika, kako običnih građana (ignobiles) tako i plemića (nobiles). Unutrašnja uprava odnosila se na ekonomске i građanske poslove u užem smislu. Ekonomskim poslovima smatrani su svi oni predmeti koji su se odnosili na imovinu varoši, na njeno korišćenje i plodouživanje, kao i predmeti u vezi prohoda i rashoda, razreza i prikupljanja državnog poreza (contributio), feudalne rente (census) i takse (taxa). Gradanskim poslovima smatrani su : personalni, personalno-imovinski, redarstveni, siročadski, ostavinski i komunalni poslovi. Sloboda varoši se odnosila i na pravo suđenja u građanskim parnicama, prekršajima i krivičnim predmetima, kao i pravo izricanja i izvršenja smrtne presude (ius gladii).

Sednicama Magistrata je predsedovao sudac, a zborovima Izabrane opštine narodni tribun (tribunus plebis) od 27. aprila 1749. godine. Na sednicama Magistrata su birani, imenovani, suspendovani ili po potrebi oslobođeni službenici i pomoćno osoblje varoši: notar, blagajnik, komornik i ostala lica koja su primala platu iz blagajne varoši (hajduci, redari, čuvari, pastiri, mesari...). Među službenicima najznačajniji je bio beležnik (notarius) koji je na sednicama beležio odluke (presude) Magistrata, odnosno vodio zapisnik kod posebnog stola. On je vodio zvanične evidencije građana, popise imovine i poreza, sastavljaо zvanične dopise varoši pravnim i fizičkim osobama, i konačno sve te spise pohranio i čuvaо. Beležnik je odgovarao za celokupno poslovanje varoši ta-

ko da je on i stvorio prvoibni registratorski poredak arhive varoši.

Registratorski sistem arhive varoši je bio sasvim jednostavan: zapisnici o sedničkim odlukama za (Prothocollum) pisani su na arcima hartije koji su kasnije bili uvezani u volume, i to posebno upravni, a posebno sudske. Poreske knjige razreza i naplate arhivirani su serijski u hronološkom poretku. Spisi: naredbe i uputstva Namesničkog veća, Ugarske komore, županije Bač, dopisi susedenih gradova i varoši i drugi, signirani pri ulazu tekućim arapskim brojevima unutar svake kalendarske godine počev od broja jedan su odoženi u godišnje fascikle, a unutar fascikli po hronološko-numeričkom postupku. Regeste protokola za 1745. godinu fonda 261. Magistrata povlašćene kraljevsko komorske varoši Sent Marije se direktno nadovezuju na regesta za 1743. i 1744. godinu koja su objavljena 2000. godine u časopisu »Ex Pannonia« (broju 3-4). Uz ova regesta postoje i imenski, predmetni i geografski indeksi koji čine protokol pristupačnjim za istraživanja.

F:261

MAGISTRAT POVLAŠĆENE KRALJEVSKO-KOMORSKE VAROŠI SENT MARIJE (SZENT MARIA) 1743-1788.

1745. GODINA

Broj analitičkog inventara: 83 - 130

1745. januar 4.

83. Održana je redovna sednica Magistrata, kojoj su prisustvovali sudija Stevan Vojnić (Stephanus Vojnics) i senatori: Ivan Vojnić (Ioannes Vojnics), Grga Križanović (Gregorius Krisanovics), Petar Mukić (Petrus Mukics), Josip Kopunović (Iosephus Kopunovics), Josip Jaramazov (Iosephus Iaramazov), Andrija Pavlešanov (Andreas Pavlesanov), Mihajlo Bačin (Michaël Bacsin), Grga Vidaković (Gregorius Vidakovics) i Marko Skenderov (Marcus Szkenderov). Nikola Brnić (Nicolaus Brnics), stanovnik ovog grada podneo je tužbu protiv plemića Jakoba i Martina Sučića (Iacobus et Martinus Szucsics) jer su prilikom kupovine stoke uzeli od njega najbolju kravu u stadu, a ne onu za koju su mu platili. Oko nadoknade štete uspele su se dogоворити obe strane.

F:261.1.pag.49. 1/1745.

1745. januar 4.

84. Na istoj sednici se raspravljalo o zahtevu Magistrata Segedina (Szegedinum) u vezi sa skitnicom Andrašom Poljom (Polya Andreas), u kome se traži njegovo hapšenje, ispitivanje i izručivanje.

F:261.1.pag.49-50. 2/1745. (F:261.21.3. 1/1745)

1745. januar 4.

85. Na istoj sednici Petar Josić (Petrus Iosics), zakleti beležnik, izabran je na istu funkciju i za tekuću 1745. godinu sa godišnjom platom od 130 forinti.

F:261.1.pag.50. 3/1745.

1745. januar 4.

86. Na istoj sednici Magistrata Šime Romić (Simon Romics) izabran je za orguljaša, a Jakov Mialtro (Iacobus Mialtro) za crkvenjaka (sakristana) i zvonara katoličke crkve za tekuću godinu. Određena im je godišnja plata u iznosu od po 52 forinte i 1/4 velikog merova žita, tj. 1 mirica (miricza), koju treba da podele među sobom.

F:261.1.pag.50. 4/1745.

1745. januar 8.

87. Magistrat bira Josipa Sapunčića (Iosephus Szapuncsics) za inspektora na pijaci (agoranomus) za tekuću godinu sa godišnjom platom od 20 forinti.

F:261.1.pag.50. 5/1745.

1745. januar 8.

88. Na istoj sednici Magistrat nalaže da se franjevcima dodele 4 holandska zlatnika povodom blagosiljanja Gradske kuće na praznik Epifanije (Epiphania).

F:261.1.pag.50. 6/1745.

1745. januar 8.

89. Istom prilikom primljeno je pismo Mihajla Kolera (Michaël Koller), sudske Baranske županije (Comitatus Baranyiensis) u vezi sa istragom protiv uhapšenog Mihajla Ogrizovića (Michaël Ogrizovics), sa molbom da se pruži obaveštenje o njegovom vladaju, dok je boravio u Sent Mariji (Szent Maria). Svedočili su: Ivan Antunović (Ioannes Antunovics), Nikola Brnić (Nicolaus Brnics) i Petar Ergelečija (Petrus Ergelecsia), kod kojih je uhapšeni boravio, a koji su tvrdili da se ovaj kod njih časno ponašao i da nisu imali sa njim nikakvih problema.

F:261.1.pag.50-51. 7/1745. (F:261.21.3. 2/1745)

1745. januar 29.

90. Magistrat je razmotrio tužbu Ane Bukvić (Anna Bukvics) protiv Đure Kopilovića (Georgius Kopilovics) zbog neizmirenih dugova.

F:261.1.pag.51. 8/1745.

1745. februar 1.

91. Na zasedanju Senata trgovac Josip Tankorep (Iosephus Tankorep) je osuđen na novčanu kaznu od 6 forinti zato što je protivno naredbi Magistrata otvorio svoju radnju u nedelju, pre nego što je otkucalo podne. Svedočili su Ivan Novak (Ioannes Novak) i Anton Milakov (Antonius Milakov). Odlučeno je takođe da se slični prestupi ubuduće kažnjavaju globom od 12 forinti.

F:261.1.pag.51-52. 9/1745.

1745. februar 12.

92. Održana je sednica Magistrata u prisustvu sudske Vojničke (Stephanus Vojnics) i senatora: Grge Križanovića (Gregorius Krisanovics), Josipa Jaramazova (Iosephus Iaramazov), Ivana Vojničke (Ioannes Vojnics), Mihajla Bačina (Michaël Bacsin), Petra Mukića (Petrus Mukics), Josipa Kopunovića (Iosephus Kopunovics) i Mihajla Prčića (Michaël Prčics). Razmatrana je tužba udovice Filipa Vidakovića (Phillipus Vidakovics), Stane Vidaković (Stana Vidakovics), protiv Stevana Antunovića (Stephanus Antunovics) zbog neisplaćenih dugova. Magistrat ga je oslobođio opštobe, jer je utvrđeno kao tačno njegovo tvrđenje da je novac već vratio pokojnom mužu Stane Vidaković.

F:261.1.pag.52. 10/1745.

1745. februar 12.

93. Na istoj sednici Stana Vidaković podnosi tužbu protiv Josipa Sapunčića (Iosephus Szapuncsics) zbog neisplaćenih dugova. Prema presudi dužan joj je odmah isplatići dug.

F:261.1.pag.52-53. 11/1745.

1745. mart 12.

94. Albert Stipić (Albertus Stipics) i Petar Vujković (Petrus Vujkovics), stanovnici ovog grada, pred Magistratom izjavljuju da su razmenili svoje posede: Albert Stipić je Vujkoviću dao svoju livanđu u pustari Šebešić (Szebesics), koja se nalazi pored imanja Ilije Stipića (Elias Stipics), a Vujković je njemu zauzvrat dao svoju livanđu u pustari Tavankut (Tavankut), koja se nalazi između poseda Ignacija Vukovića (Ignatius Vukovics) i Martina Evetovića (Martius Evetovics).

F:261.1.pag.53. 12/1745.

1745. mart 15.

95. Održana je sednica Magistrata kojoj su prisustvovali: zamenik sudske Ivane Vojničke (Ioannes Vojnics) i senatori: Grga Vidaković (Gregorius Vidakovics), Josip Jaramazov (Iosephus Iaramazov), Andrija Pavlešanov (Andreas Pavlesanov), Josip Kopunović (Iosephus Kopunovics), Petar Mukić (Petrus Mukics), Marko Skenderov (Marcus Skenderov), Mihajlo Bačin (Michaël Bacsin) i Mihajlo Prčić (Michaël Prčics). Razmatrana je molba plemića Luke Bukvića (Lucas Bukvics) da mu se vrati iznos od 59 forinti i 52 dinara koji je njegov pokojni otac 1740. godine dao gradu u zajam. Svedočio je Ivan Vojnički, senator. Odlučeno je da mu se novac isplati u potpunosti.

F:261.1.pag.54. 13/1745.

1745. mart 22.

96. Održana je sednica Magistrata u prisustvu zamenika sudske Ivane Vojničke (Ioannes Vojnics) i senatora: Josipa Kopunovića (Iosephus Kopunovics), Josipa Jaramazova (Iosephus Iaramazov), Marka Skenderova (Marcus Skenderov), Andrije Pavlešanova (Andrea Pavlesanov), Petra Mukića (Petrus Mukics) i Mihajla Bačina (Michaël Bacsin). Konstatovano je da je Đurka Madar (Magyar Gyurka) vratio pozajmicu u iznosu od 20 forinti Iloni Farkaš (Farkas Ilona), što je potvrdio svedok Ištok Bajsoš (Bajszos Istok).

F:261.1.pag.54. 14/1745.

1745. mart 26.

97. Franjo Kralj (Franciscus Kraly), građanin ovog grada, obavestio je Magistrat da je prodao svoju kuću koja se nalazila ispred

kuće Jožefa Lakatoša (Iosephus Lakatos) za 21 forintu Johanu Georgu Šeleru (Ioannes Georgius Schöller), pekaru. Istom prilikom je pomenuti Šeler primljen u red građana Sent Marije (Szent Maria). Podaci koje je poslao o njemu segedinski Magistrat se čuvaju u fascikli pod slovom B br. 3.

F:261.1.pag.54-55. 15/1745.

1745. mart 26.

98. Na istoj sednici pretresana je tužba udovice Marka Gršića (Marcus Grsics) Katarine (Catharina) protiv Ilijе Dulica (Elias Dulics) zbog neisplaćenih dugova u vezi stoke. Tuženi je bio obavezan da iste podmiri.

F:261.1.pag.55. 16/1745.

1745. mart 26.

99. Josip Sapuncić (Iosephus Szapunesics) je izabran za inspektora pijace (agoranomus) sa godišnjom platom od 20 forinti.

F:261.1.pag.55. 17/1745.

1745. mart 28.

100. Magistrat je izabrao Đerđa Lakoa (Georgius Lakó), Janoša Kiša (Ioannes Kiss) i Ištvana Kovača (Stephanus Kovacs) za redare, sa zadatkom da gone lopove u gradskom ataru koristeći sopstvene konje u skladu sa odlukom Bačke županije (Comitatus Bacensis), kao i da se u svakom mestu izabere određen broj konjanika i pešaka za gonjenje razbojnika, da bi se suzbio kriminal u županiji. Određena im je godišnja plata u iznosu od 54 forinte, uključujući tu i određenu količinu hleba i hranu za konje. Dokumenti se čuvaju u fascikli pod slovom B br.4.

F:261.1.pag.55-56. 18/1745.(F:261.21.3. 3/1745)

1745. april 9.

101. Franc Heler (Franciscus Heler) i Ivan Divjak (Ioannes Di viak) izabrani su za kasapine u gradskoj kasapnici sa godišnjom platom od 50 forinti i 20 libri loja.

Maksim Dovat (Maxim Dovat) izabran je za čuvara stada (hajkacs) sa platom od 55 forinti, 10 libri loja, 10 metreta zobi, dok je njegov konj bio smešten i hrانjen u gradskoj štali.

F:261.1.pag.56. 19/1745.

1745. april 25.

102. Održana je sednica Magistrata u prisustvu: sudije Stevana Vojnića (Stephanus Vojnics) i senatora: Grge Križanovića (Gregorius Krisanovics), Josipa Kopunovića (Iosephus Kopunovics), Josipa Jaramazova (Iosephus Iaramazov), Andrije Pavlešanova (Andreas Pavlesanov), Mihajla Prčića (Michaël Prcsics) i Petra Mukića (Petrus Mukics), kao i 40 članova Zaklete opštine. Za sudiju u tekućoj godini izabran je Grga Križanović (Gregorius Krisanovics), a istom prilikom Zakleta opština izabrala je umesto pokojnog senatora Ilijе Bukvića (Elias Bukvics) Ignacija Vukovića (Ignatius Vukovics) za novog člana u tom organu uprave.

F:261.1.pag.56-57. 20/1745.

1745. maj 7.

103. Održana je sednica Magistrata u sledećem sastavu: sudija Grge Križanović (Gregorius Krisanovics) i senatori: Ivan Vojnić (Ioannes Vojnics), Andrija Pavlešanov (Andreas Pavlesanov), Josip Kopunović (Iosephus Kopunovics), Josip Jaramazov (Iosephus Iaramazov), Petar Mukić (Petrus Mukics), Mihajlo Bačin (Michaël Bacsin), Ivan Mačkov (Ioannes Macskov) i Ignacije Vuković (Ignatius Vukovics). Razmatrana je tužba Ivana Budimčevića (Ioannes Budimcsevics) protiv Marka Subašina (Marcus Szubasson),

koji ga je, navodno, prevario prilikom trampe volovima, jer mu je ovaj u zamenu za zdravog dao bolesnog vola. Subašin se branio pitajući zašto Budimčević nije odmah prijavio slučaj, nego mesec dana kasnije kada je vo uginuo. Sud je ovo uzeo u obzir, te pošto se krivica već nije dala utvrditi, potrebno je isplatiti Budimčeviću 15 forinti.

F:261.1.pag.57. 21/1745.

1745. maj 7.

104. Na istoj sednici Magistrat je primio u službu gradskog slugu kočijaša Ivana Petruha (Ioannes Petruha) i odredio mu je godišnju platu u iznosu od 20 forinti, 1 centa mesa, 7 metreta pšenice, 2 pari čizama i 2 kabanice.

F:261.1.pag.57. 22/1745.

1745. maj 10.

105. Magistrat je za goniča stoke (hajkacs) izabrao Endrea Homorovskog (Andreas Homorovskz), sa godišnjom platom od 55 forinti, 10 libri loja, i 10 metreta zobi, dok je njegov konj bio smešten i hrانjen u gradskoj štali.

F:261.1.pag.58. 23/1745.

1745. maj 20.

106. Na vanrednoj sednici Senata razmatrana je tužba senatora Ivana Mačkovića (Ioannes Macskovics) protiv Jakova Prčića (Jacobus Prcsics), koji ga je, navodno, vredao svakavim pogrdnim imenima, nazivajući ga lažljivcem i govoreći da bi njegov konj bio bolji sudija nego on. Prčić se branio rečima da je bio pijan i da nije imao namenu da bilo koga vreda. Kažnjen je novčanom kaznom od 2 zlatnika, a odlučeno je takođe da ako se sledeći put ovo dogodi, kazna bude stroža.

F:261.1.pag.58. 24/1745.

1745. maj 21.

107. Održana je sednica Magistrata u prisustvu zamenika sudije Ivana Vojnića (Ioannes Vojnics) i senatora: Josipa Jaramazova (Iosephus Iaramazov), Grge Vidakovića (Gregorius Vidakovics), Andrije Pavlešanova (Andreas Pavlesanov), Marka Skenderova (Marcus Skenderov), Mihajla Prčića (Michaël Prcsics), Ivana Mačkovića (Ioannes Macskovics) i Ignacija Vukovića (Ignatius Vukovics). Održano je suđenje Stevanu Budimcu (Stephanus Budimacz), koga tuže gradski čuvari (hajdones), jer je bez dozvole točio i prodavao rakiju, a što su potvrđili i svedoci Stevan Delić (Stephanus Delics) i vojnik Ostoja Kantorov (Ostoja Kantorov). Budimac je kažnjen sa 20 udaraca batinom i zaplenjena mu je roba.

F:261.1.pag.58-59. 25/1745.

1745. maj 21.

108. Dopis sreskog načelnika Kereškenjija (Kereskényi) u vezi sa tajnim preseljenjem Mihajla Radulića (Mialo Radulics), stanovnika sela Dantove (Dávod u Ugarskoj) sa svojom imovinom u Sent Mariju (Szent Maria), nalazi se u fascikli pod slovom B broj 5.

F:261.1.pag.59. 26/1745. (F:261.21.3. 4/1745)

1745. maj 28.

109. Magistrat je izabrao Iliju Poljakovića (Elias Polyakovics) za inspektora za krčme (inspectore educillorum) sa godišnjom platom od 90 forinti.

F:261.1.pag.59. 27/1745.

1745. jun 4.

110. Na sednici Magistrata odlučeno je da se određeni statuti grada čuvaju u fascikli pod slovom B broj 6.

F:261.1.pag.59. 28/1745.

1745. jun 4.

111. Na istoj sednici Bačka županija (Comitatus Bacsensis) je limitirala cenu mesa; dokumenat se čuva u fascikli pod slovom B broj 7.

F:261.1.pag.59. 29/1745.

1745. jun 10.

112. Statuti grada (iz tačke 28. od ove godine) publikovani su pred ulazom u Gradsku kuću, a istovremeno su objavljene i razne kazne.

F:261.1.pag.60. 30/1745.

1745. jun 14.

113. Josip Temunov (Iosephus Temunov) obaveštava Magistrat da je svoju kuću, koja se sa zapada graniči kućom Nikole Vukmanovića (Nicolaus Vukmanovics), a sa istoka kućom plemića Petra Setrova (Petrus Setrov), prodao za 41 rajnsku forintu.

F:261.1.pag.60. 31/1745.

1745. jun 25.

114. Održana je sednica Magistrata u prisustvu zamenika sudije Ivana Vojnića (Ioannes Vojnics) i senatora: Josipa Kopunovića (Iosephus Kopunovics), Grge Vidakovića (Gregorius Vidakovics), Andrije Pavlešanova (Andreas Pavlesanov), Marka Skenderova (Marcus Skenderov), Mihajla Baćina (Michaël Bacsin), Mihajla Prčića (Michaël Prcsics), Ivana Mačkova (Ioannes Macskov) i Ignacija Vukovića (Ignatius Vukovics). Data je dozvola Marisi Ramskoj (Marisa Ramska) iz Šlezije (Silesia) da bude dadilja (tj. da brine za dojenje i odgoj) siročeta po imenu Marija (Maria), kćerke Vranja Cvijina (Vranye Cvijin). Određuje joj se godišnja plata u iznosu 14 forinti i prinadležnosti (obuća, odeća, smeštaj, ishrana, higijenska sredstva).

F:261.1.pag.60-61. 32/1745.

1745. jul 2.

115. Martin Misurai (Martinus Missuray) obaveštava Magistrat da je svoj vinograd prodao Tomi Čoviću (Thoma Csovics) za 23 rajnske forinte. Vinograd se nalazio istočno, prema Segedinskom putu (Via Szegediensis), između vinograda pomenutog Tome Čovića i Jakova Neorsića (Jacobus Neorsics).

F:261.1.pag.61. 33/1745.

1745. jul 5.

116. Magistrat je odredio nadnice za kosače sena (boglya számos-sak) i žeteoce-risare (rézsés), kao i porcije hrane koje im sleduju. Kosači sena su primali za skupljeno seno (šrine 7 i pola hvata visine) 2 marijaša za celu nedelju rada, 3 parčeta hleba, jednu libru mesa i pola oke slanine. Za one koji su radili tokom celog leta sledovale su i čizme. Žeteoci su primali 6-7 marijaša i dnevnu porciju hrane. Ostali radnici su dobijali po 28 forinti. Odredena je i cena rada za vreme praznika svetog Mihajla (S.Michaëlis), kao i ona za zimski period.

F:261.1.pag.61. 34/1745.

1745. jul 5.

117. Primljen je pismo grada Kunhalasha (Kunn-Halassiensum) u kome se zahteva da se regulišu odnosi između dva grada, te da se reše sporovi oko pustare Balata (Balatha). Naime, plemić Luka Bukvić (Lucas Bukvics), već je jednom opomenut da ne napasa svoje stado na Balati, te da ne menja postojeće granice. Pismo se čuva u fascikli pod slovom B br.8.

F:261.1.pag.61-62. 35/1745. (F:261.21.3. 6/1745)

1745. jul 8.

118. Primljena su pisma iz Kunhalasha (Kunn Halassiensum) o tome da se prijateljskim dogовором odrede i postave kameni medaši na granici između dva grada. Dopis se nalazi u fascikli pod slovom B br. 9.

F:261.1.pag.62. 36/1745.

1745. jul 23.

119. Cirkular Bačke županije (Comitatus Bacsensis) zaveden je u fasciklu pod slovom B broj 10, a u vezi sa regulisanjem nadnica za kosače i žeteoce, u vidu raznih količina žitarica koje dobijaju za svoj rad.

F:261.1.pag.62. 37/1745. (F:261.21.3. 7/1745)

1745. avgust 2.

120. Magistrat je razmotrio tužbu Kristofora Rudića (Christophorus Rudics), prema kojoj ga je Ivan Vuković, odnosno Glavaš (Iannes Vukovics alias Glavas) javno opsovao i vredao, što je posveđeo i senator Josip Jaramazov (Iosephus Iaramazov). Vuković je kažnjen sa 25 udaraca batinom, a u slučaju da ponovi ovakav izgred, slediće još strožija kazna.

F:261.1.pag.62. 38/1745.

1745. avgust 5.

121. Knez (Ober Knez) Vrbasa (Verbasienses) Radivoj Mašić (Radivoj Masics) podnosi tužbu protiv Josipa Baića (Iosephus Baics), koji ga je vredao u gradskoj krčmi da sarađuje sa Jovanom Pijak Harambašom (Jován Pyák Harambassa). Magistrat je kaznio Baića samo novčanom kaznom, uzimajući u obzir njegovu duboku starost, obavezavši ga da 4 zlatnika uplati crkvi Svetе Majke (Sancta Mater).

F:261.1.pag.63. 39/1745.

1745. avgust 27.

122. Pred Magistratom je došlo do prijateljske nagodbe između sudije Grge Križanovića (Gregorius Krisanovics) i plemića Luke Bukvića (Lucas Bukvics) u vezi sa visinom odštete koju je potrebno platiti povodom slučaja u kome je Bukvićev stado zalutalo na posed Grge Križanovića i nanelo mu štetu.

F:261.1.pag.63. 40/1745.

1745. septembar 24

123. Pred Magistratom razmotren je slučaj supruge Marinka Ištvanovića (Marinko Istvanovics) i supruge Anče Poljaković (Ancsa Polyakovics), koje su ispitane pod optužbom da se svadaju kada god se susretnu. Iako su već bile opomenute od strane Magistrata ranije, one su i dalje nastavile da se sukobljavaju i svadaju, pa su kažnjene globom od 2 forinte. Pored toga im je zaprećeno da će biti izgnane iz grada ako nastave sa prepirkama.

F:261.1.pag.63-64. 41/1745.

1745. oktobar 3.

124. Održana je sednica Magistrata u sastavu: Grge Križanovića (Gregorius Krisanovics), sudije i senatora: Stevana Vojnića (Stephanus Vojnics), Ivana Vojnića (Ioannes Vojnics), Grge Vidakovića (Gregorius Vidakovics) i Mihajla Prčića (Michaël Prcsics). Plemić Luka Sučić (Lucas Szucsics), vice-kapetan i tutor dece pokojnog Jakova Sučića (Iacobus Szucsics), kapetana, traži da se Kristofor Rudić (Christophorus Rudics) opomene i spreči u manipulacijama i malverzacijama kapitalom koji pripada pomenutoj deci. Za rešavanje ovog slučaja zaduženi su senatori Andrija Pavlešanov (Andreas Pavlesanov) i Ignacije Vuković (Ignatius Vukovics).

F:261.1.pag.64. 42/1745.

1745. oktobar 26.

125. Na ovoj sednici Magistrata, održanoj u prisustvu sudije Grge Križanovića (Gregorius Krisanovics) i senatora: Stevana i Ivana Vojnića (Stephanus et Ioannes Vojnics), Josipa Kopunovića (Iosephus Kopunovics), Petra Mukića (Petrus Mukics), Mihajla Baćina (Michaël Bacsin), Marka Skenderova (Marcus Skenderov) i Ivana Maćkova (Ioannes Macskov), izabran je za učitelja ponovo Janoš Kadar (Ioannes Kadar), zbog dosadašnjih uspeha koje je postigao u podučavanju madarskog jezika. Odredena mu je godišnja plata od 76 forinti, 4 metreta brašna i 3 libre mesa.

F:261.1.pag.64-65. 43/1745.

1745. oktobar 26.

126. Na istoj sednici Magistrata zaključen je sporazum između Matije Delića (Matthaeus Delics) i njegove mačehe Ane Matković (Anna Matkovics) o podeli pokretne i nepokretne imovine koju su nasledili od pokojnog oca Matije Delića (Matthaeus Delics). Kako Matija Delić, sin ne želi da bude pod tutorstvom svoje mačehe, preseliće se u kuću svog strica, Grge Delića (Gregorius Delics) koji će preuzeti brigu o njemu i sestri pod uslovima iz testamenta.

F:261.1.pag.65. 44/1745.

1745. oktobar 26.

127. Na istoj sednici Magistrata obavljena je ostavinska rasprava, tj. regulisano je nasledstvo koje se sastoji od pokretne i nepokretne imovine pokojnog Matije Delića (Matthaeus Delics), za koga su ostali sin i udovica Ana Matković (Anna Matkovics), koja ima i jedno dete iz prethodnog braka sa pokojnim Ilijom Jurićem (Elias Iurics).

F:261.1.pag.65-66. 45/1745.

1745. oktobar 26.

128. Istom prilikom finansijska komisija u sastavu senatora Stevana Vojnića (Stephanus Vojnics) i Marka Skenderova (Marcus Skenderov), zakletog beležnika Petra Josića (Petrus Iosics) i predstavnika Zaklete opštine Ilike Crnkovića (Elias Crnkovics) i Ilike Poljakovića (Elias Polyakovics) obavila je pregled finansijskog poslovanja gradskog blagajnika Jeronima Vukovića (Hieronymus Vukovics), kao i stanje blagajne. Sve je nađeno u najboljem redu. Spisi se čuvaju u fascikli pod slovom B.

F:261.1.pag.66. 46/1745.

1745. novembar 7.

129. Sednici Magistrata prisustvovali su sudija Grgo Križanović (Gregorius Krisanovics), te senatori: Ivan Vojnić (Ioannes Vojnics), Grgo Vidaković (Gregorius Vidakovics), Petar Mukić (Petrus Mukics), Josip Jaramazov (Iosephus Iaramazov) i Josip Kopunović (Iosephus Kopunovics). Razmatran je slučaj Radina Uzurovića (Radin Uzurovics), stanovnika sela Pivnica (Pivnicza) u Bačkoj županiji (Comitatus Bacsensis), kome su noću na teritoriji pustare Tavankut (Tavánkút) ukradena dva konja. Čim je primetio krađu, dao se u potragu za konjima i naleteo na pastira u službi Josipa Kopunovića (Iosephus Kopunovics), koga je odmah prijavio zbog krađe. Pastir se branio tvrdeći da on nije ukrao konje, niti je te noći u okolini video ikakvog drugog sumnjivca, a čak je podsetio da je jednom prilikom bio uhapšen na sopstveno insistiranje na 3 dana, dok Mihalj Finter (Finter Michaël) nije vratio one ukradene konje, kojim su njega teretili, kapetanu Tomi Rudiću (Thoma Rudics). Konji su videni na pustari Bajmok (Bajmak). Dokazavši svoju nevinost, pastir je pušten na slobodu. Uzurović je onda javno uvredio sud, rekavši da je bog jedini na njegovoj strani u ovom slučaju, jer sud očito vidi ko je lopov, a neće da ga kazni. Zbog ove uvrede, sud ga je kaznio globom od 4 zlatnika. Konji su inače kasnije pronađeni.

F:261.1.pag.66-68. 47/1745.

1745. novembar 12.

130. Senat je razmotrio tužbu Katarine Knežević (Catharina Kne sevics), stanovnice Segedina (Szegedinum), protiv Pavla Letića (Paulus Letics), kome je prodala svoj deo vinograda, nasleden od roditelja, za 8 forinti. On joj je isplatio 6 forinti u konoplji i žitu, dok preostale 2 forinte nije isplatio. Zato se sada Letiću nalaže od strane suda da vrati dug.

F:261.1.pag.68. 48/1745.

Зоран Вељановић

ПРАВИЛА СРПСКЕ ЧИТАОНИЦЕ У САБАТКИ

(ПРИЛОГ ПОВЕСНИЦИ СРПСКЕ ЧИТАОНИЦЕ У СУБОТИЦИ)

Када је новосадски лист за забаву и књижевност »Даница«, за 1861. годину у броју 2 од 20. јануара по старом календару на 32 страници донео вест да: »У Земуну и у Суботици установиле су се српске читаонице«,¹ за малу енклаву Срба у Маријатерезиополу (односно како су га Срби звали Суботици) био је то велики искорак и приближавање оноге што се тада називало »напредне српске општине«.² Међутим, нико или готово нико од читатеља овог листа није могао да предвиди какав и колики ће бити трновит пут групи полетних основатеља и њихових следбеника да би ово друштво опстало у мору неистоплеменика и изложена свим замкама круте хабсбуршке а потом и угарске администрације.

О Српским читаоницама

Прве читаонице код Срба на простору српског подунавља, јављају се четрдесетих година 19. столећа. Основана су у Иригу и Вршцу 1842, а затим у Великој Кикинди, Сомбору, Новом Саду 1845, Београду, Смедереву, Крагујевцу, Неготину, Пожаревцу, Ужицу 1846, као центри културног живота. На крају читаонице се оснивају и у варошима где Срби нису били бројчано доминирајући: Стари Бечеј, Сента, Суботица. Српске читаонице су биле осниване и у Горњој земљи – Кечкемету 1845, Баји 1846, Јегри 1847 итд. У њима се што је најважније, за Србе на простору Срема, Баната, Бачке и Барање, односно Војводине Српске, посебно негована национална свест као брана против асимилације и однарођивања, национ уједињавао, чувао и неговао језик и писмо.³

Одјек оснивања српских читаоница као и ширења њиховог деловања били су различити (културно, економски и политички) што је зависило од услова у појединим варошима. Јединствено је, међутим, то што су оне представљале центре културног живота за неговање националне свести, очување језика и писма, и што је најважније, представљале су јак бедем отуђењу, које је било узело мању међу свим словенским народима, па и Србима у угарском делу Хабсбуршке монархије.

Њихово оснивање било је родољубив чин који је водио ка културном уједињењу српског народа. Корак даље, било би политичко уједињење. Такав програм био је основа политичког схватања и план уједињења Срба за др Светозара Милетића. Ова идеја, коју је подржавало либерално грађанство, узела је мању почетком шездесетих година деветнаестог столећа, када је на скупштини Српске читаонице у Новом Саду за председника изабран др Светозар Милетић. Његов долазак на чело Српске читаонице у Новом Саду био је од изузетног значаја, јер су

милетићевци и њихове идеје убрзо постали главни стожери свеукупног културног, а затим, посредно и непосредно, и политичког живота Срба у Угарској.⁴ Читаонице су врло брзо изашле из правилима омеђаних оквира и постале су утицајни културни и политички центри. Оне су биле културно-просветна и политичко-национална средишта народног уједињења усмерена на борбу за национална права у Хабсбуршкој монархији. Велики утицај у читаоницама имао је Милетић, односно, Омладински покрет, који је он однеговао и који је доцније сазрео у политичку странку – Српску народну слободоумну странку. У странци је управо истицан значај просвете и културног уздизања народа, као главни пут националног уједињења. Политичке идеје либерално-демократског крила, као најбројнијег у странци, и њеног стремљења ка националном уједињењу, Милетић је, као уредник исказивао у листу Застава, водећем и најчитанијем политичком листу у тадашњем српству. Утицај Заставе и уопште српске штампе на обликовање политичке свести и мњења народа био је велиак, захваљујући управо читаоницама, у којима су се и сазнавале најновије вести и ставови политичких првака. Истакнути милетићевци били су носиоци активности читаоница, као чланови њихових управа или као најугледнији чланови.

Читаонице као институције оснивали су добровољно удружені грађани, односно, углавном, најобразованји слој међу њима: адвокати, учитељи, свештеници, трговци, занатлије, као и школска и студентска омладина. На послетку у читаонице су се учлањивали, без обзира на степен писмености, и земљорадници жељећи да буду присутни и обавештени о најновијим догађајима. Читалишта су била доступна свом грађанству, које је чланским улогом приступила и прихватило правила. Од чланарина или добровољних прилога набављане су новине, часописи и књиге, и измишљана (када се плаћала) зграда читаонице. Свака читаоница имала је своја правила (Устав), која су регулисала сва питања организације, финансирања, рада и управљања, а њихов рад одобравале су одговарајуће власти у Монархији. Код оснивања већине српских читаоница или друштава, власти су, тачно проценивши циљеве и значај читаоница, намерно одувлачили са одобравањем Устава (правила без којих, по важећем закону, ниједно друштво није могло да делује), трудећи се да на сваки начин спрече њихова оснивања. Зато се дешавало да друштва годинама делују без званичног одобрења.

Поред просветне, културне и политичке активности, читалишта су имала и функцију јавних народних библиотека, на чијим су темељима, у већини случајева, у

20. столећу формиране јавне библиотеке.⁵

Српска читаоница у Суботици, почетак 1861.

Најистакнутији суботички Срби у договору са Антонијем Хаџићем, почетком 1861. године, прихватили су идеју да се и у Суботици оснује Српска читаоница, која би имала задатак да национално уједини и културно обједини цео српски народ.⁶

На оснивачкој скупштини Српске читаонице у Суботици 1862. године, где је конституисана Читаоница и обнародован њен рад, као и код оснивања српских читаоница у другим варошима, утврђен је њен Устав (Правила) у чијем првом члану се каже: *Српска Читаоница је завод, ком је задатак – да облагородјава нарави и унапређује опште изображење и фини укус. Устав је после оснивачке скупштине написао и предао надлежним представницима локалне власти тј. Градском већу, Јован Димитријевић, адвокат и први председник читаонице.*

Поред Димитријевића основатељи Српске читаонице у Суботици били су угледни суботички Срби: Исак Лудајић, парох, Јован Радић, парох, Божидар Вујић, велепоседник и закупац пошта у Суботици и околини, Јаков Арадски, Ђакон и учитељ, Никола Коњовић, учитељ, Ђорђе Гојковић, учитељ и већ поменути Антоније Хаџић. Њима се убрзо приклучују Ђура Лудајић, учитељ, Тимотије Радић, др Петар Стојковић, Теодор Прокопчањи, Самко Манојловић, Витомир Лудајић, итд.

Чланство у Читаоници регулисано је врло демократским правилима (Устав) којим члан Читаонице може бити сваки човек поштеног имена и неприкорног моралног владања. Чланови Читаонице могли су бити редовни и ванредни. Њихова права, осим коришћења периодике и књижног фонда (у самој Читаоници или позајмити за кућно коришћење), била су и да учествују у јавном животу Читаонице са правом гласа. Ванредни чланови Читаонице могли су се обавезати на чланство на краће време, али не мање од месец дана и за чланарину били су дужни плаћати 35 новчића месечно, могли су присуствовати скупштинама или без права гласа.⁷

Читаоницом су управљали изабрани органи: управитељ, подуправитељ, одбор, бележник, благајник и хранилац, односно књижњичар (дакле, библиотекар). Одбор су сачињавали: управитељ, подуправитељ, бележник, благајник, хранилац и десет редовних члanova које скупштина изабере. Сви они били су бирани на годину дана.

Уставом Читаонице било је предвиђено да се редовне Скупштине одржавају двапут годишње и то у јуну и децембру, а ванредне по потреби.

***

Чланство Читаонице брзо се повећавало, тако да је већ крајем 1866. године приступило за ондашње прилике велики број члanova. Велики капетан, који је имао задатак да провери шта то суботички Срби раде, запањено извештава:...és földtulajdonos elnöksége allatt egy szerb olvasókör »Csitoníczá« nevezet allatt létezik: 50 tagból áll (У Суботици постоји Српско читалачко друштво под називом »Читаоница« која броји педесет члanova)... даље каже mind a mellett az egyleti szabályok engedélyezése előtt a Csitoníczá megalakult (Упркос свему Читаоница је основана пре него што су Правила одобрена).⁸

У прво време од домаће и стране штампе Читаоница је држала: Hon (Отаџбина), Bolond Miska (Луди Мишка), Pest-

her Loyd (Пештански Лојд), Zukunft (Будућност), Komische Blätter (Комичне новине), Застава, Напредак, Србобран, Даница, Вила, Видовдан, Обзор и Змај.⁹ Временом се тај избор проширио на скоро све значајније српске листове, који су излазили широм Српства, као и на одређен број листова (по наредби виших власти) на немачком и мађарском језику.

Осим наведених листова Читаоница је устаљено набављала књиге и након двадесетак година постојања, односно 1885. године, сврстала се у ред оних књижница у Граду (поред Националне касине, Непкера - Nepkör, итд.), које су на својим полицама имале од пет стотина до хиљаду књига.¹⁰ Библиотечки фонд Читаонице посебно се увећао када је Књижница Српске православне црквене општине у Суботици предата на управљање Српској читаоници 1. јануара 1900. године.¹¹

Читаоница је своје деловање била усмерила и на школску омладину. Осим индивидуалног читања било је организовано читање за оне који су били недовољно писмени или нису говорили стране језике. У Читаоници су организовани разноврсни програми: предавања, беседе, јавна читања одабраних дела, расписивани су конкурси са задатом темом, литерарна такмичења, учили су се страни језици, давала упуства за унапређење трговине и занаства и друго. Обележаване су разне свечаности, и водила се брига о друштвеном животу младежи. Такође, Читаоница или пак њени чланови учествовали су у свим општим народним културним прославама, међу којима је поред славске свечаности, најважнија била Светосавска забава. Сви ови програми важили су као посебна врста националних догађаја и чланство је водило рачуна да се појављује у што већем броју. И поред тога што је, међу омладином, првенствено оном која је студирала у Пешти, било уobičajeno, па и тенденција да се то званично уведе у Читаоницу, да једни друге називају браћом, старији чланови као и часници ословљавали су се увек као господа.

Осим тога, Читаоница је била и место где се сретало, састајало и разговарало. У том дружењу незаobilazna тема била је политика. Оснивање Српске читаонице у Суботици поклопило се и са нарастајчим и изузетно популарним покретом који је предводио др Светозар Милетић, који је уосталом био и председник Српске читаонице у Новом Саду и који је управо преко читаонца ширио своје идеје.¹² Српске омладина, тадашњи суботички ђаци, или студенти који су ишли на школовање широм Монархије (Пешта, Беч, Праг, Пожун, Печуј, Кечкемет, Кошице...) припадали су Милетићевој Уједињеној омладини Србској. Враћајући се са школовања, или долазећи на летњи распуст, они су размењивали мишљења са гимназијалцима, заузимали створе, а у Српству и Словенству гледали аманет. Међу њима ватрени милетићевци су били Ђура, Самко и Емил Манојловић, Антоније Хаџић, Димитрије и Максим Лудајић, Тоша Дујић, Стеван Вујић, Јован Пачу, Аксентије Мародић, затим гимназијалци Богдан Димитријевић, Стеван Манојловић, Димитрије Радосављевић, Никола Ракић, Обрад Белеслијин, Душан Петровић, Сима Јовановић, Павле Арадски и други.

Просторије (седиште) Српске читаонице у Суботици, од оснивања, налазиле су се у порти храма Св. Вазнесења Господњег у згради основне школе која је касније добила име Свети Сава. То је у ствари била како се називала предња одаја или предворје у школској згради. Очигледна је била намера, оснивача и потоње управе, да се све бројнији и богатији књижни фонд Читаонице користи и од

школске омладине. Отуда је, претпостављамо, и дошло до уједињавања књижног фонда Српске читаонице и Књижнице Српске православне црквене општине у Суботици и тако јединствен чинио је од 1900. године, значајан темељ српске културе и просвете међу суботичким Србима.¹³

***

Након ослобођења Војводине Српске и прикључења матици Краљевини Србији и потом стварања нове јужнословенске државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, неки од основних циљева Читаонице су се променили. Борба за национални опстанак и односа јављања била је окончана (односно такав је био званичан став), а тежње нове државе биле су заокружавање културног простора и ширење јужнословенске, односно југословенске идеје. Стварање нове државе било је проткано с једне стране, одбацивањем оних националних идеја које су важиле у бившој *K und K* монархији, а с друге стране (осим образовно-васпитне функције) прихватањем нових циљева који су се наметали новим временом. Отуда, у новом Уставу, односно Правилима Српске читаонице који је важио од 22. децембра 1928. до 21. фебруара 1937. године, у члану четири могло је да се прочита:... Чланови читаонице су:

- а) редовни,*
- б) ванредни.*

Редовни члан може бити сваки Славен држављанин Краљевине С.Х.С. без разлике пола и исправног моралног владања.

*Ванредни члан може бити сваки грађанин Краљевине С.Х.С. без разлике пола и моралног владања...*¹⁴

Већ крајем 1918. и почетком 1919. године чланство Српске читаонице од своје Управе тражило је обнављање рада. У суботичкој штампи Управа је дала обавештења о корацима које је предузимала на том плану, али јавиле су се техничке потешкоће у вези са избором одговарајућих просторија за рад.¹⁵

У духу идеологије нове државе и разбукорелог југословенства у Суботици се јавила идеја међу словенским делом становништва да би политичко обједињавање (јединственог корена два племена: Срба и Хрвата) требало поткрепити културним обједињавањем. Тако су вођени преговори између часника Српске читаонце и Пучке касине у циљу удружила књижног фонда, тражењу примерених просторија и отварања заједничке читаонице под називом »Народна читаоница«.¹⁶ Међутим, ова у суштини добра идеја која је била прави израз народних жеља, па и практичних потреба, није се реализовала и обе куће културе наставиле су свој рад понаособ, свака за себе.

***

Од 1. новембра до 1. децембра 1934. године, Српска читаоница (са библиотеком – Књижницом Српске православне црквене општине), уз Српско певачко друштво *Границар*, Добротворну задругу српкиња, Српско привредно друштво *Привредник* и Српску православну црквену општину усељава се у спратне просторије Задужбине Душана Радића.

Задужбина која је иначе била под туторством Српске православне цркве, основана је тестаментом Душана Радића, којим се регулисао њен рад, а ступила је у живот 1. јануара 1926. године. Црквени општински савет је 1933. године, на молбу Српске певачке дружине *Границар*, одлучио да се у Задужбини Душана Радића отвори Српски народни православни дом, где би биле смештене

суботичке српске културне, просветне и добротворне установе

Усељењем споменутих установа, Задужбини Душана Радића је удахнут живот и она је отпочела свој црквено-национални, културни и доброчински рад. Са квалитетно побољшаним условима за рад, а на основу испољених и очевидних успеха може се закључити да је период од усељавања у Задужбину Душана Радића до краја декаде био најплодоноснији у програмском деловању ових установа. Остварени су бројни програми и гостовања (не само у нашој земљи већ и по иностранству: Румунија, Чехословачка...). У појединим гранама деловања долазило је до стварања нових друштава: Коло српских сестара (основано 1938), Српска Читаоница Косово, Коло српске омладине (основано 1935, добили су на коришћење просторије у дворишном делу Задужбине), Српска привредна омладина (основана 1939), Задруга Срба привредника за штедњу и кредит са ограниченим јемством (основана 1939) итд.

Током 1940. године, да би изашли у сусрет старијим члановима којима је тешко било да се пењу по степеницама, членици Читаонице су одлучили да је преселе у нове просторије у зграду Српске црквене општине на Малом корзоу, Задужбину Јована и Терезије Остојић. Након реновирања зграде за потребе друштва, испред улаза постављена је бела емајлирана табла (димензија 400x80 цм) на којој је са плавим словима било исписано Српска читаоница.

Нападом на Краљевину Југославију и окупацијом, Бачке и Суботице 1941. године Хортијева солдатеска, заводећи војну управу, отпочела је беспоштедну денационализацију и мађаризацију словенског становништва. То се посебно односило и било усмерено према Србима, који су делом пртерани, а делом интернирани у логоре по Мађарској. На њихова имања окупатор је насељавао свој живљај. Мађаризација је отпочела јаком пропагандом и наметањем мађарског језика и писма, већем деловању мађарских удружења и давања предности мађарском живљу у економском, друштвеном и културном животу. У том смислу је окупатор и донео посебну одлуку, да на територији Бачке уништи или заплени све књиге писане словенским, посебно српским језиком. Такође се уништавају и књиге јеврејских аутора. Новим наређењем министра вера и наставе, број 55625/41 повлаче се из употребе све књиге које вређају национална осећања Мађара. Војна управа убрзо је отпочела са спровођењем ове одлуке. Из Српских читаоница (Сомбор, Бечеј, Србобран...) и других библиотека један део књига је био уништен или заплењен, а један део њихових фондова предати су сличним установама по Мађарској или једноставно фабрикама за прераду хартије.¹⁷

У Суботици су тада опустошene и Градска библиотека, затим библиотеке и архива Правног факултета, Гимназије, свих грађанских и основних школа.¹⁸

Осим јавних библиотека, опустошени су и књижни фондови других државних, црквених (православне и јеврејске), словенских а нарочито српских установа и удружења. Иако су забране (односно прогони) биле пре свега усмерене на она друштва (као и појединце) која су основана после 1918. године, због традиције и националног значаја Српска читаоница је одмах по уласку окупаторске војске у Суботицу, била на посебном удару: забрањен јој је рад, одузета зграда, имовина – намештај и други инвентар – развучен, архива уништена (осим онога што се склонило на сигурна места по приватним кућама. Истакнути часници и чланови Читаонице, заједно са породицама били су

прогањани, хапшени као таоци, а потом интернирани у логоре или пак држани под посебним полицијским присмотром.¹⁹ Такав став окупатора према Српској читаоници довео је до тога да је она готово престала са радом током окупационог периода 1941-1944. године.

Књижни, периодични и архивски фонд који се налазио у просторијама Читаонице однесен је у Мађарску, заједно са другим забрањеним књигама и предат фабрикама за прераду хартије. Нису биле поштеђене ни приватне библиотеке Срба и Јевреја.²⁰ За шире подручје, Суботица је била сабирно место ових акција окупатора. Акција чишћења трајала је све до јуна 1942. године, када је новом наредбом окончана.

Услед ратних збивања и окупације, један број српских друштава који се налазио у Задужбини престао је са радом: Српско привредно друштво – Привредник (1941), Српска привредна омладина (1941), у чијим дворанама је била Црквено-општиска књижница са преко 6000 наслова. Коло српске омладине престало је са радом почетком окупације, 1941. Од 1. јануара 1945. до 23. фебруара 1946. године у згради Задужбине били су смештени први и други разред Државне основне школе Свети Сава чија зграда је страдала у «савезничком» бомбардовању септембра 1944. године. Стога су извршene потребне адаптације и неки преградни зидови су порушени.

Крајем јула 1945. године Добротворна задруга Српкиња и Српско певачко друштво Границар преселили су се у суседну зграду, такође задужбину добротвора Јована и Милице – Мице Радић, рођене Сарајлић.²¹

Осипање чланства, које је било подстакнуто ратним условима и посебно поратним стањем, приморали су управе и чланство активних друштава на нека нова решења. »Нова решења« покренула је и наметала нова власт. Желећи да преузме контролу над српским друштвима, нова власт је под изговором да се удружије она енергија која је преостала, јуна 1945. године, основала Српско културно друштво у чији састав су ушли: Српско певачко друштво Границар, Добротворна задруга Српкиња, Српска читаоница, Коло српских сестара. Претходно су се из истих разлога 10. марта 1946. године, спојиле Добротворна задруга Српкиња и Коло српских сестара у једну секцију под именом Женска секција српског културног друштва.²²

Тиме је Српска читаоница престала да постоји као самостална установа, али је и надаље животарила у оквиру новоствореног Српског културног клуба све до краја 1959. године.²³ Међутим, нова власт је брже боље у свом локалном гласилу, које је иначе, због идеолошких разлога, било врло критички настројена према Српском културном клубу и њеним чланицама, из 1952. године, дакле, док је још Српска читаоница деловала, објавила мали чланак о Српској читаоници, као о давно угашеном и тада непостојећем Друштву и тиме обелоданила свој циљ.²⁴

Последње пресељење до коначног гашења српских националних друштава у Суботици било је августа 1945. године, када се Српски културни клуб вратио у улични спратни део Задужбине Душана Радића. Поред Клуба, спратне просторије, дворишне, користили су и основна школа Свети Сава и Црквена општина, односно црквена канцеларија и библиотека.

Српски културни клуб у чији састав је ушла Српска читаоница наставио је програмску делатност у оној мери колико су то нови услови и честа сељакања дозвољавали. У првим поратним годинама скромно, али ипак редовно одржавани су: Светосавски бал, хорски наступи, доброчински рад итд. Међутим, рад српских установа и

друштава све више су спутавале институције тадашњег владајућег комунистичког режима.²⁵ Коначно, када су увидели да ни честа сељакања и премештања локација Друштва неће довести до њиховог гашења, градска администрација је одлучила да се зграде у којима су Друштва деловала једна за другом национализују 1959. године, остављајући их без основних услова за рад.²⁶

* * *

Пред налетом новостворених соцкултурних удружења у којима је грађено »братство и јединство«, с једне стране, и због отежаних услова рада (прикривеног али сталног притиска) од стране нове власти, с друге стране, српска удружења малаксавају и полако се гасе. Таква је била судбина и Српске читаонице у Суботици (у оквиру Српског културног клуба), која је престала (*de facto*) са деловањем после скоро сто година постојања.

Српској читаоници у Суботици, архивска грађа

Архивска грађа о Српској читаоници у Суботици је непотпуна и од накадашње богате заоставштине остали су само фрагменти, о чему смо већ писали.²⁷

У истраживањима која су настављена успели смо да пронађемо, евидентирајмо и систематизујемо известан број новог архивског материјала и тако употребним сазнања о Српској читаоници. На тај начин успели смо и да пронађемо и комплетирајмо Уставе, односно Правила Српске читаонице. Пронађени примерци покривају готово читаво стоеће деловања Друштва и на основу њих могу се извући низ веома вредних података о устројству и раду Српске читаонице у Суботици у периоду од средине деветнаестог до средине двадесетог столећа.

Даљи истраживачки рад биће усмерен пре свега на изналажење записника Управног одбора Читаонице као и спискови чланства кроз временске периоде, као и на проналаску Правила која су се користила после периода окупације, односно Другог светског рата. На основу њих могли би, на пример, да сазнамо како је Српска читаоница, иако изричито забрани таквог поступка приступила Српском културном клубу и друго.²⁸

Одређена количина, односно већина, данас сачуване архивске грађе, претпостављамо, налази се и даље у приватним рукама бивших чланова Српске читаонице или чланова њихових породица. То су пре свега фотографије или и она документа која су била везана за личности и њихова звања у оквиру Читаонице. Поучени прошлоЖу, њихови власници још увек нису спремни да своја сећања и вредна документа ставе под браву неких од установа културе или на увид јавности.²⁹

Српска читаоница у Суботици, Устави и Правила

Посебну занимљивост у архивској грађи о Српској читаоници у Суботици представљају њени Устави, односно као се називају од почетка 20. столећа – Правила. Кроз њихове чланове сагледавали су се циљеви Друштва, регулисао рад, права и обавезе управе и чланства. Отуда у Уставу Српске читаонице у Суботици (1865) већ у првом члану се каже:

»Српска читаоница је завод ком је задатак да облагорађава нарави и унапређује опште изображење и фин укус.«

Ово место, које је уживању одличног друговања

посвећено, општа је својина чланова Читаонице»³⁰

Устав је такође одређивао чланство и нивое чланства: редовне, ванредне, помажуће, почасне, као и висину накнаде »пристојбине«. Кроз овај члан, који се најчешће мењао, могу се пратити циљеви Друштва кроз временске периоде. У почетку чланом је могао постати »сваки човек поштеног имена и неприкорног моралног владања«,³¹ потом под стегама хабсбуршке власти коју је спроводила крута администрација као одговор на интезивно притискање националног бића и помажаривање, да чланом Српске читаонице »може бити сваки Србин без разлике пола, ма које вероисповести, безпрекорног моралног владања који уплати годишње 6 пенгова у друштвену благајну од 18 година старије лице које, се подвргне обавезама које прописује читаонична правила и које 1/3 чланова Управног одбора лично познаје«³² (за аустријски односно аустроугарски период) и на послетку, обзиром да је остварен политички циљ Срба у Угарској, а то је уједињење са матицом Србијом, овај члан се поново мења како су се променили и неки од основних циљева Друштва. Борба за национални опстанак била је окончана (односно такав је био званичан став), а тежње нове државе биле су заокруживање културног простора и ширење југословенске идеје. Стварањем нове државе било је проткано с једне стране, одбацивањем оних националних идеја које су важиле у бившој Монархији, а с друге стране (осим образовне и васпитне функције) прихватањем нових циљева који су се наметали новим временом. Одтуда у члану Правила (дакле из перод Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно од 1929. године Краљевине Југославије) који одређује припадност чланству Друштва пише:... »Редован члан може бити сваки Славен држављанин Краљевине С. Х. С. без разлике пола и исправног моралног владања.

Ванредни члан може бити сваки грађанин Краљевине С. Х. С. без разлике пола и исправног моралног владања.«³³

* * *

Да би Устави или Правила били доступни свим заинтересованим часничима или и члановима умножавани су преписивањем руком – манускрипт – али и штампани као на пример Устав за читаоницу Сербску у Новом Саду (1861), Правила Српске читаонице у Панчеву (1880), Устав Сомборске српске читаонице (1908). И поред тога што су штампани у данашње време постали су, да ли због уништавања, да ли због малог тиража, права реткост (сомборски се очувао у свега два примерка), те су стога у последњи час направљена репринт фототипска издања.³⁴ Отуда се са правом може поставити питање: да ли су и Суботичани следили своје колеге у Новом Саду, Панчеву и Сомбору и они одштампали свој примерак Правила? Питање посебно постаје умесно, када се зна да је сестринско Друштво Српска певачка дружина у Суботици, с којом је часништво и чланство Српске читаонице у Суботици одржавала заједничке програме и дружења, одштампала своја Правила и то у Сомбору 1902. године.³⁵ Одштампана Правила у 1902. години, имало је и треће суботичко друштво које је такође било у тесним везама са Српском читаоницом – Добротворна задруга Српкиња у Суботици.³⁶ Српска православна општина у Суботици је у 1907. години одштампала списак књига у Књижници СПЦ Општине.³⁷ Када све напред речено знамо као потврђену чињеницу, не можемо а да не будемо сумњичави да и Српска читаоница током почетка новог столећа није одштампала своја Правила, поготово када је 1900. године од СПЦ Општине у Суботици добила бесплатно »дворану« за окупљање и рад чланства, а да од 1. јануара јој је предат

и целокупни књижни фонд Крижнице СПЦ Општине, што је довело до општег полета у раду Српске читаонице.

Дакле, одштампана Правила Српске читаонице у Суботици до сада нисмо успели да пронађемо и њихово питање је још увек обавијено велом тајне.

У истраживањима које смо вршили и која су трајала скоро пуну декаду, успели смо да пронађемо и прикупимо пет примерака Устава-Правила Српске читаонице у Суботици, од којих ниједан није штампан, односно сви су у манускрипту (руком писани), те сазнања за постојање Правила Српске читаонице (из 1937) и »Домаћа правила« (из 1940) која до нисмо пронашли, а за која имамо, на основу одлуке Управног одбора Читаонце, сазнања да су била штампана. Навешћемо их по хронолошким редом онако како су настајали, односно онако како смо их устројили по досадашње пронађеним примерцима и сазнањима о њима, што не значи да се њихов редослед, уколико пронађемо још неки примерак Правила, неће изменити:

1. Устав Српске читаонице, из 1865. године.

Текст Устава садржи 47 чланова распоређених у 6 поглавља са следећим насловима: *Општа правила, О скupштинама, О управи, О одборима, О чиновницима, Распуст Читаонице*. Устав је исписан на 7 страница, руком, лепим и читким словима, на српском језику, ћириличним писмом, на хартији формату стандардним за то време 200x315 mm, што би данас било нешто између формата А 4 и А 3. Уvezan је шивањем са украсним плетеним концем. Без оштећења је, стим да је на првој страници хартија временом добила флеке. Без икаквог потписа је, али са воштаним печатом, за који, на основу квадратастог облика са заобљеним угловима, можемо претпоставити да је био прстени. На печату су утиснути, пламеном готицом, иницијали Ј. Д. (дакле – Јован Димитријевић). Начињена фотографија отиснутог печата (у увећаној димензији) је приклучена фону Српске читаонице.³⁸ Језик Устава је архаичан, разбакорен и рекли би особен за Србе у Суботици. У реченицама доминира употреба инфинитива. Иако је писан након Вукове језичке реформе, још увек је у себи задржао елементе, односно словне знаке старог предвуковског правописа и употреба особених писмена која су Вуковом реформом изостављени: Ђ Ј Џ Ђ. У прва два члана показује се широка демократичност његових твораца: »Српска читаоница је завод ком је задатак да облагорђава нарави и унапређује опште изображење и фини укус.

Ово место, које је уживању одличног друговања посвећено, општа је својина чланова Читаонице и нико не може над другима нека изузетна права или првенство захтевати. И у следећем члану наставља: Члан Читаонице може бити сваки човек поштеног имена и неприкорног моралног владања.«³⁹

На себи не садржи никаквих накнадних белешки. Оригинал се чува у Градском музеју Суботица. Без инвентарног броја је;

2. Устав Српске читаонице од 21. јула 1868. године (Будимпештански примерак).

Текст Устава садржи 47 чланова распоређених у 6 поглавља са следећим насловима: *Општа правила, О скupштинама, О управи, О одборима, О чиновницима, Распуст Читаонице*. Свих 47 чланова Устава су идентични са члановима Устава из 1865. године. Исписан на 16 страница руком, читким словима, двостубачно и паралелно на

српском и мађарском језику, на хартији формату стандардним за то време 200x315 мм. Увезан је шивањем са украсним плетеним концем. Без оштећења је, стим да је копија од стајања изгубила првобитну оштрину.

И у овим примерцима Устава Српске читаонице, бар што се тиче језика, обзиром да је текст идентичан, важи изречен опис.

Прибављање одобрења за рад Друштва, односно Српске читаонице, изискивало је посебну административну процедуру која се огледала у следећем: након предаје текста Устава локалним властима (Градском већу Слободном краљевском граду Суботици) 21. јула 1868. године, она су у два (на потом, на захтев више администрације и трећи примерак) истоветна примерка, послата по административној хијерархијској лествици, вишем органу – Мађарском краљевском Министарству унутрашњих дела у Будиму (Magyar királyi Belügyminister) на одобрење. Уз текст Устава, из Суботице написана је молба:

3745

532

»Високопоштовано Мађарско краљевско Министарство унутрашњих послова!

Овде у месту налази се под оснивањем удружење Српске читаонце а њихова управа се обраћа ради одобрења ових приказаних основних правила и у том циљу шаљем горњим наслову три истоветна примерка са дубоким поштовањем и молим за одобрење.«

У Суботици 1868. новембар 16.

Мате Ленарт, градоначелник.⁴⁰

Примивши молбу, Мађарско краљевко Министарство унутрашњих послова у Будиму, заводи их под бројем 6853, за годину 1868. са следећом белешком: »допис је примљен под бројем 3745 од 16. новембра 1868. Послато 16. новембра, стигло 25. новембра. Предмет Суботица, слободни краљевски град у предмету Градског већа везано за тамошње удружење – Szerb olvasó (Cítaonica) egylet – основна правила послата на одобрење.

Мало ниже написано је:

»Одговор:

Суботицо кр. Градко представништво

Приложена правила Суботичке Српске читаонице одобрена су.

Ова правила примили смо на одобрење текуће године 16. новембра под бројем 37745 у два (прецирано) три примерка а послата су у три примерка зато да би један примерак остао Градском архиву, други примерак Удружењу, а трећи примерак је за Градско представништво да би они даље спровели цео поступак и да би у сва два (прецирано) три примерка удалили оверили таксене марке.

У Будиму 1868.

Потом после малог размака следи:

»Закључак

Након читања основних правила у свим примерцима закључујемо: Ова правила су одобрени (juvhagubis).

Будим новембар, 1868.

Нечитак потпис 28/11 Сарваши 26/11⁴¹

Оригинал се налази у Мађарском земаљском архиву у Будимпешти, одакле је 1987. године донешена ксерокопија.

3. Устав Српске читаонице из 1868. године (Суботички примерак).

Текст Устава садржи 47 чланова распоређених у 6 поглавља са следећим насловима: Општа правила, О

скупштинама, О управи, О одборима, О чиновницима, Распуст Читаонице. Свих 47 чланова Устава су идентични са члановима Устава из 1865. и Будимпештанским примерком из 1868. године. Устав је исписан на 16 страница руком, читким словима, двостубачно и паралелно на српском (Ћириличним писмом) и мађарском језику (мађарским писмом), на хартији формату стандардним за то време 200x315 мм. Увезан је шивањем са украсним плетеним концем. Без оштећења је, стим да је копија од стајања изгубила првобитну оштрину.

Језик идентичан као у претходно наведеним Уставима из 1865. и 1868. Како је суботичко Градско веће послало два примерка, Мађарском краљевском Министарству унутрашњих дела (Magyar királyi Belügyminister), на основу кратке административне белешке, може се претпоставити да је то један од три примерка које су часници Српске читаонице предали локалним властима (Градском већу) 21. јула 1868. године. На крају Правила је потпис Јована Димитријевића, првог председника Читаонице.⁴²

Није нам познато где је завршио оригинални примерак нити одакле је донешена ксерокопија. (фотокопирани примерак је пронађен у Историјском архиву Суботици у фонду Градско веће слободног краљевског града Суботица (1861-1918), бр. 5977/polg.1868); На себи не садржи никаквих накнадних белешки.

4. Правила Српске читаонице у Сабадки (без датума, али на основу текста и посредних података који се налазе у њему може се хронолошки уврстити у приложени редослед, а временски после 1868. године, а пре 1918. односно уједињења), која смо пронашли у најновијим истраживањима и која смо припремили овог пута за објављивање.

Текст Правила садржи 62 чланова распоређених у 3 главе са следећим насловима: Општа наређења, О члановима (права и дужности), Одредбе односно извршни органи друштва. Већ на први поглед се може уочити различитост ових Правила са претходно наведним. Свих 62 чланова су различити од Правила из 1868. и 1865. године. Правила су исписан на 9 страница писаћом машином, читко, двостубачно и паралелно на српском (Ћириличним писмом) и мађарском језику (мађарским писмом), на хартији формату стандардним за то време 210x340 mm. Увезан је шивањем обичним концем. Без оштећења је.

Језик Правила је архаичан, још увек разбакорен и особен за Србе у Суботици. Ипак, у потпуности је писан Вуковим правописом али још увек са пуно употребљеног инфинитива у реченицама.

У трећем члану по први пут се описује печат Читаонице. На њему поред имена Читаонице налази се веома важан податак, а то је година оснивања Читаонице, односно она година коју часништво и чланство узело, највероватније на основу показатеља (оснивачке скупштине, изјаве још увек живих чланова Читаонице итд). Текст трећег члана, dakle гласи – Печат читаонице је округао са овим текстом: »Српска читаоница Сабадка 1862.«.⁴³

Ово је једини сачувани примерак из поменутог периода и није нам познато да ли постоји још неки примерак овог устава и на то питање даће одговор наредна истраживања. Фотокопију коју смо начинили приклучили смо фонду Српска читаоница под бројем Ф:436.49.⁴⁴ Оригинални примерак је пронађен у Архиви Српске православне црквене општине храма Св. Вазнесења Господњег у Суботици. Без инвентарног броја је;

5. Правила Српске читаонице из 1928. године, дакле из периода Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца,

која су донета на Ванредној Скупштини Српске читаонице 17. децембра 1928. На последњој страници Правила исписана је на истој писаћо машини белешка: Таксена марка од. Дин. 10. - и Број: 2414/1928. В. Ж. Затим одобрење које гласи: »на основу решења Министарства Унутрашњих Дела Д. З. број 8470/1926. ова Правила видио и одобрала«. У следећем реду стоји са леве стране датум: »22. децембра 1928. године«, док десно од њега: »Велики жупан Града Суботице Душан Манојловић с. р.« У наредном реду у левом углу стоји »Број: 222/1929. кап.⁴⁵

Текст Правила садржи упола мање чланова од претходног, дакле свега 29 чланова распоређених у 5 главе са следећим насловима: I. Име и печат, II. Циљ и средства, III. Чланови, IV. Органи а/ Скупштина б/ Управни одбор ц/ Надзорни одбор, V. Измена Правила и престанак Читаонице. Већ на први поглед се може уочити различитост ових Правила са претходно наведним. Свих 29 чланова су различити од претходно наведених Правила из 1865, 1868, 1865. године. Правила су исписан на 6 страница, рачунајући шесту на којој се налази белешка са решењем, писаћом машином, не баш читко, на српском (латиничним писмом) језику, на лошој, скоро провидној, хартији на којој избијају слова са претходне стране. Формат листова је стандардан то време 200x320 mm, али због оштећења по рубовима (услед употребе и лоших услова чувања) нешто је смањен. У тренутку проналаска листови нису била спојени као претходни, концем, већ обичном металном спајалицом одозго, што је проузроковало цепање листа са те стране. Листови имају оштећења по рубовима, али она нису таква да би утицала на исчитавање текста.

Језик Правила је осавремљен, без стилизовања, шкрт, правно-технички, али у појединим речима особен за Србе у Суботици. У реченицама превладава употреба инфинитива). За циљеве Друштва, у духу новог тадашње савременог времена, ова Правила веле:

...»Циљ читаонице је образовање народа и друштвени саобраћај чланова, те у ту сврху ставља на расположење својим члановима новине и књиге, приређује забаве и држи предавања.«⁴⁶

Ово је једини сачувани примерак из поменутог периода и није нам познато да ли постоји још неки примерак овог устава и на то питање даће одговор наредна истраживања. Фотокопију коју смо начинили приклучили смо фонду Српска читаоница под бројем Ф:436.50. Оригинални примерак је пронађен у Архиви Српске православне црквене општине храма Св. Вазнесења Господњег у Суботици. Без инвентарног броја је.

6. Правила Српске читаонице од 21. фебруара 1937. године, дакле из периода Краљевине Југославије која су важила од 21. фебруара 1937. године па до јуна 1940; За овај примерак сазнали смо из посредне белешке која се налази на омоту (који би требало да буде нека врста корица), у којој стоји да се у њих треба дописати »Савет старијих«, као и то да их је преписивао, односно прекуцавао и допуњавао »Душан К. Јовић, студент права и други секретар Српске читаонице«.⁴⁷ За овим примерком Правила Српске читаонице се још увек трага.

7. »Домаћа правила« у просторијама Српске читаонице у Суботици« од 14. септембра 1940. године, такође су још једна акта српске читаонице у Суботици за којим се трага. Овај примерак од 14. септембра 1940. године, за који, на основу архивске грађе, поуздано знамо да је постојао, био је чак и штампан у известном броју комада. На то нас упућује Записник Управног одбора Српске читаонице од 23. јуна 1940.

године, којим се донела одлука да се израде »домаћа правила за Читаоницу«, као и Записник од 14. септембра 1940. године којим се 4 усваја у целости прочитан »Домаћи ред«, те да се исти »отштампа и на видном месту у просторијама Читаонице истакне, како би се сви чланови Читаонице могли упознати са правилима домаћег реда и истих се придржавати«.⁴⁸

Од описаних шест Устава-Правила и један Домаћи рад до сада смо овјавили текст Устава Српске читаонице из 1868. године.⁴⁹

У овом раду смо припремили текст наведених Правила Српске читаонице у Сабадки (односно, како смо до сада одредили оквире – насталих после 1868, а пре 1918) која су у нашем раду под бројем 4. Текст је дат у препису, дакле онако како је у оригиналу написано без икаквих интервенција у вези правписа. Па ево тог текста.

ПРАВИЛА СРПСКЕ ЧИТАОНИЦЕ У САБАДКИ.

ГЛАВА I. ОПШТА НАРЕЂЕЊА.

§ 1.

Име седишта и територије деловања читаонице. Српска читаоница у Сабадки основана је 1862. године са седиштем у Сабадки делује на територији сл. кр. гр. Сабадке.

§ 2.

Званични језик читаонице у писању и говору је српски. § 3.

Печат читаонице је округао са овим текстом: »Српска читаоница Сабадка 1862.«

§ 4.

Читаонично крсно име је Свети Стеван, који пада 9 јануара сваке године.

§ 5.

Циљ срп. читаонице је просвећивање Српског народа и узајамно упознавање чланова, ширење братства, те у ту сврху ставља на расположење својим члановима новине и књиге, приређује предавања и забаве.

§ 6.

Читаоничну имовину чине ручна благајна, резервни фонд, намештај завештања и други разни приходи. Друштвеном имовином рукује Управни Одбор.

§ 7.

Читаоничина готовина се сместити има у који месни новчани завод првога ранга или под камату издати коме лицу уз сигурно покриће.

Годишња издавања друштва прописује прорачун. Резервни фонд служи за евентуални дефицит ки(о)ји би се у току године показао.

§ 8.

Извори прихода читаонице су чланарине, забаве, прилози, годишње камате фондова и други разни приходи.

§ 9.

Читаоница ставља својим члановима на расположење у својим просторијама играње карата, билијара и домине.

Хазардне игре се не дозвољавају и најстрожије се забрањују.

II. ГЛАВА О ЧЛНОВИМА (ПРАВА и ДУЖНОСТИ).

§ 10.

Читаоница може имати, редовне, ванредне, добротворе и чланове утемељаче.

§ 11.

Редован члан читаонице може бити сваки Србин без

разлике пола, ма које вероисповести, безпрекорног моралног владања који уплати годишње 6 пенгова у друштвену благајну од 18 година старије лице, које се подвргне обавезама које прописује читаонична правила и које 1/3 чланова Управног Одбора лично познаје.

§ 12.

Ванредним чланом може бити сваки грађанин Краљевине Мађарске без разлике пола, исправног моралног владања, и који уплати годишње 6 – пенгова у друштвену благајну.

§ 13.

Добротвором читаонице може постатисвако оно лице које читаоници проложили најмање 500 – пенга.

§ 14.

Утемељачи су они чланови који једном за свагда уплате у благајну читаонице најмање 100 – пенгова, чиме постају доживотни чланови читаонице, у колико буду испуњавали остале дужности чланова читаонице.

§ 15.

Добротвори и утемељачи добијају дипломе, које им даје Управни Одбор са потписом претседника и првог тајника и печатом читаонице.

§ 16.

Редован и ванредни члан се обавезује на једну годину бити чланом.

§ 17.

Оно лице, које као редован или ванредни члан жели да ступи у друштва, дужно је ову намеру пријавити претседнику или тајнику. О пријему новога члана решава Управни Одбор.

Одлуку о пријему у чланство треба заинтересованом усмено или писмено саопштити.

У случају не пријема нема места жалби на скупштину.

§ 18.

Редовни или ванредни члан дужан је у овим правилима утвржену чланајину годишње тачно уплатити.

§ 19.

Само редовни чланови и чланови утемељачи, који си (у) најмање годину дана чланови и испунили чланске дужности, има права гласања на скупштини, може бирати и бити изабран, може стављати предлоге.

§ 20.

Начин престајања чланства су: смрт, иступање, брисање, искључење и губитак часних права.

§ 21.

Смрт ћу свакога члана престаје и његово чланство у читаоници.

§ 22.

Редован или ванреан члан може иступити ако то члан писмено пријави Управном Одбору месец дана пре истека годишњег рока на који се је обавезао ступањем у чланство а после овога рока може се иступити у свако доба са материјалном и моралним обавезама редовног или ванредног члана до конца те године у којој иступа.

§ 23.

Из чланства се може искључити онај редован или ванредан члан који не пази на углед Читаонице или (прим.

3. В. – прецртано ли и остаје само – и) не штити њене интересе, као и онај који својим понашањем постаје не подесан да остане чланом Читаонице.

§ 24.

У предмету брисања и искључења решава Управни Одбор.

Како брисање тако и искључење има се писмено саопштити заинтересованом коме припада право жалбе на скупштину против ово предметног решења Управног Одбора.

Рок за жалбу је 15 дана рачунајући од дана уручења писменог саопштења.

III. ГЛАВА

ОДРЕДБЕ ОДНОСНО ИЗВРШНИ ОРГАНИ ДРУШТВА.

§ 25.

Извршни органи Читаонице су: Скупштина, Управни Одбор, Часници, Надзорни Одбор и суд части.

§ 26.

Скупштина као претставник заједнице свих пословно способних чланова може бити редовна или ванредна.

§ 27.

Редовна скупштина има се одржати до краја фебруара сваке године. Редовну скupштину сазива претседник на основу одлуке Управног одбора. Писмени позив има се члановима саопштити 8 – дана пре одржавања скupштине.

У колико Управни Одбор до краја фебруара не би скupштину сазвао, дужан је ову сазвати Надзорни Одбор до краја месеца марта.

§ 28.

Скупштина је способна за правоваљано доношења одлука ако на њој присуствује 1/3 чланства. У колико за одређено време не би се искупио довољан број чланова, скupштина се може одржати један сат касније и без обзира на број присутних способна је за правоваљано доношење одлука.

§ 29.

Предмети главне скupштине су избор часништва, Управног Одбора, и заменика члanova овог одбора, избор Надзорног Одбора и суд части, којом приликом претседава најстарији члан. Расправљање прорачуна и завршних рачуна, давања разрешнице одговорним рачунополагачима. Утврђује чланајину и прорачун за идућу годину. Претреса предлоге Управног Одбора као и чланова који своје предлоге писмено пријаве Управном Одбору пре скupштинске седнице на три дана. Икључује чланове у смислу § 23. правила. Преиначује друштвена правила; решава о престанку Читаонице и бира почасне чланове.

§ 30.

Скупштина решава јавним гласањем или тајним сем избора часништва, ако то реши већина присутних чланова. Своје одлуке доноси обично већином гласова присутних чланова, изузевши нарочите одредбе.

Скупштинске седнице су јавне и њима могу присуствовати сви чланови Читаонице.

§ 31.

Ванредну скupштину сазива претседник на основу одлуке Управног Одбора или предлога 20 чланова у писменом облику и ради решења ванредно важног питања.

Ванредна се скupштина сазива као и редовна скupштина.

У надлежност ванредне скupштине спада нарочито: доношење одлуке о престанку друштва и о употреби имовине, њено стапање у које друго друштво, измена друштвених правила, расправљање писменог предлога 20 чланова који је био основом скupштине. На ванредној скupштини могу се расправљати само питања која су стављана на дневни ред.

§ 32.

У питању престанка читаонице и у том случају о употреби њеног имања стапање у друго које друштво као и измена правила, сазвата скupштина може правоваљано решавати ако на њој присуствује бар 2/3 чланова, а да одлука донешана по овим питањима буде пуноважна бар 2/3 присутних чланова треба да за њу гласа.

§ 33.

Ако иначе правилно сазваној ванредној скupштини не присуствује и чланство у толиком броју да би она могла правоваљано решавати, скupштина се одржати један сат

касније са истим дневним редом и без обзира на број присутних чланова, биће способна за доношење правовољаних одлука.

§ 34.

Како на редовној, тако и на ванредној скупштини води се записник и у овај мора да се држи важније моменте скупштине, поименично набрајање присутних чланова као и све оно што записник Управног Одбора мора да садржи.

Записник потписују претседник и тајник као и два редовна члана која су скупштини присуствовала и које је у ову сврху она предложила.

§ 35.

Гласање о појединим предметима дневног реда скупштине је јавно.

Примљеним се сматра онај предлог за који је гласала обична већина чланова. Ако би се предати гласови тако били подељени, да једна половина падне за, а друга против предлога, одлучује глас претседника који иначе не гласа.

Гласање се може обавити и акламацијом.

§ 36.

Ако се који члан изабран за часника или члана Управног Одбора ове части не би примио претседник наређује понован избор за попуњавање овако упражњеног места.

Право гласања чланови могу вршити само лично.

§ 37.

У Управни Одбор спадају сви часници и од скупштине на једну годину изабраз одбор, чији се број креће између 8 – 20.

§ 38.

Управни Одбор је дужан годишње бар 5 редовних седница држати, ванредних седница пак онда, када прилике сазив њихов изискује.

§ 39.

Мандат члanova Управног Одбора и часништва траје једну годину дана.

§ 40.

Да би Управни Одбор био способан за пуноправно решавање треба да његовој седници присуствује бар 1/3 чланова.

Управни Одбор може упутити на исплату до 500 – пенгова. О седницама Управног Одбора води се записник који мора да садржи: годину, месец и дан као и час држања седнице, даље поименично набрајање присутних чланова као и изводни садржај расправљаних предмета и потпуну одлуку донету по њима.

Записник потписују претседник и тајник.

§ 41.

У надлежност Управног Одбора спада: извршење скупштиских одлука утврђевање правца рада друштва, сазив скупштина и утврђивање њиховог дневног реда, припрема предлога за скупштину, руководењем друштвеном имовином као и сваки онај предмет који није изричито задржан у надлежности скупштине.

§ 42.

Управни Одбор за сваки свој рад одговара скупштини. Против одлуке Управног Одбора има места жалби на скупштину у року од 15 дана од оног дана када је нападнута одлука донета, изузев онај случај, када се одлука написмено има уручити заинтересованом члану.

§ 43.

Надзорни Одбор се састоји из три члана. У његову надлежност спада рад руководењем друштвеном имовином. Његов мандат траје годину дана.

Има права новчано пословање друштвама када прегледати и по истеку рачунске године завршни рачун као и све на новчано пословање доносеће се исправе прегледати, дневнике свестрано испитати и о резултату

свога рада поднети скупштини извештај. У колико би у току године приметио какву неисправност, има то јавити претседнику а у важнијем случају посебно у ту сврху сазваној скупштини извештај поднети. Дужан је сазвати редовну скупштину у оном случају када исту Управни Одбор не би сазвао до краја фебруара, до краја марта.

§ 44.

Часништво сачињавају претседник, два потпретседника, први тајник, други тајник, благајник, књижничар-просветар и домаћин, које скупштина бира на једну годину дана.

§ 45.

Претседник заступа читаоницу пред властима и другим установама, председава свакој читаоничној седници управља и надзирава деловање читаонице у заједници са тајником потписује сва читаонична акта, надзирава гласање и одлучује да се известан предлог стави или не на дневни ред.

Претседник има право упутити на исплату до 300. – пенгова.

§ 46.

Потпредседници по реду потреби у сваком погледу замењују претседника, када је овај услед заузетости или отсуствоти спречен да обавља дужности скопчане са претседнићком части.

§ 47.

Први тајник води саставља записнике седнице Управног одбора и скупштине, обавља друштвену администрацију у заједници са претседником потписује сваки друштвени писмени отправак и записнике, о раду друштва подноси скупштини годишњи извештај и обавља душност контролора благајне.

§ 48.

Други тајник замењује првог тајника у случају његове спречености и на случај потребе.

§ 49.

Благајник руководи са читаоничним благајничким књигама, стара се о исплати на исплату упућени се износ, пази да буџет не буде прекорачен, саставља прорачун и годишњи завршни рачун. Дужан је прописно прокњижити свако примање и издавање, стара се о унапређењу читаоничне имовине. Од читаоничног новца може држати код себе највише 200. – пенгова. Своту прекоовога износа дужан је ставити у банку.

Благајник је материјално одговоран читаоници за новчане износе којима рукује. Обавезан је управном одбору и скупштини поднети извештај о стању благајне.

§ 50.

Књижничар-просветар рукује књижницом и преко претседника упућује благајнику на исплату у оквиру свете утврђеје у прорачуну за књижницу.

§ 51.

Домаћин се стара за све економске потребе читаонице као и о држању домаћег реда у читаоничним просторијама.

§ 52.

Суд части се састоји из три члана које бира главна годишња скупштина и то: претседника који треба по могућности да буде изабран из редова правника и још два члана.

§ 53.

Суд части решава све спорове између члanova читаонице настале у вршењу чланских права и дужности као и личне сукобе настале између члanova у просторијама читаонице.

§ 54.

Суд части испитује по свом нахођењу у погледу поступка настале спорове на предлог управног одбора, домаћина

или оштећеног члана.

§ 55.

Суд части је дужан да испита случај и да безусловно саслуша обестране.

§ 56.

Суд части је дужан прво покушати спор решити мирним путем споразумно заинтересованих странака а за случај безуспешног покушаја својом извршном одлуком доноси следеће мере:

обавезује криву страну на извиђење оштећеном,

обавезује криву страну на накнаду штете,

забрањује недисциплинованоме ћлану посећивање

просторије читаонице за време од 15 дана до 3 месеца, и

предлаже управном одбору искључење

недисциплинованог члана из чланства.

§ 57.

Своју одлуку суд части доноси већином гласова писмено са образложењем и доставља је управном одбору ради извршења.

Своје одлуке доноси без присуства странака, које им након тога саоптава. Против суда части постоји странкама и управном одборуправо жалбе на скупштину у рокуод 30 дана рачунајући од дана саопштења.

О свом раду је суд части дужанводити књигу записника. На крају записника појединог случаја судчасти је дужан унети и своју одлуку коју потписују чланови суда части и странке.

§ 58.

Читаоница несме проводити никакву партијску или другу какву политику и корпоративно не може узети учешћа ни у каквом партијском или другом покрету или манифестији.

§ 59.

У случају растурања читаонице њена имовина има се предати месној српској православној цркви општини ради чувања, која ће имовину читаонице све дотле чувати док се у месту не оснује друга читаоница, коме је тада имовину друштва дужна предати.

§ 60.

У случају измене правила, стапање читаонице у које друго друштво као и у случају распуштања друštva и у овом случају у питању како ће се употребити друштвену имовину, доношење одлука скupštine имају се прењиховог спровођења одобрења ради поднети М. Кр. Министарству Унутрашњих дела

§ 61.

У овим случајевима, ако читаоница одређени циљ и деловање не одржи, делокруг свој прекорачи, спроводи антидржавно деловање, изврши какво дело тешке природе против јавног мира, или јавне сигурности или чланова, М. Кр. Министар унутрашњих дела може против друштва одредити истрагу, или рад сусpendovati и коначно распустити.

§ 62.

Читаоница корпоративно не може бити члан никаквог друштва.

A SZABADKAI SZERB OLVASOKÖRNEK ALAPSZABÁLYAI

I. FEJEZET ÁLTALÁNOS RENDELKEZÉSEK.

1. §

A Szerb Olvasókör cime, székhelye, s működésének területe: A Szerb Olvasókör Szabadkán, alapítatott 1862-ben, székeley Szabadkán és működik Szabadka thj. szab. kir. város területén.

2. §

Az Olvasokörnek hivatalos nyelve írásban és beszédben Szerb.

3. §

Az Olvasokörnek pecsétje kőralaku ezen szöveggel: »Szerb Olvasókör Szabadka 1862.«

4. §

Az Olvasokörnek védszentje Szt. István, amely minden évi január hó kilencedikére esik.

5. §

A Szerb Olvasókör célja, a Szerb nép művelése és tagok kölcsönös megismerkedése, felebaráti szeretet terjesztése mig e célra tagjainak rendelkezésre bocsátja ujságot, könyvet, előadást és mulatságokat rendez.

6. §

Az Olvasokörnek vagyonát képezik a kézi pénztár tartalékalap, butorok, hagyományok képezik. Az Olvasókör vagyonát a választmány kezeli.

7. §

Az olvasokörnek készpénz valamely helybeli elsőrendű pénzintézetbe vagy kamatra més személynél biztos fedezet mellett elhelyezendő.

Az olvasokör évi kiadásait költségvetés irja elő. A tartalékalapból fedezendők az év közben netán mutatkozó veszeséget.

8. §

Az olvasokörnek jövedelmi forrásai tagdíjak, mulatságok, adakozások, az alapok évi kamatai és más előnemlátott jövedelmek.

9. §

Az olvasokör a kártya, dominó és biliárd játékát a kör helyiségeiben a tagok rendelkezésére bocsátják.

Hazard játékok nincsenek megengedve, sőt azok szigoruan tiltva vannak.

II. FEJEZET A TAGOKRÓL /JOGAIK ÉS KÖTELESSÉGEI/

10. §

Az olvasokörnek rendes, rendkívüli jótékony és alapító tagai lehetségesek.

11. §

A rendes tag lehet minden Szerb nemre való tekintet nélküli, bármínyelvű, vallású, erkölcsileg kifogástalan aki a kör pénztárába évente 6-pengőt befizet, és 18 éven felüli azon személy aki az olvasokör szabályainak mindenben aláveti magát és kit a választmány 1/3 személyesen ismer.

12. §

Rendkívüli tag lehet Magyarországnak minden polgára nemre való tekintet nélküli, erkölcsileg kifogástalan aki a kör pénztárába évente 6-pengőt befizet.

13. §

Az olvasokör jótékony tagja lehet minden személy aki az

az olvasókörnek 500-pengőt adományoz.

14. §

Alapító tag azon személy aki egyszer és mindenkorra az olvasókör pénztárába legkevesebb 100-pengőt befizet, miáltal az olvasókör életfogytiglani tagjával vállik, amennyiben egyébb olvasókori tagsági kötelességét teljesíti.

15. §

Jótékony és alapító tagok részére a választmányi elnök és jegyző aláírásával és kőri pecséttel ellátott oklevelet ad ki.

16. §

Rendes és rendkívüli tagok kötelezik magukat egy évi tagságra.

17. §

Az a személy aki vagy mint rendes vagy mint rendkívüli tag óhajt az egyesületbe lépni, ezen óhaját köteles bejelenteni az elnöknek vagy a titkárnak. Az új tagok felvételéről a választmány határoz. A tagfelvételi határozatról szóbelileg vagy írásbelileg értesíteni kell az érdekeltek.

Visszautasítás esetén nincs helye a fellebezésnek a közgyűlésen.

18. §

A rendes vagy rendkívüli tag köteles ezen szabályzatban megállapított áví tagsági díjat pontosan fizetni.

19. §

Csak a rendes és alapító tagoknak akik legalább egy évig voltak az egyesület tagjai és eleget tettek tagsági kötelezettségüknek, van szavazati joguk a közgyűlésen, jelölhetők és megválaszthatók, azonkívül indítványozási joguk van.

20. §

A tagság megszűnése:

Halál esetében, kilépés esetén, törlés folytán, kizárást folytán és polgári jogok elvesztése esetén.

21. §

Minden tag elhalálozással megszűnik tagsága az olvasókörnek.

22. §

Rendes vagy rendkívüli tag minden időben kiléphet az egyesületből. Ezen óhaját köteles írásban bejelenteni az elnöknek, titkárnak vagy választmányk. A bejelentés napjával megszünnek tagsági jogai. A fenti esetben a tag köteles a tagsági díjat kifizetni az év végéig.

23. §

Tagságból kizáráható az a rendes vagy rendkívüli tag, aki nem ügyel az olvasókör tekintélyére és nem védi annak érdekeit, valamint az aki magaviseletével nem kiváthatossá vállik, hogy tagja maradjon az egyesületnek.

24. §

A törlés és kizárást tárgyában a választmány határoz. Ugy a törlési mint a kizárási határozatot írásban ki kell kézbesíteni érdekelteknek akinek joga van felebbezéssel elni a közgyűlésen, ezen választmányi határozat ellen. Felebbezés határideje 15 nap a kikézbesítés napjától számítva.

III. FEJEZET AZ EGYESÜLET INTÉZŐ SZERVEIRE VONATKOZÓ RENDELKEZÉSEK.

25. §

Az olvasókör végrehajtó közegei a közgyűlés, a választmány és a becsület biróság.

26. §

A közgyűlés mint az összes tagok képviselete lehet rendes vagy rendkívüli.

27. §

A rendes közgyűlés minden évben február hó végéig tartandó meg.

A rendes közgyűlést az elnök a választmány határozata értelmében hívja össze. Erről való írásbeli összehívást a tagoknak a közgyűlés megtartása előtt 8 nappal tudtukra kell hozni. A választmány február végéig nem hivná egybe a közgyűlést, a felügyelő bizottság március végéig köteles ezt összehívni.

28. §

A közgyűlés határozat képes, ha azon a tagok 1/3 része jelen van, ha a meghirdetett időben nem jönne össze elegendő számu tag, a közgyűlés egy órával később megtartható, tekintet nélkül a tagok számára akik szavazati joggal bírnak.

29. §

A közgyűlés tárgykörébe tartozik a vezetőség megválasztása, éspedig a választmány, azok helyettesei a felügyelő bizottság és fegyelmi bizottság megválasztása. A közgyűlésen a legidősebb tag elnökök. Ide tartozik a pénzüri jelentés megvitatása és jóváhagyása, és a felmentvény megadása a számadóknak. A közgyűlés állapotja meg a tagsági díjakat és a költségvetést, a következő évre, azonkívül megvitatja a választmány és a tagok indítványait akik 3 nappal a közgyűlés előtt ezt írásban bejelentették. A 23 §-értelmében a tagokat kizáráhatja. Az olvasókör szabályzatát megváltoztatja és határozza az olvasókör megszüneséről és tiszteletbeli tagokat választ.

30. §

A közgyűlés vagy nyílt vagy titkos szavazással határoz a tisztkar megválasztásán kívül, amely nyílt szavazással választatták, ha azt a jelenlévő tagok többsége elhatározza. Határozatait a jelenlévő tagok szótöbbségével hozza, kivéve különös esetekben. A közgyűlés ülései nyíltak és azon jelen lehetnek a közgyűlés tagjai.

31. §

Rendkívüli közgyűlést az elnök hívja össze a választmány határozata alapján vagy 20 tag írásbeli indítványára különlegesen fontos tárgyak ügyében.

A rendkívüli közgyűlés ugyanúgy hivattatik össze mint a rendes közgyűlés. A rendkívüli közgyűlés hatáskörébe tartozik különösen az egaesület megszünesének tárgya és a vagyon hovafordítása más egyesületbe való olvadás az alapszabályok megváltoztatása az egyesületi tagok írásbeli előterjesztésének tárgyalása, amelyek céljából a közgyűlés összehívatt. A rendkívüli közgyűlésen csak a tárgysorozatban foglalt pontok tárgyalhatók.

32. §

Az egyesület megszünesének a tárgyában a vagyon hovafordításának és más egyesületbe való lépés kérdésében valamint az alapszabályok megváltoztatása tárgyában az összehívott közgyűlés teljes érvényű határozhat ha a tagok 2/3 része jelen van.

Ezen kérdésekben hozott határozatok teljes érvényük, ha a jelenlevő tagoknak 2/3 része mellette szavaz.

33. §

Ha a különben szabályosan össze hivatott rendkívüli közgyűlésen nincs jelen elegendő számu tag, hogy teljes érvényű határozatot hozzon, akkor egy órával később megtartható ugyanazzal a tárgysározattal, tekintet nélkül a

megjelent tagok számára.

34. §

Ugy a rendes mint a rendkívüli közgyűlésen jegyzőkönyv vezetették és a fontos tárgyalási folyamatokat kell hogy tartalmazza személyenkárt felsorolását a jelenlevő tagoknak, valamint minden ami a választmányi ülés jegyzőkönyve kell hogy tartalmazzon.

A jegyzőkönyvet aláírják az elnök és a titkár, valamint két rendes tag akik a közgyűlésen jelen voltak és akiket a közgyűlés erre a céllra indítványozott.

35. §

Szavazás a tárgysorozat egyes kérdéseiről. A közgyűlés nyilvános. Elfogadottnak számít az az indítvány, amelyre a tagok többsége szavaz. Ha egyenlő számu szavazat esik egy indítványra, ezen esetben az elnök szava dönt, akik különben nem szavaz. A szavazás megtörténhetik felkáltással is.

36. §

Ha egy tag megválasztatik valamely tisztségre vagy választmányi tagnak, és ezt nem fogadná el, az elnök elrendel új szavazást, ilyen megüresedett hely betöltésére.

Szavazni csak jelenlevő tag bir.

37. §

A választmányba tartoznak a tisztikar és a közgyűlés által egy évre megválasztott bizottság amelynek száma 8-tól 20-ig lehet.

38. §

A választmány köteles évente legalább 5 rendes ülést tartani, rendkívüli ülést akkor, ha a körülmények ezt megkövetelik.

39. §

A választmány és a tisztikar megbizatása egy évre szól.

40. §

A választmányi ülés teljes érvényű legyen, a tagok 1/3 kell hogy megjelenjen; a választmány 500-pengőig terjedő kifizetést eszközölhet. A választmányi ülésekkel jegyzőkönyv vezetették, amely tartalmazza az ülés dátumát, személyenként a jelenlevő tagok felsorolását, valamint a tárgyalt tárgyak folyamát és az azokról hozott határozatokat.

A jegyzőkönyvet az elnök és a jegyző írak alá.

41. §

A választmány hatáskörébe tartozik a közgyűlés határozatainak végrehajtása, az egyesületi munka irányának megállapítása a közgyűlések összehívása és tárgysorozatuk megállapítása az indítványok közgyűlésre való előkészítése az egyesületi vagyonnal való igazgatás, valamint minden tárgy amely nincs fenntartva a közgyűlés hatáskörébe.

42. §

A választmány a közgyűlésnek felelős.

A választmány határozatai ellen felfolyamodásnak van helye a közgyűléshez 15 napon belül a kérdéses határozat hozatala napjától, kivéve azon eseteket, amikor a határozat irásbelileg kézbesítendő ki az érdekeltek férne.

43. §

A felügyelő bizottság 3 tagból áll. Hatáskörébe tartozik: az egyesületi vagyon kezelése. Ez a bizottság egy évre választatik.

Joga van minden időben az egyesület pénzügyi kezelését felülvizsgálni és az ilyeteltével felülvizsgálja a zárszámadást, a pénztári naplót átvizsgálja és a vizsgálat eredményével értesíti a közgyűlést.

Ha az év folyamán észlelné valami szabálytalanságot, ezt jelentenie kell az elnöknek és a fontosabb esetekben köteles az e-végből összehívott közgyűlésnek jelentést tenni. Köteles

rendes közgyűlést összehívni március végéig, abban az esetben, ha ezt a választmány nem tenné meg február végéig.

44. §

A tisztikar áll, elnökből, két alelnök, I. és II., titkáról, pénztárnokból könyvtárnokból és háznagyból, akiket a közgyűlés egy évre választ.

45. §

Az elnök képviseli az olvasókör a hatóságok előtt és más intézmények előtt. Elnök az olvasókör ülésein igazgatja és felügyel az olvasókör tevékenységére a titkárral együtt aláír az olvasókör ügydarabjait felügyel a szavazásra és határoz hogy egyes indítványok tárgysorozatra tüzetnek-e vagy nem. Az elnöknek joga van 300-pengőig terjedő összeg kifizetését eszközölni.

46. §

Az alelnök ahogy a szükség előadja sorrendben helyettesítik az elnököt amikor az elfoglaltság vagy elutazás miatt akadályozza van az elnöki teendők végzésére.

47. §

Az I. Titkár vezeti a választmányi ülések jegyzőkönyvét, valamint a közgyűlések jegyzőkönyveit, az elnökkel együtt aláír minden egyesületi ügydarabot és jegyzőkönyvet az egyesület munkájáról, a közgyűlésnek jelentést tesz és végzi a pénztár felügyeletét.

48. §

A II. Titkár helyettesíti az első titkár az ő akadályoztatása esetén és ha a szükség előadja.

49. §

A pénztárnok kezeli az olvasókör pénztárkönyveit, végzi a kifizetéseket, ügyel hogy a költség vetésen felül kifizetések ne hajtassanak végre elkészít a költaégvétést és az évi zárszámadást. Köteles minden bevételt és kiadást elkönyvelni, azonkívül ügyel az olvasókör vagyoni helyzetének előhaladására, az olvasókör vagyonából magánál tarthat legtöbbet 200-pengőt. Ennél nagyobb összeget köteles bankba helyezni.

A pénztárnok anyagilag felelős az olvasókörnek azon összeg erejéig amelyet kezel. Köteles a választmánynak és a közgyűlésnek a pénztár helyzeteről jelentést tenni.

50. §

Könyvtár vezetését a könyvtáros irányítja és az elnök után utasítja a pénztárnokot a költségvetés keretében megállapított összeg erejéig könyvek beszerzésére.

51. §

A háznagy gondoskodik az olvasókör gazdasági kellékeinek beszerzéséről, valamint az olvasókör házirendjéről, felügyel és a fegyelmezetlen tagok viselkedéséről értesíti a választmányt.

52. §

A becsületbiróság 3 tagból áll, akiket a közgyűlés választ. Az elnök lehetőleg a jogászok soraiból választatik. Azonkívül választatik még két tag.

53. §

A becsületbiróság intézi a tagok között felmerült kérdéseket, elintézését az olvasókori jogok tekintetében, valamint személyi kérdésekben.

54. §

A becsületbiróság saját hatáskörében indítja meg az eljárást, a választmány, háznagy vagy sérült fél kérésére.

55. §

A becsületbiróság köteles az ügyet kivizsgálni és mindenkit

érdekeltet kihallgatni.

56. §

A becsületbiróság köteles megkísérelni az ügy békés befejezését a felek megegyezése után. Sikertelen megegyezés esetében határozatával a következő intézkedéseket hozhatja:

1. / A vétkes felet elégítél adásra utasítja a sérttel szemben.
2. / Kötélez a vétkes felet a kár megtérítésére.
3. /

Megtiltja a fegyelmezetben tagoknak az olvasókör helyiségeinek látogatását 15-naptól 3-havi idő terjedelmében.

4. / Inditványozza a választmánynak a fegyelmezetlen tag kizárását a tagságból.

57. §

A becsület biróság határozatai szótöbbséggel hozza meg, írásban megindoklással, amelyet a választmánynak továbbít véghajtás végett.

Határozatait a felek jelenlétében kívül hozza amelyet a feleknek tudomására hoz.

A becsületbiróság határozata ellen a választmánynak vagy feleknek felfolyamodási jog k van a közgyűlésben 30 napon belül, a kihirdetés napjától számítva. A becsületbiróság köteles munkájáról jegyzőkönyvet vezetni. A jegyzőkönyvben a becsületbiróság köteles az eggyes esetekben hozott határozatait feltüntetni, amelyet a becsület biróság tagjai és a felek kötelesek aláírni.

58. §

Az olvasókör nem vezethet semmi féle párt-politikát és mint egyesület nem vehet részt semmi féle politikai mozgalmakban.

59. §

Az olvasókör feloszlata esetén az egyesületi vagyon a helybeli görögkeleti egyháznak állandó megőrzése végett, amely ezt a vagyont mindaddig örzi, még nem alakul másik olvasókör. Ebben az esetben a vagyont köteles az új olvasókörnek átadni.

60. §

Szabálymodositás esetében, más egyesülettel való egyesülés esetében és az egyesület feloszlata esetében és ezen esetben a vagyon továbbfordítása esetében, a közgyűlési határozatokat továbbítani kell véghajtás végett a Magyar Kir. Belügyminisztériumnak jóváhagyása végett.

61. §

Ezen esetekben ha az olvasókör az elrendelt célnak nem felel meg, hatáskörét tullépi, államellenes működést fejt ki, a rend ellen súlyos cselekményt hajt végre, vagy tagjainak vagyoni állapotát veszélyezteti a Magyar Királyi Belügyminiszter az olvasókör ellen eljárást indithat, felfüggesztheti működését vagy az egyesületet fel is oszlathatja.

62. §

Az olvasókör testületileg nem lehet tagja semmiféle egyesületnek.

САЖЕТАК

ПРАВИЛА СРПСКЕ ЧИТАОНИЦЕ У САБАТКИ

Оснивање Српске читаонице у Суботици отпочело је у јануару 1861. године, да би оснивачка скупштина одржана 1862. године. За кратко време око Читаонице се окупило велики број чланова и она је постала снажан ослонац националног идентитета Срба у Суботици.

Први председник Српске читаонице био је Јован Димитријевић, адвокат. Међу оснивачима били су најугледнији представници грађанске класе учитељи, свештеници, трговци, земљопоседници: Исаак Лудајић, парох, Јован Радић, парох, Ђорђе Гојковић, Никола Коњовић, Божидар Вујић, Антоније Хаџић и Јован Димитријевић.

Циљ оснивања Читаонице био је пре свега национално уједињење, културни и просветни просперитет суботичких Срба, док се делатност чланства одвијала у два основна праваца: 1. анимирање чланства за активност у Друштву (редовни доласци, дружење, читање, учествовање на литературним конкурсима, беседама са игранкама...) и 2. културни, просветни и национални рад који је имао многошири и сложенији значај од самог читања штампе и књига и који се испољавао не само у Граду него и ван њега. На оснивање Српске читаонице у Суботици велики утицај имала је Српска читаоница у Новом Саду са својим председником др Светозарем Милетићем и најпосредније тек основано Српско народно позориште у Новом Саду. Првобитне просторије Читаонице налазиле су се у згради Српске православне цркве, а затим у двема задужбинама Душана Радића и Јована Остојића.

После Другог светског рата под налетом социјалних организација и прикривеног, али сталног притиска на српска друштва и Српску православну цркву као и на непрекидено тешкоће које су током рата погодиле Читаоницу, њено обесправљено чланство се разишло а Читаоница после скоро сто година непресталног делања престала са радом 1959. године.

Архивска грађа Српске читаонице сачувана је фрагментарно, али и као таква сабрана је на једно место. На основу одлуке Стручног већа Историјског архива од 26. 08. 1997. године, успостављена је збирка под називом: Српска читаоница у Суботици. Она садржи она документа која су сачувана и до сада пронађена: записници седница Управног одбора, преписака (фрагментарна), штампа, фотографије појединачних чланица и истакнутих чланова, чланске легитимације итд. Збирка је отвореног типа, што значи да се и надаље може допуњавати они материјалом на који се у току истраживања пронађе.

Посебну занимљивост у архивској грађи о Српској читаоници у Суботици представљају њени Устави, односно као се називају од почетка 20. столећа – Правила. Кроз њихове чланове сагледавали су се циљеви Друштва, регулисао рад, права и обавезе управе и чланства.

Да би Устави или Правила били доступни свим заинтересованим часницима али и члановима Читаонице, умножавани су преписивањем руком – манускрипт – али и печатили у штампаријама као на пример у Новом Саду (1861), Панчеву (1880), Сомбору (1908). Још увек немамо одговор на то да ли је и Суботичка Српска читаоница учинила исто. Дакле, ово питање, и поред упорног трагања, је још увек обавијено велом тајне.

У истарживањима које смо вршили и која су трајала скоро пуну декаду, успели смо да пронађемо и прикупимо сазнања о седам различитих примерака Устава-Правила Српске читаонице у Суботици из раздобља 1865 - 1940. Првих пет су у манускрипту, док о два имамо подatak да су штамpani u izvesnom broju komada. До сада смо објавили онај из 1868. године. У овом раду приредили смо недатирана Правила Српске читаонице у Сабатки (примерак без датума, после 1868 – пре 1918).

Напомене и објашњења:

- ¹ Зоран Вељановић, *Стотину и четрдесет година од оснивања Српске читаонице у Суботици (1861 – 2001)* у: Луча, 1/2001, Суботица, 2001, стр. 71-79;
- ² Зоран Вељановић, *Српска друштва у Суботици током XIX и почетком XX столећа* у: Архивска грађа као извор за историју, Београд 2000, стр. 491-508;
- ³ Зоран Вељановић, *Српска читаоница у Суботици (1862-1959)*, Суботица-Нови Сад, 1998, стр. 53-54.
- ⁴ Оширијије видети у: Зоран Вељановић, *Српска читаоница у Суботици (1862-1959)*, Суботица-Нови Сад, 1998.
- ⁵ О др Светозару Милетићу и његовом политичком програму видети у: Никола Петровић, *Светозар Милетић*, Београд 1958; Родољуб Меланчић, *Милетић*, Нови Сад, 1996.
- ⁶ Десанка Стаматовић, *Правила старих српских читаоница* у: Свеске, Панчево, год. VI, (ванредни број) 6/1994, стр. 71-72; У Суботици није био случај да, као у већини места где су основане читаонице, из Читаонице настани Градска библиотека. Разлога за то има више, а један је свакако и то што је локална власт радила на афирмацији властитог национа, а на Српску читаоницу је гледала као кочничара тог процеса.
- ⁷ Зоран Вељановић, *Стотину и четрдесет година од оснивања Српске читаонице у Суботици (1861 – 2001)* у: Луча, 1/2001, Суботица 2001, стр. 71-79; У досадашњим истраживањима око оснивања Српске читаонице у Суботици, на основу пронађених примарних писаних историјских извора, непобитно смо утврдили да је читаоница основана 1862. године када је одржана оснивачка скупштина. Ова година, као година оснивања се наводи у више документа али и у Правилима Српске читаонице (без датума, после 1861 – пре 1918) који смо приредили у овом раду. Да је и почетком 1861. године била намера суботичких Срба да оснују Српску читаоницу као и да је било покушаја да се она оснује говори већ поменуто кратко саопштење у листу »Даница«. Међутим, шта се међу суботичким Србима у 1861. години догодило и из ког разлога Читаоница није ступила у рад или можда јесте, па је требало да се наредне године одржи оснивачка скупштина, ми о томе још немамо поузданых доказа. Даља истраживања ће поменуту вест потврдити или оповргнути. До тада стојимо на тврдњи да се Српска читаоница у Суботици основала 1862. године, од када је непрекидно деловала готово једно столеће.
- ⁸ Историјски архив Суботица (у даљем тексту – ИАСу, Ф – фонд, 1 – број кутије, а потом следи број предмета у кутији), дакле, ИАСу, Ф. 436. 1. 5. од 21. јула 1868. Устав Српске читаонице, чл. 3-6.
- ⁹ ИАСу, Ф:436. 1. 1. лист 3.
- ¹⁰ Исто, Састављач извештаја, с обзиром на то да није знао добро српски језик, или да га није уопште знао, направио је низ грешака: од самог назива Српскеч читаонице коју он назива »Читоница«, па до пописа српске периодике која се налазила у Читаоници. У тексту су називи листова дати онако како заиста гласе.
- ¹¹ ИАСу, Ф: 2. I. 188/205. Крајем 19. столећа, односно фебруара 1885. године, Земаљски уред за статистику Угарске, послao је допис локалним властима у којем је трајко извештај о суботичким јавним и приватним библиотекама, односно збиркама које су се састојале од најмање 500, односно 1000 књига. Српска читаоница је по том попису била сврстана као установа која поседује између 500 и 1000 књига, што је за оно време представљао значајну количину.
- ¹² Десанка Стаматовић, *Правила старих српских читаоница* у: Свеске, Панчево, год. VI, (ванредни број) 6/1994, стр. 72
- ¹³ Зоран Вељановић, протонамесник Славко М. Пајовић, Миле Тасић, нав. дело у: Луча, Суботица, год. XI, бр. 2-3/2002, стр. 28-31.
- ¹⁴ ИАСу Ф: 436. 1. 51. Правила Српске читаонице из периода Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. Краљевина Југославија) која су важила од 22. децембра 1928. године. чл. 4.
- ¹⁵ Neven (Subotica), godina XXXII, od 6. prosinca 1919, br. 275, str. 3
- ¹⁶ Neven (Subotica), godina XXXII, od 14. prosinca 1919, br. 281, str. 3
- ¹⁷ Миодраг Симић, *Београдски и суботички правни факултет 1941-1945*. (Друго изменено и допуњено издање), Београд, 1998, стр. 154-155; Осим књига, мађарски окупатори су уништавали и документацију (сва документа на која су наилазили) српских читаоница не би ли сваки траг о њиховом постојању избрисали а чланови заплашили. Суботица није усамљен случај. Слично се дешавало и у другим варошима током мађарске окупације Бачке. Такав, на пример био је случај и у суседном Сомбору, затим Новом Саду итд.
- ¹⁸ Јелена Попов, *Библиотеке и књижнице у Војводини за време Другог светског рата*, Зборник за историју Матице српске, Нови Сад, 1982, бр. стр. 55-60.
- ¹⁹ ИАСу, Ф:436.1. 52. Петар Огњанов, Извештај за Градски народни одбор Суботица о Српским културним друштвима у Суботици, Суботица 1952. (У рукопису). Поред Огњанова било је више десетина талаца који су потом интернирани у логоре Мађарске, Аустрије и Немачке.
- ²⁰ Исто; Огњанов је у рукопису написао да је целокупна архива предата окупаторској власти, али није навео да ли је враћена после ослобођења. Такође, Огњанов није навео каква је била њена даља судбина.
- ²¹ Архива Српске православне црквене општине (у даљем тексту Архива СПЦО), Фонд: Задужбина Јована и Милице Радић рођ. Сарајлић, списи без броја.
- ²² Зоран Вељановић, *Српска читаоница...* стр. 94
- ²³ ИАСу, Ф:068. Градски народни одбор, бр. 31612 и 38988. Српско културно друштво је остало без материјалних средстава тако да није могло да подмири ни трошкове утрошене електричне струје.
- ²⁴ Hrvatska riječ, god. VIII, br. 6/1952. У рубрици »Знате ли прошлост Суботице?« непотписани аутор поставља питања »Када је основана прва читаоница у Суботици?« и даје у наредном броју одговор који гласи: »Основање прве читаонице значило је у своје доба значајну етапу у просвећивању народа. О Суботици зnamо да је крајем прошлог столећа већина њезиних становника била неписмена. И зато оснивање прве суботичке читаонице, Српске читаонице, од стране мјесних Срба године 1865. значи да су овдашњи Срби врло напредни људи и имали су за кога да оснују своју читаоницу.«
- ²⁵ Hrvatska riječ, god. III, br. 1/1947. У чланку од 3. јануара а под насловом »Програм »изненађења« Српског певачког друштва »Граничар« у Суботици, непотписани аутор је на најгрубљи и примитивни начин описао концерт називши га »културним скандалом« који подрива братство и јединство, па чак и целокупно комунистичко друштво и државу уопште. Чланак је завршио са препоруком да би овакве концерте »убудуће требало спречити«. Претпостављамо да је изостанак ауторовог потписа на крају чланка из два разлога: први, да овакав примитивни чланак никоме не би служио на час, што је аутор био свестан, и други, да је то био један од чланова Друштва који је »радио« изнутра. Са данашње дистанце, било би веома интересантно да се открије име аутора.
- ²⁶ ИАСу, Ф:365. 141. Народни одбор општине Стари град – Суботица. Списи национализације бр. Н. 355/59. Предмети у вези са национализацијом задужбина у Суботици које су спроведене на основу Закона о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта (Сл. лист ФНРЈ. бр. 52/1958, Сл. ФНРЈ. бр. 4/1959 и Сл. ФНРЈ бр. 10/1961)

- ²⁷ Зоран Вељановић, Архивска грађа о Српској читаонци у Историјском архиву Суботица у: EX PANNONIA 5-6/2003, стр. 9-16.
- ²⁸ ИАСу, Ф:436. 1. 49. Правила Српске читаонице и (без датума, после 1868-пре 1918) члан 62: »Читаоница корпоративно не може бити члан никаквог друштва.«
- ²⁹ Истраживачки рад на терену потврдио је изречену тврђњу. Тако смо само код пок. Богдана Гаванског (рођака по женској линији са Јованом Димитријевићем, првим председником Српске читаонице) имали прилику да видимо одређени број фотографија и докумената о разним српским друштвима па и Српској читаонци. Од пок. Гаванског смо добили породичну фотографију Јована Димитријевића. Потом смо у Архиви СПЦО пронашли још два устава Српске читаонице као и известан број врло значајних докумената.
- ³⁰ ИАСу, Ф: 436. 1. 27. Устав српске читаонице 1865. чл. 1.
- ³¹ Исто, чл. 2.
- ³² ИАСу, Ф: 436.1. 49. Правила Српске читаонице (после 1868-пре 1918), чл. 11.
- ³³ ИАСу, Ф: 436.1. 50. Правила Српске читаонице из 1928. године, чл. 4.
- ³⁴ Устав за Читаоницу српску у Новом Саду (фототипско издање), Нови Сад, 1993. (приредили Драган Којић и Владимира Јокановић); Устав Сомборске српске читаонице (фототипско издање), Сомбор, 1998. Приредио Радивој Стоканов.
- ³⁵ Правила Суботичке српске певачке дружине, Српска штампарија Владимира Бајића, Сомбор, 1902; Осим Правила, Српска певачка дружина у Суботици штампала је Извештаје за године 1908, 1909, 1910-1911 (штампани у Ср. Карловцима и Новом Саду). Ови Извештаји су у ствари били позив за Скупштинску седницу Друштва у којима је био дневни ред, списак чланова и часника и групна фотографија Друштва. Извештај за 1908. годинеу садржи и податке »за грађу друштвеног летописа.«
- ³⁶ Правила »Добротворне задруге Српкиња у Суботици«, Српска Манастирска Штампарија, Срем. Карловци, 1902.
- ³⁷ Списак књига Књижнице Српске православне црквене општине у Суботици, Штампарија Браће М. Поповића, Нови Сад, 1907;
- ³⁸ ИАСу, Ф: 436. 1. 31. Печат са иницијалима Ј. Д. за који претпостављамо да је припадао првом председнику Српске читаонице Јовану Димитријевићу, адвокату и градоначелнику Суботице у периподу Војводства Србије и Тамишког Баната (1850-1860).
- ³⁹ ИАСу, Устав Српске читаонце из 1865. чл. 1; Зоран Вељановић, Српска читаоница у Суботици (1862-1959), Суботица-Нови Сад, 1998, стр. 105.
- ⁴⁰ ИАСу, Ф: 436. 1. 6. Устав Српске читаонице из 1868, Будимпештански примерак. Канцеларијска белешка Мате Ленарда, градоначелника Суботица у додатку Министарству унутрашњих послова у Будиму.
- ⁴¹ Исто, одговор администрације Канцеларије Министарства унутрашњих послова у Будиму
- ⁴² ИАСу, Ф:436. 1. 5. Устав Српске читаонице из 1868.
- ⁴³ ИАСу, Ф:436. 1.49. Устав Српске читаонице (без датума, после1868-пре 1918) чл. 3.
- ⁴⁴ Исто,
- ⁴⁵ ИАСу, Ф:436. 1. 50. Правила Српске читаонице из 1928, стр. 6. Административна белешка уз Правила.
- ⁴⁶ Исто, чл. 2.
- ⁴⁷ ИАСу, Ф. 436. 1. 51. Омот Правила Српске читаонице са белешком коју је сачинио 26. априла 1932. године, студент правног факултета у Суботици Душан К. Јовић, други секретар Српске читаонице у Суботици, са белешком да су то стари правила и да су важила до 21. фебруара 1937. године. Дакле, 21. фебруара 1937. године су донешена нова Правила.
- ⁴⁸ ИАСу, Ф. 436. 1. 48. Записник Управног одбора Српске читаонице од 23. јуна 1940. године, члан 11. У истом члану се именује и одбор за израду »ових правила«: Љубиша Милутиновић, потпредседник, Мила Милосављевић, домаћин, Петар Ђурић, благајник, те чланови управе Звездан Исаков и Крста Томић; и Записник Управног одбора Српске читаонице од 14. септембра 1940. године члан 4. којим се усвајају ова правила.
- ⁴⁹ Зоран Вељановић, Српска читаоница у Суботици (1862-1959), Суботица-Нови Сад, 1998, стр. 105-122.

MUSEION

Godišnjak gradskog muzeja Subotica, Subotica, 2003, str. 152

Godišnjak Gradskog muzeja u Subotici, broj 3, izdat je 2003. godine kao tematski broj. Promocija knjige je održana najpre u Subotici novembra 2003. godine, a zatim i u Bačkoj Topoli decembra te godine. Septembra 2002. godine otvoren je muzej u Bačkoj Topoli. Nakon dužih pregovora i usaglašavanja Zakona o muzejima i zaštiti spomenika kulture došlo je do realizacije višedecenijske ideje i želje koja datira od 1970. godine. Godišnjak Gradskog muzeja Subotica broj 3 od 2003. godine u celosti je posvećen muzeju u Bačkoj Topoli. U godišnjaku su objavljena tri rada. Rad Petera Rica (Ricz Péter), arheologa-višeg kustosa, pod nazivom »Depadansa Gradskog muzeja u Bačkoj Topoli - o muzeju (muzejima) Bačke Topole«, zatim rad Dušice Zrnić, višeg kustosa-biologa, mr Ištvana Huloa, biologa, dr Branislava Butorca, biologa i Florijana Horvata, preparatora pod nazivom »Priroda regionala Bačke Topole prikazana na izložbi muzeja u Bačkoj Topoli« kao i rad Olge Kovačev Ninkov, višeg kustosa-istoričara umetnosti pod nazivom »Kratak pregled likovnog života Bačke Topole do 1953. sa posebnim osvrtom na izložene autore prve zavičajne likovne postavke muzeja u Bačkoj Topoli«.

U radu Petera Rica upoznajemo se sa istorijatom nastanka muzeja u Bačkoj Topoli. Ovaj muzej je smešten u zgradu nekadašnjeg kaštela porodice Kral, gde su pojedine prostorije preuređene u stalnu postavku muzeja. Rad se sastoji od nekoliko celina koje govore o: Muzeju u Topoli, likovnoj izložbi, izložbama lokalne istorije i književnosti, biološke izložbe, arheološke izložbe, istorijske izložbe, spomen sobe dr Janaša Haxija i Balinta Fernbaha i o hronologiji nastanka muzeja u Bačkoj Topoli. U radu su posebno istaknute institucije kao i ličnosti koje su svojim donacijama omogućili postavljanje izložbe. U samoj Bačkoj Topoli osim pomenu-tog muzeja postoji još nekoliko zavičajnih muzejskih postavki koje

autor posebno navodi: Etnokuća Bačke Topole, Kovačko-kolarska radionica, Vetrenjača i Muzej konjarstva u Zobnatici.

U okviru muzejske postavke izdvojen je poseban deo koji predstavlja prirodu regionala Bačke Topole. Prikazana je okolina Bačke Topole sa njenim karakteristikama. Autori prikazuju: geomorfološke i klimatske odlike Bačke Topole, klimu i daju opis same izložbe. Rad je podeljen na dva dela, jedan koji govori o vegetaciji i drugi koji govori o životinjskom svetu odnosno fauni ovoga podneblja. Svaka oblast u radu je podeljena na manje podgrupe. Zasebno se izdvajaju posebne, ugrožene i retke biljke, za koje su dati opisi kao i latinski nazivi sa izgledom biljke.

Rad Olge Kovačev Ninkov daje nam pregled razvoja samoga naselja Bačka Topola. Daje se istorijat nastanka najeminentnijih građevina u mestu, pa i samoga mesta od kaštela porodice Kral, do pravoslavne bogomolje koja je predata vernicima na upotrebu 1940. godine. Sam rad daje pregled likovnog života Bačke Topole do 1953. godine. U daljem tekstu se obraduju autori prve stalne likovne postavke muzeja u Bačkoj Topoli. Uz svakog umetnika data je biografija, život i njegov stvaralački rad. Uz sadržajan tekst autorka daje spisak slika koje idu uz tekst kao i korišćenu bibliografiju.

To je hvale vredan broj godišnjaka Gradskog muzeja u Subotici koji predstavlja svojevrstan vodič kroz muzej u Bačkoj Topoli. Knjiga je napisana na srpskom i mađarskom jeziku na 152 strane, u dobroj štamparskoj realizaciji Grafoprodukt Subotice pod uredništvom Mirka Grlice, Nevenke Bašić Palković, Žužane Korhec Pap (Korhecz Papp Zsuzsanna) i Viktorije Šimon Vučetić. Prilikom upoznavanja mesta Bačka Topola ova knjiga bi trebala predstavljati osnovnu literaturu.

Prvi deo treće sveske Subotičke bibliografije

Pošle, 2003. godine Gradska biblioteka je izdala za zavičaj veoma značajnu publikaciju, naime 1. deo treće sveske Subotičke bibliografije. Ona obuhvata monografske publikacije izdate u periodu od 1918. do 1944. godine. To predstavlja nastavak serije publikacija od kojih je prva bila Subotička bibliografija=Szabadka bibliográfiája: sv.1.:1764-1869=Szentgyörgyi István et. al. -Subotica: DO Monografija (Subotica: Minerva) -76str.: Ilustr., a druga Subotička bibliografija=A Szabadka kiadványok bibliográfiája: sv 2.:1870-1918=Szentgyörgyi István et al. - Subotica; Novi Sad: Szabadkai Városi Könyvtár; Forum,1993 (Subotica: Minerva). - 230 str.: ilustr.

Bibliografiju su sastavili Gustav Kiš (Kiss Gusztáv), Eva Bažant i Katarina Čeliković, bibliografi Gradske biblioteke u Subotici, a njen odgovorni urednik je Žužana D. Kunkin (D. Kunkin Zsuzsanna), upravnik Gradske biblioteke u Subotici. Kvalitetu Subotičke bibliografije su doprineli svojim sugestijama i savetima mr. Marija Cindori iz Beograda, Piroška Š. Čaki (Csáky S. Piroska) iz Novog Sada, J. Lovasi (Lovaszi Józsefné) iz Segedina, Stevan Mačković iz Subotice i Lazar Merković, takođe iz Subotice, te Marija Jovancić i Kata Mirić iz Novog Sada. Materijalnu pomoć pri izdavanju

je pružila Skupština Opštine Subotice.

Bibliografija je sastavljena u skladu sa važećim preporukama Međunarodnog standardnog bibliografskog opisa monografskih publikacija ISBD (M). Tako je ona opremljena trojezičnim uputstvom za upotrebu i registrima imena, naslova, izdavača, štamparija i predmeta. Na mestima gde je to izgledalo svrshishodno sastavljači su u području napomene dodali i kratak sadržaj publikacije. Bibliografija je sastavljena na tri najzastupljenija jezika subotičke gorovne sredine; srpskom, mađarskom i hrvatskom. Katalog publikacija je takođe trojezičan i to tako što je svaka publikacija navedena na jeziku svog izdanja, a poređane su abecednim kataloškim redom s obzirom da sva tri jezika koriste ovo pismo.

Na kraju Bibliografije nalazi se poglavje Prilozi sa ilustracijama iz ponekih publikacija u crno-beloj tehnici. Obim publikacije je 423 strane teksta i 16 strana ilustracija sa posebnom numeracijom, a tiraž je 500 primeraka.

Ovom publikacijom je dat izuzetan doprinos gradu u pogledu dokumentovanja njegovog kulturnog razvoja.

Emil Libman: Istaknuti lekari Subotice (1792-1992)

Subotica je dobila jedno izuzetno delo svoga građanina Emila Libmana, lekara u penziji, aktivnog istoričara subotičkih realija. To je monografska publikacija *Istaknuti lekari Subotice (1792-1992)* u izdanju Istoriskog arhiva u Subotici uz pomoć Fresh & Co. iz Subotice. Obim publikacije je 210 strana, a tiraž je 500 primeraka.

Autor je monografiju sastavio pre svega na osnovu izvornih dokumenata, te na osnovu posrednih dokumenata koji su jamčili pouzdanost dokumentovanih podataka (novine i časopisi). Izbor lekara koje je uvrstio u ovaj spis je vršio prema dvama kriterijumima, i to prema značaju doprinosa pojedinih lekara razvoju zdravstva grada i prema obimu dostupnog materijala za dokumentaciju. Budući i sam lekar po pozivu, Emil Libman je oba kriterijuma mogao da proceni na odgovarajući način. Mnogi dokumenti su predstavljeni na prihvatljiv način, faksimilom tekstova i potpisa, slikama, dosledno navedenom bibliografijom svakog lekara ponaosob i literaturom te ostalim izvorima koje čitalac može da konsultuje u daljim istraživanjima. Tome doprinosi i leksikonski oblik teksta.

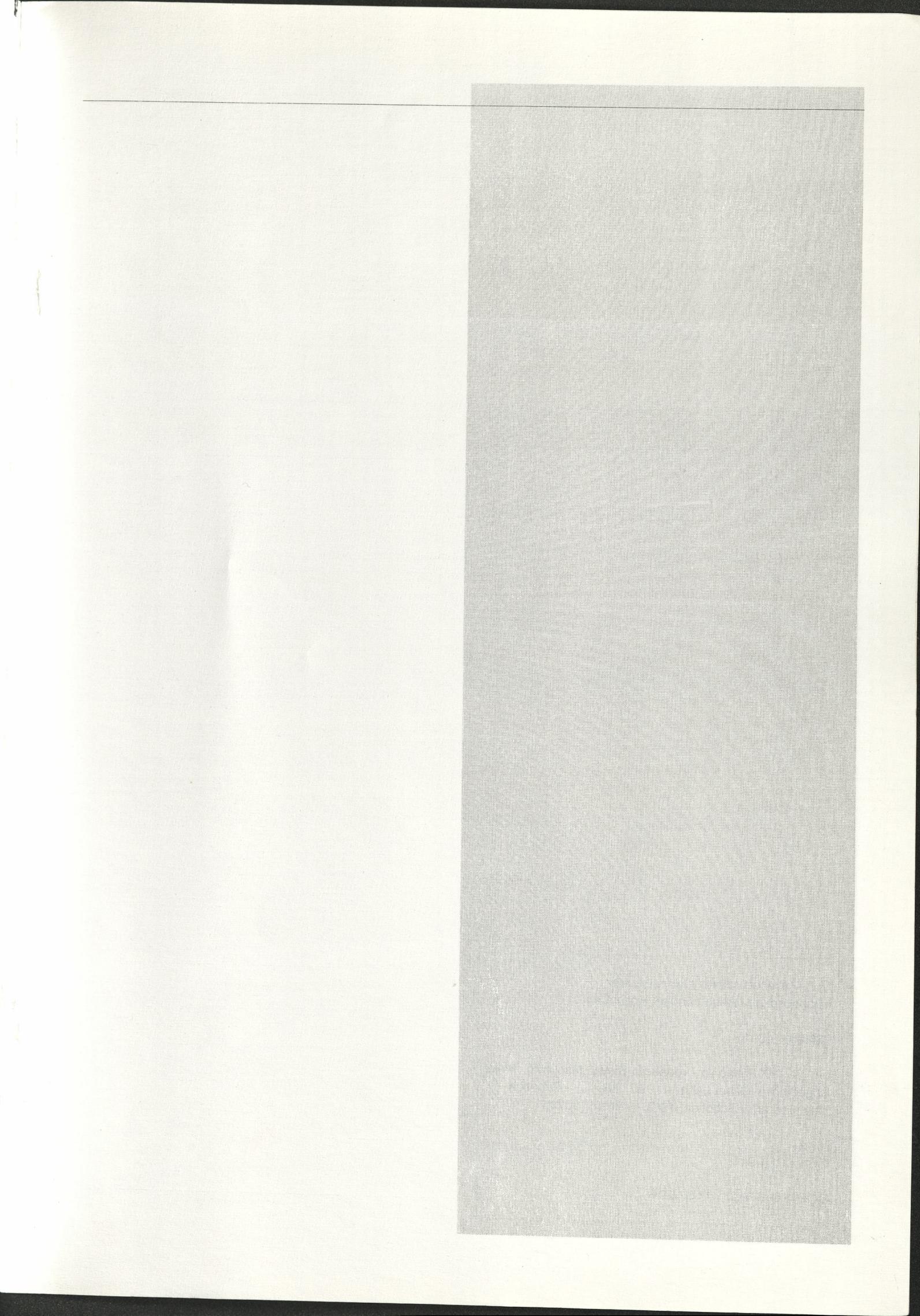
Ovaj dokumentarni tekst je uz svu naučnu tačnost, kako u pogle-

du medicinskih, tako i u pogledu istorijskih nauka, pogodno romansiran, te i laik u medicini može da oseti značaj doprinosa svakog pojedinog lekara. Naizgled je neobična odluka da se u monografiju uvrsti uvodno poglavje *Umesto uvoda* koje nas upoznaje sa radom Hipokrata, lekara iz antičke Grčke. U tom poglavlju su opisani i kriterijumi rada kojih treba svi lekari da se pridržavaju. Kako se oni odnose i na lekare u našoj sredini, naime, u Subotici, Hipokrat je s pravom dobio mesto u plejadi istaknutih lekara Subotice.

Poslednji lekar u spisku je sam autor, Emil Libman. Podatke o njemu nam pruža Stevan Mačković, direktor Istoriskog arhiva u Subotici, dugogodišnji arhivski radnik.

Na kraju publikacije nalaze se poglavja, recenzija dr Lazara Bošnića i književnika Lazara Merkovića te zaključak na tri jezika, srpskom, mađarskom i engleskom.

Za ovo brižno urađeno delo grad je Emila Libmana nagradio Bodrogvarijevom nagradom za kulturni doprinos razvoju grada. On svakako zaslужује zahvalnost i čestitke za svoj uspeh.

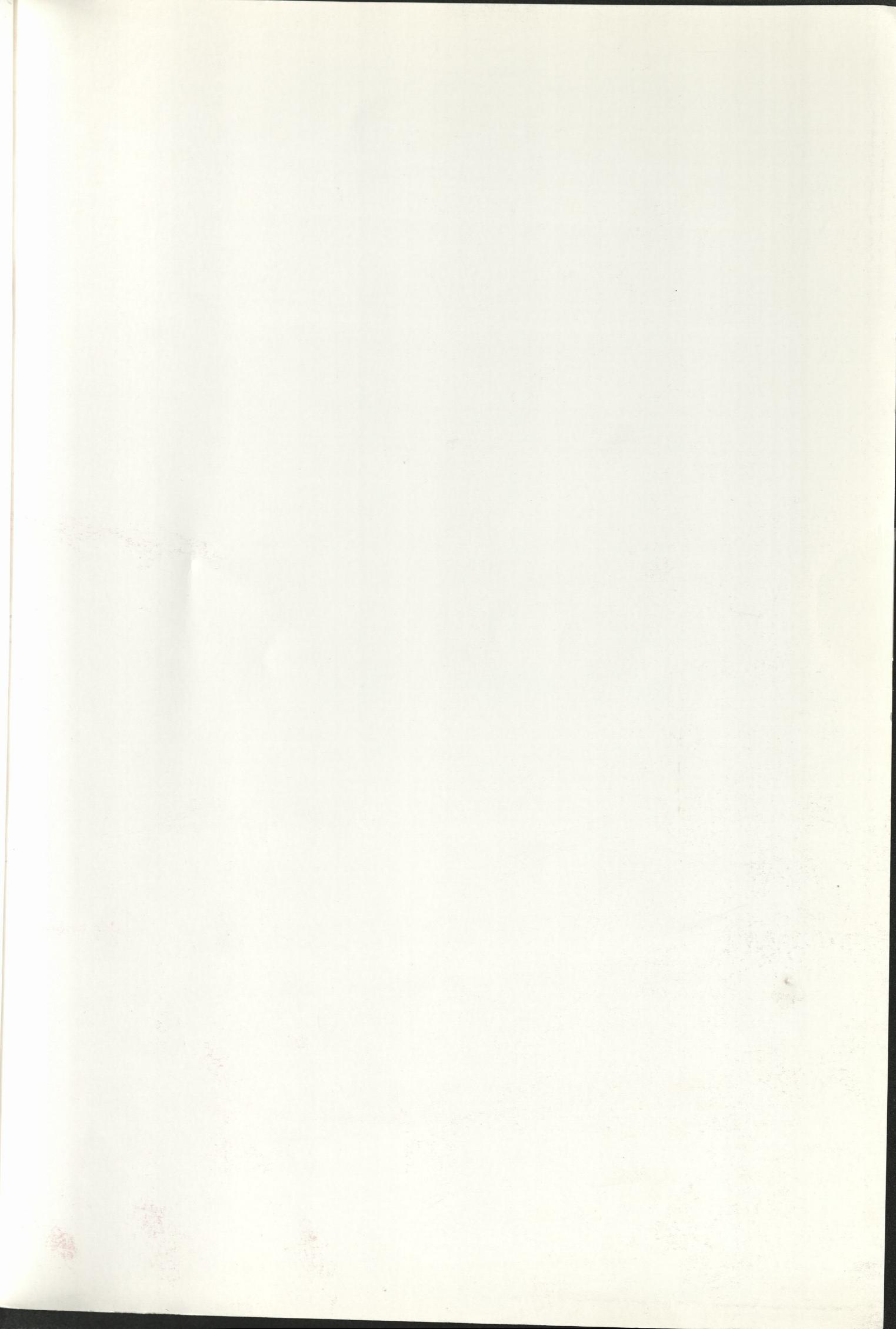
CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

930.25(497.113)

EX Pannonia / redakcija Stevan Mačković, Tanja
Segedinčev, Gabor Lalija. - 1996, BR. 1- . - Subotica
: Istorijski arhiv Subotica, 1996-. - Ilustr.; 30 cm

Godišnje
ISSN 0354-9151

COBISS.SR-ID 74467596

SUBOTICA 2004.

U finansiranju ovog broja časopisa učestvovali su: SO Subotica i Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu